

E. M. Arndt's
RESA
i
Sverige.

I. II.

I–IV i 2 vol

*1700

G. Hobin

Brims 345

I: (2), 196 s.
FUKTRAND I ÖVRE HÖRNET
S. 105–196

II: 220 s.
FUKTRÄNDER I BÖRJAN

III: 200 s.
OBET. REVA S. 97

IV: 128, 121–176 s.

SMÄRRE LAGERFL. HÄR & DÄR

I/IV. 14– S.B.

cm 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11

BIBLIOTHEQUE
SAINTE
GENEVIEVE

ERNST MORITZ ARNDT'S

RESA

GENOM

SVERIGE

ÅR 1804.

Första Delen.

Öfversatt

af

J. M. STJERNSTOLPE.

CARLSTAD,
Tryckt hos E. Höijer, 1807.

Således är jag nu i Sverige. Jag förtiger dock nu de händelser, som mötte mig, då jag om hösten 1803 i hast genomreste detta land och anlände till Stockholm, äfvensom hvad jag sedermera uträttat i hufvudstaden. Men innan jag fortsätter min långa resa, vill jag berätta huru man reser i Sverige, samt tillika lemna en korrt beskrifning öfver hela inrättningen derstädes, till resandes och posternas fortskaffande. Allt hvad jag annars läst derom i Tyskars, eller andra resandes, dag-böcker, har blott gifvit mig ett högst förvirradt begrep om saken. Dels hafva desse resande ej förstått Svenska språket, hvarföre de vid sina berättelser endast följt antingen en otydlig föreställning om egenteliga meningen, eller likaså orediga berättelser af andra; dels hafva de tillåtit sig uppenbara misstydningar och ondskefulla smädelser, såsom den oförskämde *Acerbi*, hvilken tillfogat alla Utländningar i Sverige mycken skada; äfven hafva de till en del rättat sig efter förut fattade meningar och fördomar, hvarföre de framstält många omogna förslag, som ej passa för Sverige, hvarken i anseende till dess Lokal eller Climat. Man kan ej begära att resa så omkring Torneå, som omkring Rom, eller längst efter Indals-älfven,

ſom längſt efter Seine; ehuru man omkring Stockholm reſer vida bättre, ån omkring Rom, och äfven utmed Götha-älf bättre, än vid Seine och Rhen.

I Sverige finnas inga ſådana åkande Poſter, ſom utomlands, utan blott ridande, eller lätt åkande Bref-poſter med en häſt. Då man reſer, måſte man derföre der göra, hvad man i andra länder kallar, att betjena ſig af Extra-poſt. Här finnes intet annat ſätt att komma fort, men ockſå är detta ſätt att färdas alldeles icke dyrt, i jämförelſe med inrättningarna i de öfriga Europeiſka länderna; denna inrättning är ockſå af helt annan beſkaffenhet, hvarom jag nu i korrthet vill tala.

Inrättningen kallas *Skjuts*, *Skjutsning*. I ſtället för andra länders Poſt-hus, finner man ſå väl i Svenſka Städerna, ſom på landet, dylika hus under namn af *Gäſtgifvare-gårdar*. Deſſa hafva ſina ſårſkillda friheter, ſamt ſmå fördelar i åker och äng; andra tillfälliga oräknade. Uti de folkrikare Provinſerna och vid ſtörre landsvägar finner man ofta Gäſtgifverier med rätt anſenliga byggnader, ſom hafva tapetſerade rum, ſpeglar och ſängar, till de reſandes tjenſt; ſmärre hus finnas derjemte för det ſämre folket, äfvenſom ſkjul och ſtall för häſtar. Den ſom innehafver dylika ſtällen, kallas Gäſtgifvare, hvilken det åligger att draga förſorg om den reſandes fortſkaffande och beqvämlighet, att emot billig betalning lemna uttröttade, ſjuka, eller öfver natten qvarliggande reſande rum, ſängar och mat, och korrt ſagdt, att emottaga och betjena både främ-

lingar och infödda med all den höflighet och billighet, fom verkeligen är egen hos denna nation. Gäftgifvaren liknar till fysflan utländfke Pofthållare, men kan egenteligen ej kallas få, ty han håller endaft några få häftar, och ibland alldeles inga. Svenfke bönderne äro egenteligen pofthållare, och derigenom uppkommer egenteliga fkillnaden emellan Sveriges och andra länders fkjuts-inrättning. Till refandes tjenft finnas tre flags häftar, nemligen: Håll-häftar, Gäftgifvare-häftar och Referve-häftar. Desfa häftar nyttjas på följande fätt.

För hvarje Gäftgifvare-gård är ett beftämdt antal häftar anflaget för dygnet, i förhållande till Gäftgifvare-gårdens belägenhet och ett ungefärligt antal refande. Desfe kallas Håll-eller Stations-häftar. De infinna fig på ftället vid en vifs utfatt timme, och förrätta fin tjenft, få fnart refande anlända, i brift hvaraf de efter 24 timmars förlopp obrukade återvända hem, då de af ett nytt antal aflöfas. Den vanliga aflösnings-tiden är klockan 6 om aftonen, och i några Provinfer middags-tiden klockan 12. Desfe Håll-häftar äro ifrån de byar, fom ligga på längre afftånd ifrån Gäftgifvare-gården och landsvägen, hvarföre de ofta hafva 1 till 3 mils väg till ftället; ja, i några Provinfer ända till 4 och 5 mil. Då Håll-häftarne äro utgångne, åligger Gäftgifvaren att fkjutfa med fina egna häftar, och om desfe äfven äro borta, kommer flutligen ordningen till Referven. Desfe häftar hållas i de byar, fom ligga närmaft Gäftgifvare-gården, och utgå få fort Gäftgifvaren eller hans Subftitut bådar dem. Denne Sub-

stitut, som vanligen finnes på alla ordentliga Gästgifvare-gårdar, kallas Håll-karl, är till de resandes tjenst, och håller ordning emellan skjuts-bönderna, samt äfven emellan dem och de resande. Den bonde, bonde-dräng eller pojke, som kommer med hästarna till Gästgifvare-gården, kallas skjuts-bonde.

Så länge Håll-eller Gästgifvare-hästar äro att tillgå, behöfver den resande ej uppehålla sig någon minut längre på stället, än den tid som fordras att spänna hästarna ifrån och uti. Äro desse hästar utgångne, så måste han vänta längre eller korrtare tid, allt efter byarnes mer eller mindre afstånd, ifrån hvilka Reserven utgår. Denna väntan kan räcka en fjerdedels, eller en half timme, och äfven 2 à 3 timmar i olika Provinser. Uti de mest bebodda Provinser och vid de större Lands-vägarna väntar man sällan öfver en timme på Reserven.

I Sveriges södra och medlersta Provinser äro hållen emellan Gästgifvare-gårdarna ifrån trefjerdedels till 2, sällan 2 och en half och högst 2 och trefjerdedels Svenska mil, men i norra trakterne och i Finnland på några ställen 4 till 5 mil. Men på det den resande ej må blifva bedragen, och Gästgifvaren eller Håll-karlen icke kunna åstadkomma någon oordning, har man vidtagit goda anstalter. I många Provinser finner man på hvarje Gästgifvare-gård både mil-talet och priset för en häst, bro-afgifter m. m. upptecknade på en uthängd tafla; och på alla dylika ställen finnes en tryckt dagbok, utfärdad af Provinsens Lands-Cancellie, uti hvilken man såsom företal finner Gästgifvares,

ſkjuts-bönders och reſandes ömſeſidiga pligter utſtakade. Häſtarnes antal, äfvenſom Gäſtgifvare-gårdarnes namn, dit man ſkjutſar ifrån ſtället, ſamt deras aflägſenhet, ſtår der äfven tryckt eller ſkrifvet. Under ſärſkilda rubriker inſkrifves i dagboken tiden vid ankomſten och afreſan, häſtarnes antal, ſamt hvad ſlags häſtar den reſande bekommit; en bred column är beſtämd för den reſandes klagomål öfver ſkjuts-bonden, hans åkdon och häſtar, ſamt öfver Gäſtgifvaren och Hållkarlen, och på den reſandes begäran måſte Gäſtgifvaren lemna ſitt Atteſtatum med ſitt namns underſkrift ſåſom borgen. På ſådant ſätt kan Gäſtgifvaren ej begå ſå mycket underſlef, och hvarje reſande kan, ſå vida han vill, efterſe, om alla håll-häſtar ännu äro utgångne, eller några böra finnas. Datum föres efter Håll-ombytes-tiden, hvarföre man klockan 6 på aftonen tecknar följande dagens datum, när man afreſer med en nyſs ankommen håll-häſt.

Så ſnart man anländer till Gäſtgifvaregården, ropar man Håll-karlen. Han eller hans Subſtitut infinner ſig då med dag-boken; man genomſer den, ſäger honom ſin villja, och han ſkyndar att framſkaffa håll-häſtar eller båda reſerve, eller ock tillſäges han att ſtälla ett rum i ordning, ſamt hjelpa till att in- eller afpacka den reſandes ſaker. Om han är genſträfvig, och om han eller ſkjuts-bonden uppföra ſig ohöfligt emot reſande, ſå måſte de derföre plikta efter Lag. Om han felar emot Lag och Gäſtgifvare-ordning, ſå är hans ſtraff utſatt till 6 par ſpö och 50 daler ſilfvermynts böter. Dock följer väl ej alltid executionen

så hastigt, emedan detta till det mesta beror på den ordning och stränghet, som hvarje Landshöfding iakttager i sin provins.

Enligt Lag äro Gästgifvare förbundne att hafva i beredskap, och aflemna allt, hvad vanligen kan fordras för en resandes behof, och det efter en Taxa ifrån Lands-Cancelliet, hvilken vanligen finnes uppslagen i allmänna Gäst-rummet. Der är priset utsatt för hö och halm, hafre, bröd, mjölk och dricka, kött, smör och ost, nattqvarter och säng. Men ty värr finner man många Gästgifvare-gårdar, äfven vid de större vägarna i landet, der flera af dessa artiklar äro dåliga, eller alldeles fattas. Några tro att Taxan är orsak dertill, emedan den är så låg, att möda och kostnad för anskaffningen af artiklarna knappt dermed kunna betalas, än mindre tillredning och uppassning, och kanske de icke hafva så alldeles orätt. Detta är svårast för främlingar, som ej känna detta; landets invånare, som ofta rest på orterne, känna mycket väl alla goda ställen, och veta således i förhand, hvarest de med beqvämlighet och nöje kunna spisa eller taga nattqvarter. Det är derföre rådligast för alla främlingar, att åtmindstone under de svårare års-tiderna förse sig med matsäck och ett flaskfoder. Likväl har jag ätit och sofvit på mången Gästgifvare-gård, der jag på en gång funnit både snygghet och god förplägning. Många främlingar göra detta Land en uppenbar orätt. Man kan väl icke vänta sig att finna allt här så, som i de Taverns och Hotels man har på vägarna omkring London och Paris; men i alla fall är här äfvenså godt och ofta

mycket bättre, än på de flesta Stationer i norra och medlersta Tyskland, en del af Italien och norra Frankrike.

Endast den som är oförskämd kan klaga öfver vägarna och skjutsens långsamhet. I allmänhet taget finner man ej bättre vägar i något land af Europa, och ingen Postillon åker raskare än Svenska skjuts-bönderne, om icke i England, eller här och der i Ryssland. Kan hända att man någon gång kan komma att färdas nog långsamt, men då är det merendels de resandes egen skuld, såsom om de till exempel föra med sig vagnar, som ej äro passande för Sveriges backiga vägar, der det alltid går uppföre och utföre, eller för tunga för små bondhästar. I hvad land som helst är man utsatt för dylika olägenheter, och derföre måste man tänka på sådant, innan man anträder resan.

Hvar och en Gästgifvare är skylldig att hålla större och smärre vagnar för 1, 2 eller 3 hästar, kärror, slädar, seldon och sadlar. Några skjuts-bönder medföra äfven sådana. Om de resande villja betjena sig af dessa åkdon, så betala de derföre en lindrig afgift på hvarje håll. Den som begifver sig på en resa utan eget åkdon, och ej har tillfälle eller penningar att i Sverige köpa sig ett sådant, måste då betjena sig af det hans skjuts-bonde kan åstadkomma. Men härvid måste man dock bereda sig på att kunna sitta så beqvämt som möjligt, ty oaktadt de Svenska vägarnes förträffelighet, kan man dock omöjligen blifva mera stött och skakad, än på dessa trånga bondvagnar med små hjul, der man känner smärta vid

hvarje liten ſten, eller hvarje affprång ſom hä-ſtarna göra. Bäſt gör man att vid ſin ankomſt till Sverige köpa ſig ett eget åkdon, ſom pas-ſar för landets vägar och häſtar, eller att i förhand beſtälla det, der man ärnar landſtiga. Caroſſer, Chaiſar, Berliner-vagnar, korrt ſaggt vagnar af alla namn och ſlag, äro här lätt förfärdiga-de, och i ſtället för den enkla tiſtelſtång, ſom nyttjas i flacka länder, hafva de merendels gaff-lar i midten, emellan hvilka en häſt går för att ſtyra vagnen; äfven brukas vanligen låga hjul, på det vagnens tryckning på häſtarne i branta backar ej måtte blifva ſå ſtark, och alla olyckshändelſer derigenom lättare undvikas. Man åker med ſådane vagnar både fort och ſä-kert, och på en timme reſer man en Svenſk mil, ſom ſvarar ungefär mot en och en half Tyſk dito. Detta gäller om hela Sverige, de årstider undantagne, då äfven de bäſta vägar genom ſnö, töväder eller haſtigt rägn kunna blifva obrukbara. Endaſt några Provinſer, ſå-ſom Skåne, Halland, Väſter-Göthland, och äf-ven Finnland, hafva här och der dåliga vägar, ſom nära likna de Tyſka.

Lagligen tillåtes en perſon, att med ett lätt åkdon på tvenne hjul åka igenom hela Sverige med blott en häſt, och medföra ſaker ſom utgöra ett ſkeppunds tyngd; till och med tvenne perſoner, ſom endaſt medföra hvar ſin liten koffert eller kappſäk, behöfva icke eller taga mer än en häſt. Efter tvenne häſtar med-föres jemte två perſoner tvenne ſkeppunds tyngd, och ſå vidare. I förhållande till vag-nen eller perſonerne tager man tre eller fyra häſtar,

hästar, hvarvid alltid köres i traf. Flera hästar har jag sällan sett för en vagn, om den ej varit ovanligt stor, eller att det skett för ståtens skull.

Om man vill resa mycket fort, så skickar man, för att slippa vänta på stationerne, i händelse håll-hästarne äro utgångne, ett förbud, ifrån håll till håll, med en sedel, hvaruti man gifver tillkänna timmen, då man ärnar anlända, samt huru många hästar man behöfver, på det allt må vara färdigt vid ankomsten. Detta kan man äfven göra med ett slags hushållning, hvilket jag också gjorde förliden höst. Man lastar sin koffert och andra saker på en bond-kärra, dragen af en häst, och skickar den, 8 eller 10 timmar före afresan, ifrån håll till håll, då förbudssedel och saker stadna der man ärnar taga nattqvarter, och der man då beställer aftonmåltid, ett varmt rum, och mera sådant. Desfa saker aflemnas med all ärlighet af skjuts-bonde till skjuts-bonde på hvarje håll, och man kan vara säker, att man finner allt oskadadt och orördt på stället, der man ärnar stadna. På detta sätt behöfver man en häst mindre för det åkdon man sjelf nyttjar, och resan går fortare och lättare.

Om man har mycket brådt om, och vill resa dag och natt så kan man under de bät re års-tiderne och på de vanliga vägarne, medelst förbud, på 24 timmar resa 24 Svenska, eller ungefär 36 Tyska mil; vill man hvila öfver natten, så reser man ändå på ett dygn (24 timmar) som Svensken säger, 15 Svenska mil, sof-

ver ſina 6 timmar, håller ſin frukoſt och qvällsmål, ſamt äter och dricker derjemte ändå ſå mycket man vill, och har för handen. Om hvilket land kan något bättre ſägas?

Om man ockſå låter allt bero af händelſen, då man ömſom får Håll- eller Gäſtgifvarehäſtar, och äfven ibland får vänta på Reſerven, ſå går här ändå likſå fort, ſom i de fleſta länder med Extra-poſt. Under de dagar af året, ſom ej äro allför korrta, reſer man ändå ſina 8 till 12 mil, ſofver, kläder ſig och lagar om ſig efter vanligheten. Jag kan med ſkäl nämna detta, ty jag har ett halft år reſt på detta ſätt, då jag icke blott ville likaſom flyga igenom landet, utan äfven ſe och höra något omkring mig, hvarföre jag äfven ofta lät allt bero af ſlumpen, ſåſom enda ſättet, hvarigenom man kan få ſe och höra något.

Enligt en inrotad plägſäd ſom alldeles icke har lagarnes ſkygd, ehuru bönderne eller de ſom äro utſkickade med deras häſtar, ej ſätta ſig deremot, tager antingen den reſande ſjelf tömmarna, eller öfverlemnar dem åt ſin Kuſk eller betjent. Om rum finnes för ſkjuts-bonden, ſå ſätter han ſig bredevid den körande, eller ockſå bakpå, ſå godt han kan; finnes ej plats, ſå vandrar han ſagta efter till näſta ſtation, eller lagar ſå, att han kan få följa någon annan åkande dit hans häſtar ſkola gå, eller ock gör han anſtalt att återfå ſina häſtar med en annan ſkjuts-bonde. Svenſkarne åka i allmänhet fort, och häſtarne äro dertill inöfvade. Men då jag underſtundom ſåg reſande åka ſin mil på en half eller trefjerdedels timme,

famt de ftackars kreaturen alldeles fkumbetäckta och häftigt flåfande fpännas ifrån vagnen, få fördömde jag i mitt finne denne refandes fjelftagna rättighet, och kände innerligt medlidande både för de arma djuren och för deras ägare. Nog finnes här äfven förordningar angående erfättning, då häftarna ftupa eller äro illa fkadade; men underfökningen är ofta förmycket vidlöftig och koftfam. Hvem kan desfutom på ftället fäga, om häften blifvit förderfvad eller ej? och om följderna federmera vifa fig, hvar föker man då den refande? Jag fäger, att månge färdas på detta fätt; men vår nuvarande Konungs eget exempel, äfvenfom hans uttryckliga befallning, fkall dock något hafva minfkat denna vilda framfart. Skjuts-bönderne fägna fig alltid deröfver, att en främling får deras häftar, emedan de af erfarenhet lärt, att de åka mindre fort än landets invånare, fom genom fkjutfens vanliga haftighet blifvit bortfkämde. För öfrigt äro Svenfke häftarne, fåfom trafvare, fnälle och ihärdige, och hafva en andedrägt, fom man ofta förgäfves föker hos mycket ftarkare och ftörre Tyfka häftar. Blott en årstid, nämligen om våren, då efter en lång vinter gräsväxten fent begynner, torde en refande någon gång få klaga öfver tröga häftar.

Sedan fommaren 1803 betalar man nu för en häft 12 fkillingar Riksgäld milen, eller ungefär 6 grofchen Preufifkt mynt. I Städerna förhåller det fig härmed olika, ty uti några Städer finnas håll-häftar, för hvilka man betalar likafom på landet; då desfe äro utgångne, följa Gäftgifvarens häftar, fom då kofta hälften mera än på landsbygden, eller 18 fkillingar;

deremot betalas allmänt Reserven i Städerna dubbelt, eller 24 skillingar milen. Uti många Städer finnas hvarken Håll-eller Gästgifvare hästar, och det är således 12 groschen (24 sk.) allmänna taxan. Man har äfven bevilljat flera Gästgifvare-gårdar närmast hufvudstaden, förhöjning af vanliga skjutspenningarna, när Hållhästarne äro utgångne, emedan de annars skulle hafva en för dryg känning af den mängd resande, som der passera, såsom vid Rotebro, Barkarby, Fittja, Ensta och Lenna.

Skjutspenningarne utgöra också allt hvad man med rätta får fordra af en resande; man är ej förbunden att gifva drikspenningar, och hvarken Hållkarlen eller skjutsbonden hafva rättighet att begära sådant. Om de icke dess mindre göra det, så beror det af den resandes fria villja, om och huru mycket han vill gifva. För ett par styfver, en eller två skillingar, gör det goda folket djupa bugningar, och synas ej veta, huru de tillräckligt skola betyga sin tacksamhet. Den som känner de plumpa och omättliga Hanoverska, Sachsiska och Franska Postillonerna, hvilka ej äro nöjde, oaktadt de erhålla 8 eller 12 groschen till drikspenningar; den som lika med mig jemte egna ben nyttjat alla möjliga slag af fortskaffnings-machiner, hästar, vagnar och Skepp, den som fått träta och slå sig fram ibland mångfalldiga slag af skjutskarlar, färgkarlar och matroser, kan ej annat än på det högsta berömma all den obeskrifliga godhet och ärlighet, som han här öfverallt finner. Man kan ej neka, det ju icke Hållkarlar och skjutsbönder på de största stråkvägarna ofta blifva bortskämde, och derpå skall jag

äfven anföra exempel; men den ſom är van vid de grofheter och det prejeri man ſom reſande måſte uthärda i andra länder der man, på ett äfven ſå löjligt, ſom dumt ſätt, ofta ſynes vilja förblanda Sverige med Island och Spetsbergen, den har alldeles icke ſkäl att här föra någon klagan. En främling, ſom utan minſta kännedom af ſpråket, lik en ſtum menniſka, reſer hela vägen ifrån Yſtad eller Hellſingborg till Stockholm, och under denna reſa blifver prejad på mera än 2 Riksdaler, har verkeligen orſak att beklaga ſig öfver mycken motgång. Detta kan endaſt ſke derigenom, att Hållkarlen eller ſkjutsbonden uppgifver hållet en fjerdedels eller en half mil längre än det verkeligen är, och ſåledes prejar ſig till några ſkillingar mera — en orättviſa ſom dock är ſällſynt — eller och att Hållkarlar i ſtäderna, der ſkälmſtycken vanligen ſnart inrota ſig, låta en oerfaren reſande betala Hållhäſtar dubbelt, lika med reſerven. Båda desſa händelſer hafva mött mig, och kunna, äfven träffa andra, men äro dock högſt ſällſynte. I allmänhet kan man härſtädes räkna på ärliga menniſkor, och för ett par ſtyfver finner man dem mycket hjelpſammare och vänligare, än i de fleſte länder; och och kunna väl menniſkor önſka ſig något angenämare ibland menniſkor?

Detta är ungefär det hufvudſakliga af Svenſka ſkjuts-inrättningen. Vid de fleſta Provinſers ſtörre landsvägar finner man Håll-häſtar, men i några Län, ſåſom Calmare län, Blekinge, en del af Skåne, och i de norra Provinſerna, finner man på ſådana trakter, der reſande ſällan färdas, blott reſerve. Vid många ſtationer

finnes icke eller någon vifs Gäftgifvare-gård, utan fkjutfen går i tour ibland grannarna i byen. I de aflägsnare och mindre bebodda trakter af norra Provinferna, der byarne och äfven enftaka gårdar ligga långt ifrån hvarandra, fattas äfven denna inrättning hvarföre man der måfte vända fig till Länsmannen, eller andra af böndernes närmafte ftyresmän, eller äfven directe till dem fjelfva, och ehuru man då måfte vänta något litet, kommer man dock allrig i förlägenhet om fkjuts. I det hela har väl fvårligen något folk få mycken kärlek och lydnad för kända lagar, fom det Svenfka, och man fkulle förgäfves föka att någorftädes finna mera aktning för menfklighetens lagar, redlighet och hjelpfamhet. Ju längre man är ifrån ftörre ftäder, förderfvets vanliga hemvift, ju vänligare och tjenftaktigare menniskor finner man, och defto muntrare går refan.

Landsvägarna underhållas i allmänhet på bäfta fätt, milftolpar, fnöplogar och broar äro alltid på fitt ftälle och i den fullkomligafte ordning. Utom de ftörre landsvägarna, fom kunna jämföras med de bäfta Chausféer i andre länder, finnas desfutom få kallade Tings- och Sockenvägar, fom föra till Tingsplatfer och till Kyrkorna, och hvilka derföre måfte anläggas bredare och underhållas bättre, än vanliga kommunikations-vägar.

Sluteligen måfte jag äfven nämna något om upphofvet och följderna af denna fkjutsinrättning. Redan i äldfta tider var Svenfke bonden de refandes Gäftgifvare och fkjutsbonde, endaft igenom fin medfödda karakter af redlighet och gäftfrihet, hvilket ifrån början utmärkt

Nordiſka folkſlagen framför de öfriga. Han emottog, undfägnade och ledſagade alla främmande. Men ſannolikt voro desſe ej ſå månge, och anlände ej med ſå mycken troſs och yppighet ſom i ſednare tider. Här funnos då inga ſtora landsvägar, ingen utvidgad handel, inga Säterier, Slott eller ſtäder. Man pasſerade de föga banade gångſtigarna antingen till fots eller till häſt. Man vet, att både Drottningar och Prinſesſor ännu i 12:te och 13:de Seklerna måſte rida, endaſt för de i flera Provinſer varande dåliga vägarnes ſkull. Allt måſte några århundraden derefter blifva förändradt, ſedan Chriſtna läran blifvit rigtigt ſtadgad, ſamt land och folk derigenom kommit i annat ſkick. Utom det att folket nu måſte vidkännas många nya pålagor, infunno ſig äfven vida flera tillfällen och retelſer att göra reſor. Desſutom blefvo reſorna mera betungade, i den mon man i ſtället för fordna fria män feck flera Herrar och Befälhafvare i Riket. Hvad ſom förut varit en af fromhet ſtadgad plägſed, blef nu ett tryckande öfvermod, emedan de reſande började anſe böndernas godhet för en ren ſkylldighet, och derföre utan att begära deras tillſtånd, inqvarterade ſig hos dem med häſtar och folk, och nyttjade deras egendom efter godtfinnande. Detta öfvermod kallades våld-gäſtning. Birger Jarl ſkall i 13:de århundradet förſt hafva förſökt att inſkränka detta misſbruk, ſom med mera eftertryck fullbordades af Magnus Ladulås, omkring år 1285. Han förböd all friſkjuts i enſkilda ärender, och tålte ej, att bönderne otillbörligen beſvärades. Vid de allmänna vägarna förordnades uppſyningsmän, hvilka borde hänviſa de reſande till den gård eller

det hemman, hvareſt han för betalning kunde få ſkjuts eller herberge, på det icke några få beſtändigt ſkulle beſväras af reſande, och andra deremot alltid blifva fria från detta beſvär. Men då Konungen reſte igenom landet, ſå ſkulle han enligt lag förplägas och ſkjutſas medelſt ett ſammanſkott af hela det diſtriktet han paſſerade. När Biſkopar, Riks-Råd, Riddare och Väpnare reſte till Herre-dagar eller i Embetsärender, ſå ſkulle de, jemte ett i lagarna föreſkrifvet antal betjening och häſtar, njuta förplägning och fri ſkjuts. Alla ſom kunde uppviſa Konungens eget bref på fri-ſkjuts och frigäſtning, ſkulle utan betalning undfägnas och fortſkaffas af allmogen.

Detta var väl en allmän lag, men på hvad ſätt ſkulle den väl iakttagas under de tvenne Anarkiſka århundraden ſom följde derefter, då Magnater och höge andelige perſoner beſtändigt ſökte att undandraga ſig alla utſkylder, och lägga hela tyngden på allmogens ſkuldror? Således voro ſakerne åter länge på gamla foten, och det värre än fordom, häldſt då i Calmare Receſs 1483 man åter pålade bönderna att för intet lemna foder för 2:ne häſtar åt hvarje reſande Herrſkap. Förſt i 16:de århundradet, under Guſtaf den I:ſta och hans Efterträdare, gjorde man åter förſök att utrota detta uråldriga onda. Uti en Förordning af år 1561 befalltes, att Tawerner och Värdshus ſkulle anläggas vid alla ſtörre vägar. En Taxa utgafs, enligt hvilken folk och häſtar borde förplägas. Endaſt Konungens Embetsmän ſkulle ſkjutſas utan betalning. Under de följande

års

års tiotalen utkommo ofta nya förordningar och förbud emot våldsamheter och missbruk. År 1577 förböds att skjutsa någon, som icke hade Konungsligt Postvapen, och man befalte Adeln att återlemna dessa, sedan man någon gång dermed utskickat dem, på det de ej sedan skulle kunna nyttja dem i egna ärender, för sig eller sitt folk. Äfven säges att många bedragit gemene man med efterapade Kongl Bref. I ett edict af år 1584 heter det: "Så tryckas de icke desto mindre af orätt och öfvermod nu, mest af de förnämste här i riket, så väl i, som utom Rådet, och af deras tjenare, såsom ock af andra, nemligen Köpmän, Skrifvare, Fogdar, Hofmän och Knecktar, som i deras egna ärender resa af och till i riket." — Äfven anbefalldes, att flera Värdshus skola anläggas, hvarjemte en ny Taxa fastställdes. — "Och på det benämde Gästgifvare desto bettre må kunna förvalta och sköta deras syssla, så villje VI härmed Nådelgen hafva förunnat och eftergifvit dem för de Hemman som de besitta, frihet för alla årliga afgifter och andra bestämda och obestämda pålagor, som kunna förefalla, och blifva fordrade af andre Våre undersåter; äfven befrie VI dem ifrån inqvartering, Forslor, dagsverken, conscription och andra smärre tjenst-skyldigheter. Och på det Våre trogne undersåtare måtte blifva förskonte för sådane odräglige skjuts-färder, hvaraf de tills nu varit betungade, så skola de till erkänsla derföre betala Oss och Kronan en daler, men nu i början i anseende till deras fattigdom blott en halt daler." Detta kallas i Edictet med skäl måttligt, emedan Adeln tog vida större afgifter af sina bönder, som nu vore

frie ifrån fkjuts, nemligen dels 2 Tunnor fpannmål, en tunna faltad fifk, en Centner fmör, och annat defsutom. — Åren 1593, 1595, 1602 förekomma nya klagomål, famt nya Taxor och förbud emot mifsbruk af Konungs-bref och poftvapen, famt böndernes prejande af Adelns Betjening, Köpmän, Matrofer och Krigsfolk.

I allmänhet fynes det ej hafva gått färdeles fort med Gäftgifvare-gårdars anläggning och hela fkjuts-inrättningen, äfvenfom att vänja refande vid lag och ordning. Man fer af Kongl. Förordningar 1604 och 1614 huru det tillgeck. Der heter det: "Om en bonde våldföres, få fkola Länsmannens 12 närmafte grannar, äfven fom hela Kyrk-Socknen, vara beredde med deras vapen, då de erhålla Länsmannens ordres, för att draga ut honom till hjelp, och taga faft den, fom tillåtit fig ett dylikt öfvervåld, famt föra honom till näfta Slott eller fängelfe. Tillika förbjudes refande, att fåfom hittils beta fina häftar på ängarna nära vägen, famt vid hårdt ftraff att mifshandla Länsmannen, och deras underbetjening, Fjerdingsmännen. Vid nya Gäftgifvare-gårdars anläggning uppdrages åt Häradshöfdingar och Härads-Nämnd att tillfe, det de ej, få vidt fig göra låter, placeras mera än en, eller högft halfannan mil ifrån hvarandra.

Till följe af Norrköpings beflut år 1604 och Konung Carl den IX:des Mandat, fkulle hvarje, få väl half- fom helbefutten, bonde, famt hvarje torpare, årligen betala två mark i fkjuts-färdspenningar, på det de fom i Kronans ärender färdades fram på Gäftgifvare-gårdar,

derstädes måtte kunna förpläga sig och leja hästar. Adeln och dess betjening skulle äfven betala allt hvad de bekommo af Krono-bönder, och skjutsen skulle om sommaren gäldas med en, om hösten och vintren med 1 och en half styfver för milen. Uti Örebro Riksdags beslut 1614, äfvensom af Finska Ständerna samma år, klagas åter öfver otillbörlig skjutsning och våldsamheter. — År 1615 stadfästes åter de gamla ordningarne, dock skulle Krigsfolk under marchen hafva mat och dricka för intet, äfvensom skjut för Trossen samt de sjuka. Taxan blef bestämd till 4 öre milen för Tjenstemän och Adel, de öfrige skulle betala efter öfverenskommelse. Under Drottning Christina, på 1630-talet, förekomma åter nya klagomål och beslut; följderne af allt detta ser man uti en Förordning af år 1658, som lyder således: Om någon med våld fordrar eller tillgriper något, Gästgifvaren med de sina tager till vapen, och någon dervid blifver ihjälslagen, så gäller lif för lif; om allt aflöper med farliga sår, så förlorar den öfverbeviste våldsvärkaren vänstra handen." Äfven utsättes straff för de resande, som med samma hästar under häftigt körande förbifara flera stationer, och på sådant sätt förderfva kreaturen. År 1636 fastställdes betalningen för skjuts till 5 öre silfvermynt milen, under sommaren och vintren, samt höst och vår 7 öre dito för hvarje häst. Enligt 1642 års Riksdags-beslut förpliktade sig hvarje Skatte- och Krono-hemman, att i tvenne år betala 3 daler, och hvarje Frälse-hemman 6 mark Silfvermynt i skjutsfärdspenningar; och på Riksdagen 1649 ingingo äfven de fleste denna bevillning, för att undslippa den så kallade Krono-skjutsen samt för-

plägningen, äfvenſom forſlor och transporter, utom vid Krigsfolks framtågande; men de Provinſer och orter, ſom ej ingingo i desſa vilkor, ſkulle ſkjutſa hvar och en, ſom med Paſs reſte i Konungens ärender och de bönder, ſom bodde aflägſet i Socknen eller Häradet, ſkulle tvenne dagar i veckan föra Håll-häſtar till den väg eller den ſtation, ſom Landshöfdingen anviſte dem. Uti Drottning Chriſtinas Gäſtgifvare-ordning af år 1649 förekomma flera puncter rörande vägar, milſtolpar m. m. Priſet utſättes för hela året till 6 öre ſilfvermynt milen, i Sverige, men i Finland och Norrland till 4 öre milen. År 1651 befaltes, att till undvikande af all oordning, borde äfven fri-ſkjutſen upphöra för Kronans högre och lägre Embets- och Tjenſtemän. Då omſider ifrån år 1664 ſkjutsfärdspenningar utgingo ifrån hvarje hemman, ſå afſkaffades äfven genom en Förordning af år 1696 fri-ſkjutſen för Krigsfolket, men i ſtället ſkulle en ſå kallad Durchtågsgärd betalas, ſå ſnart durchmarcher föreföllo, hvarmedelſt de Provinſer, ſom voro närmaſt belägna intill de ſtörre landsvägarna, och ſåledes meſt beſväraades, kunde erhålla betalning för ſina häſtar.

Sedan en ordentlig Håll-ſkjuts blifvit inrättad, förſt vid de ſtörre, och ſedan vid de mindre landsvägarna, hafva Gäſtgifvarne fått tillfälle att undandraga ſig alla de ſkyldigheter, ſom voro dem ålagde, i affeende på de fördelar, ſom dem förunnades, då de i början enſamme, och blott med underſtöd af någon reſerve ifrån närmaſte byar, måſte beſörja hela ſkjutſen. Månge hafva härutaf tagit ſig anledning till klagomål, men beſinna

de äfven hvad de fordra? Huru vore det möjligt, att Gästgifvarne nu skulle kunna bestrida skjutsen med de få hästar, som deras hemman kunna underhålla, sedan landet så ansenligen tilltaget, både i affeende på folkmängd, Cultur och Communication, hvarigenom de resandes antal följakteligen äfven blifvit ökadt?

Flere Patrioter hafva gjort uträkningar öfver den skada, som förorsakas genom skjutsinrättningen. Tvifvelsutan är det mindre nyttigt, att en bonde skall affända en eller två hästar, med en pojke eller dräng, till en station, belägen 1, 2, à 3 mil ifrån hans hem, medskicka matsäck och foder, och sedan efter 24 timmars förlopp kanske återfå dem obrukade, utan att dervid hafva förtjent ett runstycke, eller kanhända äfven så illa medfarna, att de för flera dagar eller veckor, kanske också för alltid, äro obrukbare och förderfvade. Huru mycken tid går icke derigenom förlorad! Att man ej må nämna den osedlighet och liderlighet, som lätt kan inrota sig hos pojkar och drängar, hvilka således ligga på krogarne och vid landsvägarna, med husbondens hästar i beredskap, och detta onda utbredes sedan i landtmannens oskylldiga hyddor. Man har gjort mångfalldiga förslag till andra inrättningar, men opartiske och förståndige Patrioter hafva försäkrat mig, att skjutsinrättningen, vid landets nu varande tillstånd, och i anseende till dess folkmängd, omöjligen kan ställas på andra fötter. Under Konung Carl den XII:te inrättades, år 1718, åkande poster, men efter hans död afskaffades de åter. Under sidsta hälften af förra Seklet gjorde man äfven ett dylikt försök, men det ville ej lyckas.

Så mycket kan man emedlertid säga, att med skjutspenningarnes förhöjning i någorlunda proportion, bör äfven denna inrättnings missbruk blifva mera sällsynte.

Uti ett Tal, hållet af en Adlig Ståndsperson under Riksdagen 1765, har jag sett en uträkning öfver den skada, som genom denna inrättning skall tillskyndas åkerbruket i Riket; men denna uträkning är öfverdrifven. Jag vill nu anföra dess resultat. Han antager i hela riket 3000 Gästgifvare-gårdar, hvilket äfven är förmycket, samt att hvarje Gästgifvare-gård skall dagligen sysselsätta 3 par hästar, hvilka således dragas ifrån landtbruks-arbetet. Vidare antager han ungefär 3 förspilda dagar för en åkers rätta besåningstid. Summan af hästarna utgör 27,000 par. På hvarje par räknar han en tunna korn, eller 27,000 tunnor vårsäd, som således ej i rättan tid blifva utsådde eller komma till nytta, hvilkas afkastning han i stället för 6:te kornet blott antager till det 3:dje. Förlusten blifver således 71,000 tunnor korn. Om man härtill lägger hälften så mycket höstsäde, så förlorar Riket derigenom, att bonden måste skjutsa, årligen öfver 100,000 tunnor korn, så vida väderleken ej är ovanligt gynnande. Härtill räknar han, med lika så mycken öfverdrift, förlusten af förderfvade hästar och andra skador.

En annan ovän af Håll-skjuts-inrättningen har uti en Journal, kallad *Läsning i Blandade ämnen*, gjort en mera måttlig uträkning häröfver. Han antager för Sverige och Finnland 700 Gästgifvare-gårdar, och räknar på hvar

och en 6 Håll-och Reserve hästar, således dageligen 4200 hästar, och årligen en Million 533,000 skjutsar. Sedan omtalar han den tid och det arbete, som härtill åtgår. Hästars och åkdons tillrustning uptager en dag, emedan de ej kunna nyttjas samma dag, då de skola gå ut på Hållet, andra dagen förrättas sjelfva skjutsningen, och 3:dje dagen äro ofta både karl och hästar af trötthet lika obrukbara. De som lyda under Reserven, äro ej mycket lyckligare än Håll-bönderne, emedan de, så fort Hållkarlen bådar, alltid måste vara tillreds med sina hästar, och ofta äfven spänna dem från plogen eller sädesvagnen. Sluteligen anför äfven denne Patriot många förslag och planer, hvilka dock ännu ej kunna utföras.

Hästarnes antal är, i affeende på Provinserna och Gästgifvare-gårdens belägenhet mycket olika. Omkring Stockholm och på många andra ställen äro för flera Gästgifvare-gårdar ifrån 35 ända till 50 hästar dageligen anslagne: minsta antalet af Håll-hästar vid de större landsvägarna bestiger sig till 15 eller 20 på dygnet. Uti Upland, äfvensom i flera Provinser, skjutsar man vanligen 24 gånger om året för ett helt hemman, och då nästan 2 fulla dagar åtgå för hvarje skjuts-förrättning, så borttager detta en åttondedel af året. Förr utgjorde Frälsehemman blott hälften så mycket skjuts, som Krono-och Skattehemman; men nu skjutsa de lika, äfvensom vid durchtåg, marcher och transporter under krig och fredstider.

Skjutspenningarna hafva efter tider och omständigheter småningom blifvit förhöjde, ehuru man måste tillstå, att de ännu verkeligen äro

för mycket lindriga. År 1649 kostade hästen 6 öre milen, och redan 1718 var priset upphöjdt till 8 styfver. Först 1734 betaltes på landet allmänt 8 öre silfvermynt, och i Städerna 16 dito; men då var myntet redan länge försämradt till mer än halfva värdet, så att man i medlet af 18:de århundradet i sjelfva verket betalte mindre än i medlet af det 17:de. Ifrån 1757 bestämdes priset till 12 styfver på landet, och 24 styfver i städerna, och 1786 höjdes det på Bonde-ståndets anhållan till 16 styfver på landet. Ifrån 1789 var 8 skilling allmänna priset för en häst, men då Riksgälds-coursen föll ifrån år till år, så blef betalningen i sjelfva verket beständigt mindre, till dess på Norrköpings Riksdag Riksgäldsmyntets värde blef bestämdt i förhållande till Bankomynt, och sedan sommaren 1803 skjutspenningarne fastställde till 8 skillingar Banko på landet, och 16 dito i städerna för milen.

Bref-Posten har alldeles ingen gemenskap med hela denna Skjuts-inrättning, emedan den ej, såsom skjutsen, står under Landshöfdingens befäl, utan under Cancellie-Collegii styrelse. Särskilda hemman äro öfver hela riket anslagna för Postens transport, hvilka, för deras åliggande skyldighet att föra Posten ifrån en station till en annan, njuta vissa friheter, såsom undantag ifrån conscription, skjuts, inqvartering och Krono-dagsverken. Några få dessutom penningar och andra fördelar.

Sedan jag nu omtalat vägar, hästar, vagnar och skjutsbönder, kommer jag omsider till

sjelfva

ſjelfva reſan. Hittils har jag dock förgätit något, hvilket vid reſor är lika ſå nödvändigt, ſom medvetande, då man Philoſopherar, neml. *Penningar.* För denna glömſka kommer man uti intet Europeiſkt land oſtraffad fram. Under reſor är angelägit att vara förſedd med ſmåſedlar och ſmärre mynt, för att vid ſkjutsombyten ej råka i förlägenhet genom ett beſtändigt växlande; hvarvid man ofta får emottaga traſiga och knappaſt brukbara ſedlar. Sedan courſen på ſidſta Riksdagen blifvit faſtſtälld, emottages Riksgäldsmyntet näſtan häldre än Banco.

Allt är nu färdigt, ſkjutsſen beſtälld, koffert och kappſäck i behörig ordning, ſlädan nalkas redan, och luſten att reſa yttrar ſig i det klappande hjertat. Man längtar att komma ut, men det är ſvårt att ſkilljas ifrån det vackra Stockholm; denna Stad är icke allenaſt ſkön, utan der finnas äfven många goda och vänliga menniſkor, och kanſke är denna Stad den meſt nöjſamma och artiga i verlden för främlingar. Nog återkommer jag dit i ſommar men många af mina bekanta äro då icke mera der, dem jag ſåledes ej i min lifstid får återſe. Så tänkte jag för mig ſjelf, tryckte min bäſta vän till mitt hjerta och kaſtade mig i ſläden, raſkt geck det genom Skomakare-gatan öfver Stor-torget, och korrt derefter flög jag förbi den ſtora *Guſtaf Adolphs* Statue på Norrmalms-torg.

Det var den 26 Mars år 1804, hvarföre våren redan borde hafva varit för handen, men den långa vintren hindrade det. Klockan var 8 på morgonen. Redan började ſkorſtenarne

röka vid Caffe-och Thé-kokningar, öfverallt skramlade kärror med vatten-eller drickstunnor, ty desse Equipager äro alltid först i gång; betjenter och flickor sprungo omkring, för att hämta bröd eller Caffegrädda, Chirurger och Doctorer skyndade till sina värst sjuka Patienter; jag mötte en bekant, som helsade vänligt på mig; en mängd beskedliga bönder med långa slädar, lastade med mjöl och ved, och flera Helsingar, som körde Nordiska fogel-likkistor, höllo helsande ur vägen för mig. Jag visste knapt hvad jag gjorde eller huru allt tillgeck, men efter en half timmes förlopp befann jag mig ändteligen på fria fältet utom staden.

Morgonen var vacker; en eldröd himmel förgyllde de höga snöbelastade tallarna, och speglade sig i vår isbana — ty vi åkte mest den så kallade vintervägen. Hjertat fick åter luft, och min skjutsbonde syntes äfven blifva upplifvad. Han började sjunga bondvisor, och ibland andra äfven en liten visa om Svenska kappkörningens skydds-patron Sanct Stephan, den bönderne egenteligen under Jul-tiden ihogkomma. Han blef ännu muntrare, då jag gaf honom litet Tobak, hvilken han med god smak stoppade i munnen. Den nämde Stephans visan lyder således:

Staffan han var en Stalledräng,
Håll dig väl fålan min;
Han vattnade fålarne alla fem —
Hjelp Gud och Sancte Staffan!

Så flögo vi förbi de sköna Lust-Slotten Haga och Ulricædal, och anlände lyckligt till

Rotebro, ſom är förſta hållet, två mil ifrån Stockholm på denna ſida, och detta i trots af ſkjutsbondens ſpådom, ſom med ett ſpottande tvi! ſökte afvända det olycks-förebud, ſom jemte en gammal käring mötte oſs ſtraxt utom Tullen. Vid hennes åſyn ſvor han för ſig ſjelf, och ſlog raſkare på häſten. Således har ett käring-möte ſamma betydelſe för reſande i Sverige, ſom i Tyſkland.

Vid Rotebro var liſligt och muntert, medelſt en tropp af 20 Dalkarlar med deras qvinfolk, hvilka alla voro utgångne för att ſöka arbete. I anſeende till deras naiva förtrolighet, kommo de genaſt i ſamtal med mig, ſåſom främmande. De berättade mig med ett ſlags ſtolthet, huruledes Dalkarlarne en gång här vid Rotebro ſlagits emot Danſkarna. Dylika gamla berättelſer gå hos dem ifrån ſlägte till ſlägte "Konung Johan ſtod, jemte flera af våre Herrar, der borrta på kullen, och här ſtod Herr Sture med 4000 Dalkarlar. Efter en blodig ſtrid måſte de vika för fiendens öfverlägſenhet, och 500 lågo på platſen; men jemte Riksföreſtåndaren drogo de ſig tillbaka ſom Lejon, och Danſkarne vågade ej oroa deras retraite. Der borrta ſkola de ſlagne ligga begrafne." Emedlertid hade man ſpännt före åt mig, och Hållkarlen kom med dagboken; jag tryckte den närmaſte Dalkarlens hand, och reſte vidare.

Ofvanföre nämde jag något om vintervägen. Om vintren finnas här ofta tvenne vägar till ſamma ſtälle, en land- och en ſjö-eller kärrväg. Då alla ſjöar, moras och åar äro be-

lagda med tjock is, så åker man ej omkring dem, utan tager närmaste vägen öfver dem, hvilket kallas att åka vintervägen. Dessa vägar äro så noga bestämde, att de stå under offentlig uppsigt, och den lägre Krono-betjeningen i landet är skylldig att låta utmärka denna väg med gran- eller tallbuskar, samt om våren betekna de ställen, der isen först plägar bryta upp, och åstadkomma farliga öppningar. Äfven på släta fält, der inga gärdesgårdar finnas, utmärkes äfven Landsvägen om vintren med buskar. När stora snöfall inträffa, så måste närmaste byar plöja upp landsvägen med snöplog, eller skotta väg. Dessa snöplogar äro här och der uppställde vid milstolparna, och likna till formen en spets-vinklig triangel, sammansatt af bräder, till en half eller trefjerdedels alns höjd. När töväder inträffar, så måste all tjock sammanpackad snö rödjas undan, och by-lagen tåga ut på detta arbete, försedde med skoflar och spadar, samt under egne anförares uppsigt, hvilka kallas snö-fogdar, och utgöra ett slags Vinter-police.

Svenska slädarne äro af mångfalldig form; många likna våra bonde-slädar, äro smala med små stegar på sidorna, till hvilka ett halmband eller ett bräde tvärsöfver nyttjas såsom säte; andra likna kistor, som hvila på medar, äro spetsigare framåt, och baktill. Bönderne och deras qvinfolk nedkrypa uti dem, och betäcka sig ofta med fällar, samt låta hästen efter behag trafva den bekanta vägen. Dylika kist-slädar nyttjas i synnerhet af Helsingar, då de resa med sina producter till marknaderna i Hedemora och Upsala, eller till Stockholm. Men

desſe nyttja ordentligt lock på ſläden, och ſätta ſig ſedan ofvanpå. De öppnas på förſäljningsplatſen, och innehålla ſmör, oſt, kött, Ren-och Elgſtekar, men i ſynnerhet fogel. Svenſka ſlädarne hafva merendels en fördel, ſom ej är ſvår att efterhärma, men ſom hos oſs dock föga nyttjas; de ſtörſta nemligen gå på kälkar, ſom utgöra ett ſlags dubbla korrta medar, hvilka med en kedja hållas tillſamman. Hvar och en ſom åkt på våra ſtörre ſlädar, vet huru lätt de långa medarne kunna bräckas på ojämna och gropiga vägar, och hvilka våldſamma ſtötar den åkande dervid måſte uthärda. Svenſka ſlädarne deremot framſlinta medelſt denna anſtalt lätt ock obemärkt öfver gropar och ojämnheter, och likaſom gunga en fram öfver ſvåra vägar.

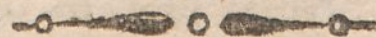
På andra ſidan om Rotebro är vägen mindre förnöjande, emedan trakten är ſlät och ſkoglös. Att Upland är en god ſädesort, ſer man af de många halmtak, ſom uppreſa ſig jemte de med gräs beväxta torftaken. Denna dagen var för öfrigt ej ſärdeles lifligt, hvarken på vägen, eller i huſen. Det enda äfventyr, ſom mötte mig under hela denna reſa, var, att en varg ſprang tvärt öfver vägen, hvilket äfven anſågs för ett olycks-förebud; de fleſta lefvande varelſer vi ſågo, beſtodo af hundar och ſkator. Desſa ſiſtnämnda tyckas egenteligen vara Svenſka foglar, ty i ſödligare länderna ſynas de ej till en ſådan mängd. De flaxa både vinter och ſommar omkring alla kojor, och tyckas juſt ſtå under Svenſka allmogens beſkydd, hvartill någon fördom viſt är orſaken. Om något högt träd finnes nära huſen, eller i en trägård, få ſer man deruti merendels ett

ſkat-bo; i ſtora träd finnas ofta två eller tre dylika bon. På detta ſätt innäſtla ſig desſa foglar till och med i medelmåttiga och ſmå ſtäder. Såſom vackra och artiga foglar, ägta Fransmän i fjäder-riket, ſynas de verkeligen, genom deras fladdrande och ſkratt-läte på viſst ſätt utbreda lif och munterhet omkring byar och enſtaka gårdar, och redan detta förklarar orſaken till den credit, hvaruti de ſtå; men ſannolikt är äfven någon vidſkepelſe med i ſpelet. De anſes nämligen (likaſom hela korp-och kråk-ſlägtet hos de fleſta nationer) för myſtiſka foglar, till och med ſåſom rigtiga troll-foglar, och tillhörande den onde anden, ſamt andra nattens dolda Gudamagter. Vidſkepligt folk ſkall i ſynnerhet gifva akt på desſa foglars ſkri, och af ljudet genaſt förſtå, om det bådar lycka eller olycka. Då häxorna om Valborgmesſ-natten reſa åt Blåkulla, ſom är det Svenka Bloksberget, ſäger man, att de omſkapa ſig till dylika foglar. När ſkatona om ſommaren ſläppa fjädrarna och blifva nakna omkring halſen, ſäga bönderne, att de varit i Blåkulla, och hjelpt hin onde eller hin hårde att köra in hö, hvarvid oket borrtnött fjädrarna. Man ſer ofta desſa foglar med utbredda vingar uppſpikade i ſtallen; detta ſkall förhindra gaſtar och rån att tillfoga kreaturen någon ſkada, och Tomtgubben kan ſåledes efter behag viſa ſin välgörande tjenſtägtigtighet.

På det andra hållet till Märſta hade jag gräl med en ſkjutsbonde. Han trodde, att jag, ſåſom främling, ej ſkulle känna ſakernas ſammanhang, och att han lätt ſkulle kunna plocka mig litet, hvarföre han djerft fordrade 12 ſkil-

ling Banco för milen ehuru han lagligen skulle hafva en tredjedel mindre. Jag förhöll mig helt stilla, tog Gästgifvare-ordningen, läste för honom en Artikel derutur, och sade honom tillika, att jag sjelf genast kunde åtaga mig att exequera Artikelnsinnehåll Nu blef han i hast mjuk, och bad att jag ej skulle anteckna honom i dagboken. Detta anför jag nu såsom ett exempel. Dylika försök att preja äro annars högst sällsynta hos denna ärliga nation. Snarast händer sådant på Gästgifvare-gårdar, som ligga närmast hufvudstaden, emedan ett visst sedeförderf snarast sprider sig dit, och så förhåller det sig omkring alla stora städer. På Fittja, Rotebro, och andra Håll närmast Stockholm, träffar man Hållkarlar och Skjutsbönder, som ej äro mycket bättre än deras likar i andra länder.

Ifrån Märsta åkte jag förbi det gamla Sigtuna, en liten dålig småstad. Ifrån Alsike, sidsta hållet, 1 och en half mil ifrån Upsala, blifver vägen mera skogrik, och negden gladare; sluteligen går vägen nästan en half mil snörrätt igenom skogen, då man i perspectiv ser Slottet och en del af Staden. Under ett vackert Solsken reste jag klockan half 4 på eftermiddagen in i Upsala och således hade jag på 7 och en half timme rest 7 Svenska, eller något öfver 10 Tyska mil. Man kan ju säga, att en sådan resa går raskt? Men också var vägen förträfflig.

Viſtandet i Upſala, ifrån den 26 *Mars till den* 18 *April.*

Igenom en väns åtgärd var mitt qvarter redan förut beſtälldt på ett Värdshus, eller Källare, ſom man ſäger i Sverige. Jag hade gerna velat bo i ett ſtilla Privat hus, men der funnos inga rum; dels emedan Vår-terminen då påſtår, under hvilken de fleſte Studenter äro i ſtaden; dels bo många Adeliga familler i ſtaden under vintren, och många ſom lefva af Rentor på ſina Kapitaler, hafva i anſende till den muntra orten för alltid boſatt ſig der, hvarföre der är knappt om rum och dryga hyror. Min lyckliga eller olyckliga ſtjerna placerade mig i ſamma hus, der Herr *Lenz* haft ſå ſvåra äfventyr, och jag har ofta ſprungit upp och ned i den halsbrytande ſtentrappan, ſom genom hans beſkrifning blifvit ſå rycktbar. Denna källare, fordom bekant i hela Sverige under namn af Flodbergs källare, heter nu mera Brelins källare. Den är belägen i den vackraſte delen af ſtaden; och man kan väl ſäga midt uti den ſamma, gent emot den ſtora bron, ſom går öfver den lilla ån, hvilken delar ſtaden i tvenne delar. Här hade jag tvenne ſmå rum, med utſigt åt bron och ſtrömmen, ſamt ſåledes åt den meſt lifliga delen af den ej ſärdeles lifliga ſtaden. I detta affeende var Lokalen ganſka god; men rummen voro ej alldeles täta, hvarföre man äfven beſvärades af drag här och der genom de tunna brädväggar, ſom utgjorde afdelningarna i det för öfrigt rätt maſſiva huſet; och detta ådrog mig ibland tandfluſs. För öfrigt

var

var allt temmeligen hyggligt, och jag kan annars ej klaga, hvarken öfver huſet, eller folket. Under mitt viſtande derſtädes har jag ej haft några märkvärdiga äfventyr. Ifrån morgonen ända till middagen var allt tämmeligen ſtilla, men emot aftonen började det blifva något lifligare i nedra våningen, och ljudet af de bullrande nöjen man der förehade, uppträngde något för tydligt till mig, ſamt varade ofta till klockan 2 eller 3 på natten. Desſe ſkrålande gäſter voro ej alltid Studenter, enligt Tyſka bruket, emedan äfven Handtverks-Clasſen i Sverige gerna vakar något länge på Källrar och Värdshus, och ſofver derföre ſå mycket längre om morgonſtunderna. Detta faller hvar och en reſande lätt i ögonen, heldſt i afſeende på Hällkarlar eller uppasſerſkor, hvilkas tjenſt man behöfver något tidigt. Vanligen lemnade jag alltid ſängen något före klockan 6 om morgonen, vid Solens uppgång, och fann att jag alltid var förſt uppe i hela huſet, ſå framt icke en vedhuggare, ſåſom en god väckare, redan förut arbetade med yxan på gården.

Värdshuſen i Sverige äro af en ſärſkild beſkaffenhet. Det är ſant, att Sverige icke äger något enda ſådant Värdshus, ſom man finner i London och Paris, Hamburg och Frankfurt; men *Acerbis* berättelſe är dock falſk, att äfven Sveriges ſtörre ſtäder äro utan goda Värdshus, och att man der är ſämre herbergerad, än i andra länders bondbyar. På alla bättre Källare i Stockholm, Götheborg, Norrköping och Carlskrona, får man rätt hyggliga rum på dagar, veckor eller månader, och merendels

erhålles äfven spisning på stället. En matsedel, som ligger på bordet, underrättar den hungriga hvad rätter han har att vänta, och priset för hvarje rätt står äfven utsatt. Man får sedan välja efter behag, hvarvid en appetitssup, en bouteille öl, en half eller hel bouteille vin genast står till tjenst. Sant är, att man i allmänhet ej spisar så väl på Svenska Värdshusen, som hos Privata der i landet, men merändels finner man ändå alltid 3 eller 4 goda rätter. Uti nyssnämnda större städer finner den som älskar ett godt bord och godt sällskap, äfven andra Inrättningar i denna affigt, der en städad och förnuftig främling på sina vänners recommendation lätt får tillträde, om han så önskar. Så finner man i Stockholm tvenne Societeter, den Borgerliga och Adeliga, af hvilka den sednare samlas i Bondeska Palatset. Uti dessa båda Societeter har man tillfälle att lära känna de personer, som utgöra Hufvudstadens muntraste och mest bildade verld, samt ofta äfven rätt interressanta främlingar. Man spisar mycket väl derstädes för 12 eller 16 Groschen, (24 eller 32 skillingar) och får bättre vin, än vanligen på Källrarna, samt för billigt pris. Då hädanefter frågan är om penningar, räknar jag i Riksgäld, eller efter Preussisk Courant; äfvenledes följer jag nu alltid Svenska miltalet.

Att Värdshusen i Sverige ännu icke äro på en bättre fot, härleder sig alldeles icke ifrån en mindre städad smak hos nationen, som är rätt väl bekant med finhet och vällefnad, utan orsaken dertill ligger mera i en national-plägsed. Det låter otroligt, att många främande eller

resande, ej allenast i Sveriges större städer, utan äfven i hufvudstaden, äro vane att bo och äfven spisa hos sina vänner. Denna gamla ömsesidiga värdskapsrätt herrskar öfver hela riket, och naturligtvis mest der, hvarest den gamla enfalden och troheten finnes afföndrad ifrån stora verldens buller. I allmänhet finner man få resande utlänningar i landet. Man påstår derföre, att kostsamma Värdshus-inrättningar ej löna mödan. Således händer det, att man i de smärre städer och i aflägsnare Provinser ofta råkar i förlägenhet. Men nationens godhjertenhet och gästfrihet ersätta emedlertid fullkomligt denna brist, och blott man någorlunda färdigt kan uttrycka sin önskan på Svenska, samt visar ett menskligt förtroende, behöfver man ej på någon ort i Sverige, der menniskor finnas, frukta att blottställas för obehagliga äfventyr.

På vanliga Källare i städer af medelmåttig storlek, ser man en disk, betäckt med kall och sallt mat, och der säljes äfven vin, bränvin och öl. Det är ofta svårt, att der kunna erhålla en ordentlig måltid, och om man önskar det, så måste den särskildt beställas, då man merändels får spisa alldeles ensam, hvilket ej är särdeles angenämt, i synnerhet för en främling på stället. Det vin man vanligen får på dylika ställen, är Bordeaux vin, och detta är ofta mycket dåligt och vattenblandadt, samt alltid dyrt; på få ställen får man sin bouteille under en Riksdaler. Der ordentliga bord finnas, ser man ändå alltför få gäster dricka vin; de fleste taga en appetits-sup, och dricka öl under måltiden. Denna sidstnämnda dryck är i Sverige ganska god. Då man reser eller annars tager nå-

gon ſtark motion, kan man ej njuta något mera helſoſamt och vederqvickande, än en bouteille öl; om man ſitter mycket ſtilla, är dock denna dryck mindre nyttig, och bör inſkränkas till något enda glas, då man äter frukoſt. En bouteille ſådant öl koſtar ifrån 3 till 5 ſkillingar. Stockholms och i ſynnerhet ſå kalladt Weſtmans öl är meſt berömdt; dock finner man äfven godt öl i andra ſtäder ſåſom i Upſala och Arboga. Då detta öl förvaras och blifver gammalt, ſkall det utgöra en förträfflig dryck. För få år ſedan bodde här i Upſala en mycket bedagad Domprobſt, vid namn Hydrén, af ett muntert och raſkt lynne. Han hade förut varit lärare vid Gymnaſium i Strengnäs, och derifrån medfört några tunnor öl. Detta Necktar förvarade han ſorgfälligt, och tracterade dermed blott vid högtidliga tillfällen. Man kallade denna dryck Strengnæſia, och de ſom ſmakat den förſäkra, att man ej kunde njuta något koſtligare. — Svenſkarnes vanliga dricka eller ſvagdricka är icke eller dåligt, och en bouteille deraf koſtar 6 eller 8 ſtyfver. Der tillgång fanns, drack jag näſtan dageligen en bouteille öl, och har deraf alltid befunnit mig ganſka väl.

På den Källaren, der jag i Upſala bodde, hölls ej något ordentligt bord. Ibland beſtällde jag min middagsmåltid hemma, men vanligen, om jag ej var bortbuden, ſpiſade jag hos en fru Becklin, ſom höll ett bord likt dem på Stockholms Källare eller ſpisqvarter. Maten var merändels väl lagad, men hvarje portion var 1 eller 2 ſkillingar dyrare än i Stockholm. Portionen koſtade, efter rätternas dyrhet, ifrån 4 till 10 ſkillingar, och ſåledes kunde man en

half bouteille öl tillika inberäknad, göra en ganſka god middagsmåltid för 24 ſkillingar. Om morgon och afton, då jag var hemma, beſtällde jag mig hvad jag häldſt önſkade hafva, eller hvad ſom ſnaraſt kunde vara för handen.

Den ſom dricker Caffe och Thé, kan med ſkäl beklagas då han viſtas på allmänna Värdshuſen i denna del af Sverige. Båda desſa drycker äro dyra och dåliga. Detta är, hvad Caffe beträffar, ganſka naturligt, emedan hvarje ſkålpund koſtar 44 ſkillingar; men ſå förhåller det ſig ej med Thé, oaktadt man låter väl betala ſig. Desſa ſaker bero dock mycket af den på Källare och Caffehus en gång införde vana. I Privata hus får man vanligen Caffe och Thé mycket ſtarkare och mindre uppblandade än i Tyſkland, der man ofta ej vet hvad den blandning egenteligen bör kallas, ſom man dricker under namn af Caffe.

Ändteligen är jag då i Upſala, och vill nu berätta huru der ſer ut, huru man der lefver, och hvarmed man der ſysſelſätter ſig, ſamt förtiga huru artigt och vänſkapsfullt man der emottager främlingar, och huru man bemötte mig. Jag ärnar vid min berättelſe följa den ordning, hvaruti ſakerne i mitt minne förekomma. Nu förſt något om ſtaden och desſ yttre utſeende.

Upſala ligger uti en vidſträkt flack trakt, näſtan i en cirkel, omkring en liten å, hvilken kallas Fyris å, och ſom delar ſtaden midt i tu; väſtra delen deraf, hvilken ſynes vara yngre, och hvareſt Domkyrkan, Ärkebiſkopens hus, ſamt alla Academiſka byggnader äro belägna,

kallas Fjerdingen. Efter sin folkmängd har staden en rätt vidlöftig omkrets, och en god timmes tid fordras, för att till fots mäta denna cirkels peripheri. Hvar och en resande finner lätt, att menniskor vanligen bo mera trångt och sammanpackade ju längre man kommer söderut, men deremot rymligare och beqvämligare åt norden. Huru mycket skulle icke en Italienare irra sig, om han beräknade Tyska städernas folkmängd efter deras vidd, och äfvenså en Tysk, som förmodar, att sådane städer som Upsala och Norrköping böra, enligt deras omkrets, innefatta 12 till 15,000 menniskor! — I allmänhet äro stadens gator räta, breda och väl stenlaggda, samt några verkligen vackra, såsom till exempel den långa Kongsängsgatan, hvilken går fram till det vackra torget. Den skulle vara präktig, om husen voro i förhållande derefter. Men man måste ej göra sig något högt begrep om husen i Svenska städer af andra och tredje rangen. Alltför få ibland dem äro stora och försedde med tegeltak, och de så kallade stenhusen äro snart räknade. De flesta husen äro i ordets egentliga bemärkelse af träd, ty korsverkshus känner man blott i det skoglösa Skåne. Om också dessa trädhus innantill äro mycket prydliga och äfven ofta förråda prakt, så är dock deras yttre utseende alltför obetydligt, och deras torftak, hvilka om sommaren äro gröna, ofta äfven betäckta med blomster, måste dock om vintren hafva ett grått och alltför bedröfligt utseende. Härtill kommer, att husen merändels blott äro en våning, och byggda mer på längden, än på högden. Dessa Svenska städer kuuna således omöjligt hafva ett vackert utseende, men enkla och okonstlade, synas de

dock vänligt inbjuda den kommande. Huru mången stor man, huru mången lärd, som riktat vetenskaperna med nya upptäckter, och gjort sig förtjent af odödlighet, har icke bott här, under dessa låga torftak! I visst affeende förekommer det en ovan åskådare obeskrifligt artigt och nästan mystiskt, att se välklädda och ofta väl bildade menniskor framträda utur dessa grå och bruna hus, hvilka ej sällan knappt äro en gång till så höga, som de sjelfva. Utom staden finner man lador, stall, plank och staket, i stället för murar, samt slagbommar i stället för stadsportar. Detta allt har dock ett nätt utseende. Hvartill tjena väl murar och torn midt i landet? endast för att påminna om menniskors krigsbragder, eller deras förbrytelser. Det är verkeligen muntert och angenämt, att när och hvar man vill kunna skynda ur staden, och andas frisk luft på blomstrande ängar.

Den lilla Fyrisån, som flyter igenom staden, är nu mycket vattenrik, men om sommaren skall den vara rätt grund. Den går till större delen rakt fram, och delar staden, som sagt, i tvenne halfvor; dock är nordöstra sidan ansenligen större än den sydvästra, eller Fjerdingen. Strömmen har till det mesta stenlagd strand eller quai igenom staden, samt tvenne broar, hvilka dock synas ligga hvarannan för nära. Dessa broar äro af sten, väl byggda och med järnledstänger. På sidorna af strömmen är äfven en tämmeligen lång sträcka af trädledstänger. Midt i denna ström, gent emot Domkyrkan, har man på en liten holme byggdt en stor, Akademien tillhörig, vattenqvarn, som årligen skall gifva en betydlig afkastning. Holmen

kallas Studentholmen, och Qvarn - inkomſterne voro fordom beſtämde att drifva vetenſkapernas ſtora hjul. I 14:de och 15:de Seklerna voro de anſlagna till Stipendier för ſtudenter, ſom reſte till Paris. Man ſäger att de bodt i ett ſärſkildt hus, till och med i ſjelfva qvarnen.

Staden är belägen i en ganſka fruktbar trakt; väſter, öſter och norr ut har man en vidſträkt utſigt öfver det ſläta landet, men åt ſödern inſkränkes ſynkretſen af ſkog. Upſalas gamla Slott är belägit på en hög backe, och ſtraxt nedanföre utbreder ſig den prydliga Botaniſka trägården. Detta Slott med ſina ruiner utgjorde min vanliga promenad. Huru ofta har jag icke ſtått der i aftonſolens röda glans, och ſett natten ſmåningom utbreda ſig öfver verlden! Vid den ſidſta ſtora eldsvådan i Upſala år 1702, ſom förſtörde en ſtor del af ſtaden, ſönk äfven det gamla Slottet i ſitt grus. Blott en ſida deraf, ſom nu är Landshöfdingens boning, är åter uppbyggd, den andra utgör ännu blott ruiner af fallna murar, hvalf och grushögar. Detta är den enda betydliga högd nära vid Upſala. Man viſar här ännu ett underjordiſkt hvalf af det flera gånger afbrända Slottet, hvilket hvalf påminner om den olyckliga Konung Erik den XIV:des blodiga vanſinnighet. Der genomborrade han Nils Sture med egen hand, och lät aflifva Svante Sture, Erik Sture och en Stenbock. Thy värr påminner en menniſka ſig gerna föremål ſom väcka faſa.

Under mina ſmå enſkilda promenader har jag äfven beſett de märkvärdigheter, ſom finnas

om-

omkring ſtaden; men desſa hafva dock under tidens lopp, ſom bedömer allt, förlorat mycket af ſin urminnes helgd. Vår tid, ſom icke hög-aktar ſig ſjelf, ärar icke eller fornåldern. Till desſa märkvärdigheter räknas gamla Upſala, Mora Stenar och Kungsängen.

Gamla Upſala är en Kyrka, en knapp half mil ifrån ſtaden. Man påſtår att detta ſtälle varit Sveriges urgamla Konungaſäte under detta lands Heroiſka tidevarf. Kyrkan ſkall vara byggd af ſtenarna efter Odens och hans Aſars fordna afgudatempel. "Denna Kyrka utropar Tuneld emphatiſkt, är visſt den äldſtå i hela Norden, och kan mäta ſig med Minervas tempel i Athen!" — Det vore oſmakligt att omtala alla de ſaker, ſom man påſtår hafva funnits här för uråldriga tider tillbaka. Klockaren på ſtället befinner ſig emedlertid alltid väl genom denna föråldrade tro, ty mången anſtäller ännu valfart dit, låter honom pladdra litet för ſig, och räcker honom för, besväret en ſilfverpenning — en metall, ſom nu mera icke tyckes trifvas här, hvareſt fordom alla pelare och väggar ſkola hafva varit af ſilfver och guld. Det enda, ſom här röjer ſynbara ſpår af fornåldern, beſtår i en mängd grafhögar, hvaraf några äro 60 till 80 fot höga, uppkaſtade tätt bredevid hvarandra; och på hvilka man öfver de döda åtmindſtone har en angenäm utſigt rundt omkring ibland de lefvande.

Ungefär en mil Sydoſt ifrån ſtaden, finner man på Moraäng de bekanta Mora Stenar. Kanhända att man i äldre tider på detta vidſträckta

fält i Upſalas granſkap valt och utropat några Konungar, och att man till åminelſe deraf för hvarje gång uppreſt en ſten, med inſcription eller andra tecken. Flere af de ſtörre ſtenarna, hvilka alla ſynas vara ifrån fornåldern, ur 14 eller 15 århundradet, äro tecknade med kranſar och kronor, ſamt namn, hvilka af tiden äro till hälften utplånade. Der finnes ett temmeligen ſtort antal af dylika ſtenar, de ſtörſta äro ungefär två alnar långa och en aln breda och tjocka. Korrt före Guſtaf den III:s anträde till Regeringen har man ſamlat desſa ſtenar på ett ſtälle, och byggdt ett litet ſtenhus öfver dem, på det den ſidſta gamla härligheten ej måtte förſtöras af rägn, ſnö och odugliga menniſkor.

Kungsängen, ſom ſträcker ſig en fjerdedels mil längs efter ån ofter ut, är belägen ſtraxt utom ſtaden, och tillhör en ſtor Kungsgård. Deſs mångfalldiga blommor ſkola om ſommaren göra denna äng till en utomordentligt ſkön promenad. Man måſte hafva ſett Svenſka ängar, för att tro detta. — Då man tager vägen öfver denna äng, har man Dannemarks Kyrka för ſig, belägen en half mil ifrån ſtaden. Sagan gör äfven denna Kyrka till National märkvärdighet, ty den ſkall vara uppbyggd af det byte, ſom Svenſkarne tagit ifrån ſlagna Danſkar. Konung Erik den Helige ſtupade här i en ſtrid emot Danſkarna, men de ſlagne Svenſkarne ſamlade ſig på nytt, och hämnades hans död genom ett blodigt nederlag på fienden.

I hela ſtaden är Domkyrkan oſtridigt förnämſta byggnaden. Den har ett vördnadsvärdt utſeende, men det vackraſte af allt är dock

deſs höga läge, och den fria platſen rundt omkring henne. Äfven denna Kyrka, en vördnadväckande fornlemning, har ofta lidit af eldsvådor, men har genom milda gåfvor alltid blifvit med ny prakt åter iſtåndſatt. De minnesvårdar ſom denna Kyrka, ſäkert den förſta af alla Svenſka kyrkor, innehåller, äro oſtridigt meſt interresſante för en främling. Jag vill blott anteckna några af desſa, i den ordning den beſkedlige Domkyrko-Klockaren viſade mig dem. Här viſar man, förſt ſåſom det äldſta och meſt vördnadsvärda, Erik den Heliges, Sveriges fordna Skyddspatrons Reliquier, förvarade i en ſilfverkiſta. Hans fana var äfven fordom högt berömd och af en undergörande kraft, men man vet ej hvart den tagit vägen; ſannolikt har den förſtörande tiden uppfrätit henne. Man trodde att denna fana gaf en rik och välſignad ſkörd, då den på St. Eriks dag bars öfver åkerfälten; ſamt att den injagade ſkräck hos den fiende, emot hvilken den fördes. År 1495 tog Sten Sture St. Eriks ſtora fana ifrån Upſala, emot ett quitto, och förde den emot Rysſarna. Underverken hafva upphört tillika med folkſlagens vidſkepelſe; nu ſlår Svenſkarne Rysſen med en annan Enthuſiasm. Man viſar ännu på Eriks halsben, huru det blifvit afhugget af ſvärdet; jemte hans ben ligger äfven den tagelſkjorta han nyttjade för att ſpäka ſin kropp. — Ibland gamla minnesvårdar räknas äfven Guſtaf Baners Mauſolé, hvilken, jemte flera andra monumenter thy värr blifvit mycket ſkadad vid ſtora eldsvådan år 1702. Han föreſtälles knäfallande jemte ſin gemål på en Sarkophag, och deras 14 barn omkring dem; det hela är ej illa arbetat. Denne Baner var en af Konung Sigis-

munds anhängare, och blef år 1600 halshuggen på Lindköpings Riksdag. Den odödlige Johan Baner var hans son. Man intages af en besynnerlig känsla, då man föreställer sig dessa 14 lefvande barn, jemte deras halshuggna fader, och på sådant sätt jemför äldre och nyare tider, förflutna och närvarande dagar med hvarandra. — I denna Kyrka hvilar äfven den mördade Sturen, och hans kläder visas ännu ibland gamla vapen och andra ålderdomslemningar. Der hänger hans skinnkyller, der den hvita skjorta med fina spetsar, hvilken hans fästmö skänkte honom få dagar före hans fängslande; man visar de blodiga och vida öppningar, genom hvilka järnet inträngde i hans kropp, äfven hans Riddare-hatt, på hvilken hans älskarinnas handske ännu är fästad, såsom ett vänskaps- och segertecken, men hvilket dock ej kunde rädda honom ifrån döden. — Ifrån denna romantiska och blodiga händelse vänder jag mig till Konunga-grafvarna. Här hvila Gustaf den I och Johan den III med deras Gemåler. Konung Johan (eller hans Son Sigismund) hade bestämt för sig en präktig minnesvård; den förfärdigades uti Italien, och måste under de oroligheter som förefölle efter hans död, hafva kommit till Pålen. Efter någras berättelse skall den under vägen blifvit borrtagen af en Danziger-kapare. Det är åtminstone säkert, att Gustaf den III ifrån Danzig erhållit hvad som ännu var öfrigt af den samma. Den utgöres af en mängd figurer af hvit marmor, Konungens och hans Gemåls bilder, samt flera allegoriska och Christna Mythologien tillhöriga väsenden. De ligga nu om hvarandra i ett mörkt Capell, och det enda man kan säga om dem,

är, att de fynas vara väl arbetade. Sedan Graf-choret och poftamentet en gång blifvit färdiga, och man uppftällt hvarje ftycke på fitt rum, kan man dömma om det hela. — Vanligen ledfagar man här hvarje främling förft till Ärke-Bifkopen Menanders minnesvård, fom af många anfes för ett mäfterftycke. Såfom hufvudfigur prefenterar fig Religionen af hvit Karrarifk marmor, likafom fkyddande Bifkopens bröftbild, fom är gjord i Medaillon, och väl träffad; defsutom äro der en mänd fmå Hautreliefs, föreftällande vetenfkaper och konfter; men det hela har ingen liflighet, utan är öfverlaftadt, och af ett tvungit utfeende. Romaren Angelini var den, fom förfärdigat detta; aflidne Öfver-Intendenten Fredenheim, en man af kunfkaper och fmak, beftällde detta arbete i Rom, till minnesvård efter fin fader. — De Geers till Löffta Maufolé är fkön. I bufter fer man Carl De Geer och hans Fru Charlotta Ribbing; deras kroppar föreftällas liggande i ftora Sarkophager af grön- och gråfpräklig marmor ifrån Kålmården, hvilket fer rätt väl ut. — Af alla minnesvårdar i denna Kyrka är dock den nyaft och fkönaft, fom för få år fedan upreftes åt den odödliga Linné af hans vänner. Man fer den vördnadsvärda gubbens hufvud uthuggit af brun porphyr, på en pyramid fom äfven är af porphyr, och nedanföre denna enkla, en ftor odödlig man värdig infkrift: *Linnæo Botanicorum principi Amici ac difcipuli*, 1797. Hvilkens minne lefver väl i en mera from helgd hos fednafte efterkommande, än den ftilla och okonftlade naturforfkarens?

Nära invid Domkyrkan är en ftor del af de byggnader belägne, fom äro beftämda för

Akademiſka ſtaten och deſs ſammankomſter. Der äro Conſiſtorium, Anatomiſka Theatern, Noſocomium, Bibliotheket, ſtora Läroſalen, Ridbanan, Upſala Vetenſkaps Societets muſeum. Sjelfva byggnaderne hafva intet hiſtoriſkt märkvärdigt; jag vill blott nämna hvad ſom i allmänhet dervid kan vara interresſant.

Min längtan att ſe Akademiens Myntſamling, förer mig i Conſiſtorii Academici rum. Denna myntſamling ſtår under Profesſoren Götlins uppſigt, ſom af Konung Guſtaf den III ſeck den då förſt inrättade Numismatices Profesſionen; den vänſkap Profesſor Götlin viſat mig, förbjuder mig att ſäga mera om honom. Han har förſt ſtällt denna myntſamling i ordning, hvilken innehåller mycket märkvärdigt, i afſeende på Svenſka Hiſtorien. Den beſtår af något öfver 11,000 mynt; af desſa äro 3000 Grekiſka och Romerſka; några äfven Arabiſka och Turkiſka; de ſidſtnämnde äro till ſtörre delen en ſkänk af Svenſke Legations-predikanten Sturzenbecker i Conſtantinopel. Herr Profesſor Götlin har uti några Akademiſka Diſputationer ſärſkildt beſkrifvit de märkvärdigaſte. Den ſtörſta och bäſta delen af ſamlingen är Svenſk, och utgör ett ſammanhängande Hiſtoriſkt Portraitur. De fleſta af desſa mynt tillhörde en Grefve Ehrenpreus, fordom Akademiens Kantzler, hvilken lemnade hela ſamlingen åt Akademien, men för ett ſådant pris, att man med ſkäl kan ſäga, det han ſkänkte den dit. Deribland finnes många rara piecer. Preſidenten Roſenadler, ſom på ſå mångfalldigt ſätt gjort ſig berömvärd medelſt ſitt nit för Vetenſkaper och Svenſka Litteraturen, tillade äfven en an-

fenlig samling, och anslog tillika en viss summa till uppköpande af gammalt och äfven gångbart mynt, hvarmed man också redan gjort början. Akademiens nuvarande Kantzler, Riks-Marskalken Herr Grefve Fersen, har ökat samlingen medelst en mängd vackra Ryska mynt och medailler af Bronz.

Men utom myntsamlingen, den jag egenteligen önskade att se, såg jag också i dessa rummen mycket annat, hvilket qvarhöll mig en timme längre än jag i början tänkte. Det första rum, hvaruti man inträder, kallas domsalen, och passar äfven väl dertill. Ehuru man förmodeligen högst sällan der afkunnat dödsdomar, så har man dock prydt den med Christian den II:s eller den omildes blodiga bedrifter, föreställda i flera just ej så illa målade stycken. Knappt har väl någon Konung funnits, hvars namn, grymt i åminnelse, så länge bibehållit sig hos en hel förolämpad nation, äfven ibland dess ringaste medlemmar, fortplantadt ifrån stamfar till sednaste ättlingar, som Christian den II:s hos Svenskarna. Den sämsta bonde känner bättre denna Konungs våldsamheter, än deras allmänt älskade Konung Carl den XII:s storverk. — I rummet till vänster om detta finnas många Portraiter. Man intages här oemotståndeligt af Kronprinsen Gustaf den III:s vackra bild. Hvar får man väl se ett ansigte, som visar mera lifslighet, finhet och ungdomsbehag? jemte honom ser man hans snillrika fru Moder, samt Drottning Christinas namnkunnige vän Jacob De La Gardie. Till höger är Sessionsrummet, med en rad Konunga-portraiter, ifrån Sturen ända till Fredrik af Hessen. Sten Sture den yngre, ett

ſkönt anſigte, har ett mycket ädelt och behagligt utſeende Carl den IX liknar, äfven ſom Erik den XIV, mycket Guſtaf den I, men hans anſigtsdrag uttrycka äfvenſå mycken ſtränghet och magt, ſom Guſtafs grace och Majeſtät. Svenſka anletsdragen viſa i allmänhet något herrſkande och beſtämt. De Tyſke Konungarne Fredrik och Adolph Fredrik urſkiljas lätt på anletsdragen, ſåſom icke Svenſkar. Carl den XII är här väl målad; men det bäſta Portrait af honom ſåg jag dock uti Kongl. Muſeum i Stockholm, der han ſåſom goſſe, målad af Ehrenſtrahl, redan ſynes lofva, hvad mannen en gång ſkall blifva: der framlyſer en faſt Caracter, alſter af en ſtor natur, och alltid lika i lycka och olycka. Der ſtår äfven en ſtol af ſimpelt träd, målad med hvita blommor, ſamt förſedd med ett trappſteg, och på denna ſtol har Guſtaf den I:s tredje Gemål Catharina Stenbock ofta ſutit; nu ſkulle han ej vara nog prydlig för-mången bondſtuga. Så förändras tider och ſmak. Uti ett par andra rum ſer man flera berömda Statsmäns och Fältherrars Portraiter: Axel Oxenſtjerna, Johan Skytte, Carl Gyllenhjelm, Piper: Der ſer man äfven Stipendiers Stiftare, och andra Akademiens välgörare. I ſådana rum borde Profesſorn uti Hiſtorien och Politiken hålla ſina föreläsningar.

Akademiens Sjukhus eller Clinicum, ſom ſtår under Öfver-Directeuren och Profesſorn Afzelii uppſigt, ett af de förſta hufvuden i Sverige, behöfver ej mitt loford; äfvenſå litet Anatomiſka Theatern. Denna har dock lidit en kanhända oerſättlig förluſt genom Anatomiæ

Pro-

Professorns D. Murrays död, som för några månader sedan bortgeck i ſtyrkan af sin ålder, mycket för tidigt för vetenskapen. Han var en broder till Murray i Göttingen, och son af den berömda fordna Pastorn vid Tyska församlingen i Stockholm, D. Murray.

Den förträffeliga mineralie-samlingen står under Chemiæ Professorns Afzelii uppsigt, en broder till Öfver-Directeuren, och som med största artighet visade mig sina skatter. Han var just nu, jemte Preusiska Bergs-Rådet Giesecke, sysselsatt att ställa i ordning några af Konungen ditskänkta samlingar, hvilka förr varit vid Drottningholm. Man kan föreställa sig, hvilken samling Sverige allena kan frambringa ur sitt rika sköte. Det betydligaste och märkvärdigaste är väl äkta Svenskt, men der fattas icke eller utländska mineralier.

Akademiska Bibliotheket är uti den så kallade Academia Gustaviana, som först blef byggd under Gustaf II Adolph, men sedan undergått flera eldsvådor. Här äro äfven 2:ne Auditorier. Det är en skön byggnad, men dock börjar rum fattas, och man har redan flera gånger föreslagit att uppföra en ny Bibliotheks-byggnad. Den betydligaste början till detta Bibliothek gjordes äfven under den store Gustaf Adolph, dels af hvad som fanns i Riket, dels af Polska och Preusiska böcker. Torstenson och Königsmark förskaffade mycket ifrån Olmütz och Prag, och Konung Carl Gustaf ifrån Wilna och Posen. Sedermera tillköptes och ditskänktes småningom mycket, och under ett lopp af 50 år

blef genom en mera planmäsfig inrättning mycket efterhand completteradt och utvidgadt, få att detta Bibliothek alltid kan anfes för tämmeligen fullftändigt, och färdeles vigtigt i affeende på Fäderneslandets Litteratur. Defs märkvärdigheter, Codex Argenteus, (Silfverboken) Eddan med Munkfkrift, och den ftora Hiftorifka Samlingen af Palmfköld, hafva få ofta blifvit befkrifna. Dit höra nu äfven Guftaf den III:s förfeglade Koffertar och Kiftor, fom förvaras i famma rum, och ėj får öppnas, förr än 50 år efter hans död. Rummen äro ljufa och med fmak inrättade, famt några af dem prydda med Portraiter af Profesforer, och fådane män, fom varit Univerfitetets välgörare. Utom alla Manufcripter, räknar man Bibliotheket till 50,000 Volumer. 500 Riksdaler äro af Akademiens Caffa årligen anflagne till nya verks inköpande, hvartill äfven komma 200 till 250 Riksdaler af immatrikulerade Studenter, famt af andra tillfälligheter, få att Bibliotheket årligen har öfver 900 Riksdaler att difponera.

Bibliotheket har en Bibliothekarie och en Vice Bibliothekarie, 2:ne Ordinarie och flera extra Amanuenfer. Det är dageligen öppet ifrån 3 till 4 på eftermiddagen, få länge föreläsningarne påftå. Den fom har få nödigt, erhåller äfven tillträde andra timmar. Förfte Bibliothekarien och Profesforn i Witterheten Aurivillius har redan i flera år med fällfynt flit arbetat på en Catalog, hvaraf det fidfta fnart fkall vara färdigt. Bibliotheket har att tacka denna flitiga man för mycket; jag vill ej omtala hvad tackfamhet jag är honom fkyldig för hans artighet emot mig. Enfkilta per-

soners Patriotism, som dagligen visar sig vid så många anstalter och inrättningar i Sverige, har under de 20 sista åren äfven här gjort mycket. De boksamlingar, hvilka Presidenten Rosenadler och Professor Lidén ditskänkt, 2:ne män, som genom deras nit för Svenska Litteraturen gjort sig odödliga, äro mycket ansenliga.

Ridbanan är belägen straxt bakom Gustavianska Akademiæ byggnaden, ej långt ifrån Ärkebiskopens hus. Der äro goda hästar; Stallmästaren är berömd för sin konst, och Disciplar fattas honom icke. Fäkt- och Dansskolarne, der jag dock ej sett öfningarna, hafva äfven mycket låford. Om Svenskarne vanligen dansa bättre än Tyskarne, så fäkta de dock vida mindre, emedan nästan blott Adelig ungdom tager undervisning i Fäktkonsten.

I denna trakt är äfven det hus beläget, hvarest Vetenskaps-Societeten i Upsala har sitt Museum. Hela detta rätt artiga Museum består till större delen af de samlingar en Herr Gyllenhaal och en Apothekare vid namn Ziervogel i Stockholm ditskänkt. Det betydligaste består af snäckor och mineralier. Allt är uppställdt, enligt Ziervogels Testamente, i samma ordning, som hos honom i lifstiden, hvartill äfven hör en del af hans gamla meubler, hans länstol och hans Portrait. Kanhända det roar honom att ännu besöka dessa samlingar, åtminstone måtte han under sin lefnad hafva föreställt sig något dylikt såsom möjligt. Dessutom finnas här många inhemska rariteter, såsom gamla Vapen, Runstafvar, husgerådssaker, Lappska trolltrum-

mor m. m. Uti ett annat litet hus finnås äfven några småsaker, samt ett litet Physikalískt-Mathematiskt Kabinett. Magister Hellström, en lärd och artig man, har uppsigt öfver detta Museum.

På andra sidan om ån, Öster i staden, är Observatorium beläget, samt den gamla Botaniska trägården, som efter hand förfaller, men som dock alltid förblifver märkvärdig för Professor Thunberg med sina samlingar. Han bor ännu i det gamla med blytak försedda hus, som är bestämdt för Professorn i Naturalhistorien. Jag behöfver ej säga något om honom såsom menniska, men det måste jag bekänna, att jag under våra samtal lärt mycket af honom. Han är artig, som alla Svenskar i allmänhet, och detta väcker ej någon förundran, sedan man längre tid vistats hos denna nation. Ehuru han skänkt Akademien mycket af sina rika förråder, så har han dock ännu förträffliga samlingar qvar för Zoologien, Botaniken, samt menskliga Culturens historia, i synnerhet ifrån Japan och China. Hans myntsamling, som innehåller många Malabariska och Indiska mynt, är af stort värde. Han har en oändlig mängd af särskildta husgerådsfaker, kläder, meubler, drägter, vetenskapliga instrumenter, Gudabilder, och arbetade ämnen ur växtriket. Alla Japanska saker äro i synnerhet väl arbetade och öfverträffa vida de Chinesiska, både i prakt och i en viss lätthet i konsten. Att ej förbigå den mängd han äger af Fabriks-tillverkningar och tyger, som visa den Orientaliska smaken och färgglansen. Äfven har han mycket ifrån Otaheiti och Söderhafvets öar, i synnerhet många

arbeten och prydnader af fjädrar, som till endel äro löjligt uppställde jemte Lappska granlåter. Jag kan alldrig glömma de Idéer den beskedlige gubben med hjertats hela värma gaf mig, huru man borde studera och lära folkslagen i synnerhet allmänna historien; lika litet förgäter jag det beröm han gaf Orientaliska lefnadssättet. Månne Orienten ännu icke äger mycket, som vi stränga och förbländade Européer alldrig lärt att rätt värdera? Åtmindstone fattas ofs alldeles det stilla lefnads sätt, som många Orientens invånare föra, under njutningen af en lycklig inskränkning. Det gjorde mig ondt, att den heders mannen af brist på utrymme ännu hade många saker liggande, som ej kunde uppställas. Han förvarar en stor del af sina samlingar på en liten landtgård, som han kallat Thunberg. Måtte den milda naturen der emottaga och länge vederqvicka honom, efter de många besvär och mödor hans ungdomsvandringar förorsakat honom!

Den tredje af herrar Afzelius, Adjunkt och Demonstrator i Botaniken, är äfven en märkvärdig man, och äger likaledes en skön samling. Af nit för sin vetenskap begaf han sig till England, och derifrån följde han en expedition till Colonien Sierra Leona i Afrika. Detta var vid början af Franska Revolutionskriget. Han vistades på nämnda ställe i tvenne år, och uthärdade obeskrifliga besvärligheter. Franska Krigsskepp och Kapare förstörde hela Colonien, hans samlingar blefvo skingrade, allt hvad han ägde bortröfvades, och han sjelf, alldeles utblottad, måste taga sin tillflygt till landets svarta invånare. Som han förlorade allt, måste

han börja ſina ſamlingar på nytt, och mycket af det han bortmiſtat kunde ej mera erſättas. Hans, likaſom Thunbergs, ſamlingar kunna af briſt på rum till ſtörre delen ej uppſtällas. Så förhåller det sig äfven i hans nya boning i Botaniſka trägårdens palats, och deſsutom befarar han, att fuktigheten der på ſtället ſkall förderfva mycket för honom. Jag fann denna ſamling, äfvenſom den mycket erfarna mannens ſamtal, ganſka interresſant. Det är dock en ſtor ſkillnad emellan att ſe ſakerna och att läſa om dem, att fråga ſig fram, eller höra berättelſe om allt. Här befann jag mig genaſt i Afrikanſka Climatet ibland Negrerna, och i ſanning ibland ett helt annat Negerfolk, än man enligt vanliga beſkrifningar föreſtäller ſig. Der fann jag flera husgerådsſaker, vapen, prydnader och läderarbeten, ſom ej göras bättre i London och Paris; granna pilkoger fodrade med läder, vackra bågar, mångfalldiga arbeten af Afrikanſkt träd, ſkedar, knifvar, ſpjut, hvilka alla voro ſå hårda och glatta, ſom om de varit af horn eller ſten; äfvenſå ſkalen af flera växter, af ett ſå ſtenartadt utſeende, att man lätt kunde bedragas deraf. Hvad ſom i ſynnerhet förekom mig märkvärdigt, var ett ſtycke bark af en Daphne, ſom blott behöfde bultas, då man derutur kunde utveckla en ganſka vacker hvit kriſk väfnad, fullkomligt ſådan, ſom om den varit tillverkad med väfſtol. Hans djur och foglar voro af de meſt ſällſynta ſlag, och ibland dem utmärkte ſig en ſkön Afrikanſk Paradisfogel, hvars like i afſeende färgornas glans jag ännu på intet ſtälle ſett.

Ibland Upſalas förnämſta märkvärdigheter räknas nu med ſkäl den nya Botaniſka trägår-

den jemte defs präktiga hus. Den gamla trägården i ftaden befanns vara för liten, hvarföre Konung Guftaf den III fkänkte Univerfitetet den Kongl. Slottsträgården och tillade defsutom något åkerjord; tillika fkulle på Kongl. bekoftnad en byggnad uppföras för Orangeriet, famt Phyfiken och Naturalhiftorien tillhöriga famlingar. Man gjorde början dermed år 1787, då fifta Finfka kriget kom emellan; med tiden uppgjordes nya planer och anläggningar, och famme mäftare feck ej hand om byggnaden; på fådant fätt uträttades ej, efter mångas tanke, hvad fom kunnat uträttas. Sjelfva trägården är värdig en ftad, fom få många år hyft den ftora Linné, Naturalhiftoriens fader, och fom bildat få många ftora män för alla grenar af denna vetenfkap, famt utfkickat dem åt alla orter i verlden. Trägården innefattar omkring fyra tunnland, är rundt omkring befkuggad af höga träd, och omgifven af en mur. Midt uti har den fängar för blomfter, örter, m. m. och närmare det Linnéifka Pantheon finnes en näftan för ftor träfkola. Jag har förut kallat i fråga varande byggnad ett palats, och nämner det nu Linnés Pantheon: detta måfte jag närmare förklara. Byggnaden är verkeligen präktig, och fkall äfven hafva koftat 80,000 Riksdaler Banco; men man hade kunnat bygga den mer tjenlig för ändamålet, nyttigare, och kanfke äfven med mindre koftnad; nu intager den åfkådaren medelft fin pragt, men uppfyller ej alla behof. Kanfke fjelfva planen var felagtig, ty om man blott gjort få väl det Linnéifka templet med defs åt trägården utlöpande Portik, famt båda flyglarne, 4 eller 5 alnar bredare, få hade man redan derigenom vunnit mycket,

Denna Portiken, ſtraxt vid ingången till trägården, är belägen emot norden, hvilket läge i detta land ej är det bästa. Man har derföre äfven mycket arbete med bortförandet af all den is och ſnö, ſom der ſamlar ſig, och hvaraf väggarne redan tagit ſkada. En dubbel kopparbeſlagen dörr för ur Portiken in i den ſtora Linnéiſka Läroſal, ſom hädanefter ſkall nyttjas vid föreläsningar. Detta Auditorium är ſynbart för ſmalt och utan proportion, hvarföre det ej behagar ögat; äfven har taket näſtan för brokiga prydnader. Midt emot dörren är en halfcirkel med en utbyggd och något upphöjd rundel, hvareſt Linnés Buſte ſkall ſtå. Ofvanpå taket upphöjer ſig en med glasfenſter väl förſedd dôme, ſom ifrån alla ſidor ſprider dag i rummet. Tvenne flyglar, 90 fot långa, utſträcka ſig på båda ſidor om Portiken och Linnés Tribun, med ett mellanrum af något öfver 60 fot, men en mindre proportionerad bredd af ungefär 25 fot. Hela den ſammanhängande byggnaden har koppartak. Större delen af vänſtra flygeln och ytterſta ändan af den högra är Orangerie. Det öfriga af högra flygeln är beſtämdt för Naturalieſamlingarna. Uti några af rummen förvaras nu lefvande djur, hvilka ej utgöra någon betydlig ſamling, och ſom ſedermera ſkola flyttas till de ſmå derinvid belägna byggnader, ſom äro anſlagna för Hiſt. Nat. Profesſorerna. Andra våningen af denna flygel är beſtämd till boning för Profesſorn uti Naturalhiſtorien ſamt Demonſtrtaorn uti Botaniken, hvilka dock der komma att bo rätt trångt och knappt finna rum för ſig ſjelfva, än mindre för ſina ſamlingar. Det är ett ſtort fel i denna

annars

annars prägtiga byggnad, att man slösat för mycken kostnad till prydliga trappor och gångar, som kunnat användas på ett sätt, mera svarande emot ändamålet. Der finnes ej mera utrymme för de samlingar man redan har, ehuru det mesta ännu icke är bragt i ordning. Hvad som för öfrigt härvid förtjenar nämnas, är att den Patriotiske Professor Thunberg skänkt Akademien en stor del af dessa samlingar, och i synnerhet djuren; ett hedrande bevis af hans varma känsla för fosterlandets heder. Han skall nu snart inflytta i denna nya byggnad; man har redan utsett platser till några smärre hus, stall och dylikt, som fordras till beqvämlighet för honom och hans medhjelpare, och skall byggnaden deraf med första företagas. Den Botaniske Trägårdsmästaren har ett vackert boställe, ej långt ifrån detta Floras Tempel, och hvartill hör en skön trägård, samt dessutom ett ansenligt stycke jord. Man bör ej af en okunnig vänta sig någon beskrifning öfver Orangeriets rikedom, men jag bör dock ej förtiga den myckna godhet mig visades af Herr Wahlenberg, en lärd man, och som är bekant så väl genom flera resor, dem han gjort till Lappland och Nord-Cap, som ock genom en lärorik beskrifning öfver en del af Lappland, den bästa vi ännu äge öfver landets och dess invånares tillstånd i nyare tider.

Jag försummade alltför länge att bese Herr Cantzli-Rådet Pajkulls förträffliga fogelsamling, och då jag under sista dagarna af mitt vistande härstädes ärnade göra det, var Cantzli-Rådet bortrest.

Nu vill jag tala litet om ſjelfva Univerſitetet, hvarvid jag dock inſkränker mig blott till deſs Statiſtik, emedan man utomlands näſtan vet ingen ting derom. Jag ville gerna vara litet mera mångordig, i affeende på dervarande Lärares perſonliga egenſkaper, men min aktning för dem hindrar det. Man vet hvilka ſtore män detta Läroſäte haft, och huru mycket man här gjort för Vetenſkaperna. Pasſar det då mig att upprepa ett redan allmänt låford? Den ſom haft tid att med urſkilljning beſe Sverige, kan lätt rätta alla de ofullſtändiga omdömen man fällt deröfver. Här fattas ej djuphet, men väl yta. Lärdomens utvidgande är här ej ſå lätt, ſom i andra länder; men ockſå är det väl ingen ſå ſtor olycka för Svenſka Litteraturen, att man här ej författar ſå många böcker, ſom i Tyſkland, och att hvar ock en omogen yngling ej anſer ſig ſkicklig att uppträda ſom författare. Den ſom känner Svenſka Climatet och många deraf tillkommande omſtändigheter, har ej ſkäl att förundra ſig deröfver, att vid alla inrättningar mycket måſte vara annorledes, än i andra länder, att icke en gång omtala alla andra hinder. Då utländningar beſkylla Svenſkarna för pedanterie i afſeende på deras lärda inrättningar, hälſt i anſeende till den vigt och högtidlighet, ſom de iakttaga vid Promotioner, ſamt deras ſtränghet att beräkna meriter efter desſa kanſke ofta tillfälliga hedersgrader; ſå böra de fråga ſig ſjelfva: om de kunna berömma ſig af något bättre? Den ſom ſett mer än ett folkſlag, lär ſig äfven att vara billig i ſmåſaker, och tror ej allt pladder, ſom en äfventyrare utbreder i verlden. Den Tyſke outtröttlige författaren ſak-

nar här i ſynnerhet ſina påppers-volumer; han klagar ofta med ſkäl, att den eller den grund-lärde mannen behåller för ſig och den inſkränkta kretſen af ſina åhörare ſå många nya upptäckter, ſå många upplysningar, ſom han kunde utſprida i affeende på ſin vetenſkap. Men om detta å en ſida är ſkada, ſå förblifver dock å andra ſidan mannens kunnighet mera äkta och concentrerad i ſig ſjelf. Här händer ej, hvad man i Tyſkland ſer alla dagar, att en man med förträffligt hufvud, ſom är fullkomlig mäſtare i ſin vetenſkap, förirrar ſig i 2 eller 3 andra, och ſluteligen blifver en fuſkare i alla. Hvad ſkall väl till ſlut blifva deraf, att 2 eller 3 tryckta böcker årligen måſte inför publiken bevittna en Profesſors flit och kunſkaper, ſom deſsutom håller föreläsningar 2 eller 4 timmar hvarje dag?

Sveriges Konungar, och äfven privata perſoner, hafva rikeligen förſett Upſala Akademie med gods, Prebenden och Stipendier. Der finnas öfver 20 Ordinarie Profesſorer, flera Extra, ſamt en anſenlig mängd Adjuncter, Exercitii-mäſtare, Amanuenſer och Docenter, och alla desſe hafva proportionsvis icke obetydliga inkomſter. Hvar och en Ordinarie Profesſor har årligen 100 tunnor ſpannmål och 158 Riksdaler 16 ſkillingar Banco i lön. Spannmålen beſtår af hälften korn och hälften råg. Detta aflöningsſätt har den fördel, att den alltid är i förhållande med varu-priſen. Deſsutom hafva flere af Profesſorerna Prebende Paſtorat, hvarefter de hålla en Vicarius, och hvaraf de ofta hafva ſtörre inkomſter än af Profesſorsſyſslan; i anledning häraf kan härſtädes, likaſom i

England, Professorn i Historien eller Oeconomien tillika vara Präst, hvilket man sällan ser vid andra Lärosäten. Professorerne i de 3 lägre Faculteterna hafva Prebendehemman, hvilkas afkastning är olika, men dock merendels minst emellan 20 eller 30 tunnor, och således ungefär 150 Riksdaler. — Dessutom finnas här små åkerstycken, af ungefär 3 tunnors årligt utsäde, under namn af ämbetsåker. Alle gifte Professorer hafva rättighet till denna jord; Enkor och oförsörjda döttrar pläga äfven innehafva sådana åkrar, och endast vid vacancer tillfalla de den tjenstgörande. Utom dessa fördelar har nästan hvarje Professor en honom anslagen humlegård, den han dock ibland måste dela med sin företrädares Enka. Alla Professorerne, Bibliothekarien och Rentmästaren, erhålla årligen 25 famnar ved ifrån Akademiens skogar, och den öfriga Akademiska Staten i proportion; likväl måste de på egen bekostnad besörja om huggning och transport.

För alla Enkor inom Akademiska Staten äro 200 tunnor korn årligen anslagna, och för tvenne Professores emiriti är full lön fastställd.

Den indrägtigaste Professionen är den så kallade Skyttianska, i Vältalighet och Politik, Stiftad af en berömd Rådsherre under Gustaf II Adolph, vid namn Johan Skytte, och hvilken äfven nu bortskänkes af en Privat-famille, den Grefliga Mörnerska, samt bekräftas af Konungen. Dess innehafvare njuter ungefär 70 Riksdaler Banco i lön, 250 tunnor spannmål, och har dessutom ett vackert eget hus. Några an-

dra Professors-beställningar hafva äfven egna hus anslagna.

Adjuncterne hafva i lön 65 tunnor spannmål, men obetydligt i penningar. Den öfriga lärda och oeconomiska Akademiestaten lönas proportionsvis på samma sätt, några privata Läraresysslor undantagna, som hafva sin egen norm.

För denna visst icke obetydliga lön, jemte alla medföljande fördelar, läser en Ordinarie Professor 1 eller 2 timmar dageligen under Terminen, Extra Ordinarie lärare och Adjuncter i proportion, och i den mån de kunna sysselsättas. Terminerne äro olika indelade, och skillja sig i allmänhet mycket ifrån Tyska bruket. Den första är ej mycket öfver 2 månader lång, ifrån början af Octob. till den 10 December; den andra begynner med Februarii månad, och slutar med den 5:te eller 6:te Junii. Derefter användas 8 dagar till Examina med dem, som ärna taga graden, och omkring Midsommarstiden begifver hvar och en sig åt landet, der man då får hvila ut i fulla 3 månader. På sådant sätt har man här 5 månaders ledighet hvarje år, och äfven ynglingar ifrån de mest aflägsna Provinser resa hem under Sommarferierna. Denna inrättning skulle visst icke behaga Tyskarna i allmänhet, men mig behagar den verkeligen. Om detta också medför några hinder och obeqvämligheter, så behöfver dock en Studerande person någon hvila under de heta sommarmånaderna. Kan man vänta annat, än att lärdomsidkare under Juli och Augusti månader böra blifva förvirrade i hjernan? Hvaraf kom-

mer det, att man hos ofs fer få många utmagrade och bleka lärdomsfkeletter, om icke af ett beftändigt och öfverdrifvit arbete? Emedlertid borde Vinterferierne i Sverige förkortas. Desfa urfäktas dock för den glada Julhelgen, och den ftora Diftingsmarknaden, fom korrt efter infaller i Upfala.

Svenfka Studenterne ftudera i allmänhet mycket längre än de Tyfka, af hvilka de flefte göra hela courfen på 3 högft 4 år. Detta grundar fig på flera omftändigheter; dels Terminernes korrthet, dels flera Terminers frånvaro hvartill äfven kommer Promotions-inrättningen vid Svenfka Akademierna. Det händer nämligen ofta, att en yngling är uppe vid Akademien 3 till 5 Terminer å rad, men fedan borrta 1 eller 2:ne år, då han antingen viftas hemma, eller är Informator i något anftändigt hus. Månge lemna Akademien, och infinna fig förft åter vid Promoitions-terminen, för att taga Magiftergraden. Emedan detta är af mycken vigt i affeende på hvars och ens framtid, få firas Magifter-promotion här med mycket ftörre högtidlighet än i Tyfkland, der Magifter-graden i och för fig fjelf tjenar fin ägare till intet. Då vid befordringar härftädes allt beräknas efter tjenft-meriter och Lärd rang, är det angeläget för hvar och en att fkynda få mycket fom möjligt, för att erhålla fitt Magifter-diplom. Man har nu i Sverige föranftaltat få, att Magifter-promotion infaller årligen växelvis vid ettdera af de 3 Univerfiteterna Upfala, Åbo och Lund, eller hvart 3:dje år på hvarje ftälle. Naturligtvis ökas Candidaternes antal härigenom, ty hvar och en fom har kunfkaper,

och tillräcklig förmögenhet att uppehålla fig vid Akademien, förfummar ej gerna Magifter-graden, helft då den är honom mycket nyttig vid tillkommande befordringar. I Greifsvald har man ftällt denna Promotion, få väl fom Examen och alla öfriga Prof fom böra afläggas, på lika fot med inrättningarna vid Svenfka Univerfiteterna, emedan de Magiftrar, fom der Promoverades, anfågos hafva en alltför lätt Examen, hvarföre man hade en mindre gynnande tanke om deras fkicklighet. Nu mera kunna Svenfka Candidater der ej räkna på någon eftergift. Som man dock alltid förmodade, att man der alltför lätt tillfkapade Magiftrar, få infkränkte man antalet af de Svenfka, fom årligen der få taga Graden, till 10, hvilket gör 30 på 3:ne år.

Ehuru man här fer mången 25 till 30 år gammal Student ibland infkrifne ftuderande, fom alltid bibehåller gamla courfen vid Magifter-graden, få finner man dock tillika flera gosfar, än billigheten kan fordra; till denna Clafs hör åtmindftone en fjettedel, fom ftår under Informatores eller enfkildte Docenters uppfigt. Man fer dock här alldeles intet af de Tyfka Univerfiteternes alltför fria Student-lefnad; äfvenfå litet hör man blodiga uppträden eller dueller omtalas, hvilka fedan Carl den XI:s tid näftan alldeles förfvunnit. Det enda fom ännu förråder Studentväfendet, beftår der uti, att flere modige ynglingar någon gång fent på aftonen eller under natten genomtåga gatorna med fång, eller fkråla litet på en Källare vid några bouteiller gammalt öl eller punfch. De i Upfala befintliga Landfkaps-famhällen är nå-

got alldeles eget, ſom på viſſt ſätt grundar ſig på landets Andeliga och Lärda inrättningar, ſamt är ett förträffligt medel att bibehålla ordning och Subordination; men dock ofta gifver anledning till miſshälligheter, ſamt National- eller Provincial-antipathier, ſom ej borde finnas. De ſtuderande ifrån ſamma Provins, eller rättare ſagdt ifrån ſamma Biſkopsſtift, utgöra hvar för ſig en egen ſammanhängande Corps, Landſkap, eller ſom man här ſäger, en Nation. Hvarje Nation har ibland Profesſorerna valt en Inſpector, och dervid väljes häldſt en af ſamma Nation, hvilken ſedan ſtår under hans öfverinſeende och beſkydd; och är han ſkylldig att på allt ſätt ſörja för ſin Nations bäſta, bevaka deſs fördelar, förvalta deſs National-Stipendier, befordra goda inrättningar inom Corpſen och afböja alla miſsbruk, ſamt alltid företräda Nations ſtälle, då frågan är om deſs förſvar. Efter Inſpector följer Curator, ſom merendels är en af Nationens äldre medlemmar, för öfrigt utmärkt genom kunſkaper och ett manligt väſende. Härtill komma ännu en eller flera Seniorer. Deſſe böra biträda Curator, gifva akt på Nationens ſeder, ſamt hvarje enſkilt landsmans flit och uppförande, hvarjemte dem åligger, att hvarje vecka anſtälla Latinſka Diſputations-öfningar inom Nationen. Flera Nationer hafva äfven eget Bibliothek, ſamt en inom hvarje Corps vald Bibliothecarius.

Akademiſka Senaten eller Conſiſtorium utgör icke allenaſt en egen oberoende Domſtol, under Rectors Præſidium, utan Rector är tillika Præſes i Stads-Rätten. Af denna orſak har

han

han befattning med en mängd ftridigheter och ärender, fom alldeles icke angå den lärda Republiken, och är till följe häraf under detta fitt ämbete alltid fri ifrån alla föreläsningar.

Utom det allmänna Bibliotheket, till hvilket hvar och en har tillträde på de dertill beftämda timmar, och der hvar och en får låna böcker emot Caution, famt utom flera lärda och förtjenta mäns enfkilta förträffliga bokfamlingar, fom alltid äro till tjenft för deras genom flit och fkicklighet utmärkta Difciplar, har en Bokhandlare härftädes inrättat ett Läfe-fällfkap, fom redan flera år haft beftånd, och der man i fynnerhet finner Utländfka Journaler. Dock har denna inrättning, af brift på deltagare och af andra hinder, nu på några år börjat aftaga, och man tviflar, att den länge kan bära fig.

De Studerandes vanliga antal ftiger till 8 eller 900, men få många äro dock fällan på en gång närvarande, hvarföre man vid hvarje Termin kan afräkna en tredjedel, fåfom frånvarande. Desfe famt Akademifka Staten och Stadens öfrige invånare utgöra tillfammans ungefär 5000 mennifkor, en obetydlig folkmängd för en få ftor ftad. Få af ftadens egentliga invånare kunna räknas till den bildade folk-Clasfen; de flefte äro Handtverkare, Krämare, eller bruka den fruktbara och vidlöftiga mark, fom ligger rundt omkring ftaden. Den välbebodda trakten 5 eller 6 mil närmaft omkring Upfala, famt lättheten att der finna godt fällfkap, hafva hitlockat flera välmående perfoner famt familler af ftånd, hvilka här tillbringa

vintern, och ofta äfven en del af sommaren. Detta har redan sträckt sig så långt, att omgängeskretsen under vintertiden i Upsala har börjat blifva berömd i sjelfva Hufvudstaden. Efter hvad jag funnit, är detta beröm väl förtjent; dock torde en anmärkning dervid tillåtas mig. Denna fina sällskapscirkel synes verkeligen förfördela de studerande. Allt för få ibland dem äro nog lycklige att blifva upptagne i den samma, äfvensom att umgås med Professorerna, för att derigenom erhålla en städad och elegant bildning. Men deremot hafva de att tacka dessa finare sällskapskretsar för den olägenheten, att icke allenast alla öfverflödsartiklar, utan äfven alla nödvändiga lifsmedel så stigit i priset, att Upsala kan räknas ibland de dyraste ställen i Sverige.

Ej långt ifrån Domkyrkan är en annan Kyrka belägen, som har en egen betydlig Landtförsamling, och kallas Bonde-Kyrkan. Dess belägenhet är verkeligen mindre gynnande för Domkyrkan, emedan den borttager utsigten åt Slottssidan. Den stora Kyrkan har sin begrafningsplats utom staden, men bönderne hafva ej velat lemna sina fäders gamla Kyrkogård.

Upländska böndernes drägt, så väl här, som omkring Enköping och Stockholm, skilljer sig i det hela ej mycket ifrån vanliga bonde-drägten. De nyttja till det mesta blå, grå eller hvit valmar, (ett slags groft hemgjordt kläde) och kläderne äro gjorda på samma sätt, som hos oss. Öfver sina vanliga kläder bära de en så kallad kapprock, af samma färg och tyg, eller ock en fårskinnspäls-rock, samt byxor

af fkinn. De bruka fällan ftöflor, utan vanligen få kallade damafkor, på hufvudet hattar eller möffor af ludet fkinn, famt på händerne ludna vantar. Qvinnornas drägt är i fitt flag af famma befkaffenhet, och de nyttja äfven mycket pelsverk, hvilket ofta ger dem ett löjligt och obeqvämt utfeende. Qvinnor och flickor af denna Clafs bära öfver fina vanliga möffor, få väl här, fom i flera Svenfka Provinfer, antingen ett hvitt linnekläde eller ock ett brokigt muffelinskläde, fom påfättes få, att ändarne hänga öfver axlarna.

Jag hade beflutit att uppehålla mig här högft 14 dagar, och att vid de förfta milda vårdagarna företaga mina kryfsfärder; men våren fyntes alldrig villja komma, utan den ena veckan förfvann efter den andra, och då flutеligen allt tålamod förgeck hos mig, måfte jag fortfätta refan i fnöflafket. Denna vinter var lika långvarig med den, hvars ftränghet och längd år 1799 utöfvade fin verkan på mig till och med vid Arno. De äldfte perfoner förundrade fig öfver denna vinter, ty få af dem kunde påminna fig, att de ännu den 20 April fett is i åen, och nu kunde man förutfe, att åen ej fkulle blifva ren till den 25. Om en mild dag inföll, då folen bortfmälte is och fnö, få följde ftraxt derpå ett par biftra froftdagar, fom åter författe ofs i vinterkölden. Det är rätt fvårt i Sverige, när våren begynner, och ett haftigt töväder ej borttager is och fnö. Värmen om dagen upplenar all fmuts, fnö och is på vägar och gator, hvilket om natten åter tillfryfer, och ehuru man är förfedd med galotfcher, fom här är ett nyttigt mode, kan man ändå

ej undgå att blifva våt om fötterna; värst är dock för den, som väl putsad vill passera fram öfver gatorna, utan att blifva bestänkt. Dessutom är denna vårtid i anseende till de hastiga väderskiften, som ständigt förefalla, mycket farlig för helsan, hvarföre äfven Svenskarne då äro mest ömtålige, och nyttja pelsar utanpå alla de öfriga kläderna. Ofta är luften rätt varm middag och afton, men deremot äro nätterna ganska kalla. Detta är ganska begripligt, då jag kan försäkra, att vi omkring den 10 April vid middagstiden ofta hade 8 till 9 graders värme, och om midnatten 12 till 14 graders köld. Svenska luften är verkeligen genomträngande och plågsam, utan att det just är så kallt. För öfrigt har jag under strängaste köld ej klädt mig annorlunda här, än i mitt fädernesland, och här frusit likså litet, som der. Men enligt allmänna erfarenheten skola utländningar, under de första åren de vistas i Sverige, ej lida mycket af dervarande luften; dock skola de sedermera blifva ömtåligare för kölden, och derföre gerna insvepa sig i Nordiska pälsar. Det är verkeligen besynnerligt, att se en Tysk med sin klädes-öfverrock, och en Fransos i sin lätta frack, med silkesstrumpor, under en lika grad af köld, följa den väl bepälsade Svensken. I alla fall är dock en rigtig Svensk vinter både muntrare och vederqvickande för alla lefvande varelser; men jag bespar nu det låf jag ärnat densamma för ett annat tillfälle.

Imedlertid led det allt längre in på året, hvarföre jag lagade mig i ordning, och utsattes omsider oföränderligen min resa till den 18 April, i trotts af både snö och hagel. Då jag

företog resan till Sverige, var min första affigt, att igenom Vermeland och Norrige tåga upp åt Norden, åt Jemtland och det öfriga Norrland, och sedan emot hösten småningom åter draga mig utföre åt södern. Men sedermera minskade jag något denna vidsträckta plan, och inskränkte min resa för denna gången endast igenom Sverige. Man föreställde mig, att den ovanligt långa vintern, samt den mängd snö som fallit, utan tvifvel gjordt vägarne allt för svåra, och att min resa således derigenom skulle gå långsammare än vanligt, så att jag svårligen förr än i medlet af Julii månad, och ändå icke utan mycken möda, skulle kunna passera Dovrefjäll i Norrige; att resan ifrån Drontheim till Jemtland icke eller alltid vore så lätt; och framför allt, att icke mycken tid sedan skulle blifva mig öfrig till fullföljande af min vidlöftiga reseplan. Af dessa skäl förkortade jag mitt tåg, ändrade min plan, och beslöt att först ställa min resa directe emot Nordsjön och Götheborg, samt sedermera under mångfalldiga fram- och återfärder först framtränga åt Norden, och sedan Österut åt Bottniska viken.

Jag köpte mig en lätt Kabriolet, eller, som man här säger, Resekärra, hvilken var rymlig nog för mig och en skjutsbonde, en Koffert, kappsäck och matsäck. Derjemte medtog jag, såsom vägvisare, de för flera år sedan af Bergs-Rådet Baron Hermelin utgifna Chartor öfver särskilta Provinser, hvilka jag, jemte andra statistiska underrättelser, redan i Stockholm studerat. Denne Baron Hermelin, son af fördetta Riks-Rådet, kan ostridigt anses för en af Sveriges mest utmärkte män. Han har re-

dan utgifvit Provincial - Chartor öfver Finland, Norrland, och en del af de medlersta Svenska Provinserna, såsom Upland, Wästmanland och Dalarne, och dessa äro dels alldeles nya, dels affattade efter gamla, med nödig förbättring. Man måste veta hvad denne mannen gjort, för att rätt kunna värdera ett sådant företag. Han har på egen bekostnad utsändt Landtmätare, Naturkunnige, Bergsmän och Tecknare, i alla Provinser, och låtit insamla underrättelser, jämföra, pröfva och förbättra det felagtiga. Detta är vida lättare i ett öfverallt odladt land, än i Finland och Norrland. På detta sätt har han med rätt stora uppoffringar gjort hvad en Privat man möjligen kan göra, och hans Chartor äro nu de bästa man hittils haft öfver Sverige; många äro så fullständiga, att man dervid svårligen kan önska mera. Denne Baron har redan länge arbetat på en statistik öfver åtskilliga Provinser, samt gjort samlingar till en allmän Bergverks - Charta för hela Sverige, hvaraf jag redan sett några rätta sköna stycken hos honom. Uti Vesterbotten har han anlagt stora Colonier och Jernbruk, samt uptagit nya grufvor; korrt sagdt: han är en berömvärd man, både som Ämbetsman, Patriot, medborgare och lärd, alltid nitisk för det som är godt och rätt, lika vänlig och artig emot landsmän som emot främlingar, hvaraf jag sjelf haft många prof. Jag har förut nämnt en Wahlenberg såsom berömd Botanicus; äfven har han på Baron Hermelins bekostnad rest i Lappland, och på hans förlag utgifvit en beskrifning öfver en del af Lappland jemte Charta; att ej omtala hvad vinst Naturalhistorien kan hafva af en sådan resa. Den hederlige Baron Hermelin äger ock-

få en fullkomlig högaktning af hela sin Nation, för hvars ära han är så verksam. Vid sista Riksdagen i Norrköping, år 1800, lät Ridderskapet och Adeln slå Silfvermedailler öfver honom, den berömde Patrioten Baron Macklean, och en förtjent bonde i Nerike. De ligga här framför mig, en skänk som förvarar minnet af en ädel själ. De må nu få en plats här:

Framsidan är prydd med de tre männernås hufvuden, och frånsidan innehåller i korrthet deras obeskrifliga förtjenster.

Baron Hermelin visar sig med sin okonstlade mine, som uttrycker godhet och redlighet, jemte denna enkla omskrift: *Samuel Gustaf Hermelin.* På frånsidan läser man följande Svenska inscription: *För utvidgad kunskap om Fäderneslandet, förkofrade näringar, befolkade ödemarker.* Underst: *Af Medborgare och vänner* 1800.

Omkring Mackleans hufvud, som har en Romersk profil, stå dessa orden: *Rutger Macklean.* Han är mycket väl träffad, och man ser en manlig eld och styrka, skönt blandad med alfvar och mildhet. Frånsidan har: *För frikostiga inrättningar till allmogens undervisning, förbättring, välmåga.* Underst: *af Medborgare och vänner.* 1800.

Bonden, som man kunnat ställa jemte sådane män, visar i sina anletsdrag något verksamt och alfvarligt. Man läser omkring hans hufvud: *Erik Andersson, Bonde i Åstodby i Nerike.* På frånsidan: *För utmärkta Medborgeliga dyg-*

der. Underst: *af Ledamöter af Ridderskapet Adeln.* 1800.

Resa ifrån Upsala till Götheborg.

Jag afreste den 18 April, omkring kl. 10 på förmiddagen, och tillryggalade för den dagen ej mer än halfsjette mil. Jag råkade ut för en rätt svår väderlek. Himmelen var betäckt med svarta moln, och på 14 dagar var detta första gången, som solen ej visade sig. Då och då föll våt snö, hvarigenom de dåliga vägarne blefvo ännu sämre, emedan man nu hvarken kunde beqvämligt färdas med vagn eller släde. Första stationen ifrån Upsala till Säfva var alltför litet interressant. Jag såg endast flacka fält, alltför litet skog, och några få löfträd; sjelfva slätterne i dessa väl odlade trakter äro ännu för mycket stenbundne, och ängarne hafva för många kullar. I dag syntes ingen resande på vägen, utom några framtågande Dalkarlar med deras qvinnor och arbetsföra gossar.

Den 2 mil långa vägen ifrån Säfva till Wånsjö är mycket angenämare fast mycket bar. Här ser man redan vida sträckor af åkrar och ängar, samt här och der, i synnerhet vid farten öfver den lilla täcka Örsunds-Ån, vackra Herregårdar, emellan kullar, beväxta med löfskog. I hela trakten omkring Lislena och Enköping består jordmånen af en förträffelig svart-

mylla,

mylla, och är berömd för en utomordentlig fruktbarhet. På några ställen, i synnerhet vid Långtora, är Naturen retande skön. Jag passerade flera stora byar, dock synas Svenska byarne för en Tysk vida större, än de verkeligen äro, i anseende till den mängd hus, som man uppför på ett halft eller fjerdedels hemman. Der finner man en ansenlig mängd små stall, lider, lador, spannemålsbodar och andra uthus, utom egenteliga boningshusen. Detta sätt att bofästa sig, som man finner nästan öfverallt i Sverige, leder visst mera sitt ursprung af gammal plägsed, än af dålig eftertanke. Uti ett land, der virke vanligen ej kostar mera, än besväret att köra hem det ur skogen, har man äfvenså litet beräknat kostnaden vid byggnaden och alla husens underhållande, som den mångdubblade faran vid uppkommande eldsvådor; ty hvad som nu är fördeladt i fyra eller fem särskilta små hus, kunde med mindre kostnad och mera beqvämlighet, såsom en enda stor byggnad, stå under ett tak. Man bygger smala och låga hus, af 2 eller 3 manslängders högd, men sällan af samma bredd, då nästan allt uppföres af stockar, laggda ofvanpå hvarandra, och vid ändarne sammanfogade; få hus som till exempel lador, byggas med tjocka brädväggar. Uti denna spannmålsort ser man alltför få tak af näfver och torf; både bonings- och uthus äro snarare illa belaggda, än väl betäckta, med halm. Desse halmtak uppehålles af sparrar lagda på tvären, och sammantryckes utanpå af stänger, som ofvantill öfver kroppåsen äro tillhopafogade, och nedantill ofta blott nedtryckes af pålaggda stenar. Men ehuru oansenliga des-

ſa hus utvändigt kunna vara, ſå bor dock bonden deruti mycket ſnyggare och rymligare här, än i Skåne, eller Norra Tyſkland. Uti ſjelfva ſtugan ſer man vanligen hela takresningen, hvilken dock, äfvenſom ſidoväggarne, inuti ofta är klädd med bräder. I ſtället för vanlig ſpis nyttjas här, likaſom i Thüringen och Harz, en mycket ſtor eldſtad; främſt i rummet ſtå några bord, med bänkar omkring. Hyllorna äro brokigt prydda med tenn och Porcellaine, här och der äfven med en ſilfverbägare, ſmå tumlare och ſilfverſkedar; desſa ſiſtnämda ſaker finner man näſtan allmänt hos Svenſka bonden; bägare och andra ſtörre ſilfverkäl, hvaraf de ofta hafva till 2, eller 500 Riksdalers värde, låta de ej hvar och en ſe. Uti flera ſtugor ſer man äfven ſtänger behängda med korf och rökt kött, äfvenſom hårdt bröd eller knäckebröd.

Detta ſlags bröd kan kallas äkta Svenſkt; mjukt bröd, ſom kallas limpa, och om det är ſött, kryddlimpa, af ſamma form ſom Tyſka brödet, ätes alltför litet, i jämförelſe med hårdt bröd. I de fleſta, både ſtörre och ſmärre, hushåll på landet bakar man på viſs tid, meſt höſt och vår, på en gång för ett halft eller fjerdedels år. Brödet är cirkelrundt och tunnt merändels med ett hål midt uti hvar kaka, för att beqvämare kunna upphängas till torkning i ett varmt rum; detta bröd är högſt en half tum tjockt, och, under namn af knäckebröd, ibland tunnt ſom ett par ſammanlaggda pappersblad. Efter denna tillredning gifver brödet flera månader en helſoſam och välſmakande föda. Efter all ſannolikhet är bruket af detta bröd förnämſta orſaken dertill att Svenſkarne i allmänhet

hafva så fköna och goda tänder. I välmående hus brygger man äfven på en gång för ett halft eller fjerdedels år, och om man icke kommer juft under fjelfva bryggningstiden, få finner man i de flefta Provinfer ett förträffligt öl, till och med hos bönder.

Under fifta $1\frac{1}{4}$ milen ifrån Vånfjö till Edsberga, geck det, i anfeende till den elaka vägen, rätt långfamt. Här börjar nejden blifva vackrare; men hvad båtade det mig i fnöflafket? Den landfträcka jag nu pasferade kan väl icke kallas fkogrik, men väl ftenrik, ty marken var likafom befådd med ftenar. På några ftällen hade man dock användt dem till murar. Näftan öfverallt i Sverige, och i fynnerhet på de meft bebodda ftällen, har man en verklig plåga af en oändlig mängd grindar och gärdesgårdar. Hvarje gärde, eller fnarare hvarje åkerftycke, är inhägnadt, antingen det är befådt, eller ligger i träde och nyttjas till bete. Desfa gärdesgårdar och inhägnader medföra äfven den olägenheten, att fnön famlar fig invid dem, och ligger ofta 2 till 5 alnar högt; vid förfta vår-värmen upplenas den litet om dagen, men vid infallande nattfroft bidrager den ej litet att kyla marken. Vid vägar igenom eller emellan gärden har man gärdesgård på båda fidor, och dylika vägar kan man om vintren oaktadt all forgfällighet ändå icke alltid hålla öppna. Till all lycka äro näftan alla grindar i Sverige förfedde med ftora ftänger, hvilande på trisfor eller andra machiner, hvarigenom de tillfluta fig fjelfva.

Jordmån är här öfverallt förträfflig, och odlas här i allmänhet fom i Upland, hvarom

jag skall tala vid ett annat tillfälle. Man vet nästan ej af någon missväxt, och ofta får man 15:de till 20:de kornet. På lågländta ställen stå dock hela fält under is och vatten, emedan man väl synes förstå den vanliga Uplandsdikningen, men ej att göra större afloppsdiken. Här och der såg jag några spår af trägårdar, som dock mest innehöllo körsbersträd, men alltför få frukt-träd. För öfrigt har man här, likasom i hela landet, den plägseden, att plantera några träd omkring gården och vid husen; dessa träd äro vanligen björk, asp eller rönn.

Först kl. 7 om aftonen anlände jag till Edsberga, och i anseende till snögloppet, samt den långsamma farten, grufvade jag mig för den 2¼ mils långa väg, som jag ännu hade till Västerås. Jag stadnade derföre, och tog qvarter, utan att först fråga, eller se mig omkring, hurudant herberge jag der kunde få. Det åldriga värdfolket, som emottogo mig, voro mycket fromma och vänliga. De bjödo nu till att efter förmåga uppfylla mina önskningar. Jag feck varmt äggöl, söt mjölk och smör, hvarjemte jag spisade af mitt eget förråd; men denna lilla Gästgifvaregård var dock minst inrättad för nattfrämmande, en vanlig olägenhet i granskapet af större städer, emedan resande sällan taga qvarter på närmaste Gästgifvaregård. Jag stadnade i stugan hos det goda folket, och pratade med dem så godt jag kunde, till dess man med några brasor sökt uppvärma den lilla kammare man ofvanpå ärnade mig. Gubben förde mig sedan upp, tände på sin pipa, och satte sig bredevid mig framför glödhögen i spisen. Min lilla kammare var famillens

Garderobe och tyghus. Der hängde heldagskläder och pelsar, granna mössor och hattar, i långa rader rundt omkring, och vid dörren hade man placerat tvenne stora bössor, en yxa och en gammal förråstad sabel, likasom insignia för mannens ära och husbondevälde. Gubben berättade mig i all fromhet många historier om sin far som varit soldat, och burit den sabeln. Sålunda leddes vårt samtal på Konung Carl den XII, hvilken ännu är Svenska folkets afgud, såsom en äkta representant af det mägtiga och idealiskt colossola, som ligger i sjelfva Nordiska caracteren. Gammal och ung, tala ännu, så snart de höra hans namn, med en sådan värma om honom, som om de voro färdige att följa honom och hans tappra klinga öfver hela verlden. Min gubbe började äfven blifva språksam, och sedan han berättat mycket om sin far, huru han varit med Konung Carl i Polen, och äfven i Norrige, då han stupade, slutade han omsider med dessa orden: och det var en Kung! och härvid tillrade ett par klara tårar öfver hans kinder. Jag språkade sedan en lång stund med honom, ty att vara omgifven af enfaldiga goda menniskor, har alltid ett förunderligt behag, och vår lokal passade så väl till samtalet. Men oaktadt detta förtroliga och okonstlade omgänge, hvarmed vi båda voro rätt nöjda, fann jag mig dock ganska illa belåten i affeende på natten och sömnen. I trotts af de brasor, som hela 3 timmarne lågat i spisen, försspordes ändå ingen värme i kammaren, som kanske under en liten evighet aldrig varit rätt uppeldad. Väggarne började blifva fuktiga, blåst och snö flogo emot de otäta fenstren, tuppar golo, hundar och kattor tjöto och jamade rundt omkring

mig på vinden, och den lilla värmen satte säkert också lif i några af kölden stelnade loppor, ty af dem led jag äfven ansenligt. Härtill kom en korrt säng, och ett ännu korrtare täcke i stället för öfverbolster, hvaröfver jag utbredt min kappa, till mera skygd för min hopdragna kropp. Man kan nu föreställa sig huru väl jag sof, och huru jag frös emot morgonen; dock lemnade jag raskt min bädd, och satt omkring kl. 7 redan åter i mitt åkdon.

Klockan 10 var jag i Wästerås. Det var väl nu ej så kallt, som dagen förut, men ändå ett oangenämt och ruskigt väder. Jordmånen är ännu utmärkt god, stenmassorne oräkneliga, skog och små frukt-trägårdar förekomma oftare. Här finner man redan på några ställen åkern indelad i trenne gärden. Man anländer til Wästerås uti en skön däld af åkrar och ängar, och passerar genom en lång allée af pilar in i den täcka staden, som presenterar sig rätt väl med sitt Domkyrkotorn, sitt högt belägna Slott, och sina nätt byggda till en del målade hus. Wästerås är Wästmanlands hufvudstad, och näst Ärke-Biskopssätet i Upsala det indrägtigaste Biskopssäte i landet. Staden synes välmående och liflig, har vacker belägenhet, täcka hus och breda gator. Domkyrkan med sitt torn räknas ibland Sveriges berömda byggnader. Den olycklige Konung Erik den XIV satt länge fången i Slottet; hans ben hvila i Kyrkan. Sedan oenigheten med en elak bror och giftbägaren sluteligen störtat honom i grafven, blef han i all stillhet nedsatt vid en mur i Kyrkan, och en trätafla, som upphängdes derofvanför, innehöll denna smädande inskrift: Translatum est

regnum & factum est Fratris mei, a domino constitutum est. I Reg. 2: 15. Denna ovärdiga minnesskrift misshagade Gustaf den III, som derföre befallte, att ett Monument skulle uppråttas åt Konung Erik på Kongl. bekostnad. Detta blef färdigt förledet år. Det består uti en Sarkophag af svartspräklig Karrarisk marmor, som hvilar på en vase, till hvilken man måste uppstiga flera trappsteg Hela minnesvården är af 10 fots högd. På framsidan läses inunder:

Erico XIV.
Regi Svec. Goth. Vandal.
Augusto.
nato MDXXXIII.
Bellis terra marique gestis claro.
Dissidiis domesticis succumbenti.
Sceptro, libertate, tandem vita spoliato.
A. MDLXXVII.
Hic indulgente deorum fratre pax concessa est.

Gustavus III monumentum posuit.

Wästerås är en välmående stad. Genom den lilla floden Svartå har den segelfart på Mälaren till Stockholm. Så väl denna stad, som de öfriga vid Mälaren och Hjelmaren, hafva sin förnämsta näring af bergverken i norra delen af Wästmanland och Nerike, samt af transporten och transithandeln med tackjern och stångjern, samt några metall - tillverkningar. De förse Bergverken med spånnmål och andra

förnödenheter, och nästan hvarje stad utskeppar årligen till Stockholm 20, till 30 000 Skeppund stångjern. Wästerås, en af Sveriges större Upstäder, har ej mycket öfver 3000 invånare. Der varande Gymnasium, ett af de största i Sverige, gör staden mera lislig. Vid detta tillfälle anser jag nödigt att tala något om Svenska Gymnasiernas inrättning, samt om Kyrkoförfattningen, emedan det kan tjena till förklaring och rättelse vid flera ofullständiga och origtiga omdömen deröfver, som man finner till öfverflöd i resebeskrifningar.

Uti den stad, som är säte för Stiftets Biskop är äfven Gymnasium, hvarest ynglingar förberedas till Universitetet. I samma stad, äfvensom i andra Provinsens städer, finnas Trivial-Skolor för den första undervisningen och inledningen till Vetenskaper samt de lärda språken. Här voro visst, äfvensom i de flesta Europeiska länder, mycket som behöfde förbättras, i synnerhet för att afskaffa en mängd onyttigt kram, öfverlefvor af gamla Skolväsendet, på det att det nödvändiga måtte så mycket fastare och bättre inskärpas. Imedlertid har äfven här mycket blifvit förbättradt och ändradt efter tidens skick. Härpå vill jag till bevis anföra det gilltiga vittnesbörd von Schulzenheim häröfver afgifver uti sin förträffliga bok, öfver Sveriges offentliga inrättningar, undervisnings- och andra anstallter.

Undervisningen vid Skolor och Gymnasier sker mest efter Kongl Skolordningens föreskrift, dock har man i sednare tider vid de flesta Institu-

stitu-

stituter gjort några förändringar, och i synnerhet infört bruket af tjenligare Skolböcker.

Uti Trivial-Skolor:

I första eller lägsta Classen göres början med att läsa Svenska och Latin; dessutom öfvas ungdomen i skrifva, jemte läsning af Luthers, och på några ställen äfven af Svebelii Cateches; äfven undervisas i grunderna till Latinska språket, samt explication af colloquia.

I andra Classen fortsättes undervisningen i Latinska språket, jemte Syntaxen, explication af Cornelius, öfversättningar ifrån modersmålet på Latin efter Rombergii Exercitationes syntacticæ, öfning i skrifkonsten, Svebelii Cateches, här och der äfven Benzelii Epitome, Svenska och Bibliska historien, början med räkna &c.

I tredje Classen expliceras flera prosaiska Auctorer, themata skrifvas, äfven börjas här och der med Poëter samt Grekiska språket. Äfven läses Historien och Geographien, samt Christendomen efter Benzelii Epitome. På några ställen undervisar en Apologist i skrifva och räkna.

I fjerde Classen undervisar Rector och Con-Rector, vanligen växelvis, i Theologien efter Benzelii Repetitio, eller efter Wöldikes Compendium, äfven i grunderna för Logiken, efter Plenning, samt i Moral-philosophien, Universal-historien, Geographien, explication af Classiska Auctorer, såsom Julius Cæsar, Plinius,

Florus, Justinus, Ovidius, Martialis &c. i reglorna för bunden och obunden Latinsk stil, Latinska Chriors skrifning, Grekiska och Hebraiska Grammatiken, Nya Testamentets Exegece och några Capitel af första Mosis bok. Här och der går man äfven igenom första böckerne af Euclides.

I Räkenclassen sysselsättes ungdomen med förklaring öfver Catechesen, samt skrifva och räkna. På några ställen undervises äfven uti Geographien och Svenska Historien, i reglorna för brefstil, Contracter, Bokhålleri, samt äfven i de lefvande språken.

Musik - Directeuren undervisar i Tonkonsten, och i synnerhet i Choral - musiken, samt öfvar äfven ungdomen på Musikaliska Instrumenter.

Der Trivial - och Cathedral Skolor finnas utan Gymnasier, söka merändels Rector och Con-Rector att så mycket möjligt är meddela ungdomen de kunskaper, som inhämtas på Gymnasium. I sistnämnda Skolor börjar man då redan i Secunda med litet Grekiska, i Tertia med Hebraiska &c.

På Gymnasier:

Förste Theologiæ - Lectorn läser vanligen Theologia dogmatica och till en del Polemica, exegetiserar öfver Benzelii Dicta classica, samt öfver svårare ställen i Bibeln och Symboliska böckerna. Han gifver Homiletiska anvisningar och undervisar i Hebraiska språket, så vida ej en särskilt Lector finnes för Orientaliska Språ-

ken. Davids Pfalmer förklaras både Grammaticaliter och Philologice, och expliceras på Latin af högsta Clasfen. Här och der bildar äfven denna Lector stilen, och utgifver tourvis Disputationer.

Den andre Theologiæ Lectorn läser vanligen Kyrkohistorien, efter Benzelii eller Mosheims Historia ecclesiastica. Nya Testamentet förklaras exegetiskt. På några ställen läser äfven andre Theologiæ Lectorn Dogmatiken, hvarvid Wöldikes Theologia thetica med Biskop Munks noter plägar brukas, i stället för Benzelii Repetitio Theologica. Äfven undervisar han i stilen.

Lectorn uti Grekiska Språket nyttjar vid sina föreläsningar Grekiska Nya Testamentet, Æsopi Fabler, Isocrates orationes eller Plutarchus de puerorum educatione. Han corrigerar äfven Grekiska exercitia stili. Här och der undervisar äfven samme Lärare i Hebraiskan.

Matheseos Lectorn undervisar i Arithmetik, Geometri, grunderna till Algebra, Astronomi, Globens bruk, Cosmographien, Computus ecclesiasticus, och på några ställen i Physiken. Härvid nyttjar man Euclides, Strömers, Mallets, Schenmarks och Bastholms skrifter.

Lectorn uti Vältalighet och Poësi sysselsätter ungdomen med explication af Julius Cæsar, Cicero, Salustius, samt andra Auctorer af gyllene åldern, äfven Virgilius och Horatius; han undervisar uti Rhetorik och Prosodi, samt Exercitia stili.

Lectorn uti Logiken och Metaphyſiken följer vid ſin vetenſkap merändels Baumeiſters Philoſophia recentior, och Wallerii eller Frölings Logik; öfvar äfven ungdomen med Disputationer.

Lectorn uti Hiſtorien och Moralen läſer Fäderneslandets och allmänna Politiſka Hiſtorien, jemte Moralen, hvarvid Lagerbrings Svenſka och Schröchs allmänna Hiſtoria, ſamt Brunmarks Elementa juris prudentiæ naturalis meſt brukas.

Lectorn uti Natural-Hiſtorien, der en ſådan finnes, undervisar i allt hvad ſom hör till Natural-hiſtorien, och läſer tillika Phyſiken.

Adjuncterne läſa i Lectorernes ſtälle, vid förefallande ſjukdomar och vacancer; hålla äfven privata disputations-öfningar, och underviſa vanligen i de lefvande ſpråken.

Bibliothecarier, der de finnas, läſa Hiſtoria Litteraria, och underviſa privatim i åtſkilliga ſpråk.

Studerande ungdomen vid Gymnaſierna är olika indelad, på några ſtällen blott 2, på andra åter i 3 eller 4 Claſser eller cirklar. Vanligen hållas föreläsningar i båda Auditorierna på en gång för den yngre och äldre afdelningen. På några ſtällen läſes Theologien för alla ſamfälldt på en timme, och när undervisning gifves i Latinſka ſpråket, ſå explicera de yngre, och de äldre variera.

Hvad som förefaller besynnerligast vid dessa Skolor och Gymnasier, är, att de hafva lika Ferier med Universiteterna. Detta är högst otjenligt vid de åren, då ungdomen ännu icke kan sysselsätta sig sjelf, och förorsakar endast ett afbrott i den ordning och disciplin vid undervisningen, som då är så nödvändig.

Lectorerne vid Gymnasierna, jemte Biskopen, Domprosten &c. utgöra hvarje Stifts Consistorium, af hvilket alla mål som höra till Kyrkan afgöras, Consistoriella Pastorat besättas, Candidater examineras och vigas till prester.

Dessa lärares löningsvilkor äro olika uti särskilta Provinser, men äro dock mest bestämda in natura, som vill säga, att de aflönas med Spannmål. Det kommer nu derpå an, hvad slags Spannmål mest fås i Provinsen. Deraf händer, att till exempel Lectorerne i Carlstad få mest Hafra, Lectorerne i Hernösand mest Korn, emedan dessa spannmålssorter förnämligast fås i Vermeland och Norrland; andre åter få hälften Råg och hälften Korn. Bestämda måttet för denna aflöning är ifrån 100 till 150 tunnor; i Norrland, som jag vill minnas, 300 tunnor, hvartill äfven höra andra fördelar, nämligen Prebende-Pastorat, af hvilka man anslagit några nästan för alla Gymnasier. Det förstås af sig sjelft, att Lectorerne kunna göra anspråk på de indrägtigaste Pastorater inom deras Stift. Vid några Gymnasier har man fastställt viss lön för hvarje Lection, vid andra åter tilltaga lönerne i mån af ämbetsåren, så att den yngste Lectorn ofta är ganska knappt, men den äldste deremot rikeligen lönad.

I Sverige tillgår det äfven på ett alldeles eget sätt vid andeliga sysslors besättande och deras förvaltning. Jag vill här i korrthet framställa hvad jag i detta ämne kunnat inhämta, jemte hufvud-resultaterna deraf, och derjemte äfven anmärka, att en främling ofta fäller origtiga omdömen deröfver, utan att taga Lokal- och National omständigheter i betraktande, som dock är nödvändigt, för att kunna fälla ett rigtigt och sannt omdöme. Jag har redan förut nämnt, att hvar och en lärd, vid lärostället och andeliga sysslors sökande, har att hålla sig inom sin Nations Stift. Enligt Lag skall allt dervid afgöras efter de tjenstmeriter eller den lärdomsrang, som den sökande förvärfvat. Af denna orsak skyndar hvar och en att så tidigt som möjligt få begynna sin merit-lista, på det man ännu som ung må kunna räkna meriter. Hvar och en tager gerna i god tid Magistergraden, och vid den af Lagen bestämda åldren, 25 år, låter han efter behörig examen viga sig till prest; då han sedan har nog meriter för att söka Pastorat, så måste han undergå en annan så kallad Pastoral-Examen. Den som har tillräcklig lärdom, förmögenhet eller vänner, blifver Theologiæ Licentiat, förskaffar sig titel af Hof-Predikant, eller söker sig som Fältprest in vid något Regemente. Skol-lärare, samt Adjuncter vid Gymnasier och Universiteter, hafva äfven sina vissa förmåner vid sysslors sökande. Det kan ofta inträffa, att någon samlat så många Akademiska meriter och så många tjenst-år, att han medelst deras förening räknar flera merit- än lefnads-år. Naturligtvis är det svårt att kämpa emot en sådan Hercules.

En del Paſtorater bortgifvas omedelbarligen af Konungen, eller af Privata Patroner; men de fleſta äro Conſiſtoriella, och bortgifvas i laga ordning. Vid desſa Paſtoraters beſättande föreſlår Conſiſtorium 3 meriterade ſökande, och förſamlingen väljer en af dem, hvilken väg, oaktadt allt hvad dervid kan förefalla, dock alltid ſynes meſt öfverensſtämma med rättviſan. Om en ſökande tror ſig förorättad af Conſiſtorium, och att en annan med mindre anſpråk blifvit honom föredragen, ſå har han rättighet att klaga på Högvederbörlig ort. Kongl. Hof-Predikanter, Legations-Predikanter, Regements-Paſtorer &c. äro undantagne ifrån den regeln, att ſöka lediga Paſtorat endaſt inom deras ſtift. När Profesſors ſöner ingå i andeliga ſtåndet, äga de frihet att ingå i hvad ſtift ſom helſt, uti hvilket de dock ſedan måſte förblifva.

Då Ärkebiſkopsſysſlan i Upſala, den förſta andeliga värdigheten i Riket, blifver vacant, ſamlas Preſterſkapets vota i alla Stift öfver hela landet, och de 3 Candidater, ſom fått de fleſta röſterna, föredragas hos Konungen, ſom utnämner en af dem. Vid Biſkopsval inſkränker ſig detta blott inom det lediga ſtiftet. Likväl utnämner Konungen ibland till ſådana ſysſlor hvem han behagar, utom förſlaget.

Andelige tjenſtemän äro, i förhållande till de öfriga höga och högſta ämbetsmän i Riket, oſtridigt bäſt lönade; en följd af deras löningsvilkor in natura, af ſpannmål och flera dylika inkomſter, ſom tillhöra dem. En Biſkop har vanligen ifrån 6, till 10,000 Riksdalers årlig inkomſt; några hafva äfven flera 1000:de Riks-

daler mera. För Biſkops-ämbetena äro, likaſom vid Akademier och Gymnaſier, äfven Prebende Paſtorater anſlagna, hvilka ſkötas genom Vicarier och Adjuncter. Paſtoraterne äro äfven i allmänhet mycket indrägtiga, och vida mera lönande, än till exempel de fleſta i Tyſkland. Ett Paſtorat med 1500 Riksdalers inkomſt anſes för medelmåttigt, och ett med 2000 Riksdalers afkaſtning för vanligt godt; många finnes, ſom årligen gifva ifrån 3, till 5000 Riksdaler. I medlerſta delen af Sverige finnas goda Paſtorat, de bäſta i Norra delen och Finland, de minſta i Södra Provinſerna, ſåſom i Väſter-Göthland och Skåne. En del Paſtorat ſträcka ſig 3 till 5 mil i längden, i Norra orterna finner man dem af 10 till 15 mils längd. Således lyda ofta flera Annexer och Capeller under Moderkyrkan i ett Paſtorat, och deſsa föreſtås af Comminiſtrar och Adjuncter.

Enligt Författningar erhåller Preſterſkapet vanligen en tredjedel af den ſå kallade tionden. Man har i olika Provinſer olika ſätt att upptaga den ſamma. Uti några är den en gång för alla beſtämd, i andra utgår den ännu in natura. De andelige gifva årligen ungefär ifrån 6 till 10 Procent af ſina inkomſter till Staten; de måſte bidraga till Kyrka- och Preſtgårds-byggnad, Brobyggnader, landsvägars, ſocken- och Tingsvägars underhållande. Fattigkasſor finnas vid de fleſta Kyrkor, till hvilka man anſlagit ſmå afgifter vid högtidligheter och åtſkilliga andra tillfällen; många förſamlingar hafva äfven ſå kallade Sockne-magaſin, utur hvilka man om våren lånar ſpannmål till utſäde.

Com-

Comministrarne härstädes svara ungefär emot de Andelige, hvilka i Tyskland vid stora Pastoratèr på landet pläga kallas Diaconi. De hafva, efter pastoratets storlek, ett bestämdt boställe, något åker och äng, samt någon tionde, och göra derföre tjenst skiftevis med Pastor, samt sköta vissa bestämda göromål inom församlingen. Dock äro deras inkomster icke alltid proportionerade efter Pastoratets afkastning, utan vid små Pastorater kunna de ofta vara väl, och vid stora åter illa lönade.

På helt annat sätt förhåller det sig med de så kallade Adjuncter eller hjelp-prester. Desse behöfva endast genomgå prest-examen, och sedan vigas, då de genast äro färdige för sina poster. Pastorerne ingå ett accord med dem på ett eller flera år, för bestämd eller obestämd tjenst, och låta dem sedan förrätta en del af de andeliga göromålen. En dylik Adjuncts belägenhet är sällan afundsvärd. Han har för många och besvärliga göromål knappt sin tarfliga bergning, och hans meriter ökas så långsamt i jämnförelse med deras, som årligen räkna två eller tredubbla tjenste-år, att han under allt detta hinner blifva gammal och grå, innan han sluteligen kan erhålla ett Sacellani, eller ett litet Pastorat. Naturligtvis beror Adjunctens ställning mycket af den Pastors tänkesätt och artighet, med hvilken han slutat accord. Han bor vanligen i Pastorns hus, har all ting fritt, och har i årlig lön ifrån 30 till 50, eller på sin högd den ovanliga summan af 100 Riksdaler. Månge af dem skola, sedan de blifvit gamle, låta sig nöja med en alldeles obetydlig lön af

15 till 20 Riksdaler årligen. Unge karlar med snille och talanger akta sig noga för den besvärliga Adjunct-vägen, utan söka andra titlar och tjenster, vid skolar och dylikt, hvarigenom de redan vid sitt 35:te eller 40:de år, och ofta äfven tidigare, kunna förvärfva sig en god och säker utkomst. Desse Adjuncters svåra ställning, i förening med den fullkomliga råhet och okunnighet, som man finner hos så många af dem, hvilka föråldras under detta tråkiga lefnadssätt, och sluteligen sänka sig lika lågt i seder, som de förut nedsunkit ifrån allt bemödande och förhoppning att arbeta sig upp, kastar, då den blifver alltför långvarig, en liten skugga på den person, som fördrager eller måste fördraga densamma. Hela ståndet lider äfven härigenom, ty dylika prester, som grånat under deras transporter ifrån en Adjunctssyssla till en annan, hafva ej gerna af annan orsak, än i anseende till oduglighet, bondagtiga seder, och kanske äfven fylleri, så länge kunnat förblifva i en dylik belägenhet, hvarifrån de ibland kanske äfven nedstiga till ännu sämre, och omsider sluta sitt lopp som soldater och matroser, eller tiggare. Månge af dem, som varit för svage att taga Magistergraden, och äfven fruktat för Pastoral-examen, äro visserligen derigenom för alltid bestämde för en sådan bekymmerfull lefnad, och arbeta derföre som lejde dagsverkare i vingården; men jag skulle alldeles afvika ifrån sanningen, om jag ej tillstod, att jag ibland sådana Adjuncter också funnit så väl beläste, som städade ynglingar. Naturligtvis beror detta mycket af individuella förhållandet, hvarigenom hvarje lefnadsställning mycket kan förbättras; till ex-

empel, om en far eller farbror antager sin son eller brorson till Adjunct, eller om en Pastor, som förenar lärdom med vett och ädla tänkesätt, på ett värdigt sätt behandlar en ung skicklig man, som vill arbeta sig upp i sitt stånd, och visar sig såsom hans vän och beskyddare. Vid sådana omständigheter försvinner allt det förtryckande och förödmjukande, som annars följer denna belägenhet, emedan ett på ömsesidig aktning och vänskap grundadt förhållande, äfven måste medföra ett fritt och otvunget omgängessätt. I alla affeenden är det ovärdigt — hvad man dock ej sällan finner — att se Pastor och Adjunct som herre och dräng bredevid hvarandra, då den stackars Adjuncten, lik en annan tjenare, måste i all ödmjukhet framträda för den nådige Herr Pastorn eller nådiga Fru Pastorskan.

För öfrigt hafva, i affeende på hela denna inrättning och desse följder, många omogna omdömen och förslag blifvit afgifna, både af främlingar och inhemska. Dessa förslag åsyfta i synnerhet de stora Pastoraternas fördelning, hvilket man äfven i sednare tider verkställt med några Pastorater i Dalarne, hvarmedelst i stället för en Pastor, som nu lefver i största öfverflöd, 2 eller 3 kunde hafva sin utkomst, och hvilka då ensamme kunde och borde förvalta sitt ämbete i all dess vidd. Jag nekar icke, att ju detta kunde låta sig göra med några Pastorater, men öfver hela Sverige kunde det ej verkställas. I Norrland till exempel, der så vidsträkta socknar finnas, äfvensom i några af Sveriges Södra Provinser, skulle Pastor, oaktadt delningen, ändå nödvändigt behöfva

en Adjunct. Kan väl Pastor vid en hastig sjukdom, eller andra oförmodade hinder, här söka hjelp hos sin närmaste granne, såsom i mera bebodda länder? Huru låter det sig göra, om denne granne bor ett par mil ifrån honom?

En annan följd af de större Pastoraternas delning vore den, icke mycket bättre, att inkomsterne minskades, och inskränktes till en högst tarflig bergning. Huru illa vore det icke, om en man, som bör vara ett mönster för husliga, och samhällsdygder, måste med mycket besvär insamla sina 4, eller 500 Riksdaler, och dervid ändå antingen ådraga sig beskyllningar för snålhet, eller nedlåta sig till ett krypande lismeri, eller åtmindstone se sig tvungen att tåla det af andra, endast för att kunna äta sig mätt; och sluteligen, huru svårt vore det ej i ett land, der Littera ra Communicationen är så besvärlig, och der lärdomen verkeligen är så dyr; huru svårt vore ej allt detta för en man, som efter sin sysslas emottagande ändå icke alldeles ville åsidosätta alla sina studier, utan ändå stå i förbindelse med den lärda verlden, till hvilken han egenteligen hör! Nu kunna Presterne omgås med menniskor, och vara gästfrie, och de fleste äro det äfven. Man kan till och med säga, att de Andelige i många Provinser verkeligen äro ett slags gästgifvare för resande Ståndspersoner. I forntiden ansågs äfven detta för en from plägsäd, en skyldighet som ålåg Presterskapet, och i flera Provinser njuta de Andelige ännu för denna slags gästfrihet en viss ersättning under namn af vederlag, som merändels består af 50 eller 100 tunnor hafre,

eller annan Spannmål i proportion, hvilket, som jag vet, åtmindstone äger rum vid några Pastorater i Värmeland.

Dessutom hafva de Prester, som vilja rigtigt uppfylla sina heliga pligter, tillräckligt arbete. Dit kan räknas sjukbesök och andra förrättningar i församlingen, då Prester ofta få resa 2, 3, till 4 mil, omsorgen för 2, eller 3, ofta äfven 5 eller 8000 själar, som bo vidt omkringspridda; härtill kommer ofta Skol-inrättningar, samt alltid ungdomens beredelse till Nattvarden, som upptager en ansenlig tid. Härvid kan någon säga, att Herrar Pastorer ofta lefva rätt makligt, och bekymra sig föga om ämbetet, utan lemna hela omsorgen åt sina medhjelpare, som ofta verkeligen kunna kallas lejde herdar; ehuru denna pligt endast och allenast borde åligga dem, och vara dem helig; Pastorerne hafva då inkomsterna, och deras hjelp-prester arbetet, det de då förrätta som all betjening i allmänhet. Sådane beskyllningar kunna aldrig uteblifva. Men månge Pastorer hafva dock gilltiga ursäkter för sig, och som grunda sig på hela inrättningens beskaffenhet. De största Pastorater tillfalla merändels gamla Lectorer och Docenter, eller ock sådana Andeliga, som uttömt alla sina lifskrafter i en långvarig och obelönt tjenst. Vid deras 50:de år, och ofta äfven senare, erhålla de då ett ämbete, som ändteligen skall bereda dem en lugn och fredlig ålderdom. Kunna de då väl, efter mångfalldiga arbeten och besvär under förflutna åldren, nu uthärda med svåra och långa resor i ett omildt Climat, samt trägna predikningar, ofta under den mest bistra köld?

Kunna de väl vid en ſådan, och ofta ännu högre ålder, göra mera, än att viſa ſig ſom fäder, tröſtare, förebilder i ſeder och dygd för ſina andeliga barn, och bör det ej vara dem tillåtet, att lägga den tyngſta bördan på yngre ſkuldror? Det är helt annat, då en andelig man vid 35 år tillåter ſig friheter, ſom 20 år ſenare förſt böra tillkomma honom.

För öfrigt förhåller det ſig i Sverige med Kyrko-ordningen på ſamma ſätt, ſom med verdsliga ordningen, att allt ſtår omedelbarligen i förbindelſe med folket, och får derigenom ſin ſtyrka. Detta härleder ſig urſprungeligen ifrån inrättningarna i äldſta tider, ſamt Svenſka Nations förträffliga eſprit, ſom ur ſig ſjelf utvecklat ſå många frön till ſtorverk. Ibland Svenſka Kyrkoſtadgarna finnas flere; ſom angå ſeder och huslig ordning, och hvaröfver Paſtor jemte förſamlingens hedervärdaſte medlemmar hafva ett ſlags uppſeende. Man håller årligen beſtämda och äfven extra ſammankomſter, under namn af Sockenſtämmor. Hvarje ſocken har vanligen till detta behof en byggnad nära Kyrkan. I denna byggnad ſamlas äfven hvarje ſöndag den till Kyrkan för tidigt anlände allmogen, hvaribland månge hafva lång väg, och derföre behöfva en liten hvila, eller ſkygd, då väderleken är ſvår; ſå går det äfven till vid döpelſe-acter eller begrafningar. Paſtor låter alltid pålyſa om ſockenſtämma. Vid desſa och andra tillfällen har han några för redlighet, och tro kända män till medhjelpare, hvilka allmogen väljer inom ſig, och kallas Sexmän. Benämningen härrör af hvarje ſockens vanliga afdelning i 6 ſå kallade Rotar, och hvarje Rote

har således sin Sexman. Pastor utskickar dessa Sexmän i hvarjehanda ärender, som röra socken-ordningen; tillika åligger dem att vaka öfver seder, tukt och ordning, samt att anmäla den oordning, som på något ställe inom församlingen kunnat inrota sig. Om någon gång arresteringar eller allfvarsamma medel skulle blifva nödvändiga, böra desse vara allmogens ledare och Pastors medhjelpare. På Sockenstämmor förehafvas saker, som röra hela församlingens eller enskiltes angelägenheter; der gifvas varningar för missbruk och laster; der afgöras mål som röra Kyrkan. Pastor är dervid hufvudperson; han måste väl känna Kyrko-ordningen och författningar samt derefter leda besluten, och blifver ansvarig för rigtigheten deraf.

Utom Sexmännerna äro äfven vanligen i hvarje församling tvenne andra i Socknen bofaste män tillförordnade, som kallas Kyrkovärdar; i det hela af lika beskaffenhet med våra Kyrkoföreståndare. Alla Kyrkans Oeconomiska ärender samt dess kassa, stå under deras och Pastors gemensamma vård. Om kassan är betydlig, och göromålen dervid något vidlöftiga, så har man dessutom en Kassa-bokhållare, och han, jemte Pastor, samt en af Kyrkovärdarna, hafva vanligen hvar och en sin nyckel till Kassan.

Hvad som nödvändigt måste mest fattas, så väl i affeende på byars och hemmans aflägsenhet ifrån hvarandra; som de till en del alltför litet bebodda Provinserna, är goda Skolinrättningar. I några större byar finner man väl särskilt tillförordnade och lönade Skolmästa-

re, men vid Kyrkorna är det vanligen Klockarens skyldighet, att tillika hålla Skola för närmast liggande byar. För öfrigt har en sådan Klockare i Sverige ungefär samma tjenste-förrättningar att bestrida, som hos oss. Likväl är hans Oeconomiska ställning af olika beskaffenhet. Många Klockaresysslor äro vid stora församlingar nästan lika så goda, som små Capellans-beställningar. Klockarens inkomster äro dock i somliga Pastorater sammanslagna med Comministerns, och i det fallet återstå för honom blott några alltför knappa insamlingar. Jag känner dock Pastorater, der Klockaren har ett vackert hus med trägård, samt några tunnors utsäde; hans öfriga inkomster oberäknade.

Till Kyrkans stat hör dessutom ett slags Kyrkfogde eller så kallad Kyrkovaktare, hvars göromål är att under Gudstjensten tillsluta dörrarna, afböja oordningar och larm i Kyrkan, samt äfven hindra, att ej alltför mycken ro sprider sig ibland den församlade allmogen. Han är derföre de sofvandes väckare, och till den ändan väpnad med ett långt spö, medelst hvilket han tämmeligen känbart jagar sömnen ifrån böndernas ofta tyngda ögonlock. I anledning af detta spö kallas han spögubbe. I sednare tider har man dock i de flesta Kyrkor afskaffat denna Kyrkotukt, och detta sexalnslånga spö står nu merändels, jemte andra föråldrade reliquier, i en vrå af Sacristian. Härvid påminner man sig lätt ett skämt af den snillrike Lidner, som i ett Poëtiskt bref bönfaller hos sin Höge Beskyddare Konung Gustaf den III,

att

att ſkänka honom en Spögubbs-ſysſla vid Svenſka Akademien, i händelſe något menſkligt en gång ſkulle tillſluta ögonen på Herrarna derſtädes.

Den 28 April reſte jag ifrån Wäſterås, hvarifrån man har $2\frac{1}{2}$ mil till Köping. De ſtora nakna ſtenhögar, ſom vid början af denna väg preſentera ſig på ömſe ſidor, kunde ſnart leda en reſande på den tanken, att man for fram emellan ruiner. En half mil längre fram har man vidſträckta ſlätter och många byar ſamt här och der ovanligt mycket löfſkog. Sådan är trakten ända till Köping. Väderleken var ännu denſamma, regn och ſnöſlaſk; och af denna orſak ſtadnade jag i Köping.

Köping är en uſel, illa byggd ſtad, belägen på båda ſidor om en liten å, genom hvilken ſmå fartyg derifrån utlöpa i Mälaren, och föra jern till Stockholm, hvilket utgör ſtällets förnämſta näringsgren. Landet deromkring är backigt och ſtenbeſådt, men dock ganſka fruktbart. Söder ut, åt Mälaren, ſänker ſig landet, och beſtår der af vackra ängar och hagar. I nejden häromkring, och äfven i ſjelfva ſtaden, finner man månge trägårdar med fruktträd. En fjerdedels mil ifrån ſtaden ligger en namnkunnig grafhög, kallad Ströbohög eller Odenshög. Min ſkjutsbonde berättade mig ſå många förſkräckande och underbara ſaker om denna hög, ſå att nyfikenheten dref mig att göra en liten promenad dit ifrån ſtaden. Han ſade mig, att omkring Julnatten hör man hela 8 dagarna hvarje midnatt, att det klingar in-

uti högen, och att den, som då utan fruktan, och utan att se sig tillbaka, vågar sig dit, kan ingå genom en vid öppning i högen, och taga med sig derifrån så mycket penningar han behagar. Jättarne hafva, innan de kufvades af de Christna, samlat här alla sina skatter, och derföre, sade min skjutsbonde mycket naivt, ligger der så mycket guld och silfver, som Konungen har i sitt Slott i Stockholm. Högen är stor och vacker, och rundt omkring ligga några smärre spridda högar. I gamla tider skall den vidskepelsen hafva herrskat, att ingen borde rida eller åka här förbi, utan att kasta på högen en sten eller en qvist, såsom ett slags offer. Något i söder ifrån denna hög, men närmare staden, är ett berg beläget, som kallas Nyckelberget. Derom går den sägen, att Oden gömt många skatter i Ströbohög, och satt en drake till väktare öfver dem, hvarefter han inläst både drake och skatter i högen, samt gömt nyckeln i nämnde berg.

Den 21 reste jag ifrån Köping till Arboga, en liten stad, som äfven har communication med Mälaren genom en å, som flyter igenom staden; och jerntransporten derifrån är, likasom i Köping, invånarenas förnämsta näringsfång. Icke långt ifrån staden är den berömda Arboga graf belägen, som förenar Hjelmaren med Mälaren. Gustaf den I började redan under sin Regering detta arbete, och hans Efterträdare voro icke eller overksamme till dess fullbordande; men segelfarten derstädes förblef ändå beständigt ofullkomlig och besvärlig. Konung Carl den XI, denne föga lysande Konung, men sitt lands far, och en af Sveriges största välgörare, som till

ſitt folks lycka bort lefva åtmindſtone 10 år längre, företog detta verk med ſamma drift och ihärdighet, hvarmed han plägade utföra alla ſina planer, och efter förloppet af 8 år, juſt hans dödsår, var det fullbordadt. Tullafgiften och verkets underhållande är bortarrenderadt åt flera Interresſenter. Denne verkſamme Regent viſtades under ſina ſiſta lefnadsår mycket i desſa romantiſka nejder, och ſkall äfven haft i ſinnet, att anlägga en ſtad vid Kungsgården Kongsör, der ſtorån, vid hvilken Arboga är beläget, utfaller i Mälaren.

Arboga kan hafva ungefär 1600 invånare, och är hyggligare än Köping. För 50 år ſedan bodde här många Smeder och Bleckſlagare, hvilka dock nu äro utgångne; och ännu är här en föga betydlig qvarlefva af en Klädesfabrik, der för 50 år ſedan 40 menniſkor ſysſelſattes, och hvarifrån levererades groft Kläde, Flanell, Boj, mösſor och ſtrumpor. Arbogas öl och kringlor äro äfven i ett ordſpråk berömda. Man hör ofta ſägas: det kommer efter, ſom Arboga-ölet; men dock har jag der druckit ett rätt dåligt öl.

I anſeende dertill, att mycket ſnö fallit, var min reſa i dag rätt ſvår, och geck näſtan blott ſteg för ſteg; med en ſläde hade det gått vida bättre. Jag har ofvanföre nämnt, att då landsvägen i bebodda Provinſer ej går igenom en ſkog, ſå är den merändels inneſluten emellan gärdesgårdar, hvareſt ſåledes ſnön lätt ſamlar ſig. Sättet att förfärdiga desſa gärdesgårdar, näſtan i hela Sverige, beviſar, huru litet man ännu tänkt på att ſpara ſkogarna, eller

huru litet man behöft tänka derpå. Man hugger unga, 15 till 20 åriga tallar, alltid de vackraste och rakaste, afbarkar och spetsar dem, och nedstöter dem som pålar i marken, på 3 till 6 fots afstånd ifrån hvarandra, alltid 2 och 2 tillhopa; sedan klyfver man andra tjockare tallar, äfven granar, i 4 eller 6 delar, och lägger dessa radtals snedt på hvarandra emellan störarna, till 2 eller 3 alnars högd, och sammanfogar störarna med vidjor. På sidorna af gärdesgården sätter man tillika några andra pålar till stöd för densamma, med 5 eller 10 alnars afstånd emellan hvar och en. I Provinser som äro fattiga på skog ser man dock, att nöden är menniskornas bäste läromästarinna: der finner man äfvenså fasta gärdesgårdar, sammanflätade af en- och tallqvistar.

På vägen till Arboga ser man vackra byar och landtgårdar, samt sköna ägor, och emellan backar beväxta med barrskog, som är mest allmän i Sverige, ser man här och der ensligt stående ekar, askar, aspar, björkar, samt äfven rönnar och oxelträd. Trägårdar finner man här ofta, och husen äro nästan alla rödfärgade. Då man nalkas Arboga blifver nejden mera angenäm; de vidsträckta fälten inskränka sig på båda sidor mer och mer, i synnerhet ser man en kedja af skogbeväxta kullar, förskönade genom deras hvita snödrägt, i sagta stigande höja sig söderut längs efter ån. Man finner nu mera skog, och Wästmanlands oxbespända körredskaper börja visa sig. I denna Provins nyttjar man allmänt mera oxar än hästar. Man skor dem ordentligen, och spänner dem för långa kärror och vagnar, la-

ſtade med tackjern och ſtångjern, ſom transporteras till ſtaden.

Den 22 April kl. 10 på dagen begaf jag mig på reſan till Örebro. I dag var vädret bättre, än föregående dagar, men vägen var ohygglig. Vägen ifrån Arboga till Fellingsbro går ej mycket långt ifrån ſtorån; nejden blifver mer och mer inſkränkt, ſkogsbackar ſynas på närmare håll, och ſlätterne äro mera ſtenbeſådde; man märker äfven, att man ſmåningom åker uppåt, och pasſerar många ſmå, med ſtenar, björk och enbuſkar betäckta backar. Fellingsbro är en rätt ſnygg Gäſtgifvaregård, der landsvägarne åt Nerike och Wärmeland ſkilljas ifrån hvarandra. Här ſåg jag en vacker trägård, med en mängd unga frukt-träd, ſamt några Bikupor.

Ifrån Fellingsbro kommer man till Glanshammar. Vid förſta $\frac{1}{4}$ dels milen har man ännu öppen utſigt, ehuru den ej är vidſträkt. Här ſåg jag Frötuna, en ſkön Landtegendom med präktiga åkerfält, ſläta ängar, och ingen ſten märktes på hela området, oaktadt Provinſen har öfverflöd deraf. Gärdesgårdarne äro ſlätade af ſpröten och likna ett vackert ſtaket, ſamt åkrarne behörigen dikade. Här ſåg jag äfven förſta gången i Sverige Isländſka får, och man ſade mig, att ägaren af Frötuna, en Lagman Dalſon, lyckats att deraf uppföda en anſenlig hjord. Jag åkte tvärt öfver ſtrömmen, och helſade den vackra gården på ſin kulle; ſedan förlorade jag mig i ſkogen, och näſtan hela den öfriga vägen geck uppåt. Denna högt belägna ſkog, gräns emellan Nerike och Wäſt-

manland, liknar mycket Småland. Här och der på ſkogen ſer man dock enſtaka åkerſtycken och ängar. Vädret var vackert, ſolen var klar och värmande, den ſmältande ſnön ſtrömmade i ſmå rännilar utföre vägen, ſkogen ſvigtade för ſvalkande vindar, och foglarnes ſång ſkallade rundt omkring; min häſt ſyntes vara den enda varelſen, ſom ej viſade någon munterhet. Ibland fogelſången hörde jag ljudet af en glättig menniſkoröſt, ſåſom en angenäm epiſod. På en ſten vid vägen ſatt en gammal ſoldat, med grå jacka och röda byxor, men hvilka dock genom lappar af flera färgor till det meſta förlorat röda färgen. Hans ſkor voro mycket traſiga, och han hade upphängt ſina våta ſtrumpor att torka i ſolſkenet; hans öfriga lilla egendom låg i en öppen korg. Under det han i denna ſtällning rökte med en mycket korrt tobakspipa, ſöng han glättigt en gammal viſa, af hvilken hvarje vers började med desſa orden: När Konung Carl de Danſke ſlog. Jag höll ſtilla, hörde på honom, och kaſtade några ſtyfver i hans möſſa. Nog var vädret vackert, men i alla fall var det något nytt för mig, att ſe en dylik grånad man ſitta i ſnön och ſjunga. Man kan ej föreſtälla ſig, huru långt uppfoſtrans och vanans magt kan föra en menniſka, och hvilket förträffligt väſende menniſkan är, ſom kan bildas på ſå mångfalldigt ſätt. Härvid påminner jag mig vintern i Stockholm; vid en köld af 17 till 23 grader, ſom der är vanlig i Januarii och Februarii månader, ſåg jag menniſkor, ſom voro mycket dåligt klädda, och förmodeligen ej bättre uppvärmda invärtes, icke desſmindre hela dagen uthärda att viſtas i fria luften, utan att

det syntes skada dem. Huru ofta har jag icke under de timmar, då mörkret döljer all blygsel, och äfven framkallar det fördålda, sett fattiga qvinnor ligga med deras barn på broarna, och anropa de förbigående om några runstycken. En blind, hvars språkorgan äfven tycktes vara skadad, väckte i synnerhet min förundran. Denne satt hela vintern, ifrån morgonen till sent på aftonen, vid slussarne, som förena staden med Södermalm; han hade bredevid sig svafvelstickor, flintor, fnöske och andra småsaker, och utropade beständigt dessa saker, hvarigenom han lätt skrek en slant ur fickan på medlidande förbigående personer. Denne stackaren var endast klädd i en tunn utsliten rock, och hudfärgen framlyste på flera ställen genom hans trasiga strumpor. Om han ej kunde skrika sig varm, så vet jag icke hvad som räddade honom ifrån det ödet att frysa ihjäl.

Ifrån Glanshammar till Örebro har man halfannan mil. Vid denna Gästgifvaregård kommer man fram ur skogen, och der ser man, att man rest uppåt. Den slättmark, som man här har för sig, och hvilken här och der är beväxt med björk samt tallbuskar, men öfver allt väl besådd med sten, utbreder sig som ytan af ett berg. Husen äro häromkring mindre väl byggda. Söderut ser man Hjelmaren på långt afstånd, och i Nordost bergslagstrakten, en hög krans af berg, som omringar den flacka nejden. Under hela vägen finner man stenig mark, men jordmånen är dock förträfflig, som man kan se af dess färg, dess vintersäde och den tjocka gräsroten. På flera ställen skulle det

visst kosta 500 eller 1000 Riksdaler att bortskaffa stenarna af ett enda tunnland. Man finner i Svenska Historier så mycket pladder om Rikets större odling i forntiden, och om fordna folkmängden, innan den allmänna peststmittа, som i medlet af 14:de seklet geck nästan öfver hela Europa, äfven förhärjade Sverige. Den som ser landets närvarande tillstånd kan ej tro detta. Om också denna pest på ett förfärligt sätt borttog menniskor i vissa Provinser, så finnes dock sannolikt nu mera menniskor i Sverige, än i 13:de och 14:de århundraderna. Denna pest, känd under namn af Svarta döden, och af Fransmännen kallad den blå döden — nu mera en svordom — kallades i Norden den stora döden, Diger-döden; jag nämner detta, emedan jag i flera Historiska skrifter, författade i Tyskland, sett denna pest nämnas för Tiger-döden, en narraktig vrängning, som bevisar okunnighet i Nordiska språken, men som dock lätt kan ursäktas derigenom, att pesten äfven kan anses för lika farlig, som tigrar och andra vilddjur. Öfverallt på den stenbesådda marken, som ofta blott utgör ett vidsträckt fält med några tallbuskar, ser man äfven enbuskar, hvilket ej bevisar svag jordmån, helst då de här växa mycket täta och krusiga. Ju närmare man nalkas Örebro, desto kalare visa sig bergen; dock ser man västerut en vid slätmark, och röken ifrån de bebodda skogbeväxta bergstrackterna steg i röda hvirflar upp emot aftonsolen; Sydväst ut synes Hjelmaren inom en skogskrans af höga berg, jemte flera ängar och höstackar. Klockan 7 var jag i Örebro.

Den-

Denna ſtad är af ſamma beſkaffenhet, ſom de förenämda, ungefär lik Wäſterås i affeende på ſtorlek och invånares antal. Den ligger i en däld, ſom i ſydveſt har en mängd ängar och kärr, och vid en å, hvarmedelſt den har ſegelfart på Hjelmaren. Fiſkfångſten i denna ſjön är äfven betydlig. De enda märkvärdigheter härſtädes äro; ett litet hus, hvaruti Guſtaf den I ſkall hafva bott under de många Riksdagar, ſom i hans tid här höllos; ett ganſka vackert Aſſembléehus, och det gamla Slottet. Detta ſednare är Landshöfdingens boning, och en härlig byggnad ifrån forntiden. Det har fyra runda låga torn vid hörnen utvändigt, och omgifves rundt omkring af ſtrömen. Framför Slottet är en ganſka vacker promenad planterad med träd. Staden har ett vackert torg, och ett par långa breda gator. På veckmarknaden hade jag tillfälle att ſe Provinſens invånare, i deras egentliga drägt, ſysſelſatte med mångfalldiga economiſka värf. Månge Adelige och andre Ståndsperſoner bo i granſkapet af Örebro, och de Baler, ſom gifvas här om vintern äro mycket berömda.

Härifrån reſte jag till ett godt ſtälle, der jag flera dagar befann mig mycket väl, under det jag afbidade vårens vidare framſkridande. Måtte mitt älſkvärda värdfolk aldrig ſakna den glädje, ſom de äro ſå artige och beredvillige att ſkänka andra!

Wäſtmanland och Nerike hafva, i affeende på deras belägenhet, mycket gemenſamt med hvarandra. Båda hafva medelſt de ſtora ſjöar-

na, och de bredvid de famma belägna Städerna, en gemenfam handel, famt deras producters utförfel till Stockholm. Båda hafva i Söder och Öfter ett godt fädesland, i Norr och Vefter anfenliga bergverk; dock är jordmånen i Wäftmanland vida bättre och bördigare, än i Nerike.

Desfa Provinfers invånare fkillja fig mycket ifrån hvarandra, och äro äfven mycket fkiljagtige ifrån näftgränfande läns invånare. Wäftmanländningen är ftark och rafk, och af en faft kroppsbyggnad, hvaruti månge af dem likna Dalkarlarna, men Wäftmanländningen har ej desfas glädtiga mine. Under den höga pannan och de djupa ögonen ligger här merändels något fvärmande och melancholifkt, en vifs dyfterhet, fom ej är angenäm; äfven vifar fig detta folk näftan alltid alfvarfamt och ftilla. Klädedrägten fynes äfven öfverensftämma med detta finnelag. Defs vanliga färg är fvart eller fvartbrun, fällan grå. De flefte, i fynnerhet ungdomen, hafva på rockarna röda uppflag, kragar och lifter, hvilket fkall vara Wäftmanlands Nationaldrägt, och fer rätt väl ut. Deras tröjor och öfverrockar äro vanligen fodrade med fårfkinn; utom ludna mösfor, bära männerne äfven halmhattar. Nerikesboen är äfven ftilla och föga fpråkfam, famt röjer intet rafkt eller glädtigt lynne i fitt yttre väfende; dock är han enligt fin natur mycket häftig; i alla anfigten, fom hos männerne merändels äro något korrta, läfer man den ftörfta ärlighet, men ockfå den vildafte trottfighet. I Nerike finner man ibland båda könen alltför få vackra och väl bildade perfoner. Qvinnornas

drägt i båda Provinſerna är intet ſkild ifrån de öfriga Provinſernas. Der ſer man äfven de förut omtalade kläden med ſina ſnibbar, ſom nyttjas öfver mösſorna, hvilka ſitta tätt intill hufvudet; ſvarta eller brokiga mösſor utmärka huſtrur eller flickor. I ſtäderna gå pigorna merändels utan mösſor, med granna band om hufvudet, och flätadt hår. Männerne bruka här mycket blå eller hvita kappråckar. Men om Nerikesboen är tyſt och ſtilla, och ofta af ett förtrytſamt utſeende, få är han dock god och ärlig, ſamt ſå väl han, ſom Wäſtmanländningen, fördelagtigt utmärkt framför många andra Provinſers invånare genom ett rent ſpråk och uttal. Här är det nöjſamt att tala med ſin ſkjutsbonde, om folket blott vore litet mera ſpråkſamt!

Äfven i denna Provins har man nu på några år med mycken verkſamhet arbetat på åkerbrukets upphjelpande och en bättre cultur; en eſprit, ſom nu öfverallt lifvas, och lyckligt genombryter många hinder. I Örebro har helt nyligen ett Hushålls-Sällſkap blifvit inrättadt, medelſt en ingången förening af flera kloka och värdiga godsägare, Preſter, Tjenſtemän, och äfven Bönder. Desſas affigt är att förbättra landet, att aftappa och uttorka kärr och moras, ſom förderfva både luften och marken, att förjaga äldre och nyare fördomar, ſamt utbreda nyttiga kunſkaper. Sällſkapets Secreterare, och en af hufvudorganerna vid desſ ſtiftning, är Proſten von Roſenſtein i Kumla, en af Sveriges lärdaſte, artigaſte och värdigaſte män, en Preſt i ordets hela bemärkelſe. Denne man är icke allenaſt Theoreticus utan äfven

Practicus. Han har på sin underlydande åkerjord gjort en helt ny och förnuftig indelning, dikadt flitigt, och omväxlat sädesslagen. Redan har han uppbringat åkrarnes vanliga afkastning ifrån det 4:de eller 5:te kornet till det 8:de och 12:te, och detta är dock endast en början. Han har med framgång sått vanlig röd och hvit Klöfver, samt Trifolium hybridum, och mer än 30 bönder inom Pastoratet följa redan hans exempel. I Sällskapets namn utgifver han äfven en liten åkerbruks-journal, af hvilken jag just nu har några häften framför mig. Biskötseln har äfven genom fleras verksamhet i sednare åren blifvit mera upphjelpt härstädes. Af 10 kupor, som Rosenstein hade, har hvar och en svärmat tvenne gånger, och gifvit rik afkastning, så att man fått öka flera kupor med tillsattser. Man slagtar dem vanligen, ty annars kosta de förmycket under den långa vintern.

Åkerjorden är härstädes merändels fördelad i tvenne gärden ofta äfven i tre. För öfrigt möta här många hinder för en bättre cultur. Dit hörer i synnerhet en mängd åar, bäckar och kärr, som ej äro utgräfda och ränsade, utan bidraga att hålla luften kall, öfversvämma åker och äng med vatten, och utbreda kalla dimmor rundt omkring. Härtill kommer, att ägorna i de flesta byar ligga om hvarandra, afdelade i små stycken inom samma hägn, så att hvar och en ej kan bruka titt som han behagar, utan måste i det närmaste rätta sig efter grannarna; att ej förtiga de många inhägnader af enskilta åker- och ängstycken, som här öfverallt förekomma. Bonden håller sig derföre

merändels ännu vid det gamla, och får vanligen tredje eller fjerde kornet. Sannt är, att en ſtor del af desſa trakter lida mycket af vatten, men på många ſtällen finner man äfven kalk, och på några ägor uppgräfver man ett ſlags hård kalkſten, ſom nyttjas vid bygnader.

Ståndsperſoner och folk af mera upplysning böra i ſynnerhet i detta afſeende föregå allmogen med goda exempel. Ockſå hafva desſe här och der redan inrättat ett ſlags växelbruk med åkerjorden, gjort förſök med frukträds-plantering och biſkötſel, ſamt andra hushållsprof. Äfven gör man ofta med mycken fördel ombyten med främmande ſädesſlag, och många ſå Liſländſk och Finſk råg, ſom växer rätt väl; mera ſällan nyttjar man Archangelſk råg. Nu mera ſer man här ſällan Spanſka får, men deremot hafva någre Isländſka ſamt Ferröfår, ſom äro ſtora och finulliga, och lätt blifva feta; de trifvas rätt väl här i ett mildare klimat, heldſt ſom de utan ſkada kunna gå ute, ſedan ſnö redan fallit, och äfven ligga i ſnön. Här nyttjar man äfven mycket oxar, och man lär dem till och med att trafva.

Landet har många underjordiſka ſkatter: jernmalm, ſvafvelſkiffer, ſtenkol, talkſten. Man har på åtſkilliga ſtällen haft ſtenkolsgrufvor och talkſtensbrott, men åter öſvergifvit dem. Utom många ſmälthyttor och Hammarverk, vinner landet mycket på alun, ſvafvel, victriol och rödfärg. Man får årligen omkring 1600 tunnor alun, men med bättre inrättningar ſkulle man lätt kunna tillverka 3000 tunnor. Skiffern har ſå mycken bränbar materia uti ſig, att den

ſjelf måſte utbränna ſina ſkatter. Den kan äfven nyttjas vid ſädestorkning, bryggerier, tjär- och tegelbränning; en ganſka rik ſkatt. De förnämſta Alunverken äro Dylta och Garphytta, till en del förſedda med ſtora Privilegier, emedan ſkogarne i flera Kyrkſocknar, äfvenſom böndernas handräckning, äro dertill anſlagne. Vid Garphyttan är deſsutom en ſtångjernshammare, en Bleckſmedja, och hvarjehanda Fabriker. Ungefär för 40 år ſedan inrättades verket förſt af en viſs Grubbens, och erhöll ett Privilegium på 40 pannor, således på 3000 Skeppunds aluntillverkning. Mannen gjorde ſtora lån i Holland, och ſluteligen concours; endaſt 10 pannor voro i gång. En Grill blef ſedan ägare deraf, och han underſtöddes äfven af Holländarena, ſom icke ville att verket ſkulle gå under; icke deſs mindre kom äfven han på underbalance, och Holländarne förlorade omkring 340,000 Riksdaler. Nu ſtår verket under bättre förvaltning, och ſynes kunna bära ſig. Redan äro 16 pannor i gång, och allt är i bättre ordning.

I anſende till en mängd ſjöar och ſtrömmar, är fiſkfångſten härſtädes icke obetydlig. Under mitt viſtande på landet, har jag om aftnarna med mycket nöje betraktat ett ſlags fiſkeri, ſom äfven nyttjas i mitt fädernesland, och hvaruti jag ſom goſſe ofta deltagit; man nyttjar detta ſätt att fiſka i ſynnerhet höſt och vår. Morgon och afton, i mörkret, begifver man ſig ut i en båt, för att hugga gäddor och ål, hvartill man nyttjar en ſtång, i ändan förſedd med flera jernhullingar. Två perſoner äro nödvändige härvid, en ſom ſtyr båten och den

nämnda ſtången, och en ſom håller ett bloſs öfver vattnet, på det man må kunna upptäcka fiſken. Denna eld kallas i Holland och Nedra Sachſen *bluyſen* (på Engelſka bloſs). Här kallar man den ljuſter-eld, en benämning efter ſjelfva fiſkredſkapen, ſom kallas Ljuſter. Uti en ſtor å, ſom faller ut i en ſjö, och vidare i Hjelmaren, räknade jag ofta öfver 100 ſådana ljuſter-båtar.

Folket är i allmänhet berömdt för alfvarſamhet, flit, raſkhet, och vördnad för Lagarna. Jag har redan förut talat om deras caracter, enligt hvad man kan dömma efter yttre utſeende. Men vid högtider och bröllop måſte, efter gammal Nationalſed, allt gå luſtigt till. Då bröllop firas, kan man aldrig få nog ſtort ſällſkap till Kyrkan, nog prakt och bullrande muſik. —Ju raſkare och fortare man rider vid hemfarten ifrån Kyrkan till Bröllopsgården, ju bättre lycka och trefnad ſkola de nygifte hafva. Efter gammal plägſed är bruden merändels beledſagad af flera unga karlar, ſom rida närmaſt omkring henne på brokigt beprydda häſtar; om Paſtorns år tillåta, och om han vill viſa bruden mycken heder, ſå rider han äfven ibland de galopperande invid hennes vagn.

Att man, ſå väl hos folk af medelklassen, ſom hos de förnäma på landet, i Sverige lefver mycket godt, derom har hvarje reſande tillfälle att öfvertyga ſig, i anſeende till hela Nationens väl bekanta vänlighet och gäſtfrihet. Svenſka köken äro berömda, och förtjena att vara det. Maten är merändels ſtark och ſaftigt tillagad, och ehuru man ej alltid har en mängd

af Södra ländernas producter, såsom frukter, drufvor &c. så har man dock äfven på landet, beständiga ombyten i maträtter, i anseende till den sköna och mångfalldiga slags fisk, som fås i alla Provinser, den mängd af fogel och annat vildt, hvaraf landet öfverflödar, samt mjölk, smör och oft af bästa slag. Deremot har Sverige en mängd läckra syltsaker och andra rätter, hvilka om sommaren tillredas af de mångfalldiga bär, hvaraf landet öfverflödar, en förmån, som Sverige äger framför många länder. Man dricker ej här så mycket vin, som i Tyskland, men i stället har man ett helsosamt och välsmakande öl, hvilket man finner mycket bättre och mera äkta i goda hus på landet, än i städerna. I Sverige är det en allmän plägsed, att innan man sätter sig till bords, tager man sig en bit för att väcka appetiten, hvilket också redan är brukligt i mitt fädernesland, der Svenskarne sannolikt infört denna sed. Man har på ett litet bord framsatt bröd, ost, rökt tunga samt andra rökta eller salta saker, sött vin, brännvin och Liqueurer. Hvar och en tager då för sig hvad han behagar, jemte en sup. Ibland tages äfven efteråt en sup finare liqueur, och denna andra sup kallar man vanligen en Günther, en benämning som man lånat af en gammal rask soldat under Carl den XII, en Ryttmästare Günther, som alltid iakttog detta bruk med sina vänner. Nu hör man detta ordspråksvis sägas öfver hela Sverige, ifrån Ystad till Östersund.

Den motsatta betydelsen af de orden *supa* och *dricka* i Svenska språket, är, jämförd med

Tyſka bemärkelſen deraf, rätt beſynnerlig. Hos oſs Tyſkar betyder ſupa (ſaufen) att dricka för mycket: i Svenſka ſpråket åter ſäger man vanligen: ſupa brännvin; om en Tyſk af artighet vill öfverſätta ſitt näſtan lika ljudande ord med dricka (trinken) brännvin, ſå begår han ett ſtort fel, ty detta beteknar på Svenſka fylleri. — För öfrigt äro Svenſkarne hos oſs Tyſkar till en del lika ſå namnkunnige för mycket drickande, ſom vi af ſamma anledning hos Fransmän och Italienare. Sannt är, att ſämre folket här mycket älſkar ſtarka drycker, ſom det äfven förhåller ſig på många ſtällen i Norra Tyſkland; men bättre folk är åter här mycket måttligare i drickande, än i Tyſkland.

Jag vågar ej beſkrifva de känslor, hvarmed jag lemnade mitt goda värdfolk, hos hvilket jag viſtades nära 8 dagar. Godhet och vänligt bemötande äga en oändlig magt, minnet af ädla ſjälar äger en ännu ſtörre. Måtte ödets milda ſkick alltid ledſaga dem! —

Den 27 April klockan 5 om morgonen lemnade jag Örebro, och reſte 9½ mil. Förſt måſte jag vänta på häſtar, och då det ſluteligen blef föreſpändt, fann jag trappan tillſpärrad, ty en Officer, ſom bodde bredvid mig, juſt en rigtig björn, pryglade der en karl flera minuter; jag måſte nu ſtadna och ſe på, till deſs valplatſen blef ledig. Omſider rullade jag obehindrad ut igenom tullen, och befann mig genaſt i en rätt angenäm trakt. Våren hade nu mera bortarbetat ſnön, vägen var redan något bättre, och ſolen näſtan brände mig på ryggen.

Ägorna omkring ſtaden äro väl odlade, och ſmå bergskullar gifva dem mera omväxling. Snart hade jag ſkog till höger om vägen, och till vänſter den nätta helſobrunnen vid Örebro, hvars belägenhet är rätt täck, och hvilken på några år börjat blifva mera beſökt. Ängar, kullar och åkerfält omväxla der; man har planterat alléer och löfſkog, hvaribland bäckar ſlingra ſig fram; korrtſagdt: ett ſlags Engelſk park omgifver brunnshuſet och de öfriga byggnaderna. Denna byggnad, jemte hela den öfriga anläggningen, har blifvit verkſtälld medelſt Actier, dem ortens ſtåndsperſoner betalt. Här bör man blifva friſk endaſt för den angenäma ortens ſkull.

Den förſta milen till Mosås är meſt ſkog; till höger i ſydväſt utſträcka ſig ofantliga kärr och moras. På näſta håll ifrån Mosås till Blackſta, har man förſt det vackra Säteriet Säbylund, hvareſt en Baron Silfverſköld bor. Jordmånen i denna trakt är ſandig och fuktig, åkerjorden ſynes vara illa brukad, och alla hemman dåligt byggda. Vid Kumla, en nätt Kyrkoby, der Roſenſtein bor, får man åter mera ſkog. På andra ſidan om Blackſta blifver jordmånen allt ſämre, man ſer på afſtånd många moras och ſumpiga ſlätter; vägen går igenom en backig trakt, ſom här och der har ſmå åkerſtycken. Man far ſmåningom beſtändigt uppföre, och ſer näſtan intet annat än ſkog. Här och längre fram på vägen ſåg jag många anſenliga ekar. På högſta kullen af denna ſkogs trakt, Lisbergshög, höll jag ſtilla några ögonblick, och fann en ſkön, näſtan gränslös utſigt; ſedan geck det åter utföre. Skogen blifver

tjockare, mera sällan synas endast smärre åkerfält, på sidan har man många träsk samt några romantiska sjöar. På det följande sista hållet i Nerike, emellan Wretstorp till Bodarne, har man nästan intet annat än skog, för öfrigt mycket kullar och backar. Man märker, att denna långa skogsträcka utgör gränsen emellan tvenne Provinser. Detta märkes äfven på sjelfva språkets förändring, hvaraf uttalet nu öfvergår till de Wäst-Göthiska sjungande, och ofta till hälften uppslukade halftonerna, som svårligen kunna förstås, och hvarvid jag i början alldeles icke kunde finna mig. Äfven mötte mig redan karlar och gossar med högt uppbundna oberedda kalfskinnsförkläden, som utgöra äkta kännetecken af Wäster-Götlands invånare, ehuru man äfven finner dem i några andra Provinser af Sverige. En half mil ifrån Bodarne ligger en skön sågqvarn, hvars ägare uppodlat mycken jord deromkring, och börjat utdika många kärr. Vid vägen finner man endast några få små kojor, och husen äro här ofta endast betäkta med tjock granbark. Äfven visar sig många half-Lappska kägelformiga kojor, sammansatta af ris och tillhopaställda tallstockar, ofvantill betäckta med bark, och försedda med små kryphål i stället för dörrar; men dessa voro alltid placerade i det varma solskenet, samt hade ett romantiskt och elegiskt utseende. Ett par älskande, som ännu tilltro sig att lefva af daggen och blommornas ångor, skulle väl under vårvindens susning och foglarnas qvitter kunna välja en af dessa kojor till boning; emedlertid tjena de i sjelfva verket blott till förvarande af allehanda slags virke och redskaper.

Man finner uti den stora gränsſkogen, ſom under namn af Tiveden ſträcker ſig vida omkring, ganſka många gethjordar, och ännu flera ſvedjeland. Detta är ett eget ſätt att frambringa ſäd, hvilket jag nu i korrthet vill beſkrifva. Ordet ſvedja, betyder att bränna en ſkog. Uti vilda och obebodda ſkogstrakter utſer man en viſs ſträcka, nedhugger träd och buſkar, och låter dervid blott några få af de högſta träden ſtå qvar. Sjelfva huggningen ſker höſt och vinter, och i Junii ſamt Julii månader, då ſtammar, ſtockar och qviſtar äro torra, tänder man eld på alltſammans, och uppbränner det ſå nära man kan; alla ſtörre trädſtycken borttagas till en del, och läggas ſom ett ſlags förhuggning rundt omkring den afbrända platſen; ſå ſnart aſkan ſvalnat, ſtrör man råg i denſamma, och får deraf ofta en rik ſkörd. Detta ſynes dock vara en inbillning; ty, om man ock får det 50:de eller 100:de kornet, ſå bör man påminna ſig, att man ſår mycket tunnt, kanſke en femte-eller tioendedel af det utſäde, ſom platſen annars ſkulle fordra. Stubbarne efter träden ſtå qvar, och en myckenhet ſtammar ligga äfven på platſen; ſäden ſtår tunn, och är ſåledes i alla afſeenden ſvår att ſkära. Detta ſvedjande nyttjas i många Provinſer, dels ſom en början till markens rödjande och odling, dels ſom en liten nödhjelp, i briſt af ordentlig åker; i ſednare händelſen blifver marken efter ett par ſkördar åter lemnad åt ſin förra vildhet, då den några år viſar bättre gräsväxt och frambringar mycket bär, men ſedan åter ſmåningom höljes med ſkog. En dylik nedhuggen plats i ſkogen kallas Svedjefall, och, då den är färdig, ſvedjeland. Detta urartar dock ofta

till misſbruk, och mycken ſkog förderfvas derigenom, hvarföre det ockſå icke öfverallt är lofgifvit utan viſsa vilkor. Några tro, att ſjelfva Sverige fått ſitt namn af detta Svedjande, hvarigenom man förſt gjort den vildt beväxta marken tjenlig för odling. För flera år ſedan har jag på bergen i Krain och Steiermark ſett ſamma förfarande.

För öfrigt var denna dagen vacker; man hörde öfverallt foglarnas ſång och bäckars ſorl; barnen ſprungo muntert barfotade i ſnön, och min ſkjutsbonde, ſom för att lätta ſin häſt, oombedd ſtigit af, vadade i vatten ända intill medjan, och viſade ändå lika munterhet. Detta bevisar, huru härdade Svenſkarne äro; ſedan bonden efter detta kalla bad får en god ſup och några ſtyfver i drikspengar, ſå återvänder han glad och ſjungande hem. Vid Bodarne kom jag inom Wäſter-Göthlands gränſor.

Under det långa hållet ifrån Bodarne till Hofva hade jag en uſel häſt och lika uſel väg. Af denna orſak geck det mycket långſamt, och ingen menniſka viſade ſig för öfrigt på landsvägen. Straxt invid Bodarne ligger en ſtor rätt vacker ſjö, och vattnet bruſade deſsutom öfver hela den höga ſkogsvägen. Efter en half mils reſa kom jag till ett präktigt Sågverk, dit en ſkön ek-allée förde; ett bevis, att ekar här växa öfverallt, blott man gör ſig den mödan att plantera dem. Vägen går upp och ned, här och der förekomma blott ſmärre uthuggningar i denna ſkog, ſom äro upptagne af ſmå torp-lägenheter. Halfvägs på detta håll har man en ſkön utſigt öfver den djupt liggan-

de fjön Skagern; jag hade god tid att njuta denna utfigt, och att philofophera öfver min fenfärdiga och trötta häft. Nära vid Hofva utbreder fig en ftor flätmark med anfenliga åkerfält, några landtgårdar och en mycket vacker Präftgård. Här mötte jag en Officer, fom alldeles icke ville lemna mig halfva vägen, hvarföre vi äfven körde faft. Så länge jag språkade min Tyfk-Svenfka, uträttade jag ingenting; men knapt hade jag börjat, att med en högre ton fvärja på Franfka, förr än han fyntes fatta en högre tanke om mig, åtmindftone blef han mera höflig; vi losfade åter våra åkdon, han refte åt norr, och jag åt föder. — Man fer här redan Wäfter-Göthlands kulliga åkrar, fom alltid plöjas ifrån vattenfåren, och fom på midten ofta äro 3 fot högre än vid nämnde får; af denna orfak ftå äfven de båda ändarne vanligen under vatten, ehuru medlerfta delen är torr; äfven fynes man ej bry fig om att plöja tvärt öfver, hvilket ockfå i affeende på åkerns befkaffenhet är omöjligt. Ehuru Wäfter-Göthland har mycken flätmark, finnes der dock thy värr alltför litet ftörre afoppsdiken.

Hofva är ett muntert ftälle, och liknar en liten köping. Vid folens nedgång begaf jag mig på fifta hållet till Fria. Vägen var högft fvår, betäkt med is, och på flera ftällen genomfkuren och öfverfvämmad af vatten; för öfrigt geck den meft igenom fkog, och öfver en högländt fandig mark. Jordmån tyckes ej vara mycket god, och icke eller väl brukad. Ibland tallarna fåg man ännu här och der en ek, famt ahl och björk. Klockan half 9 anlände jag

till Fria, och feck en hygglig kammare, der man genast gjorde upp en eldbrasa. Värd och värdinna emottogo mig på ärligt bondvis; jag fattade med svårighet uttalet af deras språk, hvilket dock ersattes genom deras vänlighet. Sedan brasan nedbrunnit, och jag hållit en liten aftonmåltid, sköt jag mitt spjäll, och somnade.

Den 28 April reste jag ifrån Fria till Klostret, $5\frac{1}{4}$ mil. Redan i går hade jag vid sista hållet afvikit ifrån den större landsvägen, och reste i dag mera inåt landet, på vägen till Sköfde, nästan till hälften okunnig om min rätta kosa, emedan jag ännu icke visste på hvilketdera af sina gods Hof-Intendenten Tham nu vistades, hvars bekantskap jag önskade göra. Således reste jag i dag ett par mils afväg, utan att vinna mitt ändamål. Väg och hästen voro lika usla, derföre geck det så långsamt, att jag på 11 timmar blott reste 5 och trefjerdedels mil.

Uppå första hållet till Valla hade jag nästan intet annat än skog, der jag endast såg små kojor och många get-hjordar. Här såg jag äfven för första gången, hvad som sedan ofta förekom, att man på getterna sammanbundit tvenne fötter med ett snöre eller en rem, på det de ej skulle hoppa öfver gärdesgårdarna. Här ser man äfven folket på några ställen nyttja träskor, ehuru det ej är så allmänt, som i Skåne. Tätt invid Valla utvidgar sig en stor fruktbar slätmark, som är tämmeligen uppodlad; men både bonings- och uthus äro ej mycket prydliga, ehuru jordmånen

kan vara god, hvilket lärer härröra deraf, att Wäster-Göthland är en mindre skogrik Provins. Så väl i går, som i dag, fann jag öfverallt unga träd planterade vid vägen, af hvilka några tycktes trifvas rätt väl.

Under andra hållet, ifrån Valla till Greby, uppklarnade den mulna himmelen något litet, och redan såg jag på afstånd Kinnekulle samt den snöbetäckta Billingen. Jormånen är härstädes fet och väl odlad, men diken fattas. Men hvad utväg kan man väl taga med vattnet här, heldst om vårtiden, då större åar och strömmar icke en gång hållas rena och öppna? Vägen var ohygglig, och den häftigt strömmande Tida Ån hade på flera ställen öfverstigit sina bräddar. Vi måste icke utan fara nästan simma fram vid den brusande strömmens rand, och den långa träbron öfver den samma, som för att hållas nedtryckt, var belastad med många stenar, vacklade beständigt af vågornas svall och motstötande isstycken. Vid Mariestad utfaller Tida Ån sedermera i den stora sjön Wenern. Denna å är märkvärdig för Wäster-Göthland igenom de många planer man uppgjort i affeende på densamma, och det vore en stor välgerning för hela Provinsen, om dessa planer någon gång kunde utföras. Den flyter på en knapp half mils afstånd förbi den stora insjön Wiken, som med ett bredt utlopp gjuter sig i Wettern. Man har föreslagit, att medelst denna ström förena de tvenne stora sjöarna Wenern och Wettern, hvarigenom orterne i hela det medlersta Sverige skulle komma i närmare förbindelse med hvarandra, och seder-

mera

mera medelst Götha - älf snarare förenades med hafvet. Jag har hört kunniga män raisonera deröfver. Några påstå, att denna plan alldeles icke kan verkställas, men en man, hvars modestie och kunskaper förtjena fullt förtroende, vill gå i borgen för möjligheten. Denne man, Öfversten Baron von Platen på Frugården, hedrar både sitt och mitt Fädernesland, äfvensom det land, hvaruti han nu är medborgare. Han är en af de mest kunniga och erfarna Sjö-Officerare, och tänker med outtröttlig verksamhet på allt det, som kan öka det landets glans och lycka, under hvars lagar han nu står. Han har genomrest flera af Sveriges inre strömmar och sjöar, endast i den affigt, att kunna uppgöra planer för stora och nyttiga företag. Han har äfven undersökt den local, hvarom jag nu talar, och har försäkrat, att de nyssnämnde tvenne stora sjöars förening alldeles icke vore något jätteverk, utan skulle kunna verkställas medelst 2 eller 3 slussar, hvilket ej fordrade en så utomordentlig kostnad.

I denna trakt fann jag ännu många ouppodlade kärr och moras af fetaste jordmån. Den mängd vackra sjöar man här ser, hvilka förskaffa en resande rätt romantiska vuer, böra dock till landets bästa med tiden litet mera inskränkas. Icke långt ifrån vägen såg jag många vackra gårdar med ekparker. Husen omgifvas af Askar, Rönnar, Aspar och frukt - träd, dock icke så öfverallt. Halm - och torftak äro här vanliga. Landet är här icke så stenbundit, men plågas så mycket mer af vatten.

Vid Greby ſkrämde man mig dermed, att jag i anſeende till det myckna vatten, ſom öfverſvämmade vägen på näſta håll, efter all ſannolikhet ſkulle få vända om, och taga en annan väg. En ung narr ſtod der och ropade, att man i dag omöjligt kunde komma öfver de bäckar, hvilka funnos midt på vägen emellan Binneberg och här. I går hade folk med yttersta möda ſläpat ſig fram öfver den ſvigtande och under vatten ſtående bron. Han förſäkrade äfven, att det ej vore förſta gången, ſom man i Wäſter-Göthland under vårtiden ſett häſtar och menniſkor bortföras af vattnet. Jag beſinnade mig ett ögonblick. men ſluteligen lät jag ſpänna före. Det var ju ljuſa dagen, och i alla fall betydde det ingen ting, om jag åkte en half mil förgäfves; ſedan jag funnit öfverfarten omöjlig, var det ju lätt att vända om. Middagsſolens behag, de ſköna utſigterne öfver ſtrömmar, ſjöar och den höga Billingen, ökade beſtändigt nöjet af denna färd. Vägen går förſt öfver några backar, ſedan följer ſkog, och derefter fruktbara åkerfält. Det i fråga varande ſtället med fyra broarna var verkeligen elakt nog; mitt åkdon geck djupt ned i vattnet, och vägen var verkeligen halsbrytande. Den 3:dje bron var alldeles öfverſvämmad, och vägen något genomſkuren af vattnet; häſten ſtegrade ſig, och ville alldeles icke fram; en ſtock vickade upp, och ſkjutsbonden föll ur kärran i vattnet, men klättrade ſig dock upp på en nära belägen gärdesgård; kärran ville äfven ſtjelpa, men höll ſig dock uppe. Jag blef äfven våt af vattnets uppſtänkande vid häſtens bångſtyrighet. Det återſtående af vägen var ſå mycket mera ſkönt; farten geck i ſlingrande lopp öfver backar, e-

mellan ängar, sjöar och vackra enstaka hemman. Det hela utgjorde en verklig Labyrint; vi hade Binneberg helt nära framför oss, men hunno dock rätt sent fram. En åttondedels mil derifrån ligger en vacker grafhög på en höjd; det är en ansenlig oval, omgifven af stora stenar, och inuti den samma äro hjeltens ben betäckta med ett högt uppstapladt tak af små stenar. Omsider ankommo vi till det vackra Binneberg, som ligger vid foten af Billingens långa bergskedja, hvilken utsträcker sig emellan Sköfde och Falköping. Här hölls en glad middagsmåltid, och jag samt min genomblötte vän stärkte oss med brännvin och gammalt öl.

Ifrån Binneberg tog jag vägen till Klostret, och ärnade derifrån resa till Dagsnäs, der jag trodde mig träffa Herr Tham. Min resa började rätt muntert, och fortsattes äfvenså, i afseende på dagen och nejder omkring mig, men icke så i anseende till vägen och hästen. Den långa och stränga vintern hade förorsakat en tidig foderbrist, och derföre voro hästarne nästan öfverallt i Provinsen magra och kraftlösa. Då jag skulle stiga uti, gaf en man, som mycket behagade mig, tömmarna och piskan åt min lilla skjutsgosse. Denne man, med sin vänliga mine, sina glada ögon, en lätt halmhatt, randig jacka, hvita byxor och strumpor, stod der så prydlig som en Toskanisk vingårdsarbetare, eller en dansmästare. Leende öfver denna syn, afreste jag ifrån stället, och erfor snart af gossen, at hans far hörde till den musikaliska verlden; han var Trumslagare vid Skaraborgs Regemente. Denna eftermiddagsresa var högst angenäm, ehuru den geck långsamt. Vägen går först uppåt, öf-

ver en del af Billingen. Som vägen var mycket backig och brant, steg jag utur, och språkade med en jemte mig gående Ryttare och hans vackra dotter. Då jag sluteligen med mycken svett och möda hunnit backen uppföre, hade jag den präktigaste utsigt öfver slätmarken som jag lemnat, och öfver en mängd sjöar, som till det mesta ännu voro betäckte med is. Jordmånen är svart, lerblandad och fet, och så förhåller den sig öfverallt under detta håll. Här på berget stodo en mängd sköna Ekar, hvilka dock alla voro huggne och således skadade till växten. Hvilka Ek-skogar skulle icke Wäster-Göthland ensamt kunna framalstra, om man tänkte derpå med alfvare! Dessa slags träd visa sig nu hela vägen utföre Billingen; ofvantill växa Tallar, samt här och der Hassel; marken, som innehåller kalk och jordmärg, är varm, oaktadt högden härstädes. Vi åkte nu beständigt till hälften upföre och till hälften vid sidan af Billingen, som vi alltid hade till vänster, samt sågo många snygga enstaka gårdar och hemman. Här och der hade vi åter mycket vatten, så att kärran ofta ville flyta inunder oss i de framströmmande vårfloderna; en stackars bock samm half uttröttad på sidan förbi oss. Vi måste ofta hålla, för att låta hästen pusta, och således var det ej underligt, att vi på 2 mils väg tillbragte nästan 6 timmar. Sluteligen måste vi alldeles lemna den vanliga vägen, och taga en omväg förbi det vackra Höjentorp, som en tid var så namnkunnigt för sin Spanska fårafvel. Det ligger högt upp på en backe, och rundt omkring ser man små bergsryggar emellan sjöar. En rik frukt-trägård och park omgifver den vackra gården.

Marken är något ojämn, men jordmånen är präktig och består af en mör svartlera; men thy värr har man hittils här ännu ej uppodlat det minsta. Billingen skilljer sig nu mera till vänster, ifrån vägen. Ej långt ifrån Klostret kommo vi åter fram på stora vägen.

Öfver hela den landsträcka jag nu passerade såg jag mycket frukt-träd och många Tobaks-plantager, så att nästan alla trägårdar och andra täppor vid byarna voro till en del dermed planterade. Det skall vara mycket lönande att i denna goda jordmån plantera tobak, och den skall vara af utmärkt godt slag. Billingen visar sig här, huru illa man hushållat i denna verkeligen skogfattiga trakt. — En stor del af den fruktbara marken visar endast stammar och stubbar af skog, som fordom stått der. Nu kunna inga unga träd mera uppskjuta, dels i anseende till de oräkneliga get-hjordar, som beta der, dels emedan vinden der har fritt spel. I dag har jag redan sett flera stenmurar i stället för gärdesgårdar, och alla små åkerstycken voro här ej så inhägnade, som annars öfverallt. Här, liksom i Småland, har man den besynnerliga inrättningen, att skorstenarne ofvanpå taken tilltäppas med trädklumpar, fästade på en svigtande stång; detta nyttjas på alla smärre kojor i stället för spjäll.

Vid Klostret feck jag veta, att Her Tham ej vistades på Dagsnäs, utan på sitt andra gods Dala. När skall jag finna detta Latium? tänkte jag, och tog nattqvarter här på stället, emedan solen var i sin nedgång, och en vänlig värdinna samt tvänne vackra döttrar med stora blå

ögon togo emot mig. Innan det blef alldeles mörkt, geck jag till Kyrkan, för att bese dess märkvärdigheter. Under medeltiden stod här ett af Sveriges mest rycktbara Kloster, hvaraf Kyrkan ännu är öfrig. Stället heter egenteligen Warnhem, men kallas vanligen Klostret. Här ligga flere af forntidens Konungar begrafne, med stora grafstenar, på hvilka deras bilder, efter gamla bruket, äro uthuggne. De la Gardieska graf-choret, hvarest Marie Euphrosyne, Konung Carl den IX syster, och hennes gemål Magnus Gabriel De la Gardie ligga, är mycket vackert; deras bröstbilder äro väl uthugne af Alabaster, och man ser ännu ett par af samma famille gutne i Kroppsstorlek af bly. Uti Sacristian finnas många rariteter, mässkläder, kalkar, och fanor, som man nyttjat vid allmänna resningar emot de härjande Danskarna; i bland andra står der äfven Valla Härads fana, som 1710 fördes med seger emot nyssnämnde fiender; genom detta härad har jag rest i dag. Utvändigt öfver Kyrkodörrarna läser man på stora taflor med gyllene bokstäfver om Wäst-Göthernas manliga förhållande emot Danskarna, som af denna Provinsens invånare vid åtskilliga tillfällen blifvit förjagade. Skada blott, att Kyrkan så helt och hållet förfaller. Orsaken torde väl vara, att hon blott är styfdotter åt Biskopen i Skara, som således förvaltar den styffaderligen.

Jag nämde i anledning af förbifarten vid godset Höjentorp några ord om Spanska fårafveln. Det torde kanhända icke vara utan allt interesse, att tala om flera inrättningar och anstalter af Svenska Regeringen, som nu till större

delen ej mera äro till. Under första hälften af förflutna århundradet gaf en man först anledning till många försök i Fabriks-och Manufactur väsendet, hvilka till en del voro alldeles stridande emot ändamålet, och illa uträknade i affeende på landets Local och behofver, men som dock här och der visat god framgång, vid de producters framallstrande och beredande, som äro inhemska. Denne man var den berömde Jonas Alströmer, hvars Buste man ser på Beurfen i Stockholm; en man, som af några anses för den störste Patriot Sverige haft, under det andre påstå, att han varit en af de störste Egoister man vill se, som under skygd af de Fabriksinrättningar han föreslog, och äfven inrättade, ej hade annan affigt, än att samla en ofantlig förmögenhet, och som till och med, skyddad af sina Præmier, skall hafva infört Engelska och Holländska ostämplade Fabriks-tillverkningar, samt uppvisat dem såsom prof af inhemska Fabrikernas lyckade försök. Det tillhör ej mig att döma öfver dylika beskyllningar, utan blott att enkelt berätta. Jonas Alströmer hade fått en god Köpmans-uppfostran, och rest flera år i Frankrike, England och Holland. Vid sin hemkomst år 1724, uppgjorde han den djerfva plan, att göra staden Alingsås, der han var född, en liten stad belägen i en mycket ofruktbar del af Wäster-Göthland, till ett säte för Manufacturer, hvarifrån Industrien skulle kunna utbreda sig till de öfriga Rikets Provinser. På Christinehamns marknad i Wärmeland förskaffade han sig år 1725 medelst Actier flera deltagare, som skulle understödja företaget, hvarefter han reste till Stockholm; der ibland andra äfven Konung Fredrik lät anteckna sig för 100 lotter, hvar-

dera till 100 daler silfvermynt. Sedan infann Alströmer sig på Riksdagen 1729, der han väl fann motstånd af många, som höllo sig till utländningar, men Ständerne ingingo dock i hans förslag, och bevilljade en allmän afgift under namn af Landshjelp. Den fond, som derigenom uppkom, steg inom 4 år till 3 tunnor guld och 4206 daler silfvermynt. Vid början af år 1731 förvandlades denna pålaga till vissa afgifter för inkommande varor, under namn af 5 procents medel, och öfverlemnades med lika vilkor åt den så kallade Landshjelps-deputationen till förvaltning. Detta skedde i synnerhet för att lindra Bondeståndet i dess förut rätt ansenliga pålagor, emedan så väl dessa afgifter, som den sedermera fastställda Manufactur fonden, derigenom mest drabbade dem, som nyttjade öfverflöds- och yppighetsvaror. Vid slutet af år 1738, och således inom 8 år, utgjorde denna fond 8 tunnor guld och 45,895 daler silfvermynt och hvilken, sammanräknad med den förutnämnda landshjelpen, således besteg sig till 11 tunnor guld och 50,101 daler silfvermynt, ett understöd, som Manufacturerne njöto 12 år, räknade ifrån deras första inrättning.

Detta var en liten början. På Riksdagen 1738 tänkte man med fullt alfvare på saken. År 1739 utgåfvos de så kallade Manufactur-Privilegierna, hvilka lockade några tusende utländningar in i Riket, och förmådde flera förmögna Svenskar att sticka sina Capitaler in i Fabrikerna. Ett Manufactur-Contor inrättades, handel med utländska producter blef förbjuden, eller belagd med tull; Banken utlånade

an-

ansenliga summor till fond, som efterhand skulle afbetalas. För att pröfva varornas godhet, inrättades en så kallad Hallrätt, äfvensom lån bevilljades Fabrikanterna på deponerade varor, hvilken inrättning sedan förvandlades till Discont.

Redan 1756 fann denna Manufacturfond sig i förlägenhet med sina utbetalningar, understöd och præmier, och i synnerhet med sina tillväxande Banco-skulder, helst då sedan Riksdagen 1756 alla möjliga motgångar kommo dertill, såsom Krig, Växelcours, Banquerouter och Lurendräjerier. Fabrikanternas deponerade pantvaror ökades mycket och lågo der, och likväl måste man utbetala lån åt Fabrikanterna, som låtit efter Hallrätt taxera och värdera sina varor. Några af Contorets tjenstemän begingo otroheter, hvilket äfven gjorde öppningar i Cassan. Egenteligen hade man sedan 1748 genom hemliga utskottet fastställt till lån för Fabrikerna två och en half tunna guld årligen i allmänhet, och särskilt 40,000 daler för Allingsås Manufacturerna; mera skulle ej få utlånas på pantsatta varor. Sedermera, åren 1751 och 1752, inrättades Bankens Discontverk, som steg till 12 tunnor guld, hvarest Fabrikanternas varor, emot säkra Köpmäns skuldsedlar och reverser, antogos såsom pant, och hvarföre penningar erhöllos. Detta förbättrade Fabrikstillvärkningarna, emedan Köpmän och Krämare, som häftade för lånens inbetalning, noga vakade öfver Fabrikanterna.

Den första Product Alströmer i synnerhet planterade och bragte i gång, var Tobak, hvil-

ken växt redan omkring 1720 flitigt ſköttes, och bereddes i Alingsås, ſamt ſluteligen äfven på andra ſtällen. Jämförelſevis är härvid märkvärdigt, att man förſt efter ſjuåriga eller Pommerſka kriget började mera allmänt plantera jordpäron i Sverige. Under förſta Fabriksyrslan ville man ſjelf producera alla rudimaterier, äfven ſådana, ſom alldeles icke pasſade för detta Climat. Silkesmaſkarne ſkulle här ſpinna ſin dyrbara väf, och för den orſaken planterades en mängd Mullbärsträd. Man förordnade ſärſkilta plantage-Directeurer, i Lund en Lidbeck, i Åbo en Gadd. Desſe funno det kanhända enligt med deras intresſe, att förſtora den lyckliga framgången af detta företag. Man läſer derföre de meſt prålande berättelſer derom i Riksdagsdeputationens Protocoller, dem jag nu har framför mig, och i anledning deraf ſkulle man kunna tro, att Sverige i haſt blifvit ett mindre Aſien eller ett Sicilien. Man planterade Safflor, Krapp, Wejde och andra färgväxter. Etthundratuſen Mullbärsträd af Lunds plantage ſtodo beſkrifna och tryckta på papperet, ſamt ſtå ännu i Tunelds ofta upplagde, och, ſom det heter, förbättrade Geographi, hvilken i de fleſta Statiſtiſka Artiklar merändels är 40 eller 60 år för gammal.

Men härvid uppdref man i ſynnerhet afveln af Spanſka får och Angoriſka getter mycket högt, hvarigenom Alſtrömer lofvade att gifva klädes Fabrikerna nya fördelar. Han feck 40 daler ſilfvermynt ſåſom præmium för hvarje Spanſkt får ſom infördes, och 60 daler för hvarje Angoriſk get, men hvaraf ifrån år 1742 endaſt 30 infördes ifrån egenteliga hemorten.

Enligt berättelser vann man redan på 1750 talet 70,000 pund bättre ull af Spanska, Engelska och Eiderstedtska får, utom hvad landets invånare nyttjade för egen räkning. Man öfverlemnade Alströmer med stora fördelar Kongliga gods, till Scheferiers inrättning, och Landtboerne erhöllo äfven 15 procent som præmium för hvarje pund god ull, som de aflemnade.

Öfverallt geck det mycket väl med dessa præmier, och af allt detta synes, att många njöto dessa förmåner för intet, och att få uppfyllde sina pligter. Man förskref utländska arbetare, som till en del voro oduglige, eller också blott äfventyrare, och gaf dem utom respenningar äfven ersättning för hvad de genom resan hemma kunnat förlora; man lät ynglingar resa, för att inhämta kunskaper i Chemiska och Mechaniska vetenskaper, till nytta för färgerier och Fabriks-machiner; man gaf præmier för uppfinning af hemliga konstmedel i denna väg, af machiner och verktyg; slutligen underhöll man Siden- och Bomullsfabrikerna blott genom præmier; i Wadstena och på flera ställen anlades Spinnskolor, till en del efter Holländska bruket.

Enligt Manufactur deputations berättelse år 1751 lefde redan öfver 14,000 menniskor endast af Fabrikerna. Deraf inhämtar man äfven, att Ull- och Klädesfabrikerne i det närmaste underhöllo sig sjelfva. Detta är ganska begripligt, och innehåller intet öfvernaturligt; äfven det grofva och medelmåttiga klädet är en vara, som hvar och en behöfver; men luxen åtnöjer sig icke med dåliga Siden- och Bomullstillverk-

ningar. Med Linnefabrikerna geck det alldrabäſt, och i nämnde berättelſe ſäges, att man redan utfört Buldan och ſegelduk till Medelhafvet. Värdet af alla möjliga ſlags Fabrikstillverkningar ifrån år 1751 till 1754 beräknas till något öfver 126 tunnor guld, och efter en fjerdedels afräkning, ſom åtgått till Rudimateriers inköpande, uppkommer då en Nationalbeſparing af 94 tunnor guld och något deröfver, eller ungefär 15 millioner Riksdaler Banco.

År 1760 räknade man 18,000 menniſkor, ſom lefde af Fabriker. De med landets natur öfverensſtämmande Linnefabrikerne och de deremot ſtridande Sidenfabrikerne voro i ſynnerhet meſt blomſtrande; de ſednare endaſt genom de ſtora fördelar, ſom man bevilljade dem. År 1742 var Väfſtolarnas antal, ſom följer: 154 för hvarjehanda Sidentillverkningar, 638 för alla ſlags ylletyger, nemligen Kläden, andra tyger och ſtrumpor; 239 för Linne- och Bomullstillverkningar. År 1764 deremot voro de förſtnämnde 783, de andra i ordningen 1043, och de ſiſtnämnda 626. År 1761 hade man dock meſta arbetet, ſärdeles vid Sidentygstillverkningen, hvarvid 1250 Väfſtolar voro i gång.

Man började nu mera alfvarſamt tänka på Linſädd och Linnefabrikerna, hvilket i ſynnerhet anſågs ſom ett godt näringsfång för Finland och Norrland. Sedan Riksdagen 1747 hade man här och der i Provinſerna utdelat Lin- och Hampfrö, men hvaraf dock ej mycken framgång förſpordes. Man anlade nu Spinſkolor i åtſkilliga trakter af Riket, ſåſom i Wad-

ſtena, Kottesta, Flor, och i Finland vid Ottavallda Rusthåll. Af desſa måste man förſt nämna Wadſtenas Spinneri, emedan det i ſynnerhet inrättades för Kammarduksſpånad på Nederländſka ſättet, och anſägs för en plantſkola, hvarifrån en rigtig undervisning i Lin - och Hampberedning, ſamt den finaſte Lingarnsſpånad borde utbredas öfver hela Riket. År 1756 anlade Landshöfdingen Baron Boye på offentlig bekoſtnad ett Lingarnsſpinneri vid Ottavalda Ruſthåll i Finland, hvareſt både fullväxte perſoner och barn underhöllos, och underviſades i Linberedning och ſpinnande. De fleſta af desſa Fabriksſeminarier ägde endaſt beſtånd ſå länge, ſom tillſkott ej fattades.

Man kan med ſkäl påſtå, att alla desſa projecter och förhoppningar i det hela voro till en ſtor del oſtadiga och chimeriqua; att enſkilte perſoner betjenade ſig deraf blott för att rikta ſig; att man ej rätt underſökt hela localen och Nations egentliga tillſtånd, och att man på ett dåragtigt ſätt arbetat emot Naturen. Mycket penningar bortſlöſades, Handeln förvirrades, begäret för Lurendräjeri och vinſten deraf befodrades genom illa beräknade præmier, och folkets caracter förderfvades genom tvångsedicter. Men då man emedlertid en gång gått ſå långt, ſå var det utan tvifvel obilligt att haſtigt taga handen ifrån hela verket, och — hvad ſom var ännu värre — till och med förſtöra det. Vid Financernas ſvåra belägenhet näſtföljande åren efter Pommerſka Kriget, hade äfven de konſtigt tillſkapade Fabrikerne en dryg känning af Rikets allmänna tillſtånd. Men då åren 1765 och 1766 ett annat parti feck

full öfvervigt, så blef alltsammans i en hast dels indraget, dels upphäfvet, och dels lemnat åt sitt öde. Man började uppkasta den billiga frågan: om icke Sverige befunnit sig tusende gånger bättre, i händelse man användt till åkerbrukets upphjelpande blott hälften af de summor, som man nu bortkastat för en mängd Fabriker, hvilka till en stor del alldeles icke passade efter landets naturliga beskaffenhet? Sjelfva frågan kan visst icke klandras, men man gjorde ej rätt deruti, att man bortkastade barnet tillika med badvattnet. Nu indrogos alla præmier, den Spansk-Engelska Schäferistaten upphäfdes, och Schäferierna i Provinserna ställdes under Landshöfdingarnes uppsigt. Deremot försökte man, att i sjelfva landet förädla landets förnämsta skatter, metallerna, och sedan utskeppa dem till utländningen. Genom ett Kongl. Bref af 1766 blefvo vissa städer, som hade strömvatten ock andra beqvämligheter för inrättningar af Manufactur-verk till jern och andra metallers förädling, såsom Norrköping, Söderhamn, Norrtelje, Eskilstuna och Ronneby, förklarade för allmänna friställer, der hvar och en, inhemsk eller utländning, som ville sysselsätta sig med finare metallarbeten, kunde få nedsätta sig, utan att vara förbunden till mästerprofs afläggande eller mästerbrefs lösande, blott han visat för Hall-Rätten och Magistraten, att han ägde tillräcklig skicklighet. Men under finare jern-stål-och metallarbeten inbegrepos blott sådana, som ej förut bearbetades af äldre ämbetsskrået, utan denna frihet sträckte sig blott till verkliga Manufactur-arbeten. — I sednare tiden har detta äfven haft god verkan, och på flera af ofvannämnde orter

har man erhållit rätt goda inländska Manufactur-arbeten i mettallerne, hvilka åtmindstone äro tillräckliga för landets egna behof.

Emedlertid, om man icke vill vara orättvis, så måste man dock tillstå, att ännu många Fabriker äro öfriga ifrån den tiden, och att Klädesfabrikerne samt de förbättrade Färgerierna sannolikt leda sin bättre uppkomst ifrån den tiden; äfven kan man med visshet säga, att linskötseln och Linnefabrikerne derigenom kommit i gång i Sverige. Sannt är, att de fleste då inrättade Fabriker och Spinnerier hafva sedermera blifvit indragna; i Helsingland finnes ännu en enda Florsfabrik, som bibehållit sig ifrån den tiden: men emedlertid utbreddes nya kunskaper och en ny industri bland folket, hvarigenom mera liflighet och rörelse blifvit väckt i många Provinser, hvilket medfört flera fördelar för Staten. I synnerhet har Lin-och Hampsådden blifvit af mycken vigt för Norrland. I denna del af Sverige har en man, som flera år var Landshöfding derstädes, förvärfvat sig ett odödligt minne. Jag anser för rättvist, att genom en korrt berättelse om hvad denna Patriot gjort för de Norra Provinserna åter upplifva hans lefnad, som alltid skall blifva i helgd hos efterverlden. Dessa facta, samlade dels utur några allmänna berättelser, rörande den tiden, dels ur den redogörelse för hans ämbetsförvaltning, som han sjelf framlemnade på Riksdagen 1769. Hans namn är Örnsköld.

Han befodrade först i sin Provins jordpärons plantering, upphjelpte Linsådden i Helsingland och Ångermanland, och sökte så väl

att utbreda denſamma i de öfriga Norrlands Provinſer, ſom ock att befordra ſpånad och väfnad. På hans uppmuntran kommo till en början och för exemplets ſkull några Spinnſkolor i gång. I Jemtland inrättades dylika af några preſtfruar, ſåſom Proſtinnan Ginberg i Offerdalen, och fru Huſs i Oviken. Under hans ſtyrelſe upphjelptes ifrån år 1762 till 1765 i ſynnerhet det finare Linväfveriet i Ångermanland, heldſt i Nätra ſocken, der han utdelade flera præmier. Redan då beräknade han vinſten af Linne-Manufacturerna i denna Provins till 50,000 Riksdaler Banco. Hvad han gjort till åkerbrukets upphjelpande, genom kärrs och moraſers utdikning, ſamt ſtenrödjande, genom nybygens anläggande, ſkogs- och andra ägodelningar, och huru han vårdat jagt och fiſkerier medelſt en bättre tillſyn — allt detta hör egenteligen icke hit, men tjenar alltid till utvidgande af hans ära.

Höjentorp gaf mig anledning till denna Epiſod, och ſåledes kommer jag nu åter dit. Denna vackra Kungsgård, med alla deſs tillhörigheter, blef år 1727 öfverlemnad åt Commerce-Rådet Alſtrömer för beſtändigt, på mycket billiga arrendevilkor. Man anſåg den fruktbara och gräsrika hårdvallsmarken derſtädes mycket tjenlig till Spanſka och Engelſka fårs uppfödande. Således anlades ſtamſchäferier ſå väl här, ſom på ett annat gods kalladt Berga; äfven gjorde man förſök med Angoriſka getter. Medelſt deſſa grundinrättningar ſkulle ſåledes hela landets fårafvel ſmåningom förädlas. Fader Linné var 1746 under ſin reſa genom Sverige

äf-

äfven här, och lät dervid, som det synes, inbilla sig rätt mycket. Han berättar derföre, huru man sagt honom, att man årligen erhöll 12 pund ull af de största Spanska fåren, hvilket väl icke är alldeles ovanligt, men dock synes vara förmycket i affeende på Svenska Climatet. Här var äfven en ordentlig fårherdeskola, der flere lärlingar undervisades i 2 eller 3 år, hvarefter de af härvarande Mäster - fåraherden bortskänktes, och blefvo sedan Provincialherdar. Linné fann vid Höjentorp 300 stycken utvalda Engelska och Spanska får. Vid Berga, beläget emellan Sköfde och Fahlköping, skola då hafva funnits 1300 stycken får. Tuneld säger, att man i Sverige på 1760 talet redan hade 50.000 får af finare afvel, hvilket dock uppenbarligen strider emot sanningen. Man kan visst icke neka, det ju sådana inrättningar borde förädla fårafvelen, icke eller, att enskilte personer här och der i flera Provinser gjort försök med Engelska och Spanska får; men det hela är dock så godt som förbi. Utan tvifvel kunde dylika får äfven här födas och fortplantas; men i anseende till deras ömtåligare constitution, fordra de en bättre och mera noggrann skötsel, så framt de ej snart skola urarta: och vid en närmare uträkning hafva de fleste funnit, att man har mera fördel af det vanliga Svenska slaget. Endast några få Private personer hafva nu mera Spanska får, och ibland dessa personer bör jag först nämna den förtjente Professorn David von Schultzenheim, som i så många saker varit en Patriotisk lärare. Man har befunnit sig bättre med den Eiderstedtska fårafveln, samt i sednare tider på många ställen

låtit införa af Islands-raçen. Desſa får äro ſtora, högbenta och ullrika, ſå att de ofta gifva dubbelt ſå mycket ull, ſom vanliga Svenſka får. De äro härdade emot köld och ſvår väderlek, och kunna äfven i tämmelig djup ſnö framkrafſſa näring åt ſig; äfven berömmer man dem derföre, att de lätt blifva feta.

Jag har förut nämnt, att Alſtrömer i ſynnerhet ville göra den lilla ſtaden Alingsås, ſin födelſeort, till en Manufactur-ſtad. Här drefs allting i ſtort. Man anlade Färgerier, Klädesfabriker, Strumpfabriker och Tobaksſpinnerier. Läder, Flanelle m. m. förfärdigades. Utom ſtaden funnos Pip- och Tegelbruk, och man förſökte att plantera mångahanda färgeri-örter, ſåſom Krapp, Wau, och Weide; äfven gjordes förſök med drufſtjelkar, men det lyckades icke. Tobaken trifdes aldrabäſt, och denna productens plantering, ſom öfver hela Europa är ſå ſkadlig för ſäden i allmänhet, har utbredt ſig öfver hela Sverige. Fabrikerne gingo tämmeligen väl, ſå länge ſtaten underſtödde dem; men efter den förändring, ſom föreföll med dem år 1766, började de märkeligen aftaga. Emedlertid finner man i de trakter af Wäſter-Göthland, ſom gränſa intill Halland och Götheborg, ſamt i de ſmå ſtäderna Borås och Alingsås, ännu mycken verkſamhet, i ſynnerhet uti Linväfveri och jern-arbeten, emedan invånarne i denna nog ofruktbara nejd äro nödſakade att genom ſlöjder ſöka ſin bergning. Ifrån denna ort komma äfven ſtörre delen af de ſå kallade Wäſtgöthar, hvilka man kan kalla Sveriges Italienare och Tyroler. En mängd af detta diſtricts unga karlar och ynglingar vandra om-

kring hela riket, ifrån söder ända till längst upp åt norden. De handla till en del med sitt lands producter, men under denna slöja föra de dock till det mesta contrebande, som de hämta ifrån städerna vid kusten, och ofta äfven i Norrige, samt bära det sedan in åt landet. Under vandringen i landet göra de äfven upphandlingar, och bedraga ej sällan bönderna, med hvars döttrar och pigor de äfven drifva en särskild handel. I alla fall kan man anse dessa vandringsmän för ett slags ohyra, som endast utbreda luxe och sedeförderf. Likväl är det lättare, att moralisera öfver dylika saker, än att afskaffa dem, sedan de en gång genom vana och behof inrotat sig nästan hos en hel nation.

Ifrån Klostret till Dala, der jag hoppades träffa Herr Hof-Intendenten Tham, hade jag nära halftredje mil. Det var Söndag, och jag ville äfven låta den värmande solen framskrida ett stycke, innan jag afreste, och det så mycket heldre, som jag gerna språkade med de vackra döttrarna i huset. Första hållet till Bölum utgör trefjerdedels mil; jordmånen är präktig. Hela vägen, äfven der han är jämn, ligger mycket högt, nästan som öfver berg; derföre fann jag äfven i dag mera snö, än i går, på en mera lågländt mark. På åkerfälten ser man många sammankastade stenhögar, mest bestående af små stenar, hvilka lätt kunna undanrödjas; ty stenarten härstädes består ej af så ofanteliga klumpar, som de, hvilka förekomma i Upland och Wästmanland. Emedlertid qvarhålla dessa stenhopar snö och is längre, och bidraga att kyla ut marken. Till vänster hade jag ännu en hög bergsträcka, betäckt med snö, men ej myc-

ket ſkogbeväxt; till höger på längre afſtånd ſtorſjön, ſom ligger mycket lågt. Vid Lyreſta, högſta punkten på denna väg, hade jag en ſkön utſigt. I dag ſåg jag flera ſtenmurar, än i går, äfven förekommo flera byggnader, ſom till det meſta voro af ſten. Denna ſlags ſten brytes ur Skiffer-och Kalk-lager öfverallt, både i berg och på ſlätmarken. Många ſköna ſträckor af detta bördiga land ligga obrukade. Omkring ſtorſjön finner man en myckenhet outdikade kärr och moras, beväxta med låga buſkar, hvilka kunde omſkapas till bördig mark, då de nu utgöra uſla beteshagar.

Vid Bölum måſte jag vänta en half timme, ehuru man knappt hade 50 ſteg till ſtället, der häſten ſkulle hämtas. Jag trätte på Hållkarlen; han klådde ſig bakom örat, och ſvarade, att han ej föreſtält ſig det jag hade ſå brådt om, emedan jag ſå ſagtmodigt tillſagt honom om häſt. Detta lade jag på minnet, och hädanefter nyttjade jag, vid alla befallningar till dylikt folk, ſå många Svenſka eder, ſom jag lärt, till inledning. Härmed förolämpar man dem alldrig, emedan detta är ſå vanligt för dem, och emedan de ſjelfve vid mindſta förtret hafva några tuſende tunnor djeflar i beredſkap. Den ſom ej kan ſvärja, har intet anſeende hos detta folk En främling, ſom ej lärt ſig några eder, kommer ej mycket långt iblad deſſa menniſkor, ehuru de för öfrigt kunna vara mycket tjenſtvilliga och beſkedliga. De anſe honom ſom en nykomling i verlden, en feghjertad morsgris, ſom hittils ſutit i ſpiſen, och ännu icke förſtår att uppföra ſig ſom en karl,

Emellan Bölum till Kyrktorp, något öfver en mil, är naturen af famma beſkaffenhet, ſom på föregående väg. Byarne äro illa bygde, men huſen hafva dock ſtora ljuſa fenſter, en anſtalt ſom Svenſkarne, hvilka älſka ljus och frihet, aldrig förſumma, icke en gång i de ſämſta kojor. På denna väg finner man i allmänhet ganſka få frukt-träd. Nära vid Kyrktorp träffade jag en Likproceſſion. En ſvärm goſſar och flickor ſprungo både framföre och på ſidorna om den ſamma; karlar och qvinfolk framſkredo alfvarſamt; några ſtodo truppvis här och der, dels klagande dels tröſtande; emellan dem framdref ett vallhjon en fårſkock; jag rullade raſkt förbi dem; klockorna gingo, och ſolen ſken varm och klar. Hvilken bild af lifvet! — Den halfva milen härifrån till Dala geck fort; jag kom fram preciſt till middagen, fann en hederlig man och ett fint utvaldt ſällſkap, och framlefde här några lärorika och lyckliga dagar.

Jag vill här blott nämna något om landets beſkaffenhet, och om de inrättningar och förbättringar, hvilka Tham gjort ſåſom Landtman; allt det öfriga, ſom kan vara intresſant, ſpar jag till deſs jag kommer att omtala det ännu vackrare Dagsnäs. I ſällſkap med denna värdiga man har jag flera gånger ridit omkring, dels på hans, dels på näſtgränſande ägor, och ärnar nu i korrthet omtala, dels hvad jag ſåg, dels hvad han berättade mig. Hela trakten är högländ, här och der ſer man böjder och kullar, hvilka utgöra en fortſättning af Billingen. Jordmånen är utmärkt god, och lider endaſt vid ovanligt torra och heta ſomrar; den är

ſvart och mör, meſt kalkartad. På böndernas ägor ligger ännu en myckenhet ſten. Herr Tham har låtit väl rödja ſina områden, och uppfört en mängd ſtenmurar. I hela denna trakt är trefalldigt åkerbruk vanligt; af 3 gärden beſås alltid tvenne, ett med råg och något hvete, det andra med korn; ett utvaldt åkerſtycke beſås med ärter, hvilket då om hö-ſten ej nyttjas till rågſådd, utan beſås påföljande våren med korn; ofta utgör ärtlandet en tredjedel af trädesjorden, och äfven mera. Vid vanliga år har man af vårſädet 4:de och 5:te kornet, och af rågen det 8:de eller 10:de; miſsväxt är näſtan obekant. Jag paſserade igenom en Ek-och Aſp-park, och framkom midt ibland Herr Thams åkrar. Denna park var ordentligt inhägnad, och man ſåg der, hvad verkan ordning och ſkötſel har på ſkóg. Aſparne toppas på ſamma ſätt, ſom uti Italien och ſödra Tyſkland, och löfvet nyttjas til foder åt fåren. Söderut ifrån godſet har Herr Tham en ſtor barrſkog, hvarmed han företagit en hushållning, ſom här i landet ännu är alldeles ny. Han har indelat den i ett hundrade delar med en liten reſerve för nödfall. Hvarje år borthugges en hundradedel till nödvändiga behof, hvarvid dock alltid några ſtörre träd qvarlemnas till ſkogens lättare fortplantning och ſåſom reſerve. — Vi anlände nu till 2:ne ladugårdar, af hvilka en är bortarrenderad, och den andra nyttjas för hushållningen på ſtället. På ſitt ſiſta gods har Herr Tham inrättat ett växelbruk med foderväxter och ſpannmål, och delat jorden i 8 afdelningar. Fyra delar beſås, en ligger i träde, och 3 nyttjas dels ſåſom betesmark, dels ſåſom äng; likväl iakttages ordnin-

gen ej med mycken noggranhet, utan, enligt lokalen och åkerjordens godhet, ligger ett gärde 5, ett annat ofta 10 eller 12 år såsom äng. Det sista året, då jorden skall läggas till äng, besås den med Klöfver eller Timothéi. Klöfvern bortfryser här ofta under stränga barvintrar, men Timothéigräset frodas så mycket bättre. Detta är ett förträffligt och välsmakande foder för hästar och kor, som deraf befinna sig mycket väl. Herr Tham säljer ofta ifrån 3, till 500 skålpund frö. Vid första uppkörningen nyttjas plog, sedermera trästock eller tvååggad billplog. I Wäster-Göthland nyttjar man mest oxar vid åkerbruket, både vid plöjning och harfning. Man sår ej mycket hvete och vicker, sällan Lints; ärter sås på några ställen i trädesjorden, och äfven såsom sommarfoder, då de ännu gröna afslås för boskapen. Under vår Promenad till häst, funno vi på några by-vägar ännu mycket snö, men snöfogden med sitt manskap var dock nu sysselsatt med dess bortskaffande; ty enligt gammalt bruk, skola alla grindar den 1 Maji vara tillslutne, och vägarne således rensas ifrån snö, som vid gärdesgårdar och i gator qvarligger ganska länge. Här finner man öfverallt mycket god mark, som utan särdeles kostnad kunde odlas, men som ännu aldrig varit vidrörd af plog; på Herr Thams område förekommer dock sådan mark aldraminst. Ju närmare man lär känna denne man, och i synnerhet hans verksamma lefnad och nyttiga företag, dess mer lär man äfven högakta honom. Han är icke allenast sina egna, utan äfven kringboende bönders exempel, förespråkare, välgörare och beskyddare. Han för sin del berömmer folket der

på orten, ſåſom ett godt, villigt och muntert folk.

Omſider anlände vi till den anſenliga byn Borgunda, ſom ligger mycket högt. Vi redo upp på en kägelformig högd, hvarifrån vi i ſolſkenet ſågo hela Billingen, och Wäſter-Göthland, ända bort till Wenern. En ſtor del af Borgunda ſocken, ſom är Annex till Dala, tillhör Herr Tham. Han har låtit ombygga byn efter en alldeles ny plan, hvarigenom den vunnit mycket både i vackert utſeende och ſäkerhet vid olyckor. Detta har lyckats honom efter många ſvårigheter, med många uppoffringar, och underſtöd till de oförmögna och motſträfviga. Man finner der tvenne ſnörräta hufvudgator, af 36 alnars bredd, ſamt flera tvärgator. Endaſt på den förnämſta gatan, ſom går till Kyrkan, ligga några enviſa bondhufvudens kojor ännu något oordentligt. Hvarje hushåll har ſin boning på något afſtånd ifrån hvarandra, ſtall och andra uthus äro behörigen aflägsnade ifrån mangårdarna; uthuſen ſtå näſtan alla i väſter, och boningshuſen i öſter, emedan de häftigaſte vindar här meſt uppkomma ifrån ſydväſt och väſter. Man har redan vid en eldsvåda inſett hela denna inrättnings förträfflighet, hvarvid blott ett enda hus brann upp, då annars vanligen hela byar uppgå i rök. Här äro många ſtenmurar, och frukt-träd, ſom väl trifvas, om hvilket allt dels Herr Tham ſjelf dragit förſorg, dels har man följt hans exempel, hvilket äfven förmått många bönder att ſå foderväxter. Det var ſkönt att ſe den gamla mannens glädje öfver allt detta, ſom juſt är hans verk. Måtte

han

han ännu länge se sin verkningskrets utvidgad, under det hans lefnadsbana småningom inskränkes! — Äfven har han med mycken möda och kostnad börjat anlägga en väg härifrån rätt fram till Dala, hvilket är en välgerning för hela trakten. Detta är annars en landsväg, som förut geck i många krökningar, och som höst och vår på många ställen ej kunde befaras. Två tredjedelar af vägen efter nya planen äro redan färdige. Han låter lägga en grundval af stora stenar, och sätter stenmurar vid sidorna, mest af granit, äfven af lös kalksten. På ömse sidor planteras träd.

Jag besåg äfven några gods och byar i granskapet Man har redan på några Adliga gods indelat åkerjorden i 5, 7 eller 8 gärden, och foderväxter sås äfven här och der, hvarjemte något circulationsbruk blifvit infördt, ehuru allt kunde vara fullkomligare än det är. Endast några få personer härstädes hafva större speculationer med åkerbruket. Wästergöthland har mycken slätmark, och således näst Skåne, per medium räknadt, de största gods i Sverige. En gård, som har 40 till 70 tunnors utsäde, anses här för rätt ansenlig; har den ifrån 90 till 120, så kallas den stor. Endast här och der i Skåne finner man så stora gods, som i Norra Tyskland. I det hela måste jag dock, enligt hvad jag på åtskilliga orter sett, tillstå, att Wästergöthland, i affeende på åkerbruket, synes i jemförelse med många andra provinser vara mycket efter. Man bemödar sig ej, att tillräckligt afleda vattnet ifrån de sanka åkerfälten, på många ställen ser man åkrarna för

mycket kullriga emellan de fmå vattnfåror och diken man nyttjar, och defsutom plöjes och harfvas i allmänhet nog vårdslöft. Thy värr fer man alltför mycket magra häftar, fmå oxar och dålig åkerredfkap. Brift på ftora betesmarker och fkogar röjes alltför mycket, och hittils hafva ännu alltför få landtbrukare varit omtänkte att medelft en ny indelning af åkerjorden producera ett bättre foder för bofkapen. Kan hända att de icke kunnat tänka derpå, ty äfven här förekomma alltför många hinder för culturen. Härtill hör, utom allmänna fvårigheter, i fynnerhet den, att åkerjorden är för vidfträckt, heldft vid ftörre byar, der mången odlare har en fjerdedels mil till fin åker; att ej förtiga ägornas mångfalldiga fönderdelning, emedan 20 till 30 jordägare kunna finnas i en by, af hvilka hvar och en har fin lilla afdelning, äfven i de minfta gärden eller ängar.

Här fynes juft vara egentliga ftället att tala om något, hvartill man ännu blott uppgjort plan i Weftergöthland, men fom på några ftällen i Skåne redan blifvit verkftäldt. Vid ett förftåndigt åkerbruk är, icke allenaft enligt Theorie, utan äfven enligt Praxis i flera länder, fåfom England, Brabant och Flandern, förfta grundfattfen, fom tillräckligt bevifat fig: att den bäfta cultur endaft är möjlig der, hvareft ägaren har fin jord famlad till ett helt, och, om möjligt är, bor midt uti den famma, få att han i det närmafte har lika långt till alla gränforna af fit område. Svenfka Regeringen infåg, att denna grundfatts i allmänhet kunde följas här i landet, och helft i några Provinfer, hvarföre man ockfå i fednare åren fogat

anſtalter derom. För längre tid tillbaka har en ſå kallad ſtorſkifts-förordning utkommit, rörande hemmanens klyfning och fördelning emellan deſs ſärſkilta åboer, i förhållande efter deras odlade mark. Derigenom afhjelptes viſst det obeſtämda inom hvarje bylags gränsſor, äfvenſom den öfvermåttan ſlöſande hushållningen med gemenſamma ſkogar och betesmarker, emedan hvar och en nu erhöll ſin beſtämda del ſåſom enſkilt egendom, och ſåledes äfven ett beſtämdt intresſe, att bättre vårda och ſköta denna utſtakade egendom: ty månge förderfva det, ſom tillhör många; men uti ſådana Provinſer, ſom hafva ſtor och vidlöftig åker-och ängsmark, och ſtora byar, hvilkas jord ofta ligger en half mil ifrån byn, måſte ſkötſeln deraf ändå nödvändigt vara uſel; den aflägsna jorden koſtar vid odlingen äfven ſå mycket, ſom den kan afkaſta, och den bör följakteligen äfven blifva ſämre gödd och ſkött än den, ſom ligger närmare för hand. Om nu ſåledes en egendom af 50 till 100 tunnland jord är ſönderdelad i 40 till 60 ſtycken, huru är det då möjligt, att fullkomligt väl ſköta åkren? Uti andra Provinſer, ſom äro mindre odlade och befolkade, och mera öfverflödande på ſkogar, ſjöar och kärr, ſynes en annan inrättning ännu icke vara ſå mycket af nöden; men i Skåne och en del af Wäſtergöthland är behofvet deraf alltför ſynbart. I anledning häraf utkom äfven 1803 en förordning om enſkifte i Skåne, eller ägodelning på ſådant ſätt, att hvar och en på ſin plats erhöll ſin ägolott; tillika förordnades, ſåſom en nödvändig följd af denna förnuftiga inrättning, att åbyggnaderne ſkulle åtfölja hvar hemmansdel, hvarigenom ſåledes de ſtora byarne, ſom

alltid åstadkomma oreda och mångfalldiga hinder vid odlingar, samt allmän förstöring vid eldsvådor, äfven borde försvinna.

Under mitt vistande i Wästergöthland hörde jag omtalas, att en dylik förordning om Enskifte skulle utkomma för ett län derstädes, som har namn af Skaraborgs Län, och som till större delen består af slätmark. Jag hörde större godsägare tala både med och mot derom, allt efter hvar och ens insigter eller enskilta intresse dervid; men dock fann jag alla förnuftiga män enstämmigt af den tanken, att en sådan förordning borde medföra mycken nytta, blott den kunde förmå mängden att gå ifrån gamla bruket, och det oaktadt desse män ansågo vissa uppoffringar dervid såsom oundvikliga. Denna förordning har nu verkeligen utkommit, och jag har den här för mig, daterad Prag den 25 Julii 1804. Den är så mild och Landsfaderlig, som den kan vara, på intet sätt befallande, utan föreskrifver blott sättet, huru allt bör verkställas. Jag vill nu i korrthet anföra dess innehåll.

Så snart någon åbo i en by begär enskifte, kan det ej nekas honom, utan hela byn bör vid mätningen och afdelningen bistå honom. Jemte Landtmätaren skola fyra dertill valde och i landtbruk kunnige män, af Adeln, Borgare- och Bondeståndet, vara tillstädes såsom Taxeringsmän. Om den som enskifte fått är missnöjd, så får ej saken gå till vanlig domstol, hvilket skulle draga för långt ut på tiden, utan till Landshöfdingen, och om dess utslag ej är till den klagandes nöje, så äger han att vända sig

till Kongl. Maj:t. Vid ſkiftningen bör tillſes, att hvar och en får ſitt område ſå qvadrat-eller cirkelformigt, ſom möjligt, på det inga ſmala jordremſor eller ſpetſiga gränſor må uppkomma, allt i den mån, ſom gränſorne för hela bylagets område det tillåta. Men då man med desſa enſkiften haft för afſigt att befordra en bättre cultur i landet, och denna endaſt kan ernås genom utflyttning utur bylaget, och åbyggnadens uppförande midt i ägorna, ſå lofvar Hans Maj:t att på allt ſätt dervid biſpringa de behöfvande, och faſtſtäller ſåledes för hvarje år 6000 Riksdaler ſpecie, hvilka ſkola utdelas till nybyggnadshjelp, ſamt lofvar tillika, att om jordägarena ſjelfve ej hafva ſkog, låta dem få byggnadstimmer utur Krono - ſkogarna, ſå framt ſådane finnas på orten. Den regel man följt vid frågan om deras ſkadeslöshållande, hvilka kunna förlora väl odlad och bördig jord, och i ſtället få ſkog och mindre uppodlad mark, är med mycken vishet utſtakade. Äfven har blifvit dem tillåtet, ſom erhållit mycket ouppodladt land, att aflåta visſa ſtycken med ett beſtämdt årligt utſäde åt andra, ſom kunde hafva luſt att der nedſätta ſig ſåſom Coloniſter eller torpare, hvarigenom landets folk ſtock äfven kunde ökas. Måtte desſa Regeringens viſa och Landsfaderliga afſigter efter hand uppnås, och måtte icke alltför ſtora hinder genom invånarenas olika tänkeſätt och inſigter möta deras utförande, hvilket i alla fall icke är lätt! huru ſtort anſeende ſkulle icke då Skåne och Wäſtergöthland hafva efter hundrade års förlopp, om någon af oſs ſom nu lefva, då kunde återkomma och beſe desſa Provinſer.

Dala ligger tätt inunder Billingen, fom här fynes fluta, och drager fig med fagta fluttningar vidare åt väftern, hvareft en afbruten fortfättning af det famma, Mösfeberg, upprefer fig bakom Falköping. Huru ofta har jag icke här vid folens nedergång uppklättrat på defs fnöbetäckta rygg, och med beundran fkådat den omätliga rymden omkring mig! Berget har här och der dåliga ftenkols - fkifferbrott, näftan öfver allt kalklager, och i trakten omkring Sköfde Alun - fkiffer. Häromkring har man ockfå flera fmå Alunbruk, fåfom vid Mulltorp och Dimbo, hvilkas årliga afkaftning ftiger till 100 eller 200 tunnor.

Jag har redan förut nämnt, att Herr Tham berömt Wäftgötharna för mig, fåfom ett godt och troget folk, och jag har icke eller funnit dem annorlunda. De hafva en caracter, fom är vanlig hos flätbygdens invånare, emedan deras land till det mefta är flätt, och fåledes finner man ej hos dem den trottfiga djerfhet, fom utmärker invånarena i Sveriges fkogs - och bergstrakter. Man finner här i fynnerhet många blonda anfigten, och i allmänhet ett välfkapadt folk. Jag har uti ingen Provins i Sverige fett få vackra barn, famt få fköna qvinnor och flickor. De hafva något mildt och angenämt i hela fitt väfende, och i fynnerhet fköna ftora blå ögon, fom uttrycka fvermeri. Man bör fåledes ej harmas öfver de unga gosfarna här i Provinfen, för det de för 50 år tillbaka fatte fina utvalda flickor på prof, en plägfed, fom äfven fkall vara öflig i andra Provinfer, och ännu icke alldeles utrotad härftädes; det förftås dock, att desfa prof endaft äga rum emellan

förlofvade perfoner, eller att en förlofning åtmindftone i tyfthet derigenom uppgöres. På Gottland kallar man detta *gå och pröfva*, i Dalarne, *ligga på jällen*. Det är bedröfligt, att bönderne i Wäftergöthland i allmänhet äro fattige. Detta härrör dels af det usla åkerbruket, dels af det öfverhand tagande bruket af brännvin, hvilket under de fednare 15 åren mera tilltagit, än förr. Månge af detta landets bönder äro äfven frälfe, och denna Clafs är ockfå fällan välmående; i Skaraborgs län är näftan hälften frälfebönder.

Vi firade mycket muntert den förfta Maji. Ett gladt fällfkap var förfamladt, och flera bålar punfch tömdes. Dagen var fkön, och man märkte, fom bättre var, ej det mindfta elaka inflytande af den Häx-armée, fom fäges beherrfka den famma. Man har äfven här i landet öfverlemnat Wallborgsmefs-natten åt den onde fienden och hans anhang. Då aftåga alla trollkarlar och häxor, ridande på mångahanda fätt, och i flerfalldiga geftallter, till Blåkulla, hvars egentliga läge dock ingen med fäkerhet vet, ehuru några villja förfätta det på några fmå klippiga holmar i Öfterfjön. Man tecknar då vanligen dörrarna till alla uthus med ett korfs, för hvilket den onde anden fkall hafva mycken refpect. Äfven ger man då noga akt på vargar, kattor och fkator, famt andra myftifka och i fynnerhet natten tillhöriga djur, för att derigenom erhålla någon vink om tillkommande ting. I många Provinfer famlar man då om natten fina vänner omkring fig, och lefver muntert, på det mennifkoflägtets fiende med alla fina olyckor ej måtte öfverrafka någon alldeles

oberedd. Så lefde äfven fordom en mängd drinkare och nattſvärmare i Florenz, ſom Boccacio berättar i ſin beſkrifning öfver den ſvarta döden; de gingo omkring, uppbröto källrarna, ſom på lång tid ej varit beſöte, ſatte ſig till bords i de toma huſen, hvars invånare redan aſſomnat, och förtärde med munterhet allt hvad ſom var öfrigt. Desſa menniſkor undſluppo ockſå lyckligaſt peſten, under det de måttliga, ſom ſpäkte ſina kroppar, dogo ſom flugor. — Alfvarſamt ſagdt, ſå lefver man alltid muntert i Sverige den förſta Maji, och ingen, ſom har minſta tillgång, förſummar att fira denna dagen med drickande. Man anſer ſig med denna dagen näſtan begynna ett nytt lefnads-år, och antager den ſåſom ett ſlags ſymbol eller omen för kommande dagar. Den ſom varit munter den dagen, tror ſig ej kunna ſakna mod och glättighet hela året igenom. Den högtid man den förſta Maji firar vid pocalen, kallar man allmänt äfver hela Sverige, *att dricka märg i benen.* Denna glada plägſed på den förſta vackra Majdagen antager i ſtora ſtäder utſeende af en Feſt. Lyckligt det folk, ſom firar många ſådana glädjefeſter, ärfda af förfäderna! I hufvudſtaden är då äfven en allmän frögd. Alla åka, rida, gå eller ro till den vackra djurgården, åtmindſtone alla ſom hafva något mod i bröſtet och några ſtyfver i fickan. Man ſer då de förnämſta perſoner i riket, ja till och med Kongl. Familien ibland den glada folkſvärmen af alla åldrar och ſtånd. Man ſpiſar med ſina vänner, och om vädret är vackert, ſitter man vid rykande bålar och fulla bouteiller under träden; den lägre folkclasſen roar ſig

med

med dans, gamle vänner träffas, och nya förvärfvas; Amors vapen hvila icke heller vid denna högtid. Om aftonen återvänder sedan det glada folket till hufvudstaden.

På landet och i småstäderna är denna glädjedag äfven ofta invigd till kamp och strid, förmodeligen derföre, att man genast vill försöka, om märgen växt i knokarna. Fordom uppskötos en mängd stridigheter och utmaningar till denna dagen, då de med brottande, slagsmål och stötar afgjordes. I några trakter herrskar ännu denna plägsed.

Tham nyttjar mest såsom landtman sitt vackra Säteri Dala, med dertill hörande ägor och gods; det mer lifliga Dagsnäs åter nyttjar han såsom mennifka och lärd. Här bor han mest om vintern, der om sommaren. Af denna orsak har han också blott förbättrat Dala, ej förskönat det. Här är äfven en förträffelig trägård, som ofta gifver en myckenhet frukt. Jag har redan förut talat om hans hushållning och öfriga inrättningar. Såsom husbonde är han god och rättvis, såsom en vän af förfäders seder, firar han äfven här alla de Landtliga högtider, som ifrån fordna tider varit vanliga. Hans folk måste jula, fira den första Maji och Midsommarsaftonen dansa omkring Majstång. Denna stång är klädd med löf och många glittrande prydnader, samt är uppställd midt på gården. Såsom Domhafvande ibland de sina, har han i byn inrättat ett Tingställe. Tre stora granitstenar stå framför gården, och i hvar och en af dem har han med Runskrift låtit inhugga en allmän regel för lag och rätt.

Den 2 Maji ſkulle jag äfven beſe Dagsnäs, beläget 2½ mil härifrån, närmare Skara, vid Hornborga-ſjön. Middagstiden ankommo vi dit. Vädret var vackert, ſnön hade näſtan öfverallt förſvunnit, och redan flera dagar hade plogen varit i gång; endaſt ſjöarne voro ännu till ſtörre delen betäckta med is. En tredjedel af vägen går i början uppföre. Vi reſte igenom den vackra byn Thorbjörnstorp. Tham och hans bys åkrar äro ſynbarligen mer renſade ifrån ſten och i bättre ſtånd än de öfriga, äfven är hans väg bättre och mera rak, än de näſtföljande; ſå mycket verkar exemplet. Man ſer Falköping, och man har Möſſeberg till vänſter, hvilket ännu öfverallt var brokigt af ſnö och is. Här ligga äfven de vackraſte landſträckor med den bäſta jordmån ſåſom ödsliga hedar, beväxta med ſpridda enbuſkar, och hittils har ännu ingen plog vidrört dem. Sedan man paſſerat utföre denna högländta trakt, ſom äfven utgör en del af Billingen och nalkas Hornborga ſjön, finner man en ſämre och mera ſandig jordmån, men trackten är mera omväxlande och romantiſk. Småningom nalkas man nu, ſåſom Herr Tham ſäger, de gamle Gudarnes boningar; här och der ſynas en mängd grafhögar, man åker igenom angenäma tall- och björkſkogar, genom hvilka ſjön då och då framſkymtar. Äfven reſer man förbi flera ſnygga hemman, pasſerar korrt framför Dagsnäs förbi det vackra Säteriet Bjurum, och rullar ſluteligen genom en rak, och till en ogenomtränglig häck putſad gran-allée fram till den täcka gården.

Här hade jag äfven några ſköna dagar, och hvem ſkulle väl icke här finna dem ſådana?

År ſkulle förſvinna ſom timmar i detta naturens paradis och i Herr Thams Muſeum. Han är en af Sveriges meſt nitiſka fornforſkare, ſamt Litteraturens vän och befordrare. Att mången miſstydt detta hans bemödande, att han ej blifvit underſtödd, utan ofta i ſtället utſkrattad, och att man äfven funnit hans enthuſiam löjlig, är äfvenſå otackſamt och obeſkedligt, ſom ſannt. Om han ockſå har ſina egna meningar, ſå kan man ändå aldrig klandra hans munterhet, och den glada enthuſiasm hvarmed den yttrar ſig. Det var en tid, då man med en illa afpasſad ifver och en löjlig hiſtoriſk patriotism, på ett något beſynnerligt ſätt, ſtuderade Svenſka fornhäfder. Men om några viſade en liten dårſkap, ſkall man derföre ſäga, att det hela ej duger? Ehuru den äldſta Nordiſka Hiſtorien, likaſom alla folkſlags förſta häfder, kan anſes för Fabler och ſagor, ſå är den dock ej ſå alldeles obetydlig, emedan ett folks caracter och bemödande att arbeta ſig upp, äfven framlyſer i Fabeln, och ofta bättre der, än i en torrt framſtälld hiſtoria öfver ett på verkligheter alltför fattigt tidevarf. Hurudan ſkulle annars Grekiſka hiſtorien förekomma oſs, ända till 200 år före Perſiſka krigen? Om okſå de forntida minnesmärken, ſom här finnas, icke ſkulle ſträcka ſig öfver Chriſtendomens början, ſåſom månge med Schlötzer påſtå, förtjena de derföre icke att förvaras? Kan man ſäga, att den gör något onyttigt, ſom uppoffrar ſin lefnad och ſin förmögenhet, för att bibehålla, ſamla och förklara dem? Detta har Herr Tham gjort. I flera år har han låtit en berömd Antiquarius och tecknare, Herr Hilfinger, född Svenſk, ſom länge varit den berömde Suhms medhjelpare, och än-

nu njuter en penſion af Danſka Hofvet, reſa omkring på de orter, hvareſt de fleſta gamla monumenter finnas, ſåſom vid Bohusläns kuſter, i Wäſtergöthland och på Gottland. Denna man har ſamlat fornhäfder, mynt, ſamt gjort teckningar och beſkrifningar öfver minnesvårdar och Runſtenar. Herr Tham har äfven i lika affigt underſtött Herr Sjöborg, nu mera Profesſor i Hiſtorien i Lund. Han ſjelf arbetar oupphörligt att ſamla, jemföra och förklara. Under ſednare åren har han utgifvit flera afhandlingar häröfver, till en del med teckningar och kopparſtick. Deraf har jag nu ett verk framför mig, med titel: *Göthiſka monumenter*, 1794, hvilket ſkall fortſättas, äfvenſom ett annat af år 1802, ſom innehåller många Archæologiſka ſaker, förklaringar och frågor, i form af bref till flera berömda Danſka Språk-kunniga män och Antiquarier, ſåſom Herrar Thorkelin, Thorlacius och Münter. Äfven har Herr Tham med ſtora omkoſtnader ſjelf transporterat och uppſtällt många monumenter, för att rädda dem ifrån förſtöring.

Herr Thams Bibliothek och Muſeum kunna oſtridigt räknas ibland de dyrbaraſte och meſt utvalda ſamlingar i Archæologien och Hiſtorien. Utom många ſällſynta gamla verk, har han de koſtſammaſte reſebeſkrifningar och ſamlingar af kopparſtick, allt ur förſta hand. Allt hvad Engelsmän och Fransmän i ſiſta århundradet uträttat till de utom Europa belägna länders upptäckande och beſkrifning, ſer man här tryckt och ſtucket i koppar. Han anſer ej för dyrt, att förſkaffa ſig ſamlingar, ſom koſta honom ifrån 500 till 1500 Riksdaler. Hvad jag i ſyn-

nerhet fann intresſant, var en ſamling af gamla minnesvårdar och ruiner ifrån Bengalen, ſtuckne i koppar, och utgifne af Engelsmännen Hodge och Daniel. Hvilka idéer om de äldſta tiders cultur framtränga ſig icke dervid! Detta är i många affeenden mer, än Grekiſka konſternas härligheter ur ett ſednare tidevarf. Jag vill icke en gång omtala många andra förträffliga konſtſtycken och kopparſtick. Allt hvad Bonapartes tåg till Egypten redan frambragt till konſternas och Litteraturens fördel, finnes fullſtändigt vid Dagsnäs.

Herr Tham anſer den trakt han bebor för de gamla Göthers uråldriga hemviſt, och för Svenſka Gudars och Hjeltars äldſta ſäte, men ej Upland, ſom man tror, enligt gamla Hiſtoriſka uppgifter. Här finner han allt öfverensſtämmande med äldre ſagor och berättelſer, till och med ſtällenas namn och deras beſkrifningar. Man finner till en del desſa idéer här och der inſtrödda i ſiſta upplagan af Tunelds Geographi af år 1793. Jag vill ord för ord lemna ett fragment deraf, ſåſom det lyder i en bilaga till Skaras Stifts-Tidning. "Det är beſynnerligt, att de äldſte familler, hvilka härſtamma ifrån Wäſtergöthland och Småland, alla äro blonda, ett ofvikligt kännetecken, ſom alla utländſka Hiſtorieſkrifvare uppgifva på våra äldſta utvandrande Göther. Familllerne Kafle, Stake, Oxhufvud, Liljehök, Sparre, Ulfſparre &c. äro alla blonda." Äfven måſte jag härvid förut anmärka, att allmogen i Hånger och Sätuna, (det fordna Sätuna, hvarom mera en annan gång) hvareſt Oden fordom feck ett offerſtälle af Gylfe, ſom bodde i Gudhem, i ſyn-

nerhet utmärka sig genom rödt hår, den gamla, mycket beprisade guldgula färgen.

"Jag anhåller, att man noga gifver akt på dessa mina i korrthet nu anförda grunder, till dess jag en gång kan med locala bevis bekräfta, att Gylfe bodde i Gudhem, Oden i Sätuna (det gamla Sigtuna) vid Hornborgasjön, som enligt en gammal Charta af år 1646, kallas Ludden, och i Wästgötha Lagboken Lodin, (det gamla Ligurin, som på gamla Göthiska Språket betyder Farfar; nu kallar man Hornborgasjön i hela Wallahärad för Storsjön) och att det sednare Asahem ej var Asar i Taurien, utan Asagård i Småland. — Våre Häfdatecknare omtala flera under namnet Oden. Den andre Odens far skall hafva hetat Dag. Om Dagsnäs är nämndt efter honom, så passar det rätt väl, emedan denna min gård är belägen precist midt emot det gamla Sätuna, tvärt öfver den gamla sjön Ligurin."

Dagsnäs ligger vid Storsjön eller Hornborgasjön, som sträcker sig öfver en mil i längden, och i hvars omkringliggande byar man finner alla de namn, som så lätt kunna leda till etymologiska förklaringar. På andra sidan ser man det höga Billingen med dess kullar, på denna sidan en brokig blandning af skogar, åkrar och ängar, och vikar af sjön. Borgården är vacker, huset nytt och prydligt, betäckt med Skiffer ifrån Dalsland, som både är varaktig, och äfven ger taket ett blått och vackert utseende. Straxt bakom huset är en trägård med mångfalldiga fruktträd, och ett Orangerie med utländska producter, beläget invid sjön. Omkring

trägården ser man de vackraste kullar, beväxta med Al, Björk, Ek och Tall; emellan dem ligga frodiga ängar, igenom hvilka man anlagt många Labyrintiska vägar ända ned till sjön, och hvilka medelst Slussverk kunna sättas under vatten. Längre bort, närmare Landtungan eller näset, som tillika är godsets gräns, har man en stor skog. Gärdet som lyder under detta gods, hvilket dock har flera underlydande hemman, är ej stort, och består mest af lätt sandjord, men likväl bär det en förträfflig råg. Herr Tham har äfven här infört ett slags circulationsbruk, och får klöfver med framgång. Då han hastigt vill göra ett stycke mark bördigt, behöfver han blott afskära gräsvallen, tända eld på den, och strö askan omkring. Till foder för kreaturen, tager han i synnerhet löf af Asp och Pil; äfven nyttjas spädare Björklöf till föda för fåren, samt Asp, helst efter nattfrost, hvarvid man gjuter hett vatten öfver löfvet, för att något borttaga den sträfva smaken.

Parken är den skönaste och märkvärdigaste af yttre prydnader, hel och hållen tillskapad af ägaren, och om jag ej bedrager mig, 25 år gammal ifrån första anläggningen. Den är belägen söderut straxt bakom borggården, och framvisar alla de behag medelst vackra trädslag och kullar, som tillhöra denna ort. Men härvid har Herr Tham i synnerhet en förtjenst, som borde såsom exempel efterföljas öfver hela landet, om man vore villig dertill. Han har ifrån Glasgow och Edinburg införskrifvit en mängd Nord-Amerikanska och Canadiska trädslag, dem han här planterat, och fortfar ännu

årligen dermed, hvarigenom han borde kunna gifva ſkogsinduſtrien i Wäſtergöthland ett nytt lif. Här ſer man mångfalldiga ſlag af barrträd, äfvenſå Ekar, ſom i denna lätta jordmån hafva den meſt yppiga växt, och till en del uppſkjuta mycket haſtigare, än inhemſka trädſlag. Man ſer äfven i denna park flera ſtora Runſtenar, hvilka ſåſom prydnader äro uppſtällde uti alléerna. De äro beſkrifne uti en ſärſkild diſputation, utgifven i Lund 1802 af Profesſor Sjöborg, och hvaruti man äfven gjort förſök att förklara inſcriptionerna, från hvilka förklaringar Herr Tham dock tror ſig böra afvika i flera punkter. I allmänhet kan man väl ſäga, att desſa inſkrifters förklaring ofta är mycket tillfällig, och beror näſtan af hvar och ens behag. Om härvarande Runſtenar kan jag blott nämna, att de äro af anſenligaſte ſlaget, och verkeligen en prydnad för parken. I denna park ſer man äfven ett beſynnerligt natur-phenomen, en ſtor förſtenad Ekſtam, tre alnar lång och halfannan aln i diameter. Den beſtår af Qwartz, Kiſel och Steatit, ſamt har på vinterföre blifvit hitfört ifrån nejden omkring Ekſjö i Småland. Man ſer öfverallt på denſamma de tydligaſte ſpår efter bark, qviſtknölar, och alla inre ſäfränderna.

Sjön bidrager äfven mycket till denna traktens behag. Det var en allmän glädje, då på den 3 Maji en Svala, vårens ſäkraſte budbärerſka, viſade ſig, och Sydväſtvinden hade bortjagat all iſen ifrån den ſidan af ſjön, ſamt gjort öppet vatten. Denna ſjö är mycket fiſkrik, i ſynnerhet fås der Gäddor, Abborar och

Rudor.

Rudor. Herr Tham har bortarenderat ſin andel, och får derföre 80 Svenſka pund fiſk. Flere små öar ligga angenämt ſpridda i ſjön. Af desſa är i ſynnerhet Almön rycktbar. En tradition på orten berättar, att denna ö varit en Kongl. Park. Kanhända, att Oden fordom ſpatſerat der, med ſina Hof-Herrar och Prinſesſor. Man finner der verkeligen tydliga lemningar efter byggnader och anläggningar, hvilka inneſlutas af en ſtor graf. Ända till 1760 var det en allmän plägſed i hela trakten, att Pingſttiden reſa till denna ö, dit folk förſamlade ſig ifrån 2 eller 3 mil bort belägna orter, för att danſa och roa ſig. Men ſå väl denna, ſom andra Landtliga luſtbarheter hafva under de ſiſta tiotalen till det meſta upphört. Gamla plägſeder förſvinna, och de nya äro i intet afſeende bättre; kommande ſlägter lära ſluteligen blifva alldeles utan glädje och mod. Så tror äfven den Patriotiſke Tham.

Den 4 Maji reſte jag ifrån Dagsnäs till Kinnekulle, ſom utgör fyra mils väg. Klockan 7 om morgonen tog jag afſked af min värd och hans älſkvärda fru, ſamt afreſte den vägen, ſom går åt Skara. Min reſa var egenteligen ſtälld till den märkvärdiga Kinnekulle, en högd vid Wenern, hvilken jag allt ifrån min ankomſt till Wäſtergöthland dageligen ſåg. — I början fann jag blott Tall och Björk omkring mig. Närmare Skara blef landet ſlätare, och utſigten mera fri ſamt jordmånen bättre. Jag tror ej, att någon af Biſkopsſtäderna i riket kan vara ſämre än Skara; den liknar alldeles en liten bondby. Jag hade intet här att göra,

och ſåledes åkte jag tvärt igenom ſtaden. Ockſå längtade jag mera efter Kinnekulle och deſs ſköna utſigter, än efter någon ting annat i verlden. På andra ſidan om Skara finner man en god åkerjord, ſom viſade ett ſkönt höſtſäde. Öfverallt ſåddes ärter. På Gäſtgifvaregården i Marſkaby ſåg jag en mor med ſex de aldravackraſte barn, alla med ſtora blå ögon och blonda anſigten. En af dem, en tolfårig goſſe, ſom kände vägen likaſå litet ſom jag, ſkulle blifva min ſkjutspojke till Wäſterplana och Kinnekulle. Den vackra goſſen behagade mig mycket, och jag tog honom med ſärdeles nöje upp i mitt ſäte bredvid mig. Redan förut hade jag haft mången ännu mindre ſkjutspojke, ſom dag och natt, alltid med ſäkerhet och hurtighet, fört mig genom ſkogar, öfver berg och dalar. Efter en half timmes förlopp fingo vi ſkog, ſom varade öfver en mil, ſamt blott här och der viſade ſmå ſlätter; ſedan öppnade ſig en vidſträckt ſlätmark, och Kinnekulle låg hög och tydlig framför oſs. Likväl togo vi ej rätta vägen till Wäſterplana, utan träffade på den, ſom går åt Forshem, hvilket äfven ligger på Kinnekulle, och måſte ſedan ſtyra af åt Öſterplana. Detta var en elak väg uppföre, men gaf mig dock tillfälle, att iakttaga denna kulles olika lager, öfver hvilka vi ſläpade oſs fram. En half mil nedanföre, innan uppfarten börjar, är jordmån redan förträffiig; likväl ſäger man, att vid torra år ſkall den mängd kalk, hvarmed åkerjorden är blandad, förderfvar allt. Man ſtiger beſtändigt ifrån en afdelning till en annan, och utſigterne blifva beſtändigt ſkönare. Vi åkte förbi många kalk-och ſtenbrott, och ſluteligen hunno vi fram till Öſterplana, hvil-

ket dock är beläget en half mil ifrån Wästerplana, der Gästgifvaregården är, och dit vi egenteligen ärnat ofs. Jag befallte nu min skjutsgosse att åka med kärran och sakerna till Wästerplana, samt der vänta mig, och derefter begaf jag mig med raska steg högre uppåt; min glädje och nyfikenhet tillväxte i samma mån, som slätrymden inunder mig utvidgade sig.

Uppklättringen var mödosam, men dock ångenäm, och minnet af fordna tider, af ungdomsstyrka och glädje, lifvades på nytt hos mig. Sluteligen befann jag mig i tjocka skogen, der jag måste arbeta mig fram, klättra öfver snöbetäckta berg, och klyftor, samt springa öfver brusande bäckar. Omsider fann jag spår af en vinterväg, som geck uppåt högden. Solen brände varm på snön, en mängd trastars sång skallade öfverallt, vipan skrek, och på afstånd hördes fiskmåsar och vildgäss. Nu stod jag på högsta spetsen, högt öfver sjön Wenern, och blickade omkring i den vida rymden. Huru lycklig var icke denna ensliga stund! Ingen resande må fara förbi här, utan att stiga hitupp. Och ännu såg man dock alltför få spår af våren, ty Wenern med sina åar låg ännu isbetäckt. Efter en timmes förlopp geck jag längre fram på högden, och fann ett hygligt par, sittande på en trädstam. Den unge mannen, som syntes vara en Prest, sade mig utan att jag frågade honom, att den unga täcka flickan han hade bredvid sig var hans syster. Jag föreställde mig dock något helt annat, ty det vackra barnet rodnade straxt. Nog var dagen skön, men hvilken menniska för väl en flicka så högt upp, om ej en liten kärleks-

intrigue är i fråga? Och att en bror således följer sin syster i vilda skogen, är hvad man mindst kan tro. Men huru det nu också kunde förhålla sig med denne Abraham och hans Sara, så hade jag der dock gerna velat vara Pharao. De voro mycket artiga, och fägnade mig främling med skorpor och en läskande dryck vin, som de medförde i en flaska. Sedan jag tillräckligt fägnat mina ögon med den vackra utsigten, tog jag afsked af detta paret, och begaf mig på vägen till Wästerplana. Den västra sidan af Kinnekulle, nedanför dess högsta spets längs efter sjön, kan ostridigt anses för en af Sveriges vackraste och mest fruktbara trakter. Jag geck med nöje förbi flera vackra Säterier och snygga byar, och anlände klockan 7 till Wästerplana.

Der hade jag ett äfventyr; mitt åkdon var ännu icke ankommet. Hvart hade då gossen kunnat föra det? Jag frågade alla menniskor, och var verkeligen bekymrad. Sluteligen tänkte jag, att han kuunat förvilla sig om vägen, och tillika hafva glömt Gästgifvaregårdens namn; kanske han dock ännu kunde anlända. Emedlertid hade sex timmar förflutit, sedan vi åtskilldes; solen geck ned, det blef mörkt, och han kom ej. Nu beställde jag skjuts, och klockan omkring half 10 satte jag mig på en vagn. Mina saker jemte de penningar jag medförde, voro åtminstone värde 709 Riksdaler; sådant öfverlemnar man ej gerna åt händelsen och natten. Jag åkte nu med min skjutsbonde åt Söderplana och andra byar, och der hade ingen sett honom. Sluteligen emot klockan 12 fann jag honom i Österplana, der jag lemnat honom. Den stac-

kars pojken darrade af förſkräckelſe, och jag ſkrattade blott, glad att jag återfunnit honom och mina ſaker. Han hade verkeligen begifvit ſig på vägen, men en ofantlig vattenſamling, ſom lik en ſtor ſjö öfverſvämmat vägen på ett lågländt ſtälle, hade ſkrämt den oerfarna gosſen. Klockan ett om natten återkommo vi till Gäſtgifvaregården, ſedan vi pasſerat det farliga ſtället. Jag ſlapp ifrån alltſammans med en liten ångeſt, och gaf gosſen litet drickspenningar för det han väntat; likväl var det ej mitt fel, att hans häſt ſprang ifrån honom ſedan han ſpännt ifrån, och att han ſåledes måſte gå hem. Detta var förloppet af min nattfärd på Kinnekulle.

Kinnekulle är verkeligen en märkvärdig ort i Wäſtergöthland. Hela kullen är 2 till 2½ mil lång, ifrån norr till ſöder har flera Kyrkſocknar, och är i allmänhet väl bebodd. Man räknar desſ anſenligaſte högd öfver Wenern till emellan 760 och 780 fot. Jordmånen är varm och fruktbar, och vanligen bortſmälter ſnön på en ſådan högd fortare, än på ſlätbygden. Om ſommaren ſkall denna kulle, ſå väl i anſeende till desſ fruktbärande mark och de många växter der finnas, ſom till ſin gråa färg alldeles likna ett verkeligt Schweitzerberg. Här äro många frukträgårdar, flera ſlag af Körsbär, och Valnötter, hvilka ej trifvas ſärdeles väl i jordmånen nedanföre. Kalken och ſtenkolen, ſom ligga under matjorden, måtte visſt uppvärma denſamma. Här finnas några Kalkbrännerier och Skifferbrott. Sjelfva berget har flera gröna kullar och högder, hvilka jemte den ſtora Wenern, gifva hela kullen ett angenämt utſeende. På norra ſidan finnes äfven

löfſkog. Här är en Kongl. Jagtpark, och för 50 år ſedan var den uppfylld af Hjortar och Rådjur, ſom nu mera icke finnas här, men väl i andra trakter af Wäſtergöthland. Det underbaraſte är dock ſjelfva bergets olika ſtenlager, hvilka närmare åt högden hafva utſeende af murar, ſom regelmäsſigt af naturen blifvit uppförde, och af hvilka hvar och en formerar ſin cirkel. Förſta afdelningen, af 450 alnars bredd, beſtår af ſandſten, ſom ſtöter något på gult. Den andra är af kalkſten, ſom här brännes, och har 800 alnars bredd. Den tredje har murar af röd krita, blandad med Talkſten; jorden der ofvanpå är ſärdeles fet och fruktbärande. För det fjerde följer den ſå kallade Gorſtensſklefva, af 600 alnars bredd, hvars grund beſtår af dålig kalkſten, ſom ej duger hvarken för kalkbränneri eller ſtenſliperi, och af bönderna kallas Gorſten. För det femte följa ſedan flera ſtora kalkſtensklumpar, ſamt Kråkberget af ſvart Skiffer, ſom har 500 alnars vidd. Högſta ſpetſen af grof och hård ſandſten, är 862 alnar lång och beväxt med ſkog.

Jag har redan ſagt, att marken här är mycket bördig, men den är lerblandad och tungbrukad. Man ſer derföre merendels fyra dragare för en liten plog, antingen fyra häſtar, eller tvenne oxar och tvenne häſtar. Både här och omkring Lidköping har man väl gjorda plogar, utan hjul. Thy värr ſer man äfven många ſköna landſträckor ouppodlade. Man kan med ſäkerhet antaga, att af hela den fruktbara landſträckan ifrån Skara till Lidköping ej mer än en åttondedel är rigtigt odlad.

Den 5 Maji afreste jag härifrån till Säteriet Frugården. Det var en vacker dag, och solen bildade tusende regnbågar öfver den töckniga sjön. Färden geck nu småningom åt sidan öfver bergets afsattser, till Husby. Denna vägen var väl icke den rätta, men den är dock den vackraste utföre Kinnekulle. Här äro sköna fält, men de flesta ouppodlade, beväxta med buskar, och nyttjas såsom betesmark. Åkrarne äro ej mycket stenbundne, och sjelfva de understa stenlagen hafva dock merendels tvenne fots jordyta. Husby är väl beläget, och enligt sägen skall Kyrkan derstädes vara en af de äldsta i Sverige. Här visar man Sanct Sigfrids källa, med hvars vatten den helige mannen Sigfridus skall hafva döpt Olof Skötkonung. Denna källa är ännu berömd i landet, och skall vid många tillfällen om nattetid ännu nyttjas af allmogen. För 50 år tillbaka hade man ännu mycken vidskepelse och många ceremonier vid källorna. Nästan i hvarje Provins funnos några, hvilka besöktes vissa tider om sommaren, då man kastade i dem en penning, en jernbit eller någon annan metall, såsom offer. Men denna vantro har nu till större delen försvunnit. I alla fall är dock den frågan ej utan all vigt: Hvarföre man öfverallt tillägger metaller en viss kraft att emotstå onda andar och trollerier, och hvaruti denna kraft består? Man kastade metallsaker i vattnet af ingen annan orsak, än att tillvinna sig källråets ynnest. På samma sätt bör man, enligt allmogens tro, lägga ett eldstål eller en knif i vattnet bredvid sig, då man stiger i sjön för att bada, på det intet ondt må komma åt en; sedan kan man åter taga det derifrån. Af

lika ſkäl lade man fordom en ſax eller ett eldſtål i vaggan bredevid ett barn, ſå länge det var odöpt. Äfvenſå herrſkar ännu den vidſkepelſen, att man bör utgjuta ſmält ſilfver eller annan metall, på det ſtället der man tror, att den onde eller någon af hans anhang tillfogat någon ondt. Man är öfvertygad, att de elaka följderne förſvinna med utgjutelſen.

Från Husby har man ſtraxt ſkog, och får, meſt igenom ſkog, förbi några ſmå torpareſtällen, utmed Wenern, tills inemot Lidköping. Nu var det full vår; öfverallt hördes fogelſång, Kreaturens bölande, Svanors, Rördrummars och Vipors läten, ſamt äfven för förſta gången Göken. Nära framför Lidköping har man en öppen fruktbar ſlätmark. Om ſtaden har jag ingenting mer att ſäga ſäga, än att en beſökare förtretade mig. Alla menniſkor af ringare Claſſen gå här barfota, ſå väl i ſtaden, ſom på landet, men icke deſs mindre nyttja de dock alla fingerhandſkar, ett bruk ſom är allmänt i Wäſtergöthland, Dalsland och en del af Wärmeland. Äfven härſtädes nyttja qvinfolken ſina ſnibbkläden på hufvudet.

På andra ſidan om Lidköping får man en ſtorväxt Tallſkog, ſedan har man ända till Mälby den meſt fruktbara mark, der åkerfält och byar följa tätt på hvarandra. Rågen, ſom ända hittils varit gömd under ſnön, var mera grön och frodig, än den ſannolikt vid ſamma tid kan vara hos oſs.

Förſta hälften af den halfannan mils långa vägen ifrån Mälby till Täng är ſkog, ſedan har

man ej annat än ſtenbunden och klippig mark, med marſkog, ſamt här och der några ſmala åkerſtycken och kojor. Emellan Täng och Gräſtorp är marken äfven ſtenig, men ſmåningom aftager ſkogsmarken, och man får odladt land. På detta håll träffade jag en Köpman, ſom var ſtadd på en reſa till Götheborg. Vid afreſan kruſade han mycket med mig, för att öfvertala mig att köra förut. För ſent märkte jag, att detta ej var blott artighet; ingen fiſk är utan tänder. Jag, ſom åkte förut, hade nu det nöjet, att vid hvarje grind få ſtiga af och öppna, ty vi hade ingen ſkjutsbonde med oſs.

Vägen emellan Gräſtorp och Sundet var dålig, ſedan jag vikit af ifrån ſtora allmänna vägen, och häſten var af lika beſkaffenhet. Här har man på intet ſtälle dikat gärdena, ſom äro af god jordmån, men alla öfverſvämmade af vatten. Detta ſund var blott en ſmal hals af inſjön Dettern, ſom derigenom förenas med Wenern. I Sverige betyder ſund ett ſmalt vatten, ſom ſammanbinder tvenne ſtörre; på torra landet förekomma äfven dylika benämningar. Så har man i Stockholm kallat en ſmal gata, eller rättare en pasſage ifrån ſtortorget till en bredare gata, Trångſund. På andra ſidan om det ſund, hvarom jag nu egenteligen talar, utſträcker ſig en ſmal landttunga i Wenern. Den kallas Näs, och ſocknen derſtädes har ſamma namn. Här är Frugården belägen, hvareſt Öfverſten Baron von Platen bor, och dit jag ärnade mig. Jag höll nu med vagnen och mina ſaker på denna ſidan; färgekarlens hus ligger ſå nära på andra ſidan, att man kan ropa

åt honom. Man kom och förde mig öfver, och ſtraxt derefter anlände jag till Frugården.

Hvad kan jag väl ſäga om denna gårdens hederlige ägare? Han är i ordets bättre bemärkelſe en man, ſom Romarn kallar: Fortis & verecundus. För öfrigt behöfver han ingen annans loford. Nu ſåſom Medborgare och Landtman är han, hvad han korrt förut varit ſom Sjö-Officer, outtröttligt verkſam, med den bäſta förmåga att vara det.

Ungefär ſex år har Baron Platen bebott detta gods, men har under denna tid gifvit detſamma ett helt annat utſeende. Man ſer med fägnad hvad en ſtilla, förſtåndig, och ej förmycket ſtormande verkſamhet kan uträtta. Denne man, ſom företager allt med eftertanke och drift, har här, utan att blindt följa ett viſſt ſyſtem, gjort en alldeles ny inrättning och indelning af ſin jord, ſom i förhållande till Localen, redan efter ſå få år, börjar gifva lön för mödan. Men allt är här ſå ſammanfogadt, att ett måſte växelvis ſtödja det andra. Måtte dock mänge, ſom kunna uträtta detſamma, reſa hit ifrån Wäſtergöthland och lära!

Frugården är ett Säteri med flera underlydande bönder och torpare. Förut var det ſköna godſet alldeles vanvårdadt. Han har uppodlat ſtora ſträckor af moras, ſkog och ſtenbunden mark, han har till och med upptagit ſtörre delen af åkern derſtädes. Hans exempel beviſar, att det ſpeculativa circulationsbruket här i landet icke allenaſt kan äga beſtånd, utan äfven rikeligen lönar ſig. Han beſår ſin

jord enligt följande method, den han funnit bäst, men hvilken han dock i all dess vidd först kan utföra, sedan åkrarne dertill blifvit rigtigt färdige: (1. Rofvor, eller andra dylika rotväxter; (2. Korn; (3. Klöfver, (4. Råg eller Hvete; (5. Foderväxter. Sedan lägges det eller det stycket i träde, och nyttjas såsom äng, efter omständigheterna och jordmånens godhet, under olika år. Redan har han flera åkerstycken besådda med Timotheigräs, (Phleum pratense) som här växer ypperligt; med första vill han äfven göra början med ängskafle, (Alopecurus pratensis) som säkert skall passa härstädes, emedan det öfverallt växer vildt. Jag såg bönor läggas alldeles efter Engelska methoden, hvarefter de sammanköras med Engelska plogen, och han har visat mig en uträkning, som tydeligen bevisar fördelen af denna method. För att således beså ett tunnland, behöfver han blott tre dagar sysselsätta en fullväxt person och tvenne barn. Den fullväxte personen erhåller 12 skillingar, och barnen 6 skillingar, i dagspenning, hvilket för hela tiden gör halfannan Riksdaler; deremot vinner han på tunnlandet i besparadt utsäde $2\frac{1}{2}$ Svensk scheffel; — en scheffel eller skeppa utgör ungefär en fjerdedels tunna. En tunna bönor kostar nu 7 R:daler; $2\frac{1}{2}$ skeppa äro således värda 4 R:d. 18 skillingar. Sedan dagspenningen är afdragen, erhålles således på hvarje tunnland en vinst af 2 Riksdaler 42 skillingar. Härvid har man ej beräknat åkrens bättre beredning genom denna skötsel. Han har tvenne gånger, efter denna method att sätta bönor, erhållit tillhopa öfver 80:de kornet, hvilket efter vanliga utsädet aldrig öfverstiger 20:de kornet. Jordmånen är

här varm, och Baron Platen förmodar, af något kalk måſte finnas öfverallt. Åkren är i det hela god. Kornet har uti nyſs upptagen jord, ſom knappt hunnit blifva mör, och på lågländt ſtälle, aldrig gifvit under 10:de kornet. Man bör dock tillägga, att jorden här odlas med en bättre åkerredſkap, än man vanligen finner i det öfriga Wäſtergöthland.

Baron Platen har äfven ett ſtort Bränneri, och genom detta, i förening med ſina foder-växter, kan han mycket väl föda ſin boſkap. Detta år har han uppſtillat och förſålt 46 gödoxar. Han har äfven förträffliga kor och ungboſkap, ſådana ſom man aldrig får ſe i mitt fädernesland, der man öfverallt, i anſeende till gnideri och fördomar, i den vägen gör rätt långſamma framſteg, ehuru våra Landtmän, då de tala om åkerbruket i Sverige, näſtan uttrycka ſig ſå, ſom om frågan voro om Putkaſund och Jackſonsbay. — Baron Platen betjenar ſig vid åkerjordens gödning mycket af det ſå kallade ſillgrumſet, eller det ſom vid trankokning blifver öfrigt af ſillen. Denna drägg hitföres på Götha - Elf och öfver Wenern, och koſtar på ſtället 36 Skillingar tunnan. Platen har vid ſitt bränneri ett ſärſkildt hus nära vattnet, der grumſet aflaſtas. Lukten deraf är genomträngande och vedervärdig, men *Lucri bonus odor* (vinſten luktar väl) ſade fordom Veſpaſianus. Medelſt uppſpädning med vatten får man af en tunna 4, och 20 ſådana utſpädda tunnor eller 5 tunnor ordentligt ſillgrums göda ett tunnland väl för 2-3 år. Sedan åkren är färdig att beſås, köres tunnan deröfver, då denna gödſel

emedlertid småningom aftappas, sedan förrättas sådd och harfning.

Platen har äfven börjat anlägga lefvande häckar, och i synnerhet har han tänkt betäcka sjön, der den ännu är öppen, med en skog. Godsets skogsmark utsträcker sig till större delen längs efter sjön, och hindrar Nordostvinden. Denna vind är i synnerhet skadlig om våren, i anseende till de kalla ångor, som den drifver ifrån sjön öfver landet, och hvilka ofta medföra nattfroster. Knappt finnes något, som har en mera obehaglig verkan på kroppen, än istöcken; jag kände detta på vägen emellan Husby och Lidköping. Det var mycket varmt, men på ett ställe invid sjön, der ingen skog gaf skygd, blef jag så insvept i ett dylikt uppstigande kallt istöcken, att jag nästan hackade tändren.

För öfrigt är här vid Sund en mycket betydande fiskfångst, hvartill jag sjelf varit vittne, emedan man flera dagar upptagit 3, till 400 pund fisk. Det mesta bestod af Gäddor och Abborrar, något litet Lake, och ännu mindre Baxen. I hela Wenern och alla de vatten, som förena sig med denna sjö, finnes ingen enda Ål. Fisken insaltas, upphänges och torkas i luften. Här fattas icke eller god jagt. Man har en myckenhet villebråd och fågel. Tjädrar och Orrar träffas öfverallt skocktals, der blott skog fins, och icke sällan får man Hjerpar som är en ännu läckrare mat. Man skonar icke engång hanarna under parningstiden, ty deras död skadar ej det polygamiska slägtet. Just nu påstod naturens allmänna

kärleksfest, och äfven dessa foglar deltogo deruti. Orren är under yrslan af sin passion mycket munter och högljudad; vid lungt väder kan man höra honom på en fjerdedels mils afstånd. Hans lockande toner äro alldeles icke oangenäma, och de genljuda vid denna tiden i alla Björk- och Tallskogar. Hans vanliga ton är melodisk och kurrande, och liknar en mängd Dufvors knurlande; derefter hväser och hvisslar han med enkla slag. Jägaren härmar detta hans läte mycket väl med en liten pipa, som kallas orrpipa; han låter locka sig, och finner, i stället för den angenäma lek han väntar sig, endast döden. En Orrhöna har vanligen 12 till 14 ungar. Tjädertuppen, som nästan är dubbelt så stor som Orren, har dock en mycket mera låg stämma. När denne yttrar sin hela kärlekslåga, så är han, likasom en Kalkontupp, så intagen af förtjusning och så utom sig, samt hela hans kropp i en så convulsivisk rörelse, att han hvarken ser eller hör, att jägaren kan skjuta på honom utan att han flyger upp, ja, att man till och med skulle kunna slå ihjäl honom. Men denna hans extase varar hvarje gång blott ett ögonblick, och derunder måste jägaren alltid framrycka ett par steg närmare; så snart det är förbi, hör och ser han åter mycket väl. Denna jagt är dock mycket förtretlig och fordrar ansenligt tålamod, ty ofta, sedan man under hans extaser småningom smygt sig rätt nära, flyger han borrt, och då måste man åter på nytt börja leken.

Baron Platen röjer i allt de mest sanna begrep om åkerbruk och landets verkliga fördel. Under sitt eget uppseende vill han små-

ningom vänja sina bönder vid verksamhet och en förnuftigare landthushållning, och sedan öfverlemna dem hemmanen på arrende, för en bestämd årlig spannmålsafgift, så att hvar och en får 20 tunnland och något öfver sex tunnor till årligt utsäde. Naturligtvis vill han göra sig den mödan, att lära dem ett förnuftigare circulationsbruk. Han är i synnerhet en fiende till den förderfliga dagsverks-inrättningen, det tyranni man dervid utöfvar emot bönderna, samt hemmanens läggande under Herrgården. Okunnighet och vanmagt hindra thy värr så många fria bönder att rätt gripa sig an med odlingen. Ofta ser man blott en 8:dedel af den skönaste mark under plogen, och det öfriga ligger ännu så, som det förmodeligen låg i Adams tid.

Hvad det fägnade mig, att höra denna man berömma Svenska folket, hvars lås jag så gerna vill förkunna. Han berömmer Nationens ärlighet, lydnad och läraktighet, och säger att den i allmänhet har både mod och hufvud till stora företag. Han har lärt känna Svenska folket både i krig och fred, och säger att det, enligt gamla ordspråket: en karl emot en och två emot f-n, skulle under en dugtig anförare kunna jaga hin onde sjelf ur afgrunden, och att inga elementer afskräcka det Svenska modet; men att folket också under sin oförskräckta köld skådar sina anförare ända in i hjertat, och förstår att noga bedömma dem. Äfven påstår han, att Svenska matrosen är den första sjöman i verlden. Detta känna Engelsmännen och Nord-Amerikas invånare mycket väl, hvarföre de äfven heldst söka och bäst betala Svenskar. Thy

värr förlorar Sverige genom dylika värfningar årligen 1000:de af sin raskaste ungdom, som utgå ifrån kusterne af Nordsjön och Östersjön.

Den verksamme Platen speculerar beständigt på stora ärofulla företag. Han har redan till sjös gjort upptäcktsresor inom fäderneslandet, och ärnar göra ännu flera, för att utspana alla möjligheter till nya communicationer orterna emellan inom Sverige, medelst alla dess strömmar och sjöar. Såsom ledamot i Directionen öfver Trollhättans Canal- och Slussverk, har han visat mycken nit och verksamhet, och fortfar ännu dermed; mycket hade derstädes kanske fått en annan form, om han straxt i början vid Slussbyggnaden varit medverkande. Han har ett eget fartyg på Wenern, och är nu sysselsatt, att vid Halleberg ungefär en mil ifrån Frugården, anlägga ett stort Kalkbränneri. Han har af jordägaren derstädes tillhandlat sig frihet dertill. Ämnet är förträffligt, blandat med en brännbar Alunskiffer, hvilken, såsom i Nerike, gör kol och ved umbärliga, och ansenligen mindskar kostnaden vid bränningen. Bränneriet anlägges tätt invid sjön, så att kalken blott med machiner kan lastas i fartyg och båtar, och sedan transporteras rundt omkring Wenern, samt öfver Götheborg både till Nordsjön och Östersjön. Sjelfva ugnen bygges på ett alldeles nytt sätt, lik en omvänd tratt, så att då den färdiga kalken inunder borttages, kan ny materia ofvanifrån inkastas.

Den 8 Maji klockan 7 om morgonen afreste jag ifrån Frugården, och hade ej mera än $2\frac{3}{4}$

mil

mil till Trollhättan. Vädret var ſkönt, ſolen värmande. De förſta trefjerndels milen till Hallby gingo raſkt. Derifrån är 2 mils håll till Trollhättan. Här hade jag det miſsödet, ſom ofta nog inträffar på långa håll, att få en uſel häſt. Jag tror, att de ſkälmarne ibland med flit ſtälla ſå till. Emedlertid hade jag godt tillfälle att värma mig i ſolſkenet, lysna på orrens ſpel, vattnets bruſande och ſkogens ſus. Vägen utgör ſnart en inſkränkt pasſage emellan ſjön Dettern till vänſter och Halleberg till höger, ſamt ſedan emellan Halle- och Hunneberg. Sjön ſlutar under Hunneberget med ett vidſträckt kärr, och närmare vägen har man några ſmå hemman med god åker. Uppföre vid foten af Halleberg har man en ſtenig och elak väg, hvilken nu var förvärrad af vårvattnet. Man har berget alldeles öfver hufvudet på ſig, ſom en ätteſtupa, och det ſynes hota att ifrån ſin himmelsſtigande högd falla öfver den ſom färdas förbi. Vägen öfver bergsfoten går nära en mil beſtändigt upp och ned; emellan bergsklyftorna ſer man ſmå vackra landtſtällen med en liten åker och äng af mycken bördighet, Hunneberget till höger viſar en lika brant ſida. Bruſande bäckar nedruſa med dammande fall, och ingen ſnö ſynes mer på de höga bergsſpetſarna. Juſt då man lemnar denna vackra däld, har man en ett präktigt vattenfall, ſom nedſtörtar lodrätt åtmindſtone 70 fot, och ſom för 14 dagar ſedan, då mera ſnö låg qvar, måſte hafva haft ett förtjuſande utſeende. Det drifver fyra ſmå qvarnar, ſom äro anlaggde på deſs affattſer. Redan gå Kor på bete uti den-

na retande däld; en hyglig piga, juſt en ägta mjölkflicka, var deras vakterſka.

Vid vägen, nära dalens öppning, ſtå 8 i rundel uppreſta ſtenar, ſådana ſom man finner i myckenhet i mitt fädernesland på ön Rügen, lemningar efter de gamla Slaverna och Nordiſka Vikingarna. En af desſa ſtenar tillkännagifver genom ſin inſcription, att Adolph Fredrik och Loviſa Ullrica år 1754 åter låtit uppreſa denſamma, emedan den varit omkullfallen. Man anſer detta för en forntida tingsplats, eller för en hjeltes graf. Af dylika minnesmärken kan man näſtan göra hvad man vill.

De båda höga bergen man der ſer, alldeles ſom om de voro afſkurna, kunna verkeligen anſes för något ſällſamt på en ſå fullkomlig ſlätbygd, ſom här, hvareſt de i ſin ensliga prakt preſentera ſig ſom ett par ur jorden uppväxta käglor. På ſamma ſätt förhåller det ſig äfven med Kinnekulle. Sannolikt är ſtenarten och äfven bildningen denſamma i alla 3 desſa berg; likväl äro Halle- och Hunnebergen nära 300 fot lägre. Öfverſta delen af båda bergen är jämn och ſkogbeväxt. De utgöra Kongliga Jagtparker, och i början af förflutna ſeklet funnos der ännu många Hjortar och Rådjur, hvilka dock nu mera börja blifva ſällſynta i Wäſtergöthland. Hunneberg ſkall inom kretſen af ſin ſpets inneſluta 23 ſjöar, ifrån hvilka bäckar nedflyta, ſom nedanföre drifva qvarnar. Detta berg innehåller ibland andra ſtenarter äfven Kalkſten och Alunſkiffer; men Hartz- och Svafvelpartiklarne äro dock icke ſå betydande, att anläggningen af ett Alunbruk ſkulle kunna

löna mödam. Nedantill åt Wenersborgsſidan äro flera kalk och ſtenbrott. Der finnes äfven en ſvart ſkiffer, ſom färgar ſvart, och hvilken, ſedan den blifvit bränd och ſtampad till cement, näſtan ſkall vara ſå god, ſom den Italienſka Terra pozzuolana.

Vid Halleberget höll jag ſtilla, och uppklättrade genom en öppning i den branta bergväggen, hvilken min ſkjutsbonde viſade mig. Berget ligger bråſtupande öfver den ſtora ſjön; hviket ſkådeſpel, ſedan jag arbetat mig fram genom den täta ſkogen! Här ſkulle man kunna anlägga ett Königsſtein, ty berget är blott genom några gångſtigar tillgängligt, och det öfriga ſtår der, ſom en oomkullſtötlig mur på eviga pelare. Men lyckligtvis behöfver ej Sverige ett Königsſtein. Detta berg har ſamma beſtåndsdelar, ſom deſs broder Hunneberget. Jag har redan omtalt, att Baron Platen här anlägger ett Kalkbränneri, der kalken ſkall brännas genom ſin egen ſkiffer. Vid ſödra ſpetſen af detta berg ligger Häkleklint, en enſam ſtor bergmasſa. Man ſäger, att den varit en Ätteſtupa, hvareſt de forntidens Hjeltar, ſom ej ſtupat för ſvärd, af ledsnad vid lifvet raſkt ſtörtade ſig i dödens famn, för att ſå mycket haſtigare och ſäkrare få dricka och tornera med Oden och hans hjeltar i Wallhall. Hvem kan preciſt ſäga denna Ätteſtupas belägenhet, då hela det ofantliga berget ſynes utgöra en Ätteſtupa? Häromkring ſer man flera grafhögar, förſedda med ſina ſtenar.

Halleberget ſlutar vid Ätteſtupan, och Hunneberget, ſom hittils går parallelt med det-

famma västerut, kröker nu af åt föder, och beledsagar vandraren till vänster ännu en half mil. Här voro några vattenqvarnar, och nästan vid hvarje enstaka hemman ser man små qvarnar, hvilkas byggnad kostar mycket virke ehuru de nästan alltid gifva dåligt mjöl. Uti det till större delen backiga Sverige äro vattenqvarnar mest i bruk. Nu utbreder sig en vidsträckt dal, med Götha - Elf på afstånd, och denna dal har många nätta hemman med väl odlad åker; en half mil längre fram inskränkes slätten, och förlorar sig ibland bergiga backar, emellan hvilka man blott här och der ser smala remsor af odlad mark. På en elak sidoväg arbetade jag mig fram med min usla häst öfver denna klippfulla mark till Trollhättan, och hade nu, utom den tid som åtgeck vid mitt klättrande på Halleberget, åkit fem timmar. Strömmens brusande hade redan länge gjort mig otålig, men min Rosinantes hade ännu vintern och den magra våren i benen. Jag hade således tid nog att låta begapa mig af Trollhättans nyfikne invånare, och stadnade omsider vid Gästgifvaregården.

Knappt hade jag hunnit äta några bitar och dricka några glas dålig Engelsk Porter, förr än den vanlige Cicerone, hvilken beledsagar främmande, som resa till Trollhättan, äfven infann sig med sin stambok, der man insätter en förgängelig minnesvård öfver sitt vistande på stället. Denne man är en gammal Husar vid namn Severin Cavalin, som bivistat Pommerska kriget, och har mycket att berätta. Han råbråkade Tyska med mig, och berömde våra gamla tappra Generaler Platen och Dyk,

hans fordna Chefer, hvarvid jag ej hade något att påminna. Endast vid de stora naturscener jag nu geck att bese, voro hans Sancho Pansa-strek något ledsamma för mig. Jag skyndade med honom till de ställen, hvilkas Natur-under redan så länge sysselsatt min inbillning, och hvaraf ljudet redan några timmar sväfvat för mina öron. Vi gingo förbi flera Såg- och mjölqvarnar ut på en ö i strömmen, som kallas Malgö; såsom inledning såg jag Polhems jätteslussar, och stod snart på berg-altanen framför första vattenfallets störtning. Detta falls häftighet ökas genom en ö, vid namn Gullö, som ligger midt i strömmen. Denna ö, som består af en klippa, är grön och beväxt med Tall. Vattnet nedstörtade brusande ifrån en 26 fots högd. Här höll jag min första andagt. Fallet på denna sidan kallas efter ön Gullöström, på andra sidan Nollström. Snart skyndade jag längre bort, för att välja mig den bästa ståndpunkt jag kunde få midt emot hufvudfallet. Detta ställe, jemte den der befintliga bänk, har, till minne deraf, att Konungar ofta stått eller sutit der, erhållit namnet Konungssoffan. Här ligger en annan liten holme, eller snarare en naken klippa, som uppreser sig midt i strömmen, och kallas Toppö; den hindrar vattnets fart, som med dånande häftighet, likasom i vredesmod, störtar sig lodrätt ned i den ofantliga afgrunden. Holmen är på båda sidor åt ändarna tillspetsad, hvilket vattnets nötning mest åstadkommit. Vattnet nedrusar med en pils hastiga fart, och är så tillsammanpackadt, att det på båda sidor formerar en 15 alnar lång pelare, som alltid håller sig tillhopa, och liknar en af dropp tillskapad ismassa. Midt uti

fallet höres ett brusande dån, ned i djupet ett tjutande ljud, ofvantill står vattnet som ett damm omkring berget, hvaraf åskådaren fullstänkes. En dammande stod visar sig öfver vattnet, hvaruti ofta hundrade regnbogar framglänsa. Stockar, som följa strömmen, försvinna i djupet, drifvas rundt omkring uti vattenhvirflarna, och uppkomma efter ett par secunder några hundrade steg bort på vattenytan. Träd och stranden synas likasom dansande i en magisk dimma, och de urgamla bergen tyckas darra under fötterna. Hvad kan jag säga mera, än att jag några lyckliga timmar njöt detta skådespel! Det stället, hvarest jag stod och betraktade allt detta, är äfven utmärkt genom en naturens lek, som man finner i många Svenska berg; det var en så kallad jättestol eller jättegryta, en rund urhålkning i berget, hvilken rundtomkring var så slät, som om den varit gjord af menniskohänder. I denna urholkning läser man ibland andra, äfven vår nuvarande Konungs och hans Farbrors Hertig Carls namn, som blifvit inhuggna under dessa höga Personers närvaro härstädes år 1793.

Detta förträffliga naturspectakel har dock här varit menniskorna mycket till hinder, och utom detta Götha - Elfs vattenfall skulle tusende lif hafva blifvit räddade, många 100,000 Riksdaler besparde, och hvem vet huru många ängar tidigare blomstrat, samt huru många flera menniskor kunnat hafva varit till. Jag kommer nu till de stora verk af menniskohänder, som man här ser, ett annat slag af underverk, och som uppväcker en annan beundran än naturen. Den förste store Regenten af Wasastammen,

Konung Gustaf den I, skall redan i sin tid hafva tänkt på en förening emellan Öster- och Nordsjön, genom de stora sjöarnas förbindelse midt i Sverige; men Svenska folkets räddare hade i alla delar af sitt Rike för mycket att uträtta, för att kunna utföra en sådan plan. Carl den IX:de, en sträng och verksam Regent, började detta företag. Nära intill Wenersborg öppnade han den så kallade Carlsgrafven för att lätta den besvärliga farten ifrån Wenern in i Götha-Elf, och för att gifva floden mera aflopp, emedan den förut hade ett nog trångt utfall, och derföre ofta öfversvämmade näst-gränsande åkrar och ängar. Derefter följde slussen vid Brinkebergs kulle, emellan Wenersborg och Trollhättan. Under Drottning Christinas minderårighet inrättades slussar vid lilla Edet, så att man ifrån Nordsjön kunde uppfara ända till Åkerström. Carl den XI:te hade under sin korrta Regeringstid för mycket att ställa i ordning; om han till Sveriges lycka lefvat 20 år längre, hvem vet hvad hans verksamhet äfven här kunnat uträtta. Under Carl den XII:s Regering framgaf den berömde Pohlhem den äldre, som af naturen fått kraft och lust till stora företag, en plan, att göra hela Götha-Elf segelbar medelst Canaler och slussar, och således förena Wenern med Nordsjön. Accord derom afslöts år 1718. Han betingade sig under fem år efter hvarandra årligen 10,000 Riksdaler, Ek- och Tallvirke ur Krono-skogarna, samt ersättning, i händelse något mera skulle åtgå. Man kan förvånas deröfver, att han vågade tro sig kunna verkställa allt för denna lilla kostnad. Konungens död gjorde slut på allt detta. Sedermera uppgjordes ofta förslager

och planer, ſom dock ej hade några följder, ända till år 1742; då ſammanträdde den yngre Polhem och en Öfverſte Carlberg, rådfrågade ſig med den 80 åriga Polhem, och uppgåfvo en plan, enligt hvilken de ville göra ſtrömmen ſegelbar. Denna blef ſluteligen antagen, och man arbetade ſedan 6 år efter denſamma. Vid ſjelfva arbetet gjorde Wiman, en mycket ſkicklig Ingenieur och Mechanicus, ſamt en Baron Hårleman det meſta.

Förſt hade man det ſvåraſte arbetet vid Trollhättans ſtora fall; desſa måſte medelſt en Canal på ſidan omkringgås. Icke långt ifrån Trollhättan, der ſtrömmen formerar en trång bugt emellan höga berg, äro tre ſmå fall. Vattnet bruſar der med en förfärlig våldſamhet, och derföre kallas detta ſtälle Helfvetesfallet. Sådana ord, ſom äro ſammanſatta med Troll, helfvete och djefvul, uttrycka alltid något ſtort och djerft. Här måſte äfven Slusſar anläggas. Vid Flottberg, helt nära detta fall, ſer man en Sluſs, ſom ej blifvit fullbordad; man var ſinnad, att derigenom undvika fallet vid Flottberg, äfvenſom Helfvetesfallet. — Innan jag berättar vidare, vill jag här erinra, att man räknar Wenerns högd till 168 Svenſka fot öfver Hafvet, och 144 dito öfver ſtrömmen ſtraxt nedanför Trollhättan; ſkillnaden emellan vattnets högd nedanför fallet vid Flottberg och öfver Cataracterna vid Trollhättan ſkall vara ungefär 100:de fot.

År 1749 började man med detta arbete. Det koſtade mycken tid och möda att anlägga

Kaf-

Kafveldammen emot Trollhättans vattenfall, hvarigenom slussarne skulle skyddas, dem man ärnade göra i sjelfva hårda berget. Sluteligen trottsade denna damm de rasande vågorna, och står der ännu, såsom en skön minnesvård öfver de omnämnde oförtrutne männernes ihärdighet, samt såsom ett skyddsvärn för den Canal, som nyligen efter en annan plan blifvit fullbordad. Hvilken jättesjäl, som först fattade det beslut, att anlägga slussarna här, nära vid fallet, likasom för att ärorikt ställa menniskoverkets härlighet bredevid naturens stora mästerverk! Den Colossaliska ande, som lifvar Norden, speglar sig ej bättre i något företag, än i Polhems Slussar. Man ser här tre Slussar, såsom minnesvårdar af denna djerfhet, nämligen Ekeblads, Polhems, och den ännu icke fullbordade Elvii Sluss. Polhems Sluss är jätteverk, sprängd 64 fot. Men emedan denna Sluss var så nära vattenfallen och strömmens påträngande, så befarade Polhem, att dess klippor ej skulle kunna emotstå, så framt han icke ofvantill qvarlemnade ett stenhvalf. Härigenom bildades ett högt stentak. Men om hela verket blifvit fullbordadt efter hans plan, skulle detta hafva medfört den olägenhet, att man alltid varit nödsakad nedlägga masterna på passerande fartyg.

Under det desse djerfve män således sökte den korrtaste och farligaste vägen, så uppgjorde de en plan, att vid Flottberg uppdämma strömmen så högt, och sedan leda den medelst Slussar, så att de uppskjutande klipporna i Helfvetesfallet kunde komma så djupt under vattnet, att skeppen kunde gå öfver dem. Härmed

gjorde man äfven genast början. Man försökte och försökte om igen, men stenarten i strömmen var för mycket skör; ofta hade man flera små dammar färdiga, men de nedrasade innan korrt, och ville alldeles icke hålla ut. Sluteligen efter ett Penelopeiskt arbete, ifrån 1751 till 1755, feck man medelst stora stenmassors försänkning och genom flera små dammars förening, en damm färdig af 90 fots bredd. Redan kunde man gå ifrån en sida af floden till den andra; redan beredde man sig, att genom densammas vidare fullföljande och genom den fasta murens fullbordan göra ett verk för evigheten, åtminstone så långt en mensklig evighet kan sträcka sig — och se, då inträffade en oväntad olyckshändelse, som för allas ögon förstörde alla de förhoppningar och hela den ära, för hvilka desse värdige män så mycket arbetat. Det var förbudet vid hårdt straff, jag tror till och med vid lifsstraff, att ej kasta något i strömmen, hvarigenom arbetet kunde hindras eller förstöras; men natten emellan den 19 och 20 September 1755 dansade 900 tolfter tjocka i strömmen kastade bräder utföre Trollhättans fall. Strömmen var hög, en stark Nordostvind rasade, och brädernas ofta förnyade stötar verkade: det förträffliga dammverket, som kostat fem års arbete och möda, bortfördes med brädhopen. 60 menniskor, som arbetade på dammen, räddade sig till större delen på bräderna, men likväl drunknade 9 man af Wästgöthadals Regimente, hvilka voro ditcommenderade på arbete.

Ingen kunde utspana hvarifrån bräderna kommit, hvem som kastat dem i strömmen, eller hvem de tillhörde. Det sannolikaste är, att

de blifvit ditkastade af sådana menniskor, som funnit, att verkets fullbordan stridde emot deras intresse. Denna illgerning har aldrig blifvit upptäckt, icke eller ordentligt undersökt. Efter denna olyckshändelse, som med skäl kan anses för en ofärd, beredd af elaka menniskor, blef allt som det förut var, och det fullbordade blef äfven härigenom onyttigt. Man ville icke mera börja på nytt, och man syntes till och med tvifla om möjligheten af det, som man dock haft nästan färdigt för ögonen, hvarföre också flera år försvunno under overksamhet och toma projecter. Obelönade och harmfulle drogo sig de verksamme män, som hittills styrt det hela, tillbaka efter denna olycka. Den skicklige Wiman, som här först bör nämnas, dog korrt derefter af grämelse.

Således kunde man nu endast komma ifrån Wenern till Trollhättan, och ifrån Nordsjön till Åkerströms Sluss. Härvid bör märkas, att strömmens båda sista fall äro vid Åkerström och Edet, hvilka man genom Slussar gjort segelbara. Det förstnämnda fallet har blott 3½ fots högd, och fallet vid lilla Edet 10 fot. På andra sidan om Edet fortsätter strömmen helt stilla sitt lopp en lång sträcka ända till hafvet.

Omsider efter en lång tids förlopp syntes åter en ny plan, uppgjord af den berömde Vattenverksbyggmästaren Thunberg, men detta blef blott plan. Året 1793 skulle härvid göra Epok. Detta år gjorde vår nuvarande Konung och Hertigen Regenten en resa till Götheborg och Trollhättan. Konungens närvaro, och den uppmärksamhet han fästade vid de gamla jättepla-

nerna samt på lemningarna af arbetet, upplifvade, jemte minnet af det förflutna, en ny enthusiasm i allas hjertan. Man gjorde förslag och vilkor dervid, och de blefvo nådigt upptagna. Styrelsen öfver hela byggnaden, äfvensom uppsigten öfver det som redan var verkställt för att göra Elfven segelbar, uppdrogs åt en särskild Direction. Denna Societé som antog namn af Direction öfver Trollhätte Canal och Slussverk, stödde sitt företag på Actier; inom få veckor hade man en antecknad summa af 765,200 Riksdaler. De år, som kunde förflyta under byggnaden, samt 20 år efter dess fullbordan, skulle vara frihetsår, då äfven Kronan ej borde erhålla något. Derefter skulle Actieägarne under följande 15 åren af Direction upptaga en årlig afgift af 500 Riksdaler, de följande 20 åren 1500 Riksdaler, och sedermera för alltid 2000 Riksdaler, hvarvid Direction ägde att anordna och upptaga Tullafgifterna. Vidare bevilljades, att ett Infanteri Regemente borde ditcommenderas till arbete, att Ekverke för intet få hämtas ifrån Kronoskogarna, och att 800 Centner krut skulle aflefvereras till sprängningen. Derjemte fastställdes såsom vilkor, att Canalen och Slussarne borde blifva 22 fot breda, samt att både ström och Canal skulle sättas i det stånd, att de hade $6\frac{1}{2}$ fot djupt vatten, i hvilket skick de alltid framdeles borde hållas.

Derefter började man raskt med arbetet, mest efter Thunbergs plan, nemligen att leda en Canal ifrån Trollhättan ända bakom Helfvetesfallet, tvärt öfver landet och genom berget. Men af små och dumma œconomiska afsigter

arbetade man först i krokar och vinklar, för att draga fördel af de ställen der berget var mindre hårdt eller lägre. Det hade varit önskligt att den berömde Nordvall, som är ett af de första Mechaniska och Mathematiska snillen i Sverige, varit närvarande vid arbetets början. så snart han, som alltid anser småsaker för hvad de äro, kom till stället, blef Canalen rät, och naturen måste böja sig under menniskans villja. Näst Nordvall bör Directeuren Svedenstjerna med heder och beröm nämnas, äfvensom Baron von Platen, hvilken under sista åren blef ledamot i Directionen, och befordrat verkets fortgång genom många nyttiga inrättningar, att ej förtiga Directeuren Petter Bagge ifrån Götheborg, hvilken haft en verksam uppsigt öfver arbetet, och med Patriotiskt nit, påskyndat det. Den 14 Augusti år 1800 var omsider den märkvärdiga dag, då det första fartyget geck igenom Canalen och Slussarna. Således hade ett Privat Sällskaps drift på 6 år fullbordat ett verk, som man en lång tid ansett blott för ett dåraktigt företag, hvilket omöjligen kunde verkställas.

Nu vill jag först med min pratsamma Cicerone Severin Cavalin gå den gamla körvägen ifrån Trollhättan till nedom Helfvetesfallet, sedan skole vi taga vår återväg längs efter Åkersjöns och Canalens Slussar, hvarefter jag i korrthet vill beskrifva hvad jag sett. En träbro geck fordom, en half fjerdedels mil ifrån Trollhättan, tvärt öfver landet ända ned under helfvetesfallet; på denna bro transporterades de på båda ställena ut- eller inlastade varor, emot en viss afgift, hvilket allt nu mera ej behöfs. Vi vandrade sedan genom skogen, som betäcker

berget, hvarvid vi här och der sågo en del af nu varande anläggningar. Min gamle följeslagare, hvilken är en äfvenså väldig Politicus, som Krigsman, råkade under vårt samtal att stöta in på nyare Franska historien och Pichegrus bekanta sjelfmord, som då var en nyhet för dagen. "Nej! ropade han, jag kan omöjligt tro, att en sådan Krigsman skulle hafva hängt sig sjelf. Han förstod väl att dö. Nej! man har låtit strypa honom, ty annars torde han hafva sagt många fatala saker." Sluteligen frambrummade han en ägta Svensk ed, med tiotusen millioner tunnor dj.. "Om jag hade tio millioner lif, och alla kunde med ett enda hugg utan smärta beröfvas mig, så ville jag dock hällre låta ifråntaga mig ett i sender, eller sjelf med ett mördande jern efterhand göra slut på dem, än med en neslig repstump på en gång mörda mig."

Under dylikt pladder kommo vi ändteligen ned till Slussarna i strömmen. Af en lycklig slump anlände just då tvenne fartyg, och jag hade tillräckligt tålamod att se de småningom lyfta sig uppföre berget. Vid början af strömmen äro 3 Slussar nära invid hvarandra: den första heter Nordvall, den andra Trollhätte Direction, den tredje efter 2:ne Directeurer Chalmers och Bagge. Utur dessa Slussar komma fartygen i en liten bassin, hvarigenom de upp- och nedfarande kunna komma förbi hvarandra. På andra sidan om denna bassin finner man omsider Canalens underverk, nemligen de 5 Slussarna, hvilka medelst det instängda vattnet föra fartygen uppföre och utföre ett högt berg. Dessa Slussars namn äro: N:o 4, Hertig Carl, N:o 5, Kronprinsen Gustaf, N:o 6, Sophia Magdalena,

N:o 7, Fredrica Dorothea Wilhelmina, N:o 8, Gustaf den fjerde Adolph. Canalen med Slussarna, som är sprängd genom detta berg, har 72 fots högd. Berget utgör sidoväggarna, och foten är murad med huggen sten, till det mesta hämtad ifrån Kinnekulle. Slussportarne äro ofantlige, och hafva åter i sig smärre dörrar, som tjena att släppa vattnet ut och in; de öppnas och tillslutas med lätthet, så snart vattnet är lika högt på båda sidor. Sjelfva berget kallas Åkerberget. Uti en sida af berget skall insättas et monument, med Slussarnas namn och andra inscriptioner. — Igenom dessa Slussar, ett underverk af menskliga förmågan, leder Canalen till en tämeligen stor sjö, kallad Åkersjön. Man trodde sig vinna mycket derigenom, att man ledde Canalen dit, men sjöns uppränsning har varit ganska kostsam. Det är märkvärdigt, att man under detta arbete i sjön funnit en stor båt, ett vrak och ett ansenligt ankare. Man kan väl fråga, huru dessa saker kommit hit öfver de höga bergen? och dervid har man tillfälle att påminna sig Rudbecks gyllne dröm och hans Atlantica. Ifrån denna sjö går nu Canalen genom hårda bergsklippor till Trollhättan, rät, till den del Nordvall haft under uppsigt, men förut krokig och slingrande hit och dit. Här äro flera vatten-bassins, der fartygen kunna passera hvarandra, ibland andra en, kallad den stora Olida, hvarest Tullafgifterne betalas. Der står ett vackert hus, uti hvilket Öfver-Uppbördsmannen bor. Dessutom äro flera hus byggda för betjeningen, och till en del redan försedda med snygga trägårdar och fruktbara åkerstycken, dem menniskan förstår att likasom framtvinga ur dessa klippor. Så väl för de nämnda bassins, som till vattnets aftappande, och för att hålla Canalen torr om vintern, har man ifrån sjön ända till

Kafledammen anlaggt 3 halfflusfar. Till vänfter vid Canalen, ungefär på halfva vägen emellan Åkerfjö och Trollhättan, fer man en fnygg Skeppsdocka, byggd af Baron von Platen, hvilken nyfs blifvit färdig. Ett färfkildt Sällfkap, hvaraf han är medlem, har förfkutit koftnaden, och tager en vifs afgift för de fartyg, fom der byggas eller kalfatras. För öfrigt beftår trakten här rundt omkring af berg och tallfkog; den motfvarande branta ftranden med fin grönfka och ftrömmens många brufande krökningar, göra nejden på flera ftällen rätt angenäm och omväxlande, och gifva oväntadt vackra utfigter.

Canalen är vifst nära en Svenfk fjerdedels mil lång. Ehuru förträffligt detta verk är, få hafva dock många något att tillägga. De fäga till exempel, att Canalen hade kunnat göras 8 eller 10 fot bredare, och flera fot djupare, då man ifrån ftäderna omkring Wenern omedelbarligen kunnat hafva utfkickat ftora fkepp åt Oceanen. Endaft Götheborgsboernes afvund och andra elaka affigter hafva vållat, att detta verk ej få alldeles blifvit hvad det kunnat blifva, till Nationens ära och Lycka, emedan de enfamme hittils fkördat alla de fördelar, af hvilka ftäderne och Provinserne omkring Wenern derigenom omedelbarligen fkulle komma i befittning, jemte det de undfluppo det beroende, hvaruti Götheborgsboerne gerna villja hålla dem *). Huru fkulle icke Cultur och all flags Induftrie på helt annat fätt hafva uppblomftrat omkring Wenern, om man derrigenom kunnat drifva en omedel-

*) Härvid må jemföras hvad en upplyft kännare af faken, Herr Öfverften m. m. Baron v. Platen i fin afhandling om Canaler genom Sverige s. 16 & följ, helt annorlunda ådagalagt.

delbar handel. Deremot har man gjort flera invändningar och undskyllningar, hvilka dock ej äro af särdeles vigt; en enda vore tillräcklig, blott den vore sann. Man säger, att sjelfva elfven är på många ställen för grund för så stora skepp, som man önskade kunna föra igenom Canalen. Men skulle ej dessa få grunda ställen möjligen kunna upprensas? Man måste, ända till dess denna omöjlighet är bestyrkt med säkra bevis, alltid beklaga, att Canalen och Slussarne ej hafva 32 fots bredd och 12 fots djup, i stället för 22 och $6\frac{1}{2}$.

Hela verket, det vill säga Canalen och Slussarne, har enligt en authentik uppgift kostat 358,988 Riksdaler, och således ännu icke hälften af hvad genom Actierne blifvit samladt; men enligt en annan uppgift, den jag erhöll vid sjelfva Trollhättan, var totalsumman 393,507 Riksdaler; men då äro många poster inberäknade, som endast medelbarligen kunna hänföras till verket, såsom Hedersbelöningar, Pensioner &c. Inkomsterne af hela Elfven, vid de särskildta Slussarna, Carlsgrafven och Canalen, hafva under 4 år varit följande:

1800	(endast sedan d. 14 Augusti)	9885	R:d.
1801	- - - - -	23,320	—
1802	- - - - -	23,434	—
1803	- - - - -	25,931	—

Med denna icke obetydliga inkomst, hvilken följande åren naturligtvis bör tilltaga, skall nu verket underhållas, verkets stat lönas, och Actie-ägarnes intressen betalas. Staten består,

utom 6 Directeurer, af en Öfver - Camererare, eller Öfver - Tull och Canal - Inſpector, ſamt en hans Skrifvare, flere Sluſsſkrifvare och ännu flera Sluſsväktare, hvilka åter hålla drängar, ſom pasſa upp vid genomfarten. Deſsutom måſte en Mechanicus, en Sluſsmäſtare, lotſar och annan betjening lönas, äfvenledes måſte Directeurer och Reviſorer hållas ſkadeslöſe för tidsſpillan och reſor.

I viſst affeende ſtår äfven Wenern och ſegelfarten på denna ſjö under Directions uppſigt, och enligt deſs tryckta Protocoll af år 1800 har den fogat flera anſtalter att göra farten derſtädes ſäker och afböja alla olyckshändelſer. Här och der har man byggt kummel, ſatt flaggor och pålar på klippor och farliga ſtällen; man har upprenſat hamnar och ankarplatſer, och genom Ducs d'Albe gjort dem mera beqvämliga; äfven har man redan gjort början med beſkrifningar och ſjökort.

Trollhättan preſenterar ſig ſom en liten hygglig Köping, och ſkall genom en utvidgad verkſamhet helt viſst vinna ännu mera anſeende. Der är verkeligen mycket lifligt medelſt Skeppsdockan och några ſmå ſkeppsvarf, många ſågqvarnar, ſmedjor &c., hvilka till en del tillhöra Sällſkapet, ſom dels har dem ſjelf, dels bortarrenderat dem; ſjöfarande och reſande öka äfven denna rörelſe på ſtället.

Vid vår återkomſt till Gäſtgifvaregården omkring kl. 8 ſläppte jag min trogna Cavalin ifrån mig, och aftonmåltiden ſmakade mig rätt väl. Sedan geck jag ännu en gång till ſtröm-

men, och lyſsnade på vattenfallets bruſande. Jag ſkulle anſes barnslig, om jag berättade alla mina drömmar der på ſtället, men om natten återkommo de i glada bilder af min ungdoms-vår. Andra dagen infann ſig Cavalin tidigt med Stamboken, hvaruti främlingar och infödde teckna minnet af deras viſtande vid Trollhättan, beledſagad med dumma eller qvicka infall. Jag följde denna plägſed; men i ſtället för att omtala hvad jag ſkref, vill jag anföra hvad tvenne andre män ſkrifvit före mig, och hvilkas namn i ſynnerhet fäſtade min uppmärkſamhet. Kosciuſko, ſtadd på ſin reſa ifrån Petersburg till America, ſkref desſa vackra ord, hvaruti hvarje främling gerna vill inſtämma: *Dieu assiste la brave et bonne nation!* Baron Macklean har der tecknat en ſtor politiſk ſanning, af följande innehåll: "Trollhätte - Canals fullbordan, ſom med glädje ſes af hvarje Patriot, gifver Regeringen den vigtiga läran, att Privata perſoners verkſamhet, då den lemnas fri, och ej ſtälles under en otjenlig och korrtſynt uppſigt, ſnaraſt fulländar allmänt nyttiga företag."

Sedan jag blifvit färdig till afreſan, följde liqviden för hvad jag förtärt, hvilket var rätt högt beräknadt, ehuru tractamenterna ej voro ſå härliga, ty Engelſka portern var ſur, en half bouteille vin, ſom jag drack om aftonen, var väl vattenblandad, och det hårda brödet kunde ej brytas men väl böjas, och var ſegt ſom läder. Jag förutſåg mitt öde genaſt vid ankomſten till denna Gäſtgifvaregård. Se här grunddragen till min Ars poëtica öfver Wärdshus, dem en apiciſk Horatius vidare må

utveckla. I hufet var väl ingenting fmutfigt men ockfå ingenting ordentligt och pasfande efter hvartannat; Värdinnan, fom hade rätt hyggliga kläder, fåg ändå rätt oklädd ut, emedan det ena icke pasfade till det andra. Disharmoniens bild uttrycker alltid något förvirradt, ofta äfven ett mindre godt finnelag. Då jag i ett hushåll fer Sidengardiner och Trädftolar, Porcellainskoppar jemte en fvart Caffekanna af ften, om Frun i hufet har Coeffure af Brüsfelfka fpetfar, och ftoppade ullftrumpor på benen, få fruktar jag antingen hunger eller prejeri, hvilka båda artiklar ofta finnas tillfammans. Efter denna regel kan man utan mycken vishet förutfe fitt öde på ett värdshus. Ordning och artighet äro lika få ofkilljagtige följeflagare, fom disharmonie och elakt lynne.

Slut på Förfta Delen.

ERNST MORITZ ARNDT'S RESA GENOM SVERIGE ÅR 1804.

Andra Delen.

Öfversatt af J. M. STJERNSTOLPE.

CARLSTAD,
Tryckt hos E. Höijer, 1807.

Resa ifrån Upsala till Götheborg.

(*Fortsättning.*)

Ifrån Trollhättan till Götheborg äro åtta mil. Jag afreste den 4:de Maji, klockan 5 om morgonen, för att i god tid hinna fram till Götheborg, emedan jag redan tillräckligt erfarit, att Westergöthlands hästar denna årstid äro rätt kraftlösa. I början åkte jag gårdagens steniga väg tillbaka, till dess jag kom fram på stora Landsvägen. Under sista fjerdedelsmilen till Gerdhem ser man vackra åkerfält. Öfver allt sådde man ärter; på några ställen rensade man ängarna ifrån gammalt gräs och orenlighet; äfven såg jag många, som på smärre åkrar hackade torf, hvilket jag på flera ställen i dag observerade. På Gästgifvaregården lågo ännu alla i sin bästa sömn; jag måste till och med väcka Hållkarlen, och gifva honom en moralisk föreläsning för tillfället, hvarvid han syntes illa upptaga min ifver. På denna väg finner man inga Hållhästar, utan blott Reserve, och derföre måste man låta sig behaga, att vid hvarje håll vänta en half timme. Emedlertid roade jag mig med att betrakta de Andeliga Målningar som prydde det rum hvaruti jag var, hvaribland ett stycke, som

föreställde *Luther* och *Antichrist*, roade mig isynnerhet. Båda två stå rustade till strids emot hvarandra, och en hvar har sin Armée omkring sig; Öfver Påfven hvilar ett eldfärgadt moln, förmodeligen uppfyldt af åskor, och nu så placeradt, att blixtrarne nödvändigt böra träffa honom; på detta moln sitter för öfrigt hela *Belzebubs* Här, såsom Bihang, och synes äfven bestämd att falla öfver Påfven. *Luther* deremot har öfver sitt hufvud en hel Armée af änglar, med *Michaël* i spetsen. Taflans mellanrum uppfylles af Städerna Rom och Wittenberg, hvilka med Kyrktornen synas strida emot hvarandra, likasom ett par oxar med hornen, och man märker tydligt, att Wittenbergs-Tornet är segrande, och färdigt att krossa St. Peters-Kyrkan. Denna målning blifver ännu mera comisk genom sammanställningen af Wittenbergs Hufvudkyrka och St. Peters dom; likasom om en mops skulle rifva ihjäl en dogg.

Under båda hållen ifrån Gerdhem till Edet är vägen tämmeligen aflägsen ifrån Götha Elf. Man har backar, berg och mycket skog, och den steniga vägen ger en resande mången rätt antihypochondrisk stöt. På första hållet finner man i skogen en skön sjö, med en täck Eremit-ö, en enslig nätt boning vid stranden, omgifven af åkrar och ängar. Här tänkte jag, skulle man äfven kunna tillbringa, lefva förnöjda dagar; göken hördes i skogen, och farten geck raskare öfver stenarna. På andra sidan om Forss har man äfven dylika romantiska högder och skogstrakter med sina små sjöar. En fjerdedels mil ifrån Edet blifver nejden mera kal, Götha-elf synes åter, och framvid

Edet går den helt nära vägen. Här hade jag tillfälle att bese Slussverket, och några derigenom passerande fartyg.

Under de följande tre milen ända till Lahall går vägen till det mesta helt nära elfven, igenom släta dälder, till vänster omgifna af höga berg, hvilkas nakenhet göra utsigten rätt sorglig och obehaglig; här och der ser man öppningar emellan bergen, som framvisa åkerfält och nätta hemman vid båda sidor om elfven, äfven vackra Herrgårdar, Tegelbruk m. m. Elfvens andra strand är dock synbart mera angenäm. Man märker af den större liflighet, som förekommer omkring Lahall, jemte snyggare och ofta tegeltäckta hus, vackra trägårdar, och den flit man användt vid jordens uppodling, som sträcker sig ända upp i bergen, att man nalkas en ansenlig stad. Man rullar öfver den stora så kallade Nybron, som utgör passagen öfver elfven, in i Bohus-Län; vidare genom det vackra Lerje, som tillhör Amiralen Grefve Wachtmeister; snart följa hus på hus, som omsider utgöra en hygglig förstad. Klockan fyra steg jag ur kärran.

Ehuru Götheborg är en af Sveriges yngsta städer, anses den dock för andra staden i Riket, och är verkligen en vacker och liflig stad. Den ligger ungefär halfannan mil ifrån hafvet, och formerar en halfcirkel omkring en bugt af Götha elf. Denna elf tillskapar här en vidsträckt Bassin, likasom för att derigenom försköna staden och dess redd, och på andra sidan presenterar sig den vackra ön Hisingen. Längs efter den väg, på hvilken jag kom,

flyter en annan liten ström ifrån en annan ſida öſterut, ſom kallas Mölndalsſtrömmen, men af gemene man Mindalsſtrömmen, och hvilken medelſt ſitt vatten gifver ſtaden deſs ſköna canaler. Sjelfva ſtaden är af medelmåttig ſtorlek, och enligt ſin half cirkelformiga belägenhet näſtan rundt byggd. Gatorne äro räta och breda, och de fleſte huſen hafva två till tre våningar. En ſtor och tvenne ſmärre canaler genomſkära gatorna, till mycken lättnad vid varors ut- och inſkeppning, ſamt lifsmedels transport, hvilket allt ſker med ſtora ſkutor och båtar. Man har här icke varit ſparſam på brobyggnader, ty till undvikande af vidlöftiga omvägar, har man näſtan på hvar och en ſtor eller liten gata, der en canal går fram, anlaggt en vacker bro med jernledſtänger. Enligt en ny Förordning, hvartill de många här timade eldsvådor gifvit anledning, måste hvarje nytt hus byggas af ſten. Detta är orsaken dertill, att näſtan hela nordöſtra delen af ſtaden beſtår af mycket vackra ſtenhus. Den olyckliga eldsvåda, ſom förledit år förſtörde en ſtor del af ſydöſtra ſtaden, har äfven der lemnat plats för vackrare hus. Man är redan ifrigt ſyſſelſatt med byggnaden, och inom få år lärer ſkadan åtminſtone ſynas erſatt. Domkyrkan ligger äfven ibland ruinerna efter branden. Den veſtra och nordveſtra delen af ſtaden, der vägen går ned till hamnen och redden, är der minſt vackra. Der ſer man ännu en myckenhet trähus, ibland hvilka den anſenliga Caſern-byggnaden utmärker ſig. Nordveſtra ſidan ſträcker ſig upp åt et högt berg, och beſtår dels af fäſtningsverk, dels af ſmå trähus, i hvilka Handtverkare, Fiſkare, Matro-

ser och Arbetskarlar bo. Just nu, då jag skrifver detta, får jag den underrättelse, att en eldsvåda i höst äfven öfvergått denna delen af staden, hvarvid en myckenhet af dessa träbyggnader åt vestra sidan, ända borrt till den trakt, der elden härjade förledit år, samt den stora vackra Cassernen blifvit ett rof för lågorna. Inom en tid af 11 år har således elden tre gånger rasat härstädes, nemligen, i April 1793, i December 1803 och i October 1804.

Götheborgs förstäder, som till större delen äro belägne åt vester och sydväst, under höga klippor längs efter elfven, äro mycket betydande. Den förnämsta ibland dem kallas Masthugget, och har många vackra hus, samt ett prydligt torg. Haga, Majorne och Nya Warfvet äro äfven rätt vackra. I alla dessa förstäder finner man åtskilliga vackra hus med täcka trägårdar, till större delen de förmögnare Stadsboernas malmgårdar. Främmande sjöfolk finna uti Haga sina dansgillen och nymfer. När man går längs utmed elfven, har man först den vanliga redden, sedan följa Ostindiska Skeppens och Arméens Flottas stationer, som utgöra en sträcka af mer än en half mils längd, och under särskildta namn, såsom: gamla och nya Amiralitets-Warfvet, Ost-Indiska Compagniets hamn, som kallas Klippan — Ofvanom Masthuggs-torget ser man en hel sträcka af höga klippor, i hvilkas branta sluttningar man äfven uppbyggt hus. På högsta spetsen af denna klippkedja ligger en mängd sammankastade stenar. Derifrån har man en präktig utsigt öfver hela staden, elfven och ön Hisin-

gen ända till Nordsjön, samt äfven öfver den vackra nejden i sydost framför staden. Jag har flera gånger stått der vid solens nedgång. I sydost är trakten mest vidsträckt och blomstrande. Man går igenom Drottning-tullen söder ut, der man genast finner en dubbel Allée och på sidorna ängar och trägårdar. Man fortsätter sin promenad en half timme emellan några sockerbruk och Cattunstryckerier, samt större trägårdar och gärden, alla belägna nära vägen. Hela nejden skulle dock vara mycket vackrare, om bergen ej voro så kala. Örgryte Landskyrka utgör den vackraste punkten i denna däld, emedan den är innesluten af höga berg, och har en mycket romantisk belägenhet under höga klippor och vattenfall som nedstörtar ifrån dem. Härifrån går man vidare österut, då man åter nalkas Mindalsån, vid hvars stränder ligga flera tegelbruk: derefter kommer man på Vennersborgsvägen, der man finner flera allmänna byggnader, såsom dårhuset, spinnhuset och fattighuset, jemte många andra vackra hus, hvilka längs efter vägen och den lilla floden intaga en sträcka af en fjerdedels mils längd.

I Götheborg är Landshöfdings- och Biskopssäte samt Gymnasium; hvarjemte staden har en ansenlig garnison, som till större delen består af Artillerie, och en egen Befälhafvare, hvilken är Commendant öfver Fästningen; denna garnison bor till större delen i Casserner. Fästningen är ej mycket stark, utan tjenar blott att afhålla första anfallet. Den består af tvenne befästade torn med skansar, Kronan

och

och Lejonet, samt ett Citadell inuti staden. Den lilla Fästningen Elfsborg ligger på en klippa i hafvet, för att skydda kusten och elfven. — Här är äfven ett Kongl. Wettenskaps- och Witterhets-Sällskap, som äfven uppgifver Pris-ämnen i Skalldekonsten. Uti andra staden i Riket måste man nödvändigt finna månge upplyste och lärde män, och de mångfalldiga Sällskap man här kan hafva — måste äfven utan tvifvel hitlocka mången resande. Jag har härstädes gjort flera oförgätliga bekantskaper, dem jag alltid skall värdera. Äfven vill jag gifva hvar och en främling det rådet, att göra bekantskap med Doctor Ekman, en artig och ganska kunnig man. Man finner i honom en fördomsfri och mycket berest lärd, och hos hvilken man derjemte får beundra en förträfflig Samling af Konstsaker, berömde mästares målningar och teckningar, dem han medfört ifrån England, Frankrike och Italien.

Götheborg har ibland alla Sveriges städer i synnerhet alltid varit utmärkt genom nit för det allmänna bästa. Detta bevises icke allenast genom några Patrioters frikostiga skänker och stiftelser, utan ännu mera igenom dessa stiftelsers goda inrättning, ordning och afpassning för ändamålet, till omyndigas, fader- och moderlösas, föråldrade och sjuka personers nytta och omvårdnad. Man måste medgifva, att det är mycket lättare att bortskänka och anordna 100,000 Riksdaler till en viss anstallt, än att väl inrätta och underhålla densamma. Straxt utom staden, vid Vennersborgsvägen finner man ett dårhus, ett spinnhus och ett fattighus.

Uti fattighuſet finnas öfver 200 perſoner, och denna Inrättnings årliga inkomſt ſkall ſtiga till 7000 Riksdaler. Jag har beſett alla desſa tre huſen, och innerligen fägnat mig öfver den ordning och ſnygghet, ſom herrſka der; Lazarettet har jag beſökt i ſällſkap med Läkaren derſtädes, Herr Doctor Ekman. Detta ſjukhus har tillkommit genom fordna Directeurens vid Oſt-Indiſka Compagniet, Sahlgrens frikoſtighet, ſom till denna Inrättning ſkänkt 25,000 Riksdaler Banco. Sedermera tillkommo andra ſkänker och förordnanden, ſå att räntan af detta ſjukhuſets hela Capital redan 1796 utgjorde 2000 Riksdaler, hvartill äfven ſtadens Lazaretts-medel läggas. Detta hus är beläget hellt nära intill ſtrömmen, på en fri och öppen platts, och nu funnos der 30 till 40 ſjuka, i ſtora och beqvämliga rum, ej för tätt ſammanpackade, och rummen, ſå väl ſom ſängarne och allt det öfriga, vittnade om mycken ſnygghet och ordning. Här fins äfven ett ſärſkilldt hus med 12 ſängar för Veneriſke ſjuklingar, och en koppympnings-anſtallt, i förening med Frimureri-barnhuſet. — Här äro tvenne barnhus, af hvilka ett har ungefär 1500 Riksdaler uti årlig inkomſt. Man har här vidtagit ſamma anſtallt, ſom vid ſtora barnhuſet i Stockholm, att ſtörre delen af barnen ſättas i koſt på Landet, hvaraf de befinna ſig mycket bättre, än man kunde vänta. Dernäſt förtjenar Frimurare-barnhuſet uppmärkſamhet, hvareſt mer än 90 barn erhålla undervisning, kläder och föda. Härvid bör jag nämna den vördnadsvärde och patriotiſke Doctor Dubb, ſom ſtår i ſpetſen för Inrättningen och förvaltningen af flera välgörande anſtalter. Widare fins här

ett sjömanshus, som årligen utdelar ungefär 2000 Riksdaler till sjuklige eller ålderstigne sjömäns underhåll, till dugliga ämnens undervisning, samt åt änkor. Den mäst betydande Friskolan är belägen i sjelfva staden. Der få mer än 300 fattige barn undervisning i läsa, skrifva och andra nyttiga saker; 200 af dem spisa fritt middag, nästan äfven så många få nödvändiga kläder, och 10 till 15 bo i huset. Den andra friskolan, uti förstaden Majorne, har i sednare tider tillkommit medelst subscription och frivilliga gåfvor — Dessutom finnas ännu många privata och allmänna penningsammanskott och utdelningar ibland de fattiga.

Hvar och en vet, att Götheborg är Sveriges förnämsta stapelstad vid Nordsjön, samt säte för Ost-Indiska Compagniet, och att fiskerierne vid dessa kuster till det mesta skötas af denna stadens Invånare. Det torde kanhända ej vara utan all nytta, om jag här i korrhet omtalar så väl de försök man på olika tider gjort i affeende på handeln och fiskerierna, som ock verkliga framgången deraf.

Europas allmänna handels-revolutioner och planer i 17:de århundradet verkade äfven på Sverige, och man saknade ej lust att tillägna sig hafvets och andra länders skatter. Redan Konung Carl den IX utgaf 1607 för det nyss anlagda och uppbyggda Götheborg ett Placat, hvaruti förordnades om Inrättningen af ett Handels-Compagnie. År 1624 gaf Konung Gustaf Adolph tillstånd till Inrättning af ett General-Handels-Compagnie för Asien, Africa och Amerika, hvilket under namn af Svenska

Söder-Compagniet år 1626 erhöll sin Octroi, jemte många goda författningar till handelns befrämjande. Detta Compagnie gaf anledning till en Svensk Colonie uti Nord-Amerika, som kallades Nya Sverige. Första expeditionen dit verkställdes 1627; år 1631 inrättades Colonien, och år 1661 öfvergafs den — Efter det fördelaktiga fredsslutet med Dannemark 1645, försökte den i många affeenden patriotiske Louis de Geer, att jemte flere deltagare inrätta ett Handels-Compagnie för kusten af Guinea. År 1649 erhöll det af Drottning Christina Octroi och Privilegier på 24 år för Handel på Asien, Africa och Amerika, jemte Tull- och Licent-frihet för alla de varor, hvilka till utrustningarnes behof införskrifvas utifrån. Genom denna Octroi sammansmälte således detta Handels-Compagnie med det stora Söder-Compagniet. Nästföljande året handlade Compagniet med Konungarne af Futu Cabo Corso, under många fördelaktiga villkor; flera Inrättningar gjordes, och Handeln började blifva rätt liflig. Men en dålig förvaltning, Hollands afund, samt kriget emellan England och Holland bragte åter sakerna i obestånd, och 1667 upphörde Sverige alldeles med denna handel, som säkert hade kunnat blifva mycket fördelaktig, emedan England der på kusten affätter större delen af Svenska så kallade Voyage-Jernet. (Fer de voyage.)

Under Carl den XI:s visa och nyttiga Regering förnyades åter många planer och speculationer, hvaraf något äfven inom korrt tid sattes i verkställighet. Denne Konung, som i anseende till sakernas förvirring nästan måste skapa allt på nytt, sträckte sin Landsfaderliga

omſorg till hvarje föremål, ſom ſyntes kunna gagna hans Land. Man kan väl ſäga, att mycket deraf ej var annat, än projectmakares lättſinniga infall, men desſa ſtadnade ockſå vid blotta planer. Redan under Konungens minderårighet började man blifva omtänkt att draga nytta af fiſkfångſten. Uti en år 1661 med England afſlutad Traktat förbehöll Sverige ſig den friheten, att med tuſende fartyg fiſka vid Engelſka och Skottſka kuſterna. Omkring 1660 måſte ſillfångſten vid Bohusländſka kuſterna börjat blifva mera indräktig än förut, 1666 förbjödos alla utländningar att fiſka derſtädes. 1667 utfärdades en Octroi för en Holländare att inrätta ſillfångſt i Sverige. Man finner en Förordning af år 1669, rörande ſillfiſket i Götheborg, hvilket ſåledes redan då måſte hafva varit lönande. År 1674 tänkte man åter på de gamla Handelsplanerna, i affeende på ett Oſt-Indiſkt Compagnie, men dervid ſtadnade det dock. General-Proviantmäſtaren vid Pommerſka Arméen Mårten Klinkow, ſom ſedan adlades år 1684 med namnet Klinkowſtröm och blef ſtamfader för en ſtor Famille, erhöll år 1674 jemte flere medinterresſenter ett Privilegium på hvalfiſkfångſt vid Grönland. Han feck monopolium på fem år, ſamt några förmåner i affeende på Licenten. Häraf blef dock ingen ting. År 1681 erhöll Niclas Brunnink, jemte ſin måg Lübecker, ett Privilegium på fiſkfångſt vid Grönland, och inrättning af ett Trankokeri uti Carlscrona. Man beviljade honom frihet ifrån alla borgerliga och perſonliga afgifter, och på 15 år tullfrihet för allt hvad ſom hörde till hans hvarf, och hvad ſom derigenom kunde produceras.

Men man har ej hört om detta Grönlands fiskeri lyckats.

De som tilltro sig, att med så mycken lätthet kunna utreda naturens Teleologie, och derutur spinna så förträffliga betraktelser och moraler, må äfven åtaga sig att försvara hvarföre naturen, som uppfyllt Nordsjön med en sådan mängd fisk, likväl icke gifvit Sveriges och Norriges Kust-Invånare något salt, till dess insaltning. Redan denna tiden gjorde man försök att genom konst afhjelpa denna brist. Man hade ingen ting mindre i förslag, än att koka salt af hafsvatten, utan att beräkna skillnaden emellan Spanska och Svenska solhettan, och att salt-partiklarne i Norra Oceanen hvarken äro så rikhaltiga, eller så lätta att afföndra. Man har ett Kongl. Bref af år 1669 till Kammar-Collegium om ett saltsjuderi uti Bohus. År 1670 utfärdades Privilegium för Bröderne Boit, hvilka lofvade att med ringa kostnad och blott medelst solens verkan årligen bereda så mycket salt vid kusterna af Bohus-Län, som kunde behöfvas för hela Riket. År 1691 uppgaf en vid namn Jacob Gavelius en ny saltkokeri-plan vid Bohus-Läns kuster, och lofvade att lemna ett lika så godt salt, som det Skottska. År 1717 gaf man den äldre Polhem ett Privilegium till en ny saltkokeri-inrättning. Försök anställdes visst, men dervid stadnade det också, ty dels naturliga brister, dels politiska stormar och revolutioner förordsakade, att Handels- Fiskfångst- och Salt-Compagnierne blefvo till intet. Det var 18:de Seklet förbehållet att verkställa, hvad förflutna tidehvarf endast försökt eller projecterat.

År 1731 inrättades Ost-Indiska Compagniet i Götheborg, med en Octroi på 15 år, hvilken slutades 1746, och då på 20 år förnyades, emot erläggande af 50,000 Daler silfvermynt för hvarje lycklig resa. Under de första 7 åren dref Direktion denna handel på det sättet att penningar till hvarje utrustning insamlades genom subskription. Den 4 September 1766 erhöll det nya Compagniet Octroi, emot erläggande af 500,000 Riksdaler, nemligen: Tio tunnor guld för Kronans säkerhet, i afräkning på den bestämda afgiften, 75,000 Daler silfvermynt för hvarje skepp, utan intressen, och 20 tunnor gulds lån till Kronan.

Det första skeppet affeglade den 1 Februarii 1732, och återkom i Augusti 1733 lyckligt till Götheborg. Hela det Capital man dervid användt besteg sig till 450,000 Daler silfvermynt. Den hembragta laddningen, hvilken på Auction såldes i Götheborg, utgjorde ett belopp af 900,000 Daler silfvermynt, hvaraf utskeppades för 514,242 Daler silfvermynt, och det öfriga fann afsättning inom landet. Actie-ägarne erhöllo 75 procents utdelning.

Under de 15 åren, då den första Octroien ännu varade, hade Compagniet köpt eller låtit bygga 12 skepp, hvilka ifrån Götheborg utrustades 22 gånger till Canton, och tre gånger till Bengalen. Af de trenne till Bengalen affärdade skeppen kom ett enda lyckligt tillbaka år 1742, efter två och ett halft års resa, och gaf ej mera än 10 procents vinst. Af Canton-skeppen hemkommo 20 lyckligt, och gåfvo följande utdelningar:

	År	1737 —	68½	procent.
	—	1738 —	31	— —
	—	1739 —	45	— —
	—	1740 —	77	— —
	—	1741 —	48	— —
Tvenne ſkepp	—	1743 —	88	— —
	—	1744 —	53	— —
	—	1745 —	105	— —
af tre laddningar	—	1746 —	55	— —

Af bärgade varor efter ſkeppet Götheborg

	—	1747 —	17¼	— —
Tvenne ſkepp	—	1748 —	24, 20	—
	—	1749 —	30½	— —

Om man ſammanräknar detta på 18 år ſå utgör det 731¼ procent, hvilket för 20 lyckliga reſor per medium räknadt, gifver 40½ procents vinſt för varje reſa.

Under de följande ſju åren af den på 20 år förnyade Octroyen, lät Compagniet bygga fem nya ſkepp, och affände 12 till Canton, ſamt 2 till Surate, hvilka alla gjorde lyckliga reſor. Då man ſammanräknar allt, vann Compagniet på 19 reſor, under 7 år, 553½ procent, hvilket för hvarje reſa utgör 39⅓ procents vinſt. Det geck äfven lyckligt under de följande 13 åren, till 1766, och delägarne hade vid denna tid icke allenaſt ſitt Capital tillbaka, utan vunno äfven 357 och trefjerdedels procent.

Detta förſta Compagnie hade ifrån 1731 till 1766 haft 22 ſkepp, utruſtat dem 61 gånger, och gjort 56 lyckliga reſor.

Det

Det ifrån 1766 till 1786 Octroyerade Sällskapet hade i allmänhet ej så god framgång; men det sista ifrån 1786 till 1806 har dock sämst uträttat sina affairer, och mångfalldiga motgångar, såsom kaperier, hafvens osäkerhet, och kanske äfven fel i spekulationer och sjelfva förvaltningen, hafva under en tid af 18 år förhindrat all utdelning.

Ett Ost-Indiskt skepp, sådant som man vanligen utrustar det, är af 400 Lästers drägt, och har ungefär 150 mans besättning. Det intager vanligen i Götheborg något kläde och hvarjehanda småsaker, samt afseglar i Januarii månad till Cadix; der inväxlas 300,000 piastrer, och sedan börjas resan till China, hvarest man inköper Thé, Porcellaine, Sidentyg och andra Orientaliska varor. Följande Januarii anträdes återresan ifrån Indien, och om allt går lyckligt, är skeppet tillbaka i Götheborg i Julii eller Augusti månad. Wanligen utskeppas 2 tredjedelar af Lasten, såsom förut är sagdt.

Just under mitt vistande i Götheborg hemkom ett Ost-Indiskt skepp. Wid ett sådant tillfälle Herrskar en allmän glädje derstädes, isynnerhet firar Besättningen flera dagar sin hemkomst och återseendet af ett älskadt och länge saknadt Fosterland. Denna Matrosernas glädjefäst kallas med ett eget namn hönsning. Hela besättningen tågar med klingande spel och fladdrande vimplar förbi varfven och genom förstädernas gator. En glad måltid väntar dessa välkomna gäster, och en mängd tjenst-

villiga Nymfer lura endast på en bjudande vink, för att under natten deltaga i balerna och den Bacchanaliska glädjen. Man vet hvilken vild och utsväfvande varelse en matros är, då han omsider bestigit fasta landet, sedan han på flera månader ej sett något land.

År 1755 företog sig ett Sällskap att idka hvalfiskfångst vid Grönland och Straat Davis, men det hade icke bestånd; omkring 1770 uppkom dock åter ett Grönlands-Compagnie, hvilket, såsom obelönat, åter upplöstes.

Fiskfångsten vid Svenska kusterna, der isynnerhet Sillen åter började mera ymnigt infinna sig, har sedan medlet af sist förflutna århundradet utgjort en vigtigare omständighet, än dessa sällskap. År 1752 var egenteliga Epoken för Sillfångstens början. Man geck då igenom alla gamla stadgar i detta affeende, och alla fiskare vid Nordsjön uppmuntrades, äfven genom præmier, så väl till sillfångst, som sillens utförsel. Wid samma tid började man äfven att fiska Cabiljau i öppna hafvet. Första försöken voro obetydliga, men under följande åren gjorde detta företag hastiga framsteg. 1752 besteg sig sillfångsten vid Bohusländska kusterne blott till 1000 tunnor, 1753 redan öfver 20,000, 1755 till 74,791 1761 till 282000, och 1763 till 248000 tunnor. Under dessa åren och de båda följande tiotalen tilltog sillfångsten så ansenligt, att man, utom den rökte sillen och hvad som åtgeck till trankokning, kunde sända utomlands 100,000 till 227,000 tunnor insaltad sill. Götheborg, som då hade och ännu har största exporten af den-

na artikel — ty de smärre städerne utsända ungefär en tredjedel — utskickade år 1774 94,339 tunnor insaltad sill, 751 fat tran och några hundrade tunnor Cabiljau; inom landet utgingo 33,343 tunnor sill och 183 fat tran. År 1776 utskeppades 33,966 insaltad, och 455 tunnor rökt sill, 1917 tunnor tran, och 133 fat hvalfisktran.

Man klagar, att Cabiljau- och Långfisk-fångsten under de sista 50 eller 60 åren mycket aftagit. Detta fiskeri idkas vid Jutlands bank, 15 eller 20 mil ifrån Skagern, och 30 till 40 mil ifrån Bohusläns kuster, hvarvid man betjenar sig af så kallade fiskareskutor med ett däck. Äfven nyttjar man dertill öppna båtar som kallas backbåtar, men hvilka om höst och vår vanligen icke gå öfver 3 till 4 mil ut i hafvet, ehuru de under sommarn våga sig ända fram åt Skagern. Wid nämnda tid gå de till sjös på eftermiddagen och komma merändels dagen efter åter hem, men också ofta först på tredje eller fjerde dagen, om väderleken tillåter dem att så länge hålla sig ute i sjön. Smärre båtar segla äfven omkring, och fiska med bete af smärre fiskar eller musslor. Långfisk- och Cabiljau-fångsten begynner vid slutet af Februarii och början af Mars månad, då man fiskar på 20 till 30 famnars djup, der fisken uppehåller sig till större mängd och äfven finnes vara fetast, emedan dess lektid då instundar. Då denna tid är förbi, begifver fisken sig allt längre ut på djupet, så att man slutligen ej kan fånga honom på mindre än 80 till 100 famnars djup, i den så kallade rännan emellan Jutlands bank och

Norrige, ungefär midt emot Risör, der vattnet blott har 6 eller 7 mils bredd. Om sillen, hvars fångst bättre lönar sig, tidigt nalkas Svenska kusterna, så upphör detta fiskeri redan i Augusti månad; i annat fall fortsättes Cabiljau-fångsten, så vida väderleken medgifver, både i September och October.

Fångsten af smärre fiskslag är icke eller obetydlig vid dessa kuster. Den inskränker sig dock mest till flundror, torsk, makriller och råckor. Wid råckfisket, äfvensom då man vill fånga större flundror, betjenar man sig af så kallade Råckbackor, hvilka äro mindre än de som nyttjas, då man fiskar långor och större torsk. Wid småtorsk-fångsten nyttjas blott krokar, äfvensom vid makrill-fisket, hvilket sker under det man seglar i öppna hafvet; den fångas äfven med nät. Detta slags fiske idkas hela våren och sommaren, med mycket smärre båtar än de ofvannämnde Backbåtarne; likväl gå de två eller tre mil ifrån landet ut i öppna hafvet, men ligga sällan längre än två hela dagar ute på fångst; ofta inlöpa de äfven samma dag de gått ut. Råck- och flunderfisket idkas endast norr ut ifrån Marstrand, sedan hela kusten utföre, ända till 4 eller 5 mil söderut ifrån Strömstad. Torskfisket åter börjas vid de öar, som ligga söderut ifrån Götheborg, och sträcker sig äfven uppföre emot Strömstad. Åboerne på de öar, som äro belägna emellan Götheborg och Marstrand, idka vanligen detta fiske på några sandbankar vid norra kusterna af Halland, Jutland och Bohuslän. Detta fiske är i synnerhet förmånligt vid Jutland, en mil söderut ifrån Lessö.

Då sillfångsten är förbi, nyttjar man flitigt Råckbackan, så vida icke en sträng vinter förbjuder det; utom flundror och räckor, får man dervid äfven långor och stor torsk. Denna fisk föres färsk till städerna, och transporteras sedan vidare till Stockholm, samt andra orter inom riket. Makrillen fångas, 8 till 14 dagar för och efter midsommaren, med krokar, och omkring Pingsttiden, 14 dagar till och med 4 veckor, med nät.

Hit hör äfven hummer- och ostron-fångsten i Nordsjön; både hummer och ostron äro, likasom Norrlands fogel, berättigade till skjuts, för att hastigt och utan att förderfvas på vägen kunna transporteras. Förut voro Holländarne alltid färdige med små fartyg, och upphandlade det mesta af Hummern genast på stället, hvarvid de vunno ansenligt, men under de sista 30 åren har denna marknad upphört. Laxfisket är af mycken betydenhet i hela Sverige, och skulle vara det ännu mera, om man blott följde Kongl. Förordningar, som förbjuda detta fiske under lektiden, samt mera respecterade den så kallade Kungsådran i strömmarna, hvilken af egennyttan alltför ofta tillstänges, så att fisken på många ställen ej kan slippa fram, och lägga romm i flera strömmar. Endast ifrån Westerbotten utgå årligen 4000 tunnor lax, och 17,000 Lispund torkad fisk; Halmstads-lax, är mycket berömd, ehuru den till större delen fångas vid Falkenberg och endast utsändes omkring orterna ifrån Halmstad. Strömmingen kan äfven anses för en af Östersjöns skatter, hvaraf man årligen fångar 150,000 till och med 200,000 tunnor.

Man har i allmänhet gjort den bedröfliga anmärkningen, att fiskfångsten vid Svenska kusterna af Nordsjön under de sista 15 åren varit i aftagande. Till och med sillfisket slår nu ofta felt. Månne väl denna besynnerliga hafsvagabond åter skulle kunna förändra sina stationer? Man vet, att den under 11:te och 12:te Seklerna isynnerhet uppehållit sig vid Slaviska kusterna af östersjön, och ända in i 16:de århundradet omkring södra Skåne; sedermera har den haft sin hufvudstation i Nordsjön, omkring Skottland och Norrige, och sedan 50 år äfven vid Svenska kusterna. Men i sednare åren har den visat sig mera i södra orterna än någonsin förut. Sillen är redan känd vid kusterna af Normandie, omkring Havre och Harfleur, och detta år har man äfven sett den, som ett nytt underverk, i stor myckenhet vid Rochelle.

Svenska skärgårdsfolket som idkar fiskeri uti Bohuslän, Halland, samt på klipporna och öarna vid hela kusten af Kattegat, är berömdt för sitt mod och sin skicklighet, och, jag tillägger, äfven för deras vackra utseende. Man finner här mycket välväxta personer, af ett fritt och otvunget väsende, och de välbildade qvinfolken, som man här och der ser komma emot sig ifrån kojorna, hafva en så liflig färg och så vackra ögon, att nästan ingen ting kan tilläggas. Men detta folk bebor ett ofruktbart land, som till det mästa består af klippfull och stenbunden mark, der små åkerstycken framskymta imellan bergen. Bohuslän har dock varit en af de mest folkrika provinser, i anseende till den vinst och nytta man der hade

af hafvet; likväl börjar folkmängden nu att mindſkas derſtädes, i den mon de fördelar aftaga, ſom fiſke och ſjöfart medföra. Provinſens raſkaſte ynglingar förſvinna ſåſom matroſer ibland Engelsmän och Amerikaner; hela kuſten ifrån Strömſtad till Yſtad förlorar äfven årligen mycket folk genom Dannemarks grannſkap.

För öfrigt hafva desſa kuſters fiſkare tid efter annan af Regeringen erhållit många friheter och fördelar, till uppmuntran och befrämjande af deras induſtri. Enligt Privilegierne af år 1763 har man beviljat dem och deras tjenſtefolk frihet ifrån värfning, dock med undantag af Kronans matroſer och dem ſom enrolleras till krigstjenſt enligt Indelningsverket. Deras fartyg komma alldrig under beſlag till Kronans behof, och de äro äfven befriade ifrån inqvarteringar, afgifter, ſkjuts och andra dylika onera, ſå vida de ej hafva faſt Egendom, i hvilken händelſe de anſes lika med andre hemmansägare. Äfven hafva de flera tull-förmoner i afſeende på införſeln af ſådana ſaker, ſom äro nödvändiga för deras handtering.

Sillens inſaltning och utſkeppning är en ganſka betydlig artikel för Götheborg. Sedan ön St. Barthelemy blivit en Svenſk beſittning, har denna ſtad äfven någon Weſt-Indiſk handel. Redan under det Herr Sahlgren var Directeur vid Oſt-Indiſka Compagniet, hade man år 1730 äfven gjort förſök med ett Weſt-Indiſkt Handelsbolag, och en reſa verkſtälldes då till Esſeqvebo och St. Euſtace, men ſom den ej

lönade sig, upphörde snart detta förslag. Wärmeland ökar äfven i betydlig mon Götheborgs handel, emedan denna stad utskeppar dess jern, bräder, timmer och andra inhemska producter, samt inför i stället utifrån många andra artiklar för dess behof. För att gifva närmare upplysning om Götheborgs handel, vill jag anföra uppgiften af dess exporter åtskilliga år efter hvarandra.

År 1774 fördes utomlands 93,372 skeppund stångjern, 5094 skeppund 6 lisspund finare jern och jernsmide, 837 skeppund 4 lisspund stål, 22,522 tolfter bräder, 94,339 tunnor insaltad sill, Ost-Indiska varor för 3 millioner 585,824 daler silfvermynt, 816 tunnor tjära, 407 tunnor beck, 751 tunnor silltran, 487 tunnor rökt sill, något stockfisk, 600 hela och halfva skeppsankare, samt en ansenlig mängd spik, alun, och pottaska.

År 1775, 100,857 skeppund stångjern, 6,570 skeppund 15 lisspund af åtskilliga finare jernsmiden, 717 skeppund stål, 369 skepp. 8 lisspund spik, 353 skeppund 12 lisspund alun, 35 skeppund 5 lisspund pottaska, 27,306 tolfter bräder, 73,966 tunnor insaltad sill, 533 tunnor rökt dito, 1,917 fat silltran, 133 fat hvalfisktran, 69 skeppund 2 lisspund lin, 144 Centner krut, 425 tunnor tjära, 48 tunnor beck, 12 tunnor kitt, 110 tunnor enbär, 14 tunnor rödfärg, 3449 alnar segelduk, samt Ost-Indiska varor till ett värde af fem millioner 56,032 daler silfvermynt.

År 1781; 92,943 skeppund Stångjern, 7,643 skeppund finare jern och smide, 1,127 skeppund stål, 26,298 tolfter bräder, 107,399 tunnor sill, 12,655 tunnor rökt sill, 14,542 tunnor silltran, 593 tunnor hvalfisktran, 6,800 pund hvalfiskben, 1,784 dito hvalfiskkäftar, 128 tunnor stockfisk, 128 vahlar långor, 473 skeppund alun, 4,358 tunnor tjära, 1700 tunnor beck, bergmossa för 837 Riksdaler, 1,850 gutna jerngrytor, 4,465 alnar segelduk, 123 tunnor kitt, Ost-Indiska varor för en million 483,077 Riksdaler. — Affatt inom Riket: 29,250 tunnor sill, 535 tunnor silltran, 13 tunnor hvalfisktran.

År 1792: 113,135 skeppund stångjern, 10,668 skeppund finare jern och jernarbete, 531 skeppund stål, 129 skeppund spik, 706 skeppund åtskilligt koppar-arbete, 447 tunnor alun, bergmossa för 845 Riksdaler, 609 skeppund Hampa, 282 dito lin, 23,107 tolfter bräder, 2,744 tunnor tjära, 634 tunnor beck, 174,620 tunnor sill, 32,405 tunnor silltran, Ost-Indiska varor till 350,912 Riksdalers värde. Inom riket: 46,500 tunnor sill, 1 286 åmar silltran.

År 1803: 93,598 skeppund stångjern, 7,123 skeppund finare jern och smide, 2 327 skeppund stål, 31,620 tolfter bräder, 104,893 tunnor sill, 1,143 åmar silltran, 26 åmar hvalfisktran, 2,398 tunnor rökt sill, 636 skeppund spik, 53 skeppund alun, 17,165 lispund bergmossa, 107 skeppund lin, 47 skeppund tågverk, 337 Lispund häckladt lin och garn,

5,307 tunnor tjära, 1,184 tunnor beck, 150 tunnor enbär, 665 ſtycken timmer, 410 ſparrar, mycket färdiggjordt trädarbete, 37 tunnor rödfärg, 16,885 alnar Helſingbuldan, 2,420 alnar Dräll, 2000 ſtycken har-ſkinn, Svenſkt fenſterglas för 5,064 Riksdaler. — Inom landet: 31,203 tunnor ſill, 426 åmar ſilltran.

Af inkommande varor böra i ſynnerhet nämnas 100,000 tunnor ſalt, och äfvenſå mycket ſpannemål, ſamt deſsutom vin, kryddor, hampa, lin och tobak.

Hamnen är god, och har fyra ſkeppsvarf. Staden har mer än 200 ſtörre och ſmärre ſkepp i ſjön. Deſs Fabriker äro ej ſärdeles betydliga; de förnämſta äro ett par buldans- och ſegelduks-fabriker, tre ſockerbruk och ett ſtort tegelbruk. Emedlertid är Götheborg alltid en mycket liflig och angenäm ort, i anſeende till deſs betydliga handelsrörelſe, den otvungna omgängeston ſom der herrſkar, den Svenſka gäſtfriheten, och den ſäkra förhoppning främlingar af alla Nationer kunna hyſa, att der träffa åtminſtone några landsmän.

Invånarnes antal uppgifves till 16, eller 18,000 menniſkor, då man inberäknar förſtäderna, och ſmärre platſer, ſom höra till ſtaden. Hvad ſom genaſt faller i ögat, och genom daglig erfarenhet bekräftas, ju mer man kommer att deltaga i härvarande ſällſkapskretſar, är, att man här har en mängd vackra damer; derpå igenkänner man åter Weſtergöthland och Bohuslän. Den fria ton, ſom här är rådande, men ſom dock är lika långt

skillgd ifrån sjelfsvåld, som en tvungen etiquette, tillåter för öfrigt hvar och en, att i sin lilla mon bidraga till sällskaps-munterheten. Jag skall alltid med nöje erindra mig de glada dagar, hvilka här nästan för hastigt försvunno för mig. Dessutom kan man här genast göra den anmärkningen, att Götheborg är Sveriges England, då Stockholm mera bör anses för Sveriges Paris. Engelska smaken herrskar här ända ifrån frukostbordet till dess man insveper sig i midnattens negligé. Man frukosterar på Engelska, man dricker porter och portvin, man serveras med Toddy både före och under det man dricker thé, man rider, och man kläder sig alldeles som de moderne Herrarne i Pallmall och Westminster. Men oaktadt allt detta, blifver dock en främling i deras sällskap alltid emottagen med utmärkt artighet och vänskap, hvilket öfverallt i Sverige är så vanligt, att man der ej kan föreställa sig något annat. Dessa sällskap, och de rikare stadsboernes trägårdar och egendommar, så väl i förstäderne, som nära utom staden, jemte farter till några lustställen, måste utgöra det hufvudsakeliga af Götheborgsboernes nöjen. Den härvarande Theatern förekom mig mycket medelmåttig

För öfrigt är Götheborg utan tvifvel, i anseende till den der rådande Engelska smaken och den starka handelsrörelsen, ett mycket dyrt, kanske äfven det dyraste ställe i Sverige. För en liten kammare, till exempel, måste jag dageligen betala en Riksdaler, och allt det öfriga i proportion; likväl bodde jag väl och lefde rätt muntert. Med min nattro

härſtädes var jag dock mindſt belåten, och den ſom haft mera behof af denna naturens balſam, än jag, viſsa tider, ſkulle här ej varit ſärdeles väl logerad. Förſta aftonen kom jag mycket ſent i ſäng. Redan klockan fem om morgonen hade jag Artillerie-muſikanter utanför min dörr, hvilka för mig ſpelade ſin lyckönſkan öfver min ankomſt till ſtaden. Wakten vid tullen måſte genaſt hafva förrådt mig, ty Policen kunde icke hafva fått veta mitt namn ſå haſtigt, åtminſtone var jag ännu icke anmäld ſom reſande. Denna muſikaliſka påhällsning vankas äfven i Stockholm. Knappt hade de lemnat mig, förr än jag feck beſök af Judar och Judinnor, hvilka ville växla, ſchackra och köpa Contrebande, emedan de trodde att jag kom ifrån Hamburg eller Köpenhamn. Jag behöfver knappt nämna, att tre eller fyra hårfriſeurer ſedermera ſtrandade på mitt klipta hufvud. Följande morgonſtunderne voro lika oroliga för mig. Brandvakten, det meſt antimorpheiſka folk ſom fins, ſtadnade alltid vid hörnet af det hus jag bebodde, och framſkrålade der ſin ſäkerhetsſång: på det vackra torget utanföre exercerade Under-Officerarne recruter i förſta dag-gryningen; på grannens gård började tvenne orrar lika tidigt ſin kuttrande kärleksſång. Huru ſkulle man der kunna få ſofva riktigt ut, hellſt då man, ſom jag, vanligen förſt efter midnatten hemkom ifrån ſitt afton-ſällſkap?

Resa ifrån Götheborg till Gefle.

Min afreſa ſkedde den 16:de Maji, efter 8 dagars viſtande derſtädes. Jag ſtällde nu

min kofa norr ut, och anträdde min refa till Wermeland, för att fedan derifrån, genom Wäftmanland och Dalarne, taga återvägen till Öfterfjön, den jag för några veckor fedan lemnat. Förfta dagsrefan, ifrån Götheborg till Sallum, var 6 mils väg.

Det var en vacker dag, då jag klockan emot 11 på förmiddagen refte ut igenom famma tull, der jag inpafserat, och redan låg marken mera vårlik omkring mig. Jag offrade derföre med mera beredvillighet min fkärf åt de fattige ålderftigna perfoner, fom vid de många öppnade grindar, hvilka förekomma under nära halfannan mils väg utom ftaden, framräckte fina händer och hattar. Här fer man vid vägen mycket ftenmurar i ftället för gärdesgårdar. Nära vid Kongelf pafserade jag floden på en färja, och hade ftraxt derefter en annan, midt emot ruinerne af det gamla flottet, fom fordom varit Kong-elfs Fäftning. Färj-penningarne äro mycket måttliga. För häft och vagn betalar man halfannan eller halftredje fkilling, i proportion efter ftrömmens bredd. Det gamla flottets belägenhet på en grön kägelformig kulle, bildad af naturen, är mycket romantifk. Ett par torn och en del af murarna ftå ännu qvar, men fmåningom förfvinna väl äfven de, emedan hvilken fom vill får utan åtal borttaga ften derifrån. Det är på tre fidor omgifvet af vatten, och den tillgängliga fidan är äfven mycket brannt. Fäftningen kallades Bohus, och gaf namn åt hela provinfen. Staden och trakten deromkring är äfven ganfka hygglig; man fer här många fruktbärande trägårdar, och vackra flickor,

ſom äfven kunna blifva det. Tvenne af värdinnans döttrar på gäſtgifvare-gården kunde viſt, utan att behöfva rodna, ſtå ibland verkliga ſkönheter. Ögonen och tungans liflighet caracteriſerar Bohusländningen.

Wägen till Hede på andra ſidan om Kongelf är bergig, backig och kal, och man ſer der få åkerfällt. Men han är ſå mycket mera angenäm emellan Hede och Bäck. Man åker längs efter ſluttningen af ett berg, ſom beſtändigt ſynes tilltaga i högd, hvarjemte ſkogsbackar och ängar behagligt omväxla på andra ſidan ned åt elfven, den jag nu ſkulle få beſe på deſs för mig ännu obekanta ſida, ända till Wennersborg. Ofvantill är berget beväxt med tall, längre ned, emellan klyftorna, med en ſkön löfſkog, ſom redan ſtod i ſin grönſka. Närmare Bäck blifver nejden mer och mer liflig, och de väl byggda byarne förråda äfven välmåga. Åkerjorden är god; ängarne af bördig jordmon, elfven ger tillfälle till fiſke och mångfalldig annan induſtri; denna ſida af elfven är öfverallt mycket vackrare än den andra. Sjelfva Bäck viſar en äkta Alptrakt — ſedermera ſåg jag många af ſamma beſkaffenhet — Högt upp på branta berg ſtå tallar, nedanföre växer löfſkog, och gröna björkar hänga öfver klyftorna, emellan hvilka lifliga bäckar framſorla. Det vattenfallet, ſom nedſtörtar i byn, är i ſynnerhet ſkönt. Ofvanföre ligger en ſnygg gård, med gröna åkrar; getter och får betade rundt omkring, tvänne qvinfolk tvättade kläder i bäcken, en liten flicka om 14 år med friſk färg och klara ögon ſjöng och trallade bakom hjorden, ſkepp och båtar ſimmade

i elfven. Här, tänkte jag, är äfven ett Sicilien, men Theocrit och Näktergalen fattades.

Trakten emellan Bäck och Holm eller Ström är dock ostridigt den vackraste på denna vägen. Ännu har man beständigt berget till vänster, men detta berg tilltager alltid i fägring. Ett romantiskt skönt vattenfall störtar sig vid Tröska, i en odelad vattenmassa, till 30 fots högd, ned öfver klipporna, och delar sig slutligen i en mängd smärre fall. Korrt förut passerar man det vackra Lund, som med sina snygga hus och trägårdar är beläget i en lund af björkar, askar och alar, och utgör i det hela nästan blott en lund, som sjelfva namnet uttrycker. Alla menniskor äro sysselsatte på åkrarna med korn sådd och i trägårdarna med sättningar. Sjelfva Holm har en leende belägenhet nästan öfver elfven, och snedt öfver ser man Edet.

Jag afreste i skymningen, och hade bestämt nästa håll Sollum, som är helt korrt till mitt nattqvarter. Men en löjlig händelse gjorde, att jag anlände dit rätt sent. Jag sade min skjutsbonde mycket tydligt hvart jag ärnade mig, och han, en 14 års gosse, svarade ja, och smällde på hästen. Detta raska kreatur, som jag feck vid Holm, trafvade vägen fram, under det pojken hvisslade och sjöng, och jag försänktes i mina drömmar. Wi åkte och åkte, men slutligen började det se mig misstänkt ut. Efter den tiden vi hade åkt borde vi redan hafva varit vid Sollum, och dessutom syntes mig vägen gå för mycket vesterut, i stället för i norr. Jag frågade der-

före flera gånger: är detta riktiga vägen till Sollum? Gofsen var alltid färdig med sitt ja, log och hvifslade. På detta sätt fortsattes resan genom en vild bergstrakt, öfver klippor och dälder; den stjernbeströdda himmelen speglade sig i en mängd sjöar, rördrummen bullrade, men ingen ström brusade. Jag lät det gå, och slutligen stannade vi vid en gästgifvaregård. Min första fråga var, är detta Sollum? — Man svarade, nej, det är Åsen, på vägen till Uddevalla. Nu blef jag ond, och trätte på pojken, som, öfvertygad om sin villfarelse, började tjuta och gråta, och bekände, att han trott det jag endast skämtade, då jag efterfrågade Sollum, emedan man vid Holm sagt honom, att jag ärnade mig till Uddevalla. Hvad var att göra? Han hade redan spänt ifrån, men jag befallte honom att åter spänna uti sin häst. Wi hade i stället för $\frac{3}{4}$ mil åkit nära två, och den stackars hästen borde således nu draga mig och mina saker denna väg tillbaka nästan till Holm, och sedan vidare till Sollum. Här stod en flicka mycket okládd med svart utslaget hår, och rådde mig att äta litet qvällsvard och blifva qvar här öfver natten, och sedan resa i god tid följande morgon. Jag var nu för mycket förtretad, och ehuru hungrig och trött, hade hvarken Leda eller Phryne kunnat hålla mig qvar. Flickan hjelpte oss spänna före, och skaffade sedan mig och gosen en par smörgåsar och ett glas öl till vederqvickelse, hvarefter vi åter begåfvo oss tillbaka på denna förtretliga väg. Jag befallte pojken köra sagta, emedan vädret var vackert, och det gjorde

mig ondt om häften. Men, till råga på olyckan, ſtupade häften omkull vid farten utföre en backe, och låg nu flåſande under tyngden af mitt åkdon. Jag trodde att han ſkulle dö, men vi losſade honom ifrån ſeltygen, och han reſte ſig åter upp, hvarefter vi lagade allt hvad ſom gått ſönder eller kommit i oordning, och efter en timmes arbete under midnatten, här midt i ödsliga ſkogen, fortſatte vi åter rätt raſkt vår reſa, ty det ihärdiga kreaturet ſtupade ej af mattighet. Ej långt ifrån Holm kommo vi åter på rätta vägen till Sollum, ſom närmare denna gäſtgifvaregård är något elak och backig. Klockan 3 om morgonen hann jag ändteligen fram, då jag kunnat vara der klockan 10 om aftonen. Här hade jag icke mycket bättre äfventyr; en ond ande hade på detta ſtället förſamladt en mängd ſmeder och matroſer ifrån Trollhättan, hvilka drucko och ſjöngo. Men icke deſs mindre förbarmade ſömnen ſig öfver mig, ehuru deras högljudade ſkrål länge afhöll honom.

Den 17 Maji reſte jag ifrån Sollum till Mällerud, ſom utgör 6 ½ mil. Klockan 7 om morgonen begaf jag mig på vägen. Under förſta hållet till Intaka drager ſig berget längre in åt landet, och man har mera ſlätmark, med kullar och utan ſkog. Här börjas åter en mängd ſmå inhägnader. Man nyttjar vält både på korn- och ärtland; här och der hade man på denna åkerredſkap inrättat ett ſlags ſäte, på hvilket den körande ſatt. Åkerſtrömsſluſsen är belägen vid Intaka. Gäſtgifvaregården ligger vid ſtrömmen, och är väl byggd.

Här var en ſvärm ſkeppare och matroſer, och på gäſtgifvaregården hade man dans och muſik; men värdinnan ſom juſt nu återkom ifrån gärdet, bannade flickorna, körde dem åter hvar och en till ſitt arbete, och efter mycken träta, gaf hon omſider ſkepparena brännvin. Som detta oväſende ej behagade mig, höll jag mig utanföre, i det värmande ſolſkenet, till deſs min häſt ankom.

Wägen till Wennersborg, ſom utgör half annan mil, är ej ſärdeles angenäm. Man åker öfver kala backar, och jordmonen blifver ſynbart ſämre, ju närmare man nalkas ſtaden. Jag ſåg här för ſiſta gången mina gamla vänner Halle- och Hunnebergen, och ännu en gång ſåg jag Trollhättans härlighet inunder mig. korrt derefter paſſerade jag en bro öfver Carlsgrafven, ſom förenar en vik af Wenern, vaſsbotten med elfven. Denna vik drager ſig rundt omkring ſtaden. Denna lilla ſtad ſynes vara mycket liflig, och har viſst vunnit mycket genom den nyſs öppnade ſegelfarten i elfven. Den är till yttre utſeendet rätt vacker, hvilket härrör deraf, att en eldsvåda för 26 år tillbaka förſtörde ſtörre delen af de gamla huſen. Torget är rymligt, och huſen rundt omkring, ſamt på närmaſte gator, äro alla väl byggda. Emedan ſtaden är på tre ſidor omgifven af vatten, ſynes den likaſom ſimma deruti. Wid middagsbordet rådde mycken munterhet, emedan der voro många Officerare af Weſtgöthadals Regemente ſom hade ſitt Möte, hvilket förutgår Regiments Campementet.

Klockan var tre, innan jag afreste. Öfver Wassbotten går en lång vacker bro, nästan lik den Wittenbergska. Wanliga bro-afgiften i Sverige är en skilling Banco. Jag befann mig nu snart i Dals land, en liten Provins längs utmed Venern, och som till sin politiska styrelse är förenad med Westergöthland. Wägen till Dykälla är backig och stenig, omgifven af martallar och björkbuskar. Emellan Dykälla och Österbyn hade jag en usel häst, som genast tröttnade. Jag hade således god tid att philosophera och betrakta nejden. Landet var här mera slätt och mindre stenigt. Man ser här större fält, som äro bättre odlade än de föregående, och många snygga hemman och byar förekomma. Ty värr ser man äfven här mycken jord ligga såsom betesmark, öfver allt beströdd med mullvadshögar. Den upplöjda jorden är icke illa arbetad, och åkrarne som äro förfedda med djupa uppskottade diken, likna trägårdssängar; nästan öfver allt ser man inhägnader. Förnämsta sädet är råg och hafra; på bättre jordmon korn, samt litet ärter. På några ställen förmärkte jag inhägnader på trädesjorden; men få landtbrukare så gräs och foderväxter.

Här måste jag vänta länge på häst, och språkade emedlertid med den hyggliga värdinnan, lekte med hennes två täcka och snygga barn, och hörde af mormor flera underbara sagor om sjö- och skogsrå, hvilka just hafva sin hembygd i Bohusläns och Dals land af skogar och sjöar uppfyllda trakter. Hon gjorde mig en lång berättelse, huru hennes farfar haft en Näck, den han fångat vid sjön ibland

sina häſtar med ett rep, ſom förut varit klockſträng i kyrkan. Detta ſjötroll hade han alltid ſorgfälligt förvarat uti en koja i ſkogen, der han födt det med fiſk och fogel och annan mat. Det hade varit långt och ſtarkt, och ſkapadt ſom en menniſka, men mycket ludet och haft gröna ögon, ſom ſkimrade förfärligt. Farfar förde det alltid med ſig, då han for ut att fiſka, och han hade aldrig förr i ſin lefnad fått ſå mycket fiſk. Men efter några års förlopp hade klockſträngen blifvit utnött, då Näcken åter ſluppit lös, och ſedan i ſin frihet gjort gubben många ſpratt. Härvid måſte jag äfven nämna en annan hemlig kraft, ſom är fördold i en dylik klockſträng; den kan anſes för ett verkeligt kärleksband. Om man fruktar, att den älſkade ſkall blifva obeſtändig, ſå tager man en dylik ſträng, pasſar på ett lägligt tillfälle, och kaſtar oförmodat detta rep omkring hennes hals. Detta är ett ſäkert botemedel emot alla Asmodei ränker, och förenar tvenne älſkande faſtare, än om de blefvo ſammanſmidde med jern och ſtål. Emedlertid uppehöllo vi oſs icke blott i andeverlden, utan ſpråkade äfven öfver åtſkilligt, ſom angeck vår verkliga verld. Öfverallt i Sverige kan man tala med allmogen, ſom i allmänhet har ett godt och redigt förſtånd, och der Bonden ej är förmycket betungad, yttrar han ſig med ett förtroende och en öppenhjertighet, ſom ofta är i hög grad intagande.

Man finner ännu här ſådana ſmå hus, ſom ſå ofta förekomma i Veſtergöthland, i hvilka ſtug-rummet vanligen ſträcker ſig ända upp till kroppåſen, och taket invändigt är

brädbeslaget. Skorstenarne tilltäppas vanligen utanpå taket, sedan brasan fullkomligt nedbrunnit, för att qvarhålla värmen i rummet. Westergöthlands och Dalslands Invånare hafva dock ett alldeles eget bruk, nämligen, att de ofta sätta sina fenster i det sluttande taket. Nog äro dessa fenster både in- och utvändigt väl förvarade i ofta tredubbla ramar, men detta hindrar dock icke alltid regnet att tränga sig igenom. De medföra äfven den olägenheten, att de ej sprida så mycket ljus, som väggfenster. Då solen under vintertiden kastar sina strålar mycket snedt, hellst emot aftonen, så är det redan mörkt i en sådan stuga, då det i rum med vanliga fenster ännu är fullt dag.

Sista hållet til Mällerud åkte jag på aftonen. Landet är i allmänhet til det mesta flakt och icke skogrikt, men närmare Mällerud är det lågländt, och mer likt kärr, än ordentlig och odlad mark; här och der ser man skog, stora sträckor ligga för fäfot, ängarne äro betäkta med buskar och tufvor.

Den 18 Maji reste jag ifrån Mällerud til Malöga, som utgör $8\frac{1}{4}$ mil. Redan klokan 5 om morgonen satt jag i åkdonet, vädret var obeskrifligt vackert, men vägarne mycket dåliga, ty ju längre man kommer åt norden, dess mera mötes man af is och snö, samt äfven af vattenflöden. Först hade jag en kärrbunden mark, sedan skog med vakra backar och strömmande bäckar. Ibland en mängd tallar och björkar träffar man här äfven ganska stora ekar, som bevisa, at man här kunde med framgång plan-

tora mera ekſkog, blott man med alfvare tänkte derpå. Morgonen var vacker, och den mängd gökar, orrar, traſtar och ſmåfoglar, ſom här låto höra ſig, erſatte briſten af lärkor och näcktergalar, hvilka ſednare man i Sverige blott får höra i Skåne, på Gottland, och på några få andra utvalda ſtällen. Min reſa genom denna trakt var högſt angenäm; i ſynnerhet var det förtjuſande vackert vid Wenerns vik, der man pasſerar öfver en lång bro kallad köpmannabron. Der framtränger ett bruſande fall genom en trång bergsöppning, der allt det vatten, ſom hitſtrömmar ifrån hundrade ſjöar och tuſendetals berg, ända ifrån Norrſka gränſen, utgjuter ſig i Wenern. Stränderne äro på båda ſidor mycket höga, isſtycken ſimma i ſtrömmen, en mängd öar framſkymta på den ſtora ſjön, der vattnet är rent ifrån is, ſtår det klart och ſtilla, ſom en ſpegel, emellan de höga ſkogbeväxta bergen. Jag ſtadnade här en god ſtund, och hvarje främling, ſom reſer denna väg, ſkall viſst göra det ſamma, ſå öfverraſkande ſkönt är detta Naturens ſkådeſpel. Hjordar betade på andra ſidan, fiſkare rodde icke långt ifrån oſs, och längre borrt drogo andra landnot. En vild katt, eller ſom man här kallar den, kattlo, ett djur ſom ſällan viſar ſig, ſprang tvärt öfver vägen. Min ſkjutsbonde tog ſtraxt af ſig hatten, och ſpottade uti denſamma. Sedan berättade han mig vidlöftigt om allt det onda, ſom detta djur medför, och hvilket anſes för en af Hin ondes äldſta bundsförvandter. En gång hade han om aftonen ſett en kattlo, och ſedan kommit ſå på vill-ſpår, att han ſäkert förlorat lifvet, om han ej lyckligtvis träffat

ett par karlar som under natten lurade på björnar.

Här märkte jag genast, att våren gjort mycket större framsteg omkring Götheborg, ty der var redan grönt öfver allt, samt snö och is borta, då deremot här ännu ingen björk var utsprucken, utan i stället såg man ofta alnshög snö i skogen.

Straxt framom och på ömse sidor närmast Torpane äro fälten sämre och boningshusen usla. Jag fann här inga så vackra byar, som i går omkring Östebyn. Ifrån Torpane till Åmål har landet ett magert utseende, med sandig och till en del kärrbunden jordmon; sedan har man till det mesta berg och skog. Åmål är en liten stad, vid ett hörn af Wenern, och midt igenom staden går en ström, som leder vattnet ifrån flera sjöar i det stora Svanskog. Invånarne lefva till det mesta af handel med bräder och jern; äfven såg jag här stora uppstapplade högar af schiffer. Dalsland utskickar denna schiffer vidt och bredt omkring i alla provinser vid Wenern; det är den bästa takschiffer, som man kan önska sig, och utmärker sig framför många andra slag af schiffer genom en vacker ljusgrå färg. Den enda ordsak jag har att berömma denna lilla stad, är det sköna öl jag der drack.

Klockan 1 fortsatte jag resan till Afvelsäter. Wägen går till det mesta igenom en med berg uppfylld skog kallad Afvelsätersskogen, och som utgör Wärmelands gräns. Ifrån Afvelsäter hade jag en munter skjutsbonde,

ſom ſjöng för mig en tyſk viſa, ſom han kallade den, och hvilken han lärt af matroſer i Uddevalla. Den var hvarken Tyſk eller Svenſk, men icke deſs mindre roade den mig, emedan han ſjöng den med en ren och god röſt. Till betalning måſte jag ſedermera äfven ſjunga en viſa för honom, och på detta ſätt förkorrtade vi vägen genom ſkogen. Här ſågo vi gruſliga förhärjningar, ſom vattnet gjort. Min ſkjutskarl ſade mig, att en 5 till 10 mils landſträcka åt vänſter ännu icke på många veckor kunde pasſeras, emedan den myckna ſnön denna vinter åſtadkommit ett vattenflöde, ſom bortfört både broar och qvarnar. För tvenne dagar ſedan hade en Landtmätare med häſt och vagn blifvit bortförd af vattnet, då han pasſerade den vacklande Kilabron öfver Byelfven. Wi foro äfven öfver denna elf, ſom frambruſar emellan klippor och höga ſtränder. Trakten häromkring är obeſkrifligt vacker, med nätta hemman och några rätt hyggliga Herrgårdar. Guſtafskrog är både i anſeende till belägenheten och åbyggnad ſäkert en af de vackraſte gäſtgifvaregårdar man vill ſe. Jag var alldeles förtjuſt, ſå väl af denna nejd, ſom af det vackra vädret. War det då underligt, om allt ſedan förekom mig ſkönare, än det i ſjelfva verket var? Den ſtora trägården, det ſnygga rum, hvaruti jag befann mig, värdinnan och hennes flickor — allt hade för mig ett retande utſeende. Men detta oaktadt ſtadnade jag ändå icke qvar, utan reſte två mil längre fram till Malöga.

Under

Under den första tredjedelen af vägen utbreder sig en skön Amphi-theater, som presenterar leende och väl skötta åkerfält vackra landtgårdar och ängar, samt här och der små lundar af björk och tall. Wid de flesta gårdar fann man en allée af lindar, björkar eller rönn. Aftonsolen utbredde en obeskrifligt mild glans öfver hela den stilla nejden. Jag tyckte mig här finna något som liknade mitt fädernesland, och inbillade mig vara i grannskapet af de vackra skogarna och skogbeväxta kullarna vid Put-bus. Sådan var första milen. Den öfriga delen af vägen går igenom en vild skogstrakt. Wid Ed geck jag öfver på en färja, der man hade mycken möda att skjuta ifrån sig isen, och klockan 9 anlände jag till det usla nästet Malöga, der jag hvilade öfver natten.

Denna och äfven de följande dagarnes resa var mig rätt angenäm, i anseende till alla de glada, med utmärkt godhet och ärlighet tecknade ansigten, som man här ser öfver allt. Man finner här hos folket mera allmänt än vanligt något trubbiga lejon-näsor, samt mera djupt liggande ögon. I Dals land och några delar af Wärmeland äro hustrur och flickor merändels vackra och hafva liflig färg. De flesta gå barfotade både inne och ute i arbetet. Alla helsa med en korrt nigning, likasom hos oss i städerna. Hustrurna bruka mössor, men flickorna hafva ofta bara håret, flätadt och uppfästadt. Det var något nytt för mig, att i Wärmeland se qvinfolk på åkrarna, sysselsatta med sådden.

Den 19 Maji ärnade jag mig ej längre än till Carlſtad, 3 ¼ mil ifrån Malöga. Jag afreſte klockan half ſex, och hade genaſt en färja vid den ſtora ſjön Wermelens utlopp i Wenern, dit vägen bär djupt ned ifrån den högländta ſkogen. Wi arbetade länge, och hade mycken möda att afhålla ſtora framſimmande isſtycken. Ännu var ſtörre delen af Wenern betäckt med is, men efter fyra dagars förlopp hade all is och ſiſta lemningarne af vintren förſvunnit i ſödra Wärmeland, utom i ſkogarna och på några höga berg. Wägen till Lillnor, förſta ſtation, går öfver en lågländt ſandig mark, och det enda vackra man der ſer, är Nors - eller Frykne - elf, vid hvars ſtrand man åker ungefär en fjerdedels timme. Derifrån till Carlſtad har man en ledſam och enformig halfannan mils väg, öfver en ſandig och mager jordmon, genom marſkog. Jag vaknade förſt vid den bruſande Clara-elf, och rullade öfver en prydlig bro in i ſtaden.

Carlſtad har för mig varit ett ganſka angenämt ſtälle, i anſeende till de älſkvärda perſoner jag der lärt känna, och i hvilkas ſällſkap jag en gång reſt dit. Äfven anſer jag Wärmeland för en af de hyggligaſte provinſer i hela Sverige, ſå väl genom minnet af den vänſkap man der viſat mig, ſom i anſeende till deſs hederlige Invånare i allmänhet. Jag har tvänne gånger på olika tider varit i Carlſtad, och ſkall alltid med varm känſla tänka tillbaka på de glada dagar jag der njutit. Sjelfva ſtaden är ej ſtor; den har ungefär 2000 Invånare, hvilka till det meſta lefva af handel inom provinſen, ſjöfart på Wenern, och ut-

skeppning af vid pass 40,000 skeppund jern. Staden ligger på en ö, som är känd under namn af Tingvalla-ö, och som formeras medelst tvenne grenar af den stora Clara-elfven. Den sträcker sig till båda grenarne af elfven i en bugt af ön, och en vacker bro går öfver hvardera grenen. Här finnas många vackra hus, i synnerhet längs efter elfven, hvaribland äfven må nämnas Assemblée-huset. Torget är stort och regelbundet, Rådstugan, Biskopshuset, Gymnasium och Dom-Kyrkan äro ansenliga byggnader. De bästa husen äro täckta med ljusgrå schiffer, som gifver dem ett gladt utseende; många hafva äfven torftak. Gatorna äro nästan öfverallt väl stenlaggda, breda och räta.

Gymnasium är en prydlig byggnad, men ty värr fattas Fond till dess underhållande. Mycket är derföre förfallit, och mycket har icke en gång blifvit fullbordadt efter första planen. Tredje våningen är inrättad till Observatorium. Der finnes en rätt artig Naturalie-Samling, som under Herr Lector Fryxells uppsigt vunnit mycket, och säkert skall vinna ännu mer, om denne man länge förblifver vid denna syssla. För åtta år sedan förstörde en eldsvåda härstädes ganska mycket. Ifrån Observatorium har man i synnerhet en skön utsigt öfver Wenern och dess öar. Dom-Kyrkan är 74 år gammal, och dess byggnad fullbordades 1730. Hon är byggd af en Tysk Murare, kallad Mäster Haller ifrån Sachsen, och som genom detta arbete verkeligen ökat sina Landsmäns ära. Sjelfva domens djerfva och vidlöftiga hvalf är ett mästerstycke, och det enkla

lätta utseende, hvarmed det hela presenterar sig, länder i synnerhet till Byggmästarens beröm. Bakoti Kyrkan begeck han dock en förseelse, ty för en trappas skull kommo pelarne något i oordning; för att skyla detta fel, måste man bygga altaret något för långt fram. Häröfver förargade han sig så, att han ifrån den tiden förföll till liderlighet, och vistades sedan vanligen på alla krogar; men han var för öfrigt en så munter och qvick man, att hans infall ännu äro i allas mun derpå orten. Han feck mycket hedrande tillbud både ifrån Stockholm och Petersburg, men man kunde ej bringa honom ifrån sitt oordentliga lefnadssätt. Kyrkans altare är äfven mycket skönt och enkelt. Man har der upprest ett korss, och tvenne figurer, Andakten och Religionen, modellerade af Sergel, stå vid sidorna; Sergels namn säger redan, att dessa figurer ej äro af vanliga slaget.

Jag förrättade min Pingst-andakt i denna Kyrka, i synnerhet för att tillika taga här varande physionomier i ögnasigte. Man röjer ingen lysande skönhet, eller de starka drag, som utmärka stort mod eller qvickhet; men deremot ser man uttryck af redlighet och godhet, hvilka böra utgöra grundragen för all skönhet, och utom hvilka ett ansigte alltid misshagar mig. Nästan alla Wärmländningar som jag lärt känna, kunna berömmas för dessa dygder. Måtte de länge bibehålla sig hos dem!

Pehrmäss-marknaden i denna stad, vid början af Julii månad, är mycket berömd och då församlas nästan hela provinsen härstädes.

Denna marknad är mycket munter och liflig, och man ser då likasom en målning af alla Wärmlands Invånare, deras särskilda drägter och physionomier. Så väl då, som äfven ofta under vintren, gifvas muntra baler i Assemblé-huset. Wärmeländningarne äro af naturen Sveriges mest glada och gästfria Invånare. Der är ett godt och redligt folk, sans peur & sans reproche.

Redan i tvenne år har ett Sällskap till jordbrukets upphjelpande i provinsen, haft sitt säte i Carlstad, hvars inrättning blifvit befordrad genom flera egendoms-herrars biträde, samt flera Patrioters och äfven nu varande Landshöfdingen Baron Nolckens bemedling. Detta sällskap kan blifva af mycken vigt för Wärmeland, i synnerhet genom några dess medlemmars ifver och verksamhet, hvilka äro män af stora kunskaper och utmärkt vänner af sitt Land. Jag har nästan icke sett någon provins i Sverige, der man visat så mycken oegennyttig verksamhet i asseende på åkerbruket, och der man arbetat med så mycket nit för att befrämja denna konst, som utan tvifvel är den första af alla i en Stat. Längre fram ärnar jag tala mera i detta ämne.

Här synes vara rätta stället att nämna de Institutet, som i synnerhet bidragit och ännu bidraga till befordran af cultur och industri inom Fäderneslandet. Dit hör först och främst den *Kongl. Svenska Wetenskaps-Akademien*, som inrättades under förra hälften af 18:de århundradet. Den har icke allenast utmärkt sig genom sina af hela Europa erkända förtjenster,

i affeende på folida vetenfkaper, utan äfven bidragit mycket till National-induftriens upplifvande och befrämjande genom underfökningar och upplysningars meddelande i många allmänt nyttiga ämnen, på hvilka den fäftat folkets uppmärkfamhet. Äfven har den utdelat flera belöningar till dem, fom upptäckt eller närmare utvecklat fådana rön, fom dermed haft mer eller mindre gemenfkap.

Omkring år 1770 inrättades ett fällfkap under namn af *Svenska Patriotiska Sällskapet.* Det tog fitt fäte i Stockholm, men hade Ledamöter ifrån alla Rikets provinfer. Ännu bibehåller det fig, och har ett eget hus, ett Bibliothek, och en Secreterare, för det närvarande Doctor Ruthftröm, ett af Sveriges bäfta hufvuden. Sällfkapets ändamål är, att genom præmier uppmuntra och belöna all till allmän nytta ledande verkfamhet, induftri och dygd, att uppgifva prisfrågor, utgifva nyttiga fkrifter i allmänna Hushålls-vetenfkapen, faftfälla prifer för uppfinningar, för Manufactur- Handtverks- och Åker-redfkaps förbättring, och att med afpasfade belöningar hedra tjenftfolk på landet och i Städerna, fom länge och med trohet tjent på ett ftälle. Sällfkapet har äfven utgifvit Afhandlingar, i hvilka man finner många faker, fom förtjena uppmärkfamhet, och en Hushålls Journal ifrån år 1776 till år 1780, der många fådana ftycken äro famlade. Man kan närmaft lära känna detta Sällfkaps inflytelfe och verkfamhet genom några årgångar af en Weckofkrift, fom utkom under namn af Stockholms Weckoblad, och fom innehåller många färfkildta bevis derpå. Man finner till

exempel, att modeller till förbättrade åkerredſkap blifvit utſände i provinſerna, att potates-planteringen blifvit befordrad på de orter, der den varit mindre känd, att bönder eller deras drängar, ſom utmärkt ſig genom ſällſynt flit eller uppfinningsgåfva, genom bättre åkerbruk, ſtenbunden marks rödjande, ſtenmurars uppſättande, kärrs utdikning, trädplantering, biſkötſel eller boſkaps-afvelns förbättring, af Sällſkapet erhållit offentliga priſer; och många Patrioter, ſom ſett huru mycket godt Sällſkapet verkeligen uträttat, hafva derigenom funnit ſig föranlåtne, att göra Sällſkapet anſenliga donationer, till desſa lofliga afſigters befrämjande.

Finnland, denna för Sverige ſå vigtiga provins, har under de 20 ſiſta åren, men i ſynnerhet ſedan ſiſta Finſka kriget, gjort ſtora framſteg, ſå väl i afſeende på befolkningen, ſom ett bättre åkerbruk, och öfver allt derſtädes viſar ſig hos folket en ſtörre verkſamhet, än förut. Sluteligen har man här äfven inrättat ett ſällſkap, ſom i förening med Invånarnes driftighet, ſäkert ſkall hafva en lycklig inflytelſe. Detta ſällſkap ſtiftades på Konungens Födelſedag den 1 November 1797, och ſtår under Hans Maj:ts höga beſkydd; det bär namn af *Kongl. Finska Hushålls-Sällskapet.* Deſs ändamål är i ſynnerhet att bidraga till kännedom af landet, deſs beſkrifning, induſtri och cultur, ſamt förbättringen deraf. Sällſkapet uppgifver prisfrågor, utdelar præmier, ſöker att upphjelpa hvarje näringsgren, och att afſkaffa gamla ſedvanor, odugliga methoder och redſkap. Man har redan utdelat åker-

redſkap, biſtockar och potates till ſättning, ſamt beſtämt præmier för uppodlingar för nya nyttiga växters införſel, för moraſers utdikning, för ſtenhus-byggnaders och ſtenmurars uppförande. Man har uppgifvit förſlag till råa materialiers bättre beredande, ſom till exempel pelsverk och tjära. Planen är, att till trycket befordra nyttiga Afhandlingar, att ſprida upplysning i hushållsämnen, befrämja kol-inrättningar och Magaſiners anläggning, och att låta trycka ſmå afhandlingar till läsning för allmogen, för att derigenom bibringa denſamma bättre begrep i hvarjehanda ämnen. Äfven är ett utkaſt gjordt till en ſockenbeſkrifning, ſom ſkall ſkickas till Präſter och Tjenſtemän uti hvarje Paſtorat och diſtrict, jemte en mängd frågor om ortens Climat och beſkaffenhet, om jorden och deſs indelning, folkmängden, ſeder, caracter, lefnadsſätt, näringsfång, åkerbruk, ſkogars ſkötſel, ängars och betesmarkers ans, boſkaps-ſkötſel, djurfångſt, den nytta man drager af ſkogarna m. m. Ibland Sällſkapets Ledamöter finnas månge berömde och patriotiſke män, icke endaſt inom Finnland, utan äfven ifrån Sverige. Sällſkapet har redan i gåfvor erhållit 20,000 Riksdaler. Man finner många af deſſa uppgifter uti tvenne Band af Sällſkapets Handlingar, ſom redan utkommit, hvilka, äro mycket interresſanta, och lofva mycket godt för framtiden.

Utom deſſa ſällſkap äro de redan nämnda, ſom, man inrättat i Nerike och Wärmeland, ſamt ett på Gottland, ännu de enda.

Man har flera gånger föreslagit, att uti alla Sveriges provinser inrätta Åkerbruks- och Industri-Committéer under namn af *Hushållnings-Nämnder*, men ännu har det förblifvit vid blotta förslager och planer. Redan år 1742 afgeck ett Kongl. Circulaire-Bref till alla Landshöfdingar, om visse mäns utväljande, hvilka det borde åligga, att hafva uppsigt öfver Landthushållningen, och att befordra goda inrättningar för åkerbruket. Äfven 1771 utfärdades åter ett Circulaire, om ett åkerbruks-sällskaps inrättning i hvarje socken. Uti en Kongl. Kammar-relation af år 1776 anbefalltes äfven på det högsta sådana œconomiska sockensällskaps inrättning. Wid sista Riksdagen har man ock haft öfverläggningar i detta ämne. Gottlands œconomiska sällskap har i synnerhet under denna tiden utmärkt sig.

Med det samma, eftersom jag en gång vikit af från vägen, vill jag här bifoga något om den allmänna provincial-författningen, landets styrelse, samt det förhållande, hvaruti bonden och landtmannen stå. Man finner sig verkeligen i förlägenhet med de flesta läsare, både med det ena och det andra, som man måste vidröra, men som utan en lång förklaring, hvilken alltid afbryter berättelsens gång, endast till hälften kan förstås. Denna förlägenhet är så mycket större, som allt hvad vi Tyskar härom hafve oss bekant, alltid är mer eller mindre förvrängdt och förvirradt. Jag vill icke säga, att jag kan åstadkomma något fullkomligt, ty mitt förnämsta syftemål är, att bibringa andra ett någorlunda klart begrep

om det meſt allmänna deraf. Det vore pedantiſkt att här framſtälla hela afhandlingar, om jag ockſå kunde göra det. Jag önſkar blott, att genom denna lilla grundteckning kunna utbreda mera ljus öfver det, ſom jag framdeles här och der ſkulle kunna lätt vidröra, och hvarigenom dock något torde kunna vinnas.

Enligt en gammal indelning, ſådan ſom Frankrike och Tyſkland äfven fordom haft, ehuru den länge endaſt varit gällande ſåſom en fornhäfd, utgör hela Sverige flera provinſer, ſåſom Småland, Weſtergöthland, Upland m. m. Men denna indelning är nu mera, i affeende på de fleſta provinſerna, endaſt Nationel, icke politiſk. Så äro till exempel Dals land och Helſingland National-provinſer hvar för ſig, men i politiſkt affeende endaſt delar af en provins, eller rättare ſagt, af ett Landshöfdingedöme; deremot innefatter Småland tre Landshöfdingedömen, men utgör blott en provins. Samma olikhet förekommer äfven i affeende på Andeliga Stiften. Sverige är nu politiſkt deladt i flera Höfdingedömen eller ſå kallade Län. Högſta Styresmannen i Länet kallas Landshöfding. Hans ämbets-befattning ſträcker ſig både till Regerings- och Police-ärender, han preſiderar i Lands-Cancelliet, och äger att vaka öfver allt hvad ſom rör landets förbättring, folkökning, jordbruk, ſäkerhet och goda ſeder inom länet, äfvenſom att tillſe att länets öfrige tjenſtemän ordentligt ſköta ſina ſyſſlor. Han har äfven Domsrättighet, och befattning med många andra mål, ſom höra till den ſtörre policen inom landet. Till länets ſtyrelſe höra utom honom en Lands-Se-

creterare, en Lands-Cammererare, en Räntmäståre, en Länsbokhållare, en Cancellist och flere skrifvare. Uti hvarje District eller Härad äro visse tjenstemän tillsatte, som hafva Kronans Uppbörd om händer, eller vaka öfver allmänna ordningen. Desse kallas Härads- eller Krono-Fogdar, Häradsskrifvare och Länsmän. Kronofogden är den förnämste Uppbördsmannen i sitt District; Häradsskrifvaren är nästan att anse såsom hans Secreterare, som besörjer om förteckningar öfver afgifterna, Taxors, Contributions-sedlars och Mantals-längders upprättande m. m. Länsman måste bispringa dem båda. Denna är en Under-Uppbördsman i sitt District, verkställer alla executionsmål, och vakar öfver alla police-anstalter inom sin krets. På många orter har man valt ärlige och bofasta bönder till Länsmän. Desutom nyttjas de i många ärender, som höra till Länets œconomie eller Police. Efter Länsmännen följa Fjerdingsmännen, hvilka väljas ibland bönderna, och egenteligen ej äro annat än Police-Betjening på landet. Allt hvad som angår executioner, arresteringar, förbrytares transport ifrån en ort till en annan m. m. verkställes mest genom allmogen, så att styrelsen, ända till de lägsta befattningar, synes på ett skönt sätt i Sverige vara närmare förenad med hvad man kallar folket, än i andra länder. Det är endast vid stora och ovanliga tillfällen, som Landshöfdingen reqvirerar handräckning af Militairen.

Egentliga Lagskipningen i hvarje provins är en särskild sak, som ej hör under Länets styrelse, ehuru båda dock naturligtvis måste räcka hvarandra handen, och ehuru det ålig-

ger Landshöfdingen, såsom Konungens förste Representant på stället, att äfven vid Domstolarna vaka öfver behörig ordning, så att intet ofog der må förefalla. På landet finnas tvenne slags Domare, nämligen för Provinsen, och för mindre Districter inom densamma; de förre kallas Lagmän, de sednare Häradshöfdingar.

Under de första Seklerna af medeltiden hade Lagmän mycket anseende i Sverige, och stodo såsom det fria folkets Representanter och dess villjas äfvensom Lagens tolkar, nästan som Tribuni plebis i Rom, i spetsen för nation, samt imellan Konungarna och folket. Men ifrån 13:de århundradet försvann småningom detta deras politiska anseende, och de blefvo slutligen endast Öfverdommare på landet, såsom de förut varit. I äldre tider fans ett slags Police-Rätt under namn af Fjerdingsting, och hvarvid smärre mål och tvistigheter afgjordes; men denna Rätt synes tidigt hafva blifvit afskaffad. Derefter följde det vanliga Häradstinget, som på flera ställen hölls tre gånger om året. Emellan dessa voro tre stora ferier, Jultiden, såningstiden om våren och skördetiden: Julfrid, Wårfrid och Andfrid. Ifrån denna Rätt appellerades till Lagmannen och vigtiga mål kunde äfven gå denna Rätt förbi directe till Lagmans-Rätten — Wid Dommarens sida satt ett utskott af ärlige frie Landtbrukare, som kallades Nämnd eller Tolfmän, i äldre tider en ordentlig Jury efter Engelska sättet; man lemnar derhän, huruvida detta bruk, såsom någre påstå, antingen blifvit infördt efter Engelska Lagar, eller att det

härstädes uppkommit genom ett slags National-förvandtskap, eller likhet emellan båda Nationerna. Denne Jury afgjorde, huruvida den anklagade var brottslig, eller icke. Hälften af Nämnden kunde alltid jäfvas af Parterna, och några påstå, att Parterne sjelfve kunde tillsätta hälften deraf. Enligt de äldre Lagarna valdes Häradshöfdingen efter Lagens föreskrift; hvarje bonde var i sin ordning och efter upprop skyldig, att biträda såsom Nämndeman; Häradshöfdingen hade blott ett Härad, som kallades Häradshöfdingedöme, och hvarest hölls Ting tre gånger om året, sju dagar å rad. Dessa tre tider Lagtinga tima, och svarade ungefär emot den tid, på hvilken en Häradshöfding nu håller blott ett. Enligt gamla inrättningen höllos årligen öfver 20 Ting i hvarje Härad, då på samma tid nu blott hållas tre, hvilket några anse vara för litet. Nämnden har nu blotta formen qvar af den fordna Jury, som förklarade den anklagade skyldig eller oskyldig, hvarefter Dommaren enligt lag bestämde hans straff. Nog tillsättas ännu 12 ärlige och bofaste män i hvarje Härad, såsom Häradshöfdingens eller Lagmans biträdare, men de fälla inga Dommar. Dommaren underrättar blott Nämnden om saken, grunderna och bevisen, samt hvad Lagen deröfver säger, och då först gäller Nämndens mening något, när de enhälligt äro emot Dommaren, hvarigenom de formera ett veto.

En Häradshöfding utnämnes nu af Konungen, och flera Härader utgöra hans Domsaga. Igenom Process- och Rättegångs-ordningen af

år 1614, *) minskades Tingen ifrån 20 eller 30 till 3, och i några Härader blott till 2 om året, hvarvid ofta öfver 500 mål kunna förekomma, som skola afgöras.

Konungen utnämner äfven Lagmannen, som har sin bestämda Lagsaga, under hvilken 5 eller 10 Domsagor lyda; till biträde har han dervid 12 Nämndemän, ifrån de Härads-Rätter, som appellera till honom. Sedan år 1668 hålles icke mera årligen ett Lagmansting i hvarje Härad, enligt gamla bruket, utan blott ett i hvarje Lagsaga, ehuru stor den ock må vara. Ifrån Lagmans-Rätten appelleras till Hof-Rätterna, som äro fyra, nämligen två i Sverige och två i Finnland, och ifrån Hof-Rätterna slutligen till Konungens Högsta Domstol.

Sedan år 1793 har man i Dannemark och Norrige så kallade Förliknings-Domstolar, som söka att afgöra eller förlika små tvistigheter, samt förhindra en längre och vidlöftigare Rättegång, och dessa Domstolar skola hafva uträttat mycket godt i Provinserna. Några Patrioter hafva äfven i Sverige föreslagit sådana Domstolar.

Man ser af hela denna inrättning, åtminstone i anseende till sjelfva formen, att den härledde sig ifrån folket, och att den var till för folkets skull. I sjelfva verket betyder väl Nämnden nu icke mycket, men den tjenar dock till bibehållande af meningen om dess

*) Konung Gustaf Adolphs Rättegångs-Ordinantie, gjord på Riksdagen i Örebro år 1614.

betydenhet. Huru månge tolfmän finnas icke uti hvarje provins? Deras tillſättande gör dock alltid en heder åt deras Caracter och erfarenhet. Ockſå måſte de förvärfva något mer kännedom af Landets lagar och författningar, än andre bönder; blott igenom den tanken, att de äro medhjelpare vid Fäderneslandets Domſtolar, måſte en ädel känſla för foſterland och lagar nödvändigt fäſtas hos dem, hvilken känſla igenom dem och deras erfarenhet åter öfvergår till de öfriga bondeſtåndets medlemmar. Denna Nämnd måſte äfven gå tillhanda uti Police-ſaker och œconomiſka ärender, hvarföre de äfven å denna ſida tillvinna ſig ett ſlags politiſkt anſeende. Ehvad man ſåledes än må ſäga, ſå är denna Jury dock icke ſå obetydlig, ſom den ſynes vara. Den förbinder folket med Stats-Styrelſens innerſta drifſjädrar genom det heligaſte af allt, Lagarnes och Policens förvaltning, och upprätthåller ofta en på ära och anſeende grundad patriotisme, ſom ifrån dem kan ſprida ſig till alla ådror af Statskroppen.

Månge af deſſa Statens ſtörre och mindre tjenſtemän hafva penninglön, andre åter boſtällen, det vill ſäga faſtigheter med deras afkaſtningar, ſamt viſſa andra dertill lagda fördelar. De ſiſtnämnde befinna ſig alltid bäſt, emedan deras lön ſtiger eller faller med ſpannemåls- och varupriſen.

Nu kommer jag till Svenſka landtmäns eller jordbrukares förhållande till hvarandra och till Staten, och vill dertill bifoga militairiſka inrättningen i Sverige, ſom fördelaktigt

utmärker ſig framför desſa inrättningar i alla andra Europeiſka länder. Här må man dock ej vänta ſig någon detail öfver Svenſka Stats-Författningen, utan endaſt uppgifter af de allmänna epoker, hvar för ſig, ſom kunna tjena till upplysning om inrättningarne och deras tillſtånd, ſådana de nu finnas.

Uti Sverige finnes tre ſlags faſt egendom, Skatte, Krono, och Frälſehemman. Några ſmå bi-afdelningar kunna naturligtvis härvid ej komma i betraktelſe.

Skattehemman äro Allodier, åboernas verkeliga egendom, hvaraf de blott hafva att utgöra ſkatt och andra afgifter åt Kronan; för öfrigt kunna de efter behag ſälja, bortbyta, bortſkänka, eller förvärfva en ſådan egendom.

Kronohemman äro egenteligen Kronans faſtigheter och deras åboer kunna endaſt anſes ſåſom innehafvare; men blott en åbo ordentligt fullgör ſina ſkyldigheter, bibehålles både han och hans efterkommande vanligen vid hemmanet. För öfrigt ſkall jag på ſitt ſtälle omtala de mångfalldiga inrättningar och förläningar, ſom förefallit med desſa Kronohemman.

Det tredje ſlaget af faſtigheter äro Frälſehemman, ſom hafva många förmåner och förbindelſer, hvilka urſprungeligen härleda ſig ifrån Frälſeſtåndets Privilegier; desſa hemman utgöras af flera ſlags mer eller mindre fri jord. De hafva tillkommit tilllika med Adelen, hvilken egentligen blott äger beſittningsrätt af dem.

I Sverige har före 13:de århundradet ej funnits någon Adel, icke eller fådane lifegne, fom i de flefta andra Europeifka länder, åtföljde fafta Egendommar, under namn af glebæ adfcripti. (Se den berömde Profesfor Calonii Disfertationes de prifco fervorum jure). Detta Climat har aldrig framalftrat lifegne perfoner, aldrig har ett barn här delat lika mifsöde med föräldrarna, och ingen af oägta fäng född har blifvit anfedd fom flaf. De få flafvar man hade, åtföljde ägarens perfon, men ej Egendommen. Sedan 14:de Seklets början har man fannolikt ej mera känt fådana lifegna i Sverige. Alla voro lika fria i affeende på den jord de odlade, och de fmå afgifter eller utfkylder, fom ålågo dem, hvilka dels utgjordes in natura, dels beftodo af visfa tjenfte-förrättningar, voro under ett mindre upplyft tidehvarf ganfka obetydliga. Den tillväxande Hierarchien, en ftörre luxe och inrättningen af en ordentlig Hofftat, åftadkommo emot flutet af 13:de Seklet en betydlig förändring. Man talar mycket om en Riksdag, fom år 1282 fkall hafva blifvit hållen i Stockholm af Magnus Ladulås, den andre Konungen af Folkunga-ätten, och af denna Riksdag har man ännu qvar i Svenfka Hiftorien det få kallade *Helge Andsholmens beslut*. Det fäges, att man vid detta tillfälle laggt en annan grund till hela folkets organifation i affeende på defs ftällning, famt till en Conftitution. Men hela denna Riksdag, eller åminftone defs beflut kunna ännu dragas i tvifvelsmål. Hällre må man antaga, att tiden, fom förft fmåningom verkar allt, äfven helt oförmärkt och

gradvis framalſtrar detta ſakernas ſkick, hvarvid både Konungarne och folket med ett ſlags laglig helgd anſågo de ſedvanor och bruk, ſom varit till före deras tid. I äldſta tider kallades hvarje faſt egendom, ſom en Skatte- eller Odalbonde bebodde, hemman, om det var ſtort eller litet. Och då man ej ſtadgat något mått för ett hemmans ſtorlek, ſå var den årliga räntan icke eller beſtämd. Det är mycket oviſst, om man under Magnus Ladulås anſtällt en ſyn eller hemmans-beſkattning; men om den ägt rum, ſå ſträckte den ſig dock icke till alla Rikets provinſer, och hemmanen voro icke eller beſtämda efter ett faſtſtälldt hemmantal, hvarefter räntor och andra ſkatter borde utgöras. Af denna orſak voro ock årliga beſkattningar alltid nödvändiga. Wid denna ſkattläggning kom det förſt och främſt an på en viſs årlig afgift, ſom beſtämdes under namn af Jordboks-ränta, och innefattade en mängd ſtörre och ſmärre tjenſtförrättningar ſamt ſmå lefverantſer in natura, enligt hvad ſtällningen i äldre tider fordrade, och hvilka alla nu mera ſammanſlogos till ett viſst; för det andra kom det an på viſſa obeſtämda tjenſter och bevillningar, dem man ſedermera, då egendommarne blifvit närmare beſtämde och afmätte, kallade hemmansrenta.

Ännu kunde äfven ingen ting faſtſtällas, emedan ſjelfva hemmanens natur ännu icke var faſtſtälld. Detta upplyſes genom frälſejordens beſkaffenhet. Under Magnus Ladulås var den befriad ifrån de fleſta onera af ſitt hemman, ſom utfäſte ſig, att för hemmanet utruſta häſt och karl, och då nöden ſå fordrade,

dermed bispringa Konungen. Man kallade denna tjenstgöring till häst för rusttjenst, emedan vid denna tiden endast Cavalleriet med full rustning drog i fält. Genom en dylik rusttjenst kunde hvar och en göra sitt hemman till skattfri Egendom; men så snart man icke mera kunde eller ville utgöra denna rustning, blef hemmanet åter skattehemman. På sådant sätt uppkommo namnen Frälsehemman, Frälsemän och Frälsestånd, första ursprunget till Adeliga gods och familler, ehuru Adelen nu blott berodde af sättet, hvarpå man ifrån dess gods uppfyllde alla tjensteskyldigheter till Kronan, och personlig famille-adel fans ännu icke, emedan den först uppkom under Konung Erik den XIV. Utom detta verldsliga frälse uppkom äfven andeligt frälse, emedan Hierarchien under den anarchiska medeltiden, ifrån 12:te till 15:de seklet, äfven i Sverige gripit väl omkring sig, samt dragit åt sig öfver hälften af alla fastigheter, dem de andelige genom blotta besittningen gjort fria ifrån alla Krono-Utskyllder.

På detta sätt hade Staten och Regeringen fallit i vanmagt, och genom frälse-frihetens misbruk låg hela tyngden på de få jordbrukare, hvilka under namn af Skatte- och Kronobönder ännu voro öfrige; men någon ordning kunde medelst Krono-utskylldernas jämnare fördelning ändå icke åstadkommas i ett land, hvars cultur ännu var så ojämn, och der många provinser ännu liknade nybyggen. Det var under Gustaf den Förstes Regering som äfven detta borde förbättras. Ehuru han måste afstå mycket åt de stora Herrarna i landet, feck han

dock genom Andeliga godſens Reduction nya ſtatsmedel i händerna. Under honom blef måttet på ett mantal, eller helt hemman, ſåſom rättеſnöre vid beſkattningen, utſatt till ſå mycken jord, ſom en bonde med beqvämlighet kunde bruka, hvaraf han kunde betala ſina Krono-utſkylder, och ändå lefva med god utkomſt; deremot faſtſtälldes de hemman till mindre mantal, ſom hade ſvagare ägor och mindre fördelar. Men, huru obeſtämd var dock icke hela denna måttſtock, och huru mycket måſte icke ſedan ändras! Huru kunde man, äfven med den bäſta villja, öfverallt i ett ſå vidſträckt Rike, utan en ordentlig afmätning, och ofta med taxationer efter godtycke, frambringa något af väſendtlig nytta? För öfrigt hade redan flere Regenter, ſåſom till exempel Carl Knutſon i 15:de århundradet, förſökt att indraga affündrade Kronogods, och att underſöka de Andeliga Herrarnes hemman: men det hade alltid ſtadnat vid blotta förſök.

Under Carl den IX:de erhöllo norra provinſerne här och der en viſs norm för ſkattläggning, och äfven under Gustaf Adolph faſtſtälldes beſkattningen närmare i några provinſer, ſåſom till exempel i Weſtergöthland. Under Drottning Chriſtina bortſkänktes, bortbyttes eller pantſattes åter Kronogods och ſtörre gårdar; Carl den X:s korta, men ärofulla Regering beſtod blott af krig. Under Carl den XI:s minderårighet geck det ej bättre, men denne Konung var dock den, ſom för evärdeliga tider borde återſtälla ordning inom ſitt land. Mängden af fria gods var ſå ſtor, olikheten emellan egendommarna ſå tryckande,

obilligheten deraf så påtaglig, samt omöjligheten att staten dervid kunde bära sig så tydelig, att Carl nödvändigt måste inse det. Den skada Kronan lidit genom byten utgjorde en af hufvudgrunderna för Reductionen. Om, till exempel, ett sådant byte föreslogs med en Adelsman, så tillkallades hvarken Landtmätare eller Wärderingsmän, utan Adelsmannen försäkrade på sitt hedersord, att hvad han aflemnat till utbyte, vore i godhet fullt svarande emot hvad han erhållit, och dermed var saken afgjord. De flesta gods som medelbarligen kommit under Adeln, hade bestått i skattheman, af hvilka man beviljat Adeln räntan, och hvilka således ifrån kronoskatte endast blifvit förvandlade till frälseskatte. Adeln hade ingen annan rätt till godsen, än den Kronan haft till dem, nämligen att af dem erhålla de afgifter och tjenster, som annars blifvit utgjorda till Kronan. Men igenom mångfalldiga pålagor och förtryck, och i synnerhet igenom den ohyggliga list man nyttjade, att vid conscriptioner låta sådana hemmans-åboer tagas till Soldater, för att på sådant sätt bringa hemmanen i förfall, och sedan slå dem under sig, såsom ordentligt Frälse, hade desse skattebönder blifvit förvandlade till frälsebönder. Och emedan vid Reductionen allt gammalt icke åter kunde bringas i sitt förra skick, så blefvo de ifrån frälsebönder icke åter förvandlade till skatte- utan till kronobönder.

Konung Carl företog nu detta verket, och man vore obillig, om man ej ville medgifva, att enskildte personer vid denna Reduction blifvit förfördelade. Men i det hela var den

visst icke så gruflig och sträng, som denne store Konungs fiender gerna velat inbilla verlden. Han måste hafva ordning, och sätta mycket, som förut var obestämdt, på fast fot, för att kunna behörigen inrätta Riksstyrelsen och i synnerhet arméen. Ännu blefvo icke alla provinser skattlagde, ej heller blef skattläggningen öfverallt med lika sorgfällighet företagen. De hemman blefvo med mesta noggranhet upptagna och taxerade, som skulle indelas till boställen och rusthåll, men deremot icke så sorgfälligt de, som blott blefvo roterade. Således afhjelptes härigenom icke alla olägenheter. Sist kom ordningen till en del af Norrland och Finnland. Men mycket, som var fastställt efter godtycke, blef dock nu satt på mera ordentlig fot, genom en närmare jämnkning med hemmanen. Denna hemmanens fastställda storlek kallas äfven mantal. Då ett sådant mantal nu en gång är bestämdt och står fast, så blifver hemmantalet icke större derigenom, att det kan vara deladt emellan 4, 8, eller 16 åboer. Alla tillsammans skatta ändå blott för ett mantal.

Efter Carl den XI:tes tid voro olikheterna emellan hemmanen och klagomålen deröfver ännu ansenliga och många. Man har ofta tillärnat en allmän mätning öfver hela landet, men den har ej blifvit förrättad. Man kan lätt föreställa sig, huru mycket på en tid af etthundrade år kan hafva blifvit förändradt. Många trakter hafva nu blifvit uppodlade, som då endast ansågos och taxerades såsom ödemarker, skog eller moras. Härigenom kan det lätt inträffa, att en hemmansägare får tio

tunnor, den andra 20 och den tredje 100:de, ehuru alla betala lika skatt. Skattläggningen kunde ej ske efter hemmanens storlek, utan blott ungefär efter deras då varande godhet och jordens afkastning. När man således i allmänhet talar om ett bondhemman, så uttrycker denna benämning alldeles icke en bestämd vidd. En kan äga 50, en annan 500, och den tredje väl 5000 tunneland jord; ty sådana bondhemman skola finnas här och der i Wärmeland, Norrland och Finnland.

Skattläggningens olikhet har äfven under Carl den XI gifvit orsak til många förmedlingar. Under hans af så mångfalldiga göromål upptagna och ty värr allt för korta Regeringstid, kunde omöjligt allt afgöras och jämkas. Förmedling är antingen ett helt hemmans nedsättande till ett halft eller ett fjerdedels, eller också är det blott minskning af jordboksräntan. Förmedlingar äro således följder, antingen af ett för högt uppsatt mantal, eller en för hög ränta. Grunden dertill, att många hemman verkligen blifvit ansedda för hela, utan att vara det, bör ej få mycket sökas i värderingsmännens obillighet, som icke ofta nog mer i ägarenas egen vilja. Wid det af Carl den XI inrättade militairiska indelningsverket var grundsattsen, att helldre göra smärre än större fastigheters innehafvare till Soldater, på det åkerbruket ej måtte lida för mycket. För att undvika detta onda, lät derföre mången utsätta sitt halfva eller trefjerdedels hemman till ett helt. Om förmedling sökes och erhålles endast i affeende på en alltför stor hemmansränta, men ej i affeende på

ett för ftort hemmanstal, så förändrar detta på intet sätt de onera, som åtfölja hemmanets mantal, utan då mantalet förblifver detsamma, så utgå alla dermed förbundna afgifter på lika sätt. Men om förmedling erhålles för hemmanets mantal, så sträcker den sig äfven till alla af hemmanet utgående onera, som då jämnas derefter. Och då icke allenast de delar, på hvilka mantals-afgiften beror, utgå efter hemmanets mantal, utan äfven de öfriga med hemmanet och åkerbruket förbundna skyldigheter utgöras efter hvarje hemmans mantal, så äro de förmedlingar, som ske å mantalet, de vidsträcktaste, de allmännaste, och vanligen de fördelaktigaste.

Oaktadt den mycket skilljaktiga skattläggningsnorm man följt i hvarje provins, samt den sammas ofta rätt besvärliga olikhet, och fastän skattläggningen i några provinser rätt sent kom i stånd, 30 eller 40 år efter Carl den XI:tes död, så blef dock hemmanens natur under hans Regering för alltid bestämd; den rättade sig annars efter ägaren, så att ett gods förlorade säteri-friheten genom en ofrälse eller oadelig ägare.

Så väl jordboks- som hemmans-räntan utgöres efter hemmanens fördelning och storlek. Jordboks-räntan är, efter provinsernas locala omständigheter, mycket olika, i affeende på afgifterna in natura. På fiskrika orter, lemnas den i fisk, i skogrika uti pelsverk, uti sädes-provinser utgår den i spannmål, smör och småkreatur. Så finner man till exempel, på

Wärmdön

Wärmdön, ibland mångfalldiga artiklar, Torsk, Strömming, Ål, Gäddor, och Skälspäck; uti Westersysslet i Wärmeland, Mårdskinn, Gråverk och Kohudar, på Öland Äpplen; groft Kläde, Linne m. m. Alla dessa persedlar upptagas i jordböckerna efter hemmanens skattläggning, men afgifterne utgöras dock mest Contant, enligt Markegångspris, åtmindstone då icke spannemål levereras in natura. I Skåne och Blekinge betalar man jordboksräntan med penningar, den kallas der Landgille.

Hemmansrentan kallas äfven utomordentlig afgift, ehuru den nu är likaså väl faststälId som jordboksrenta. Man har skillt den ifrån jordboksrentan, dels emedan den grundar sig på Bevillningar och andra utskylder, som uppkommit i sednare seklerna, och är olika med fordna bruket, att genom afgifter in natura underStödja Staten, och dels emedan den utgöres endast och allenast efter hemmanens mantal.

Ibland de stadgade afgifterna af ett hemman räknas ännu tionden. Den är sedan Reformationstiden indelad uti krono- Prest- och kyrkotionde. Presten erhåller sin tredjedel af halm eller otröskad spannemål, sådan som den tages af åkern; de tvenne öfriga tiondeslagen utgöras efter en Taxa; fyrationdedelen deraf är anslagen *ad pios usus*. I Skåne och på några andra orter tillhör hela kyrkotionden Församlingens Patron, (den som har *jus Patronatus*) och hvilken derföre måste underhålla kyrkan. Att den krono- och kyrkotionde, som icke är bortförlänad eller anvisst som betal-

ning, utgöres underſtundom Contant efter markegångspris, och levereras äfven då och då in natura.

Meſta tyngden af kronoutſkylderna ligger på krono- och ſkattehemmanen, då deremot Frälſehemmanen hafva mångfalldiga förmåner, från hvilka dock månge patrioter i ſednare tider afstått. Man har flera ſlag af adeliga frigods. Det mindſt förmånliga kallas rätt och ſlätt *Frälse*, det förnämſta *Säteri*, och deſs grader äro *Ladugårdar* ſamt *Rå* och *Rörshemmanen*.

Wanliga Frälſehemman hafva ej ſärdeles många afgifter till kronan. De hafva endaſt hälften af conſcription och utſkrifning emot krono- och ſkattehemman, ſamt några andra obetydliga utſkyllder, ſåſom Boſkaps- och ſkjuts-penningar. Broars och vägars underhållande, tionde, Lagmans- och Häradshöfdingars tingsgäſtningspenningar utgöra de nu lika med andra hemman. Förr deltogo de endaſt till hälften emot andra ſlags hemman i kronoſkjuts, vanlig ſkjuts och transporter vid krigsruſtningar, men nu taga de äfven deruti lika ſtor del, ſom de öfriga.

Säteri vill ſäga ett adeligt privilegieradt gods, förut familleſäte för innehafvaren af flera Frälſehemman. Ett dylikt Säteri har många fördelar framför andra faſtigheter. Det är fritt ifrån de fleſta krono- och provincialutſkylder. Deſs enda onera äro deltagande i kyrkbyggnad, ſocken- och fattigſtugor, ſamt i broars och vägars underhållande. De betala

blott en tredjedel af tionden, nämligen preſt-tionden. Det ſamma gäller äfven i afſeende på Ladugårdar, ſom tillhöra Adeln, ſå vida de ej äro belägna längre bort, än en half Svenſk mil rätt fram ifrån Säteriet.

Rå och *Rörshemman* är en ſådan frälſejord, ſom är belägen inom ſamma gränſor, eller i bylag med ett Säteri. Med Rå och Rör förſtås i Sverige ett hemmans lagliga gränſor — Om dylika Rå och Rörs hemman lyda under Säteriet, utan att hafva ſärſkillde åboer ſå njuta de lika friheter med Säteriet. Men om ett ſådant hemman har ſärſkild åbo, och är ſkattlagdt till Hemmantalet, ſå måſte det erlägga Tingsgäſtningspenningar för Lagman och Häradshöfding, äfvenſom mantals-afgift, ſamt deltaga i Tings- och Preſtgårdsbyggnad.

I Skåne, Halland och Blekinge förhåller det ſig härmed litet annorlunda. Säterier äro ej fria ifrån Ruſttjenſt, men deremot hafva de fördelar, dem andra Säterier i Riket ſakna; de äro, till exempel, befriade ifrån kyrkbyggnad, broars och vägars underhållande, äfvenſom ifrån Preſt-tionden.

Ännu ett ſlags Frälſe fins, under namn af *Berustade Säterier* eller *Säteri-Rusthåll*. Desſa äro ſådana Säterier, ſom blifvit indragna genom Carl den XI:s reduction, men ſedermera återſtällda till ägaren, med vilkor att derföre ruſta. Sedan 1723, då Adeliga privilegierna faſtſtälldes, hafva de äfven kunnat blifva köpta till Skatte. Desſa njuta äfven Säterifrihet.

Enligt adeliga privilegierna af 1723, kan äfven Preste- och Borgareståndet köpa och besitta vanliga Frälsehemman, med frälsemannarätt, ifrån arfvinge till arfvinge. Men ofrälse kunna endast med särskildt tillstånd köpa Säterier. Emedlertid äro nu många Säterier i ofrälse hand.

Jag har redan ofvanföre nämt, att Konung Carl den XI verkställde reductionen med så mycken ifver, till en stor del af den orsaken, att han ville sätta krigsmagten på fast fot. Jag vill derföre i korrthet omtala det hufvudsakliga af denna inrättning, dels emedan det hör till närvarande ämne, och dels i afseende på det egna och nationella, som caracteriserar denna inrättning. Största delen af Svenska krigsmagten till sjöss och lands, Cavalleri, Infanteri och Krono-båtsmän är, allt sedan Carl den XI:s indelningsverk, upprättad och indelad i alla provinser, och verkar en lycklig förening af borgerliga och militairiska tänkesätt, borgerliga och krigsmanna-dygder. Nyssnämnde store Monark grundlade omkring år 1680 denna indelning, med tillhjelp af de medel reductionen gaf honom i händerna, och efter många svårigheter, samt underhandlingar med de särskildta provinserna, fullbordade han till det mesta lyckligt detta verk.

Hvad först beträffar Officerarnes underhåll och aflöning, så erhöllo desse vid indelta Regementerna, ifrån högste Befälhafvaren ända till Under-Officerare och Mönsterskrifvarne Boställen i förhållande till deras rang. Dertill inrättades en stor del af Kungsgårdarna och

Kronohemmanen, hvilka befriades ifrån de flesta krono-utskulder. Der detta ej var tillräckligt, erhöllo boställshafvarne tillskott medelst räntor med mera af skatte- och kronohemman, då äfven spannmål och kronotionde ansågos till lön för dem. Detta allt måste nödvändigt förhålla sig mycket olika, efter särskilda provinsers local och tillgångar, och äfven efter ett sekels förlopp mycket förändra sig, i affseende på fördelarna eller förlusten dervid. Derigenom kan det lätteligen hända, att en Lieutenant har ett likaså godt boställe som hans Major, och en Cornett vid ett Regemente så godt, som en Öfverste-Lieutenant vid ett annat. Emedan dessa boställen gå ur hand i hand, och hvarje ögonblick ombyta innehafvare, så fogade Konung Carl redan i sin tid många anstallter, på det de ej måtte blifva alldeles förderfvade, och dessa försigtighetsmått äro sedan förnyade med många tilläggningar uti en Kongl. Förordning af år 1752, rörande husesynsförrättningar m. m. å boställen. Hvart tredje år skall hållas syn vid boställen både i affeende på byggnad, hushållning och åkerbruk. Häradshöfdingen i orten, eller den Hof-Rätten förordnar, håller med half Nämnd syn vid Regements- och Compagnie Officerares boställen. Öfversten vid Regementet skall jemte Landshöfdingen hafva högsta uppsigten deröfver. På den förres vägnar inställer sig vid synen en i Landthushållning erfaren Officer, och på den sednares en Härads-Fogde eller Häradsskrifvare. Wid boställssyn hos lägre befälhafvare och mindre Stabs- eller Compagnie-tjenstemän infinner sig Regements-Auditeur, eller Regementsskrifvaren, jemte 4

Nämndemän, då äfven en Compagnie-Officer och Häradsfogden, eller Häradsſkrifvaren, äro närvarande, hvilka böra bevaka Kronans ſamt Boſtällets rätt och fördelar. Sedermera aflemnas berättelſe till Landshöfdingen och Öfverſten om tillſtåndet på ſtället, ſamt hvad ſom kunnat vara att erinra.

För öfrigt äro många föreſkrifter utfärdade rörande Boſtällshushållningen, om planteringar, h mlegårdars anläggning, ſamt huru mycket årligen bör dikas m. m. Utom viſitationen hvart tredje år, ſkall vid boſtällens af- och tillträdande Inventarium upprättas, då hvad ſom felas bör erſättas den tillträdande, och gjorda förbättringar af honom godtgöras.

Beträffande manſkapet vid Infanteriet, äfvenſom båtsmännerna, ſå ſtälldes de på mycket olika fot i olika provinſer. De förra conſcriptionerna upphörde alldeles. Manſkapets underhållande ålades ſkatte- och kronohemman, ſamt vanliga Frälſehemman till hälften emot dem. Åboerne på ſå ſtor faſt egendom, ſom enligt indelningen bör uppſtälla och underhålla en man, utgöra en ſå kallad rote, och de på detta ſätt indelade hemman kallas roterade hemman. En Soldat uttages nu icke mera ſåſom förr, utan roten måſte värfva honom genom accord. Roten måſte bygga åt honom en liten ſtuga med ſmå uthus inom ſitt område, eller åtmindſtone på annat ſätt beſörja om qvarter för honom. Efter råd och lägenhet ſkulle för honom anſlås ett litet jordſtycke till trägård, en liten äng, fritt bränſle och fritt bete för en eller två kor, ett par

lafs hö jemte halm, till vinterfoder för en ko, några får och fvinkreatur. I några provinfer feck Soldaten till och med 6 till 8 halffpann åkerjord, här och der desfutom något fpannemål, penningar, victualier, och då han fkulle på Regementsmöte, litet drickspenningar och matfäck. I några Län åtog fig Konungen manfkapets beväring och beklädnad, i andra åter måfte Roten fkaffa allt, eller betala derföre efter Taxa; men öfver allt ålades Roten att beftå Soldaten en ordinaire mondering af rock, väft och byxor, några par ftrumpor, en fkjorta m. m. hvilket uppfördes under namn af fläpkläder.

Rytteriet indelades efter lika reglor, endaft med den fkilinad, fom en olika tjenftgöring och hela inrättningen för öfrigt gjorde nödvändig; likväl fkedde denna indelning med mera forgfällighet och noggrannhet, emedan ett Cavalleri-Regemente koftar vida mer att underhålla, än ett Infanteri-Regemente. Utom Säterierna i Skåne, fom äro fkyldiga att utrufta häft och karl, och de inrättade beruftade Säterierna, fom redan äro nämnda, anflogos äfven många indragna hemman till Rufthåll. Ett rufthåll beftår af ett eller två fulla hemman, efter ägornas mer eller mindre godhet. De fvagare hafva äfven federmera erhållit Augmentshemman, eller många räntor af andra hemman. Hvarje rufthåll är befriadt ifrån flera kronoutfkyllder och äfven ifrån rotering; deremot måfte rufthållaren efter accord hålla ryttare, häft och mondering, befolda ryttaren, bygga åt honom, famt gifva honom något åker och äng m. m. Sådana krono-rufthåll förblifva

dock alltid hos innehafvaren, och gå ifrån arfvinge till arfvinge, kunna efter vederbörligt tillstånd säljas eller köpas, äfven pantsättas och afstås till Creditorer, blott att innehafvarne alltid fullgöra den skyldiga rusttjensten.

Cavalleriets-Officerare hafva sina boställen och sin indelta lön på samma sätt, som Infanteriets. Utom sina boställen hafva de äfven ofta häst- och fördelshemman, som äro anslagna till tjensthästars underhåll; andra åter äro dem tillslagna under namn af Beställnings- och Tilldelningshemman, såsom ersättning för andra bristande inkomster.

Ännu ett slags hemman finnes, under namn af Reserve-hemman, som äro anslagna till svaga rusthålls understöd vid olyckshändelser, äfvensom tillförbättringar; nu användas de i synnerhet till byggnad vid Officers-boställen. Wid början af Indelningsverket anslogos äfven vid Infanteriet 15 hemman för Lif-Regementet och 10 för hvart och ett af de öfriga, under titel af Beneficie-hemman, af hvilka gamle, blesserade och väl förtjente Officerare borde njuta understöd och pension. Men i nyare tider äro inkomsterne af dessa hemman anslagne till krigsmanshus-Cassan.

Denna Konung Carl XI:s inrättning står i det hela ännu fast, ehuru man till en del här och der gjort förändringar, enligt hvad andra tider och omständigheter fordrat. Officerarne hafva ännu sina boställen, med alla gamla för-

delar,

delar, och manskapet sina Soldat- och Ryttare-torp, med öfriga inkomster. Likväl är förhållandet nu mycket olika i affeende på manskapet. I de flesta provinser har Soldaten en liten stuga, en ko, några får och svinkreatur, understundom äfven en häst, trägård, betesmark, bränsle, en äng och något åker. Der detta allt fattas, får han spannmål, samt några lass hö och halm. Dessutom få de ännu något penningar, samt här och der lefveranser in natura, och hållas af Roten under möten. Nu är det dock vanligt, att Roten består släp-monderingen, och Konungen den bättre, eller stats-monderingen samt beväringen. När Soldaten går i fält, besoldas han ordentligt af kronan, hvarvid hans hustru och barn, äfvensom Officerarnes fruar och barn, eller boställenas arrendatorer, emellertid förblifva i besittning af männernes boställen med alla tillhörigheter.

I Konung Carls Förordningar rörande Indelningsverket var äfven den lega bestämd, som en Rote eller Rusthållare borde gifva en karl vid antagandet. Men vid en fri och otvungen värfning kan sådant omöjligt bestämmas. Dessa handpenningar måste blifva större eller mindre, i den mån Soldatens eller Ryttarens lilla torp försämras eller förbättras, och i mån af mer eller mindre svårighet att finna tjenstbart manskap. I medlersta delen af Sverige bestiger sig legan för en duktig Infanterist ifrån 40 till 60 Riksdaler och för en Ryttare ifrån 25 till 40 Riksdaler. Mången fruktar att tjena till fots äfven för den orsaken,

att hela Regementen ofta Commenderas hemifrån till fäftningsbyggnads förrättande, eller till andra offentliga arbeten för kronans räkning.

De indelta Regementerna hafva årligen, och ofta endaft hvartannat år, allmänna Regementsmöten, hvilka påftå ungefär tre veckor, och hvartill platfen vanligen är utfedd midt i provinfen. Utom desfa öfningar hållas i hvarje diftrict fmå kyrkparader om Söndagarna. Okunnige främlingar torde väl, i affeende på hela denna inrättning, anfe desfa Soldater för hvád man i andra Länder något föraktligt kallar, Landtmilice, emedan dermed förenas begrepet om ett utfkott af den öfriga arméen; men Svenfke Landt-Soldaterne äro ordentlige medborgare, och inga utmärglade eller fammanfkrapade lösdrifvare och äfventyrare. Kärlek för fofterlandet, känfla för äran och esprit de Corps vid hvarje Regemente hafva här en välgörande och verkfam inflytelfe. Wid ett fådant Regemente tål man ingen tjuf, ingen utfväfvande eller liderlig karl, eller fom gör fig känd för någon oärlighet. Man har ftyrka i arméen, mod i hjertat och känfla i bröftet. Äfven har man exempel, att vid många Regementen ingen ftor execution på 15 eller 20 år inträffat. Manfkapet är verkligen förträffligt. Detta hafve vi nu tillfälle att dageligen fe här i Pommern, af de Regementen fom nyligen ankommit hit ifrån Sverige, hvilka beundras af alla främmande Officerare, fom äro af den tanken, att Soldater endaft kunna bildas genom dagliga vaktparader. Hvar och en finner desfutom lätt, huru nyttig och välgörande hela denna inrättning är för federna i allmänhet,

för landets befolkning och för hela nationen. Huru ſkönt är det icke att ſe Fäderneslandets förſvarare, tappre och väl öfvade krigare, införlifvade med Landtbrukare och borgersmän! Hvad nöje är det icke att ej i hvarje Svenſk ſtad ſe det elände, den liderlighet och utſväfning, ſom merendels åtfölja Garniſons-Regementen; ty endaſt några få ſtörre ſtäder, ſamt fäſtningarne i Sverige hafva en ſtående Garniſon af värfvade Regementen. Man kan reſa hundrade mil, utan att ſe militairiſka uniformer på andra ſtällen, än i läger, i kyrkorna, eller i finare ſällſkapskretſar.

Till ſlut vill jag nu göra några ſtrödda anmärkningar öfver de ſärſkildta faſtigheternas tillſtånd och ſättet huru de nyttjas, ſamt tillika anföra några Förordningar angående Jordbruket.

Enligt äldre Författningar kunde kronohemman köpas till ärftlig egendom, och derigenom förvandlas till Skatte, antingen efter en billig värderings-Taxa, eller enligt 1723 års Förordning, för erläggandet af ſex års ränta, räknad per medium efter 10 års afkaſtning. I Förenings- och Säkerhets-Acten af år 1789 blef ſkatteköp för kronohemman faſtſtäldt ſåſom en grundlag, med full och oinſkränkt beſittning för evärdeliga tider, och med fri dispoſition af allt, dock med undantag af ekar, bokar och maſt-träd, ſom kunde vara tjenliga för kronans behof, i hvilket affeende föregående Förordningar derom borde vara gällande. På detta ſätt har verkligen en ſtor del kronohemman blifvit förvandlade till ſkatte.

Utom desſa kronohemman, ſom meſt innehades af bönder, och dels erlade vanliga afgifter, dels blefvo anſlagna till ruſthåll eller ſmärre boſtällen, utgjorde äfven de ſå kallade kungsgårdar, en ſtor del af kongliga godſen. Flera af desſa äro anſlagna till boſtällen för Civile och Militaire Ämbetsmän af högre rang; andra åter blefvo utarrenderade, antingen för alltid, eller på längre och korrtare tid, ifrån 100 till 50 eller 20 år, hvarvid man underſtundom erlade en beſtämd ſumma, men merendels beräknades den efter afkaſtningen, ofta äfven efter gällande markegång, eller efter den Taxa, ſom hvarje år faſtſtälles af Landshöfdingen i provinſen. År 1768 upphäfdes alla beſtändiga arrenden, och arrendetiden utſattes en gång för alla till 15 år, men icke desſmindre hafva ſedermera omkring år 1770 beſtändiga arrenden åter funnits. En mängd dagsverken, både med folk och dragare, äro anſlagna för desſa Kungsgårdar, äfvenſom för ſtörre boſtällen, och utgöras af bönderna i orten, hvilka derigenom ofta mycket hindras i ſin egen landthushållning. Månge hafva föreſlagit, att antingen för alltid arf i arf bortarrendera de ſtörre Kungsgårdarna, eller ock att till folkökningens och åkerbrukets befordran ſtycka dem, och med förbehåll af räntorna, ſälja dem till ſkatte. Samma man har äfven tillſtyrkt för alla boſtällen, hvilka, emedan de gå ur hand i hand, till en del rätt illa ſkötas, ej utan ſkada för landet, heldſt då en myckenhet bönder och torpare äfven äro ſkyldige att dervid biträda med folk- och ökedagsverken. Alla medgifva nyttan af indelningsverkets beſtånd i anſeende till manſkapet,

men påstå tillika, att den indelta lönen af boställen, antingen efter en för alltid bestämd regel, borde utgå in natura, eller hushållningen ställas på en annan fot, och boställenas afkastning sedan öfverlemnas åt dem, för hvilka de äro anslagna såsom lön. Man inser lätt, att sådana förslag lättare göras än verkställas.

Utom dessa gods har kronan äfven parker, skogar, ängar, öar, fiskerier, qvarnar m. m. Flera kronoskogar äro anslagna för bergverken, äfvensom många hemman eller deras afkastning. Dessas tillstånd, äfvensom bergshandteringens förhållande till åkerbruket, ärnar jag längre fram vidlöftigare omtala. Man har under sednare åren skrifvit och disputerat mycket öfver detta ämne.

Man finner, att Svenska åkerbruket ostridigt bäst drifves vid många Säterier och skattehemman, men deremot äro ofta de egentliga Frälsehemmanen så mycket sämre skötta. I många provinser består ännu den gamla dagsverks-inrättningen som utmärglar bönderna utan att ändå särdeles gagna husbonden; i Skåne får man i synnerhet se denna inrättning i all sin härlighet. Sådana hemmans åboer besitta antingen större fastigheter, då de kallas bönder, eller små jordtorfvar, då de kallas torpare. De hafva vanligen ett obestämdt Contract, så att de årligen kunna uppsägas, och måste vid Säteriet göra både folk- och ökedagsverken, samt till en del dessutom äfven betala ett litet arrende i penningar eller in natura. I allmänhet äro desse de trögaste och fattigaste bönder i Riket, och deras eget åkerbruk måste

i följe deraf nödvändigt vara i ett uſelt tillſtånd, då de med ſina dragare beſtändigt måſte köra och arbeta vid Herrgården. Detta gäller emedlertid blott om viſſa godsägares efterlåtenhet eller oerfarenhet. Jag känner många Svenſka Herrar, ſom förſtå att ſätta värde på ſin husbondrätt endaſt för att kunna utöfva den till ſina underhafvandes lycka och välgång. Många af dem hafva befriat ſina Frälſebönder ifrån dagsverken, lemnat hemmanen på arrende, och derigenom gifvit bönderna tillfälle till en mera förnuftig hushållning och bättre utkomſt. I ſtället för alla andra, vill jag blott nämna den berömda Baron Macklean i Skåne, ſom häruti gifvit det ſtörſta efterdöme, och i afſeende på ſättet det enda i ſitt ſlag i Sverige. Det var äfven denne hedersman, ſom vid en ſammankomſt af alla provinſens godsägare, föreſlog den meſt ädla och välgörande uppoffring för Staten och menſkligheten, nämligen att ſkänka Frälſehemmans-åboer ärftelig beſittnings-rätt.

I Patriotiſka Sällſkapets Handlingar finner jag en med mycken noggranhet utförd Afhandling öfver förhållandet emellan de ſärſkilda ſlagen af Svenſka hemman, ſå väl i afſeende på antalet, ſom brukningsſättet. Jag vill här endaſt anföra allmänna reſultatet deraf. Efter nu varande beſkattnings-method antager författaren 80,000 hemman öfver hela riket; derifrån afdrager han ungefär 500 Säterier, 3,500 Frälſehemman, 2000 militair-boſtällen, 2,500 Preſtboſtällen. Af de 72,000 öfriga hemmanen räknar han nära en tredjedel kronohemman, men hvilka dock under de ſiſta 30

åren blifvit genom ſkatte-köp till antalet myc-
ket förminſkade.

Sverige har haft, och har ännu en myc-
kenhet ödetrakter, ſkogar, moras och hedar.
Åkerbrukets framgång hindras mycket, dels
igenom Climatet, dels igenom allmänna för-
fattningen i landet, hvilket allt icke på en
gång kan afhjelpas. Till Regeringens låf får
man ſäga, att den genom många viſa och
landsfaderliga förordningar, många uppmun-
tringar och belöningar under flera tidehvarf
bidragit att befordra en bättre cultur inom
landet. Jag har redan nämnt Förordningarna
om Storſkifte och Enſkifte.

Flera Förordningar och uppmuntringar att
uppodla obrukad mark, beldſt i mindre be-
bodda trakter, hafva utkommit ifrån år 1741
till 1743, hvilka ſedermera blifvit förnyade.
Så utfärdades, till exempel, den befallningen,
att om en landtbrukare vill hafva ſin andel i
en allmänning afföndrad ifrån öfriga bylags
eller delägares område, få bör detta icke alle-
naſt beviljas, och verkſtällas på hans och öf-
riga delägares bekoſtnad, utan allt hvad han
der upplöjer och odlar, ſkall för alltid vara
fritt ifrån ſkattläggning, eller någon flags för-
höjning i hemmansafgiften. Om man äfven
vid ett hemman finner gjorda uppodlingar å
en klippfull, ſtenbunden eller lågländt mark,
ſom derigenom blifvit åker och äng, få ſkall
vid ett ſådant hemmans afmätning dylika upp-
odlingar aldrig ſkattläggas, på det andra deri-
genom må uppmuntras, att med oſparad koſt-
nad och möda företaga ſådana för landet i

allmänhet högst nyttiga arbeten, helst då de äro öfvertygade, att hvarken de eller deras efterkommande i framtiden skola för dessa uppodlingar beläggas med förhöjda afgifter. Widare heter det: Då kärr och måssar eller annan oländig och öde mark förvandlas till fruktbärande jord, skall en sådan landsträcka vid skatte och Frälsehemman för evärdeliga tider undgå all skattläggning, och vid kronohemman får en således upptagen mark ej beskattas, så länge hemmanet innehafves af den som först odlat densamma, eller hans närmaste arfvingar.

På samma sätt kungjordes genom en annan Förordning, att alla som ville företaga nya uppodlingar i Westerbotten, skulle för alltid med Frälsemanna-rätt få besitta hvad de odlat. Widare, skulle de med allt sitt tjenstfolk på 10 år vara frie ifrån alla personliga afgifter, och först efter 50 år skulle det upptagna hemmanet utgöra de utskylder, som vanligen utgå af Frälsehemman. De Adelige personer, som gripa sig an med sådana odlingar, skola för tiondedelen af den odlade jorden erhålla Säteri-frihet, och hvar och en, som begifver sig till den orten i sådan affigt, skall af Regeringen och dess tjenstemän erhålla handräckning och understöd.

Det är besynnerligt, att Svenskarne aldrig fallit på den tanken, att till landets uppodling inkalla Tyska Colonister, då likväl Tysken begifver sig både till Krim och Cuban, Sanct

Lorentz

Lorentz och Misſiſippi, eller hvart ſom heldſt, der han finner någon förhoppning om utkomſt.

Widare finnas flera Förordningar, ſom angå åkerjordens indelning i ſtörre eller mindre ſtycken, i affeende på Hemmanens ſtorlek eller förbindelſe. Desſa Förordningar äro ganſka viſa och afpasſade efter localen, men uppnå dock ſvårligen fullkomligt deras ändamål. Allt detta måſte vanligen öfverlämnas åt menniſkorna ſjelfva, åt tillfälligheterna och tingens ſkick, till deſs de ſluteligen blifva kloka genom ſkadan, och således finna hvad ſom är rätt. Ett hemman är i några provinſer deladt i 10, 16, 30, till och med 60 delar, hvilket i ſynnerhet varit vanligt och ännu förekommer i Dalarne och Wärmeland. Regeringen, ſom med ſkäl befarade, att en mängd tiggare härigenom endaſt ſkulle framalſtras, hvilka torde blifva Staten till laſt, utan att ordentligt erlägga ſina utſkylder, hvarjemte äfven kunde hända, att ſkogarne derigenom för mycket medtogos, till ſkada för bergshandteringen måſte således i detta affeende utfärda flera Påbud. Genom en Förordning af år 1725 tillåtas i några trakter af Dalarne ſådana hemmansklyfningar, ända till 16 delar af ett hemman, i Wärmeland till 8, 10 eller 12 delar. Konung Guſtaf den III förklarar ſig i en ſkrifvelſe till Kammar-Collegium af den 8:de November 1786 förträffligt öfver hela politiſka förhållandet vid ett hemmans delning imellan flera åboer. Deruti ſtadgas, att hemmansklyfningar och nya gårdars anläggning bör förrättas på olika ſätt i olika provinſer, efter deras

färskilda beskaffenhet, deras åkerbruk, belägenhet, folkmängd, tillgång på skog, näringsfång m. m. En olika fruktbärande jordmån, bete, fiskfångst, öfverflöd på skog, och dessutom andra näringsgrenar förorsaka, att man på en ort kan anse hemmanens klyfning i många delar såsom en hufvudgrund till en ökad folkmängd och välmåga, då den deremot på en annan ort verkligen blifver en orsak till folkets armod.

Såsom en motsatts emot alla hemmansklyfningar, har man under 17:de och 18:de århundradet genom flera Rescripter i allmänhet förbudit att sammanslå ett Krono- och ett skattehemman, som hvardera kunna föda sin man. Adeln ensam kan, i likhet med våra Tyska godsägare, sammanslå Frälsehemman med sina Gods.

Sluteligen får jag nämna, att det så kallade förläningssystemet, som utbredt sig nästan öfver hela Tyska Europa, aldrig kunnat stadga sig i Sverige. Der har man aldrig kännt den mängd af titlar, namn och rättigheter, hvarigenom bönderne blifvit lifegne, antingen helt och hållet, eller till hälften, en fjerdedel eller åttondedel, ej eller den orimliga lag, som faststmider underhafvande såsom lifegne vid det ställe, der man är född. Bonden är här likaså fri, som Adelsmannen, och kan göra med sin person allt hvad han behagar.

Omsider kan jag då åter begifva mig på vägen. Jag har flera gånger i ett angenämt sällskap rest fram och åter ifrån Carlstad längs

efter den vackra Claraelfven, och äfven ifrån Carlſtad till Chriſtinehamn. Jag vill nu ſammanſtå alltſammans, och utan att beräkna dagarne, beſkrifva hvad jag härvid ſett och njutit. Den angenäma våren, de goda menniſkor ſom omgåfvo mig, vår munterhet och vårt ſkämt — allt viſar ſig åter ſå liſligt för mitt minne. O Munkforſs-och Chriſtinehamn!

Wägen ifrån Carlſtad till Chriſtinehamn går nära intill den ſtora Wenern, hvarvid man här och der har utſigter öfver ſjön och deſs öar. Trakten beſtår till det meſta af jämn mark, mycket ſkogbeväxt, med medelmåttig och på några ſtällen äfven god jordmån. Under de förſta två milen till We har man mycket ſkog. Inemot We blifver vägen mera backig. Här och der ſer man ſtora utdikade och rothuggna måsſar, ſamt mycken uppodlad ſkogsmark. Svedjeland förekomma mera ſällan, åtmindſtone ej ſå ofta, ſom imellan Åmål och Carlſtad. Emellan We och Rudsberg är vägen mera högländt, och utſigterne öfver ſjön obeſkrifligt ſköna. Här och der ſer man berg med höga ſpetſar och anſenliga tallar. Jordmånen blifver äfven bättre, och ſpår af flitigare odling viſa ſig, äfven ſom mången vacker gård; flera hus äro täckta med ſmå granitſten, hvarom mera längre fram. Jag märkte äfven, att man här, äfven ſom i några trakter af Weſtergöthland och Dalsland, ofta beſtrött de ſmå ärtlanden helt tunnt med halm, på det förſta framſkutande grodden af ärterna måtte hafva ſkyggd emot nattfroſten. Wi beſökte äfven Kyrkan vid Rudsberg, ſom är en ganſka nätt Landskyrka, men detta ſkedde mindre för

Kyrkans skull, än att få se en målning af Bonden Hörberg ifrån Östergöthland. Den utgör Kyrkans Altartafla, och föreställer Christus ibland de Skriftlärde. I det hela finner man just icke något stort ideal, men mycken säkerhet i teckningen, och en lycklig composition, så att man oaktadt figurernas mängd dock lätt urskilljer en enda synpunkt för det hela; Caractererernes uttryck är tydligt och kan lätt fattas. Man ser likväl, att denne Målare just icke är någon Rubens. Wid Norrköping skall jag tala mera om denna märkvärdiga Natur-målare, som först vid sitt 30:de år började sina korrta läro-år.

Jag framryckte vidare med mina hederliga vänner under samtal om den höga och alfvarsamma Nordiska Nationalcaracteren, och under menskliga drömmar om det tillkommande, det man så gerna föreställer sig mera stort och ädelt än det närvarande. Imellan Rudsberg och Christinehamn ser man nu mera uppodlad jord och bättre brukad åker, än förut. De många rothuggna och utdikade moras, som ofta förekomma, vittna tillräckligt om den verksamme ande, som nu upplifvar Wärmeland. Härvid utmärkte sig i synnerhet några stora landsträckor, som nyss blifvit upptagna, och som tillhörde en Capitaine von Numers. Trakten blifver mer och mer skön, ju närmare man nalkas staden. Wi reste förbi det vackra godset Gustafsvik, men foglarne voro utflugne, hvarföre vi följde efter dem till Christinehamn. Här afstego vi vid det ansenliga Assemblée-huset, men de två dagar vi uppehöllo oss i staden, tillbragtes hos den älskvärda famillen

Linroth. Det var juft Capitaine Linroth, fom vi på Guftafsvik ärnade befóka, emedan han är ägare af detta gods.

Denne hedersman är en af Sveriges klokafte och meft verkfamma landthushållare, ledamot af Wärmländfka Hushålls-Sällfkapet, och en mycket nitifk befordrare af Sällfkapets låfvärda affigter. Men utom detta är han äfven en ganfka kunnig och mycket fkicklig man. Jag vann fnart hans förtroende genom min lilla kännedom af landtbruket, i fynnerhet i affeende på mitt Pommerfka fädernesland, emedan han beviftat Pommerfka Fälttåget, och ännu påminte fig mycket ifrån den tiden. Hans vackra gods Guftafsvik med alla tillhörigheter, utgöres af en i Wenern utfkjutande halfö. Han är den, fom förft gjort denna egendom till hvad den är, och dervid vifat, att ej Climatet, men väl mennifkors okunnighet och vårdslöshet varit fkulld till defs förra tillftånd. Han har på fin åkerjord infört ett flags Circulationsbruk, dock icke enligt beftämd form, utan efter jordmån och localen. Han har mycket förbättrat fitt åkerbruk derigenom, att han dels låtit den fämre jordmånen hvila några år, och dels fått foderväxter. I trädesjorden planterar han jordpäron, kål och rofvor, och befår vifsa åkerftycken med ängkafle och thimothé; röd klöfver frodas äfven rätt väl; Lin har man till husbehof. Rågen gifver vanligen 8:de eller 10:de kornet; hvete och ärter fås obetydligt öfver hela Wärmeland. Här fåg och fmakade jag äfven för förfta gången en product af Wärmeländfka œconomien, nämligen ftickelbärsvin. Det har en fkön fmak och

är så hetsigt, att en okunnig lätt kunde inbilla sig att man iskänkt ett vin ifrån Grekeland eller Södra Italien. Under mitt vistande härstädes (den 25 Maji) hade man redan slutat hela vårsädet. Så snart våren är inne, går allt arbete mycket raskt och fort i Sverige, i anseende till de vackra och långa dagarna. På bordet hade vi öfverflöd af rättikor, sallat och sparris.

Capitaine Linroth har äfven deruti visat sig såsom en god menniska och hushållare, att han afdelat åkerjorden åt sina bönder, och lärt dem en bättre hushållning. Han har befriat dem ifrån alla dagsverken, och i stället bestämt för dem ett spannemåls-arrende, hvarvid båda delarne befinna sig väl. Nu arbeta de mycket bättre, emedan de känna hos sig mera lust att förvärfva, och tillika äro öfvertygade, att han ej stör dem uti besittningen af deras hemman.

Christinehamn är en liten nätt stad, belägen vid en liten å, som befrämjar stadens sjöfart på Wenern. Man har planterat vackra träd längs efter ån, och tvenne broar äro byggda öfver densamma. Wid båda sidorna af ån och omkring det rymliga torget äro husen rätt vackra, att icke förgäta Assembléehuset, der vi logerade, och hvilket utmärker sig genom den stora dansfalen. Denna stad har, lika som Carlstad, sitt förnämsta näringsfång af Bergslagen. Wid vågen lastas järnet på pråmar och båtar, och föres sedan ungefär $\frac{1}{8}$dels mil till fartygen, hvilka ej kunna gå så högt upp. Fastingsmarknaden, som hålles

härſtädes i Mars månad, är den förſta i Wärmeland, och en af de ſtörſta och muntraſte i hela Sverige. Der afgöras alla penning-affairer för hela provinſen, hvarjemte äfven den betydande järnhandeln afſlutas. Främmande ſamlas då hit ifrån alla orter, till och med ifrån Norrige; Nyſikenheten att ſe en anſenlig mängd menniſkor förſamlade, baler och redouter, locka mycket folk till denna Wärmelands Carneval, hvilka dock hvarken köpa eller ſälja, utan endaſt önſka, att en gång få roa ſig väl. Jag har ej varit nog lycklig att få beviſta någon af Wärmelands ſtora marknader.

Öſterut ifrån ſtaden är en liten hälſobrunn belägen, öfver hvilken man nu byggt ett nätt hus och åter gjort den brukbar. Äfven den beſågo vi. Ett ymnigt rägn hade fallit, hvarigenom vägen blifvit elak. Detta gaf anledning till ett cour de chevaliers d'amour, och anläggandet af en lätt bro. Lyckliga dagar! och lycklig då ännu denna ſtad! En gruflig eldsvåda har ett halft år derefter förſtört en ſtor del af denſamma.

Allt för få hus voro här täckta med tegel, de fleſta taken voro af ſchiffer ifrån Dalsland, några äfven af vanlig ſmåſten. Desſa ſiſtnämnda taken hade ett mycket nätt utſeende. Taken äro efter vanligheten belagda med näfver, och ofvanpå näfvern lägger man ſmå ſtenar, tätt intill hvarandra och ungefär till två tums höjd: de ſtörſta af desſa ſtenar äro ſom en knytnäfve, de mindſta ſom ett hönsägg. Ju mångfalldigare desſa ſtenar äro, deſto vackrare blifver taket. Näfvern, ſom är lagd

inunder dem, ſkall äga beſtånd i 50 eller 60 år. Jag har ſedermera på landet ſett många ſådana tak; erfarenheten måtte härvid hafva varit läromäſtare. Oſtridigt äro ockſå deſſa taken mycket ſnyggare, än de grå torftaken; jag har nu icke ſett några halmtak allt ſedan jag var i trakten omkring Skara, der man på några ſtällen finner ſådana.

Min färd till det vackra Munkforſs och den hederliga Borgſtröm gick ofta både hit och dit. Jag vill blott beſkrifva vägen ifrån Carlſtad. Under förſta hållet är landet mycket flackt och af ſandig jordmån; man finner der mycket tallſkog, men litet odlad mark. Här reſte jag förſta gången på en Söndag. På andra hållet till Ö. Deije blifver vägen backig, med omväxlande angenäma utſigter, ſamt drager ſig närmare till Clara elf, en af Sveriges vackraſte ſtrömmar. Landet ſänker ſig ned åt ſtrömmen till en däld, och till höger har man höga ſkogbeväxta berg. Åkrar, ängar, gårdar och vackra ſjöar följa efter hvarandra i den trånga dalen längs efter vägen. Till vänſter vid Deijeforſs, ſom är ett rikt laxfiſke, ligger godſet Cathrineberg, tillhörigt en Herr Arfvidsſon; ett mycket vackert ſtälle. Ö. Deije ligger tätt invid ſtrömmen på en högd. Strömmen var uppfylld af båtar, laſtade med kyrkfolk, hvilka ſjöngo och ſkrattade, äfven hördes under deras joller ljudet af ett par violiner. Wårvädret var angenämt, göken lät höra ſig, körsbärsträden voro höljda af hvita blommor. Är detta Sverige tänkte jag för mig ſjelf, hvilket många menniſkor, äfven hos oſs

föreſtälla

föreställa sig blott som ett hemvist för björnar? och derunder rullade jag längre fram. Wägen till Nordsjötorp är backig, och nästan lik föregående hållet. Nära vägen vid Nordsjötorp stå trenne ofanteliga ekar, likasom enslige främlingar, och hvilka åtmindstone bevisa hvad Climatet förmår frambringa och tål. Under vägen ifrån Nordsjötorp till Ohlsäter blifver dalen ännu mera trång, och landet mera odladt på båda sidor om strömmen. Under första milen ifrån Ohlsäter till Munkforss är vägen jämnare, dalen bredare och åkerfälten bättre, men under sista halfva milen är trakten mera bergig och romantisk. Då min skjutsbonde lämnade mig, sade han, att jag skulle köra på, så snart jag hörde något brusa, ty då vore Munkforss ej långt borta. Slutligen hörde jag detta brusande, åkte genast mera raskt, rullade genom en grön allée, sprang af, och inträdde i ett hus, uppfylldt af älskvärda menniskor.

Under hela denna väg längs efter Clara elf ser man många små byar, och således märker man redan här, att hemmanen i Wärmeland äro delade i smärre stycken. Man ser ofta små enstaka gårdar, som hafva en obeskrifligt vacker belägenhet i en däld, eller på en höjd nära öfver strömmen. Mangården och de öfriga husen formera tillhopa merändels en fyrkant, då mellan-rummet eller gården såsom ett slags helgedom alltid noga aktas för boskapstrampning och annan åverkan, ty denna platts består alltid af en grön plan. Sådana gröna planer finner man i nästan öfver allt

emellan husen i Wärmeland. Den som älskar det vackra gröna gräset, skall likasom jag finna, att detta bruk ganska mycket bidrager att förskönа ett ställe. Husen äro små, men renliga och ljusa, samt varma under vintren. I Wärmeland såg jag först ett alldeles eget sätt att tapetsera rum, och hvilket jag väl sedan märkte på några andra ställen, men ej så ofta. Wärmländningarne fläta ordentliga tapeter af hvarjehanda trädslags-spåner, i synnerhet af den hvita och mjuka bark, som man finner under den gröfre tallbarken, och dessa uppsättas sedan rundt omkring väggarna. Sjelfva flätningen förrättas på mångfalldigt sätt, till en del mycket grannt, med hvarjehanda prydnader, till och med figurer; dessa tapeter äro äfven ofta här och der målade. Wärmländningen är verkligen mästare uti konsten att fläta, ty på sådant sätt tillverkar han konstigt och prydligt hvarjehanda bohagsting, och de korgar, matsäckar m. m. som hvar och en gosse förstår att göra af mjuk granbark, äro här alldeles egna i sitt slag.

Jordmån under hela denna landsträcka, äfvensom i många andra trakter af Wärmland, är lätt och sandig. Derföre ser man också på vanliga bondgärden intet annat än råg och hafra. Siftnämnda sädesslag är egentligen det husvudsakligaste och allmännaste i provinsen, och Wärmländningen äter derföre, äfvensom Skotten, i allmänhet mest hafverbröd. Han befinner sig väl af denna hälsosamma föda, och hans kropp blifver derigenom icke svagare, än hans grannars, som äta rågbröd. Jag tror till och med, att hafrebröd gör blodet

lättare, och har en välgörande verkan på folkets lynne, ty Wärmländningarne öfverträffa många Svenskar i gladt lynne och vänlighet.

Munkforss. Här uppehöll jag mig flera dagar. Det var ett Paradis; mitt vistande derstädes var mycket gladt, och minnet deraf gläder mig ännu. Munkforss är egentligen ett högt vattenfall af Clara-elf. Wid sjelfva forssen eller vattenfallet har man anlagt en stor stångjernssmedja, hvarest årligen smides öfver 2000 skeppund stångjern. Sådana verk kallas Bruk, hvilket i allmänhet dock betyder ett slags Fabrik, och dessa jernfabriker äro ostridigt de förnämsta af alla Svenska Fabriker. Herr Borgström, min hederlige värd, hade emottagit detta verk nästan i lägervall, men har under de få år han sjelf handhaft det, nedlagt mycket och kostsamt arbete derstädes, byggt en ny stor smedja, och med betydande kostnad låtit leda en Canal ifrån strömmen, emedan strömmen förut understundom gaf för mycket vatten, och om vintren ofta alldeles intet. Men han har icke allenast såsom Bruks-Patron utmärkt sig genom sin verksamhet, utan äfven såsom Landthushållare. Jag har i Wärmeland icke sett något vackrare ställe än Munkforss. Den ansenliga strömmen har här flera vattenfall, i synnerhet ett, hvarest den nedstörtar sig 30 fot lodrätt utföre. Huru ofta hafve vi icke på den vackra ön, som är belägen midt i strömfallet, utan fara betraktat fallets skönhet, lyssnat på dess dån, och sett stockar samt träd upprifna med röttren störta ned i svallet. Just nu påstod det andra flödet; det första kallas töväders- eller vårflödet, det an-

dra häggflödet, af den orſak, att häggen ſtår i blomma vid ſamma tid. Detta häggflöde leder vattnet ifrån Wärmelands högre berg och fjällen vid gränſen ut i hafvet. Hvilka glada ſtunder har jag icke haft, ſå väl på nyſsnämnda Ö, ſom på den Eliſeiſka häſtſkoholmen, ſom är belägen högre upp i ſtrömmen! — Denna ſtröm med ſina fall, trägården, de lummiga vackra träden, och de resliga ſkogar ſom preſentera ſig på afſtånd — allt förenar ſig att göra våren härſtädes himmelſk. Som Svenſka våren är mycket kort, ſå blomſtrar och grönſkar all ting ſå mycket fortare; man har den tiden högſt angenäma aftnar och nätter, ſamt en doftande vällukt ifrån de ſtora björkſkogarna, om hvilket allt man hos oſs ej kan göra ſig någon föreſtällning.

Emedlertid anſåg jag alltid den vackra Forſsudden, på andra ſidan om ſtrömmen, för det angenämaſte ſtället. Detta beſtår af en högländt plan, der en bonde har ſin boſtad under lummiga träd, ett tillräckligt utſäde af Råg och Hafra, bete för 10 kor, några häſtar och 60 får. Genaſt feck jag en ſpeculation: bonden kunde ju hafva en vacker dotter. Ett förſök vågades. Wi foro öfver ſtrömmen ⅛ dels mil ifrån Udda, och paſſerade genom en ſkog upp till det vackra ſtället. Wårt ſällſkap var ſtort, och beſtod af fruar, flickor, ynglingar och män, hvilka alla ſamtlige recommenderade ſig ſåſom tillkommande gäſter hos mig, den tillärnade ſäſtmannen. Wi anlände, och emottogos af en vänlig 14 årig flicka, med blonda lockar och blå ögon, ſom uttryckte mycken modeſtie, för hvilka man gerna kunnat vänta

ett par år och tjena som Jacob. Hon förde oss in uti en snygg stuga, der ett dukadt bord redan var besatt med smör, bröd och ost, hvilket hos välmående folk ofta alltid är i beredskap för ankommande främmande; straxt efter framsattes äfven bränvin, dricka, och mjölk, på det hvar och en måtte kunna taga förfriskning efter sin smak. Mitt sällskap skämtade redan med mig, för den hyggliga 14 åriga flickan; men kort derefter visade sig äfven en mängd syskon, hvarigenom hoppet om det rika arfvet till en ansenlig del försvagades, och fru Borgström upptäckte slutligen, att matmodren i huset låg i barnsäng uti en annan stuga. På detta sätt försvann hela den uppgjorda planen till en stilla huslig sällhet, och den vackra promenaden, farten öfver strömmen, samt den fägnaden att en gång se vattenfallet och Munkforss tämmeligen djupt inunder våra fötter, utgjorde enda vinsten för dagen.

Bruket har betydliga underliggande ägor, hvaraf dock egentligen blott den sandiga och lätta jordmånen blifvit uppodlad. Herr Borgström, som endast få år haft denna egendom om hand, har också först börjat med en klokare hushållning, och af denna orsak går han äfven långsamt till väga. Han har gjort lyckliga försök med Timothé och klöfver, och arbetar nu med ifver att afrödja, utdika och till odling bereda en ansenlig sträcka af skog, som har en ypperlig och fet jordmån. Han har inom sitt område helt nära Bruket en dylik däld, belägen söderut emellan bergen, af åtmindstone 120 tunnelands vidd, och af mycket god jordmån, men nu beväxt med skog, som

här föga värderas och ger obetydlig afkaſtning. Jag har några gånger i ſällſkap med honom ridit omkring i ſkog och berg, och har blifvit förvånad öfver de ofantliga ſkogsſträckor, ſom äro anſlagna för ſmälthyttor och hammarverk, och tillika ſå illa nyttjas. Man kunde här förvandla öfver hälften deraf till fruktbärande mark, och det öfriga ſkulle, om det bättre vårdades, ändå vara tillräckligt, att förſe Bruken med ved och kol. Man har anſlagit näſtan hela norra Wärmeland till Bergverkens behof, och ſåledes till en del dömt denna landſträcka att vara ſkog och ödemark. Endaſt ſtränderne af ſtörre flader äro här och der något bebodda. Inom detta vidlöftiga diſtrict, ſom ſträcker ſig ända till Dalarne och Norrige, bo ännu några få Finnar, qvarlefvor efter de gamla Finſka Nybyggen, hvilka här anlades, men hvilkas åboer ſedan till det meſta förjagades. Ibland Wärmeländſka Fotjägare-Corpſen, 300 man ſtark, ſom hade möte i Carlſtad, ſåg jag många karlar, hvilka genom ſina phyſiognomier lätt förrådde deras urſprung ifrån deſſa Coloniſter. De fleſte voro ſmalväxte, nervfulle, med ſvart hår, något gula anſigten och mycket eldiga ögon. Man ſäger, att Finſka flickorna i allmänhet ſkola vara vackra, och bibehålla ſkönheten ända till 20 året; de många pigor af denna nation, ſom man ſer i Stockholm, ſynas beviſa denna ſats. Men ſedan de blifva äldre, finner man, att röken i de pörten, de bo, verkar mycket på dem, och att de derigenom alldeles förlora färgen.

Guſtaf den I, ſom mycket tänkte på, att befolka de provinſer, ſom i hans tid näſtan

voro öde, inkallade många Finnar, för att mindska Wärmelands ofantliga skogar och befolka dem. Man har många osmakliga Fabler om Wärmeland. Svenska Häfderne berätta, att denna provins under Konung Olof Trätelja blifvit alldeles uppodlad och uppfylld af menniskor, till dess Pesten åter ödelade den. Man har velat finna många spår efter forntida odling derstädes, hvarest man nu blott ser skogar och moras. Det sannolikaste är, att blott en liten del af Södra Wärmeland blifvit uppodlad och befolkad omkring medlet af 16:de århundradet, och att blott någon björnjägare eller Fiskare här och der kunnat nedsätta sig, eller irrat omkring i det öfriga af provinsen. Först under Carl den IX:de förbättrades Wärmelands Bergverk, och Städer började anläggas. Han inkallade äfven Finnar, hvilka på deras hemort ledo mycket genom de oroligheter och partier, som åtföljde ovänskapen imellan Konung Carl och hans borsson Sigismund, hvaraf Finland här och der tog stor skada. Månge Finnar nedsatte sig äfven i Dalarne, Gestrikland, Helsingland och Medelpad. Desse nybyggare började sina operationer i skogarna med svedjande, för att sedan framdeles kunna företaga ett ordentligt åkerbruk. Men så snart man började anlägga Bruk, var deras tid förbi. De ansågos såsom skogsförrädare, och Bruks-Patronerne drefvo saken så vida, att ett Rescript utfärdades under Drottning Christina år 1641, hvilket var rätt hårdt emot dessa stackars Colonister, som på god tro begifvit sig hit. Ibland annat heter det: "Wi villje fördenskull, att J utfärden befallning och gören aftal med Landshöfdingen, att man

låter uppbränna Finnarnas kojor och hus, dem de här och der uppſatt i ſkogarne, äfvenledes, att man afſkär, borttager eller likaledes uppbränner deras ſäd, ſedan den blifvit mogen, på det de af briſt på föda måtte blifva tvungne att begifva ſig ifrån ſkogarne." Detta ſtadfäſtades ytterligare uti ſkogsordningen af år 1647 och 1664, med följande tillägg: "Den bonde, ſom framdeles ſkulle kunna tillåta en Finne eller någon annan, att på ſådant ſätt bygga och bo i ſin ſkog, ſkall förſta gången plikta 40 daler ſilfvermynt, om han åter förbryter ſig, ſå ſkall han ſtraffas med galgen." Man kan ſäga, att Finnarne på detta ſätt verkligen bortbrändes, och detta kallades att befordra Bergverksrörelſen, ehuru det ſkedde på åkerbrukets och menſklighetens bekoſtnad. Desſe olycklige Coloniſter måſte nu begifva ſig ifrån de trakter, dit man en gång kallat dem. De flydde till nya mera aflägsna ödemarker; men ſå ſnart Bruken började anläggas närmare deras boningar, blefvo de åter bortkörde. Likväl fingo några ſtadna qvar här och der, i egenſkap af ſkattehemmansbönder eller Bruks-kolare, hvilket verkades dels igenom några Ämbetsmäns menſkligare tänkeſätt, del igenom ſednare tiders mildare Författningar, ibland hvilka i ſynnerhet bör nämnas den viſe Konung Carl den XI:s Förordningar.

Jag ſåg på bergen ungefär $\frac{3}{4}$dels mil ifrån Munkforſs en värkelig märkvärdighet. Der ſtå uti en rundel fyra ofanteliga lindar, ett trädſlag, ſom man här annars icke ſer. Efter all ſannolikhet har der fordom legat någon gård.

Huſen

Husen hafva småningom förfallit, och de menniskor, som planterat dessa träden, hafva aflidit, eller ock voro de olycklige Finnar, som blifvit jagade derifrån. Dessa lindar, äfvensom de sköna ekarne vid Nordsjötorp, bevisa, att mycket här skulle kunna växa, som man ännu icke gjort sig mödan att plantera.

Jag hade hört den vackra Fryksdals-trakten för mycket omtalas, och blifvit på ett ailtför artigt sätt buden till Prosten Doctor Kjellin i Sund, för att kunna afhålla mig ifrån en liten biresa dit. Jag for dit i sällskap med en vän, sista dagarna af Maj. Fryksdalen är belägen vid Fryks- eller Norselfven, som leder sitt ursprung ifrån Norrska gränsens snöbetäckta berg, och går, på ett afstån daf halfannan eller 3 mil, till det mesta parallel med Claraelf, till dess den äfven slutligen faller i Wenern. Emellan båda dessa elfver ligga höga berg, som jag måste passera. Ifrån Munkforss till Sund har man ungefär 5 mil. Först kommer man till Ohlsäter, der man far öfver elfven, och vidare till Präſtbol, dit man har en half mil, och der man byter om hästar. Präſtbol har en förtjusande belägenhet. En angenäm däld utbreder sig till en vidd af ett par mil, men den är ty värr ännu icke tillräckligt uppodlad; denna däld slutas på en sida af en stor sjö, vid hvars stränder ligga flera byar; höga berg synas här och der likasom hängande öfver vattnet — en verkelig Alp-trakt. Ifrån Präſtbol till Ås, som är närmaste station, har man två mil. Wi foro en god stund ännu i dälden, hvarefter vi åter sågo två stora och

fiſkrika ſjöar, belägna på ömſe ſidor om de höga bergen. Wid en af desſa ſjöar låg till höger en ſnygg landtgård på en höjd, med ängar nedanföre och betesmarker ofvanföre, der 20 välfödda kor betade i en hage, och tvenne ſton med ſina föl ſprungo längs efter gärdesgården. I Sverige finner man flera nätta enſtaka hemman, än i något annat land, hvarföre man ſå gerna önſkar, att få bo der — en önſkan, ſom omedelbarligen uppkommer af det intryck naturen gör på ſinnet. Månne icke detta är orſaken, att de menniſkor, ſom bo i bergsbygder eller dälder, äfvenſom öboer, dã de viſtas utomlands, mera plågas af hemſjuka, än andra? Här ſåg man äfven, hvad Wärmelands Hushålls-Sällſkap uträttat. Man hade med djupa diken genomſkurit ett moras af 30 eller 40 tunnors utſäde, och nyligen börjat upplöja det. Till vänſter om vägen låg äfven ett ſådant moras, tre gånger ſå ſtort. Sådana moras äro ofta alldeles icke lågländta, utan ligga högt, med ſluttningar och aflopp, men de blifva ſumpiga genom det myckna vatten de emottaga ifrån bergen, och gunga när man går på dem. Det dåliga gräs ſom växer der, kan ej ätas af boſkapen, och man nedſjunker ofta ända till knäet, äfven då man går på de ſtällen, ſom ſynas meſt torra.

Sedan vi hunnit förbi det nyſsnämnda lilla hemmanet, började vägen gå upp och ned en ſträcka af halfannan mil, emedan vi pasſerade ett anſenligt berg. Wi måſte ofta ſtiga utur och gå, af fruktan, att både häſtar och vagn ſkulle ſtjelpa omkull. Flera dälder här och der imellan bergen äro uppodlade. Efter

hvad jag sett, bör Wärmeland öfver allt kunna odlas, der dälder eller slätter förekomma. Och de skogbeväxta bergen, som i allmänhet ej äro mer än 3, eller högst 500 fot höga, kunna genom god hushållning förse invånarne med så mycket ved de behöfva. Watten och sjöar fattas ej på något ställe. Midt ibland berg och skog visade sig åter en vidsträckt sjö, som skall vara en fortsättning af sjön vid Prästbol; de följande dälderne, innan man kommer till Äs, äro till en del bättre odlade, ehuru det mesta dock ännu ligger öde. Äs är belä- get straxt fram om skogen, och man kan äfven räkna det till Fryksdalen, ehuru några bergskullar ligga deremellan.

Emellan Äs och Sund är landet mera odladt och bebodt; en rymlig och flack däld, der man ser en mängd enstaka hemman, sträcker sig längs efter de skogbeväxta bergen, och en annan drager sig åt Frykselfven. Wi åkte en stund uppåt, och anlände slutligen till en högd, vid hvars sluttningar på båda sidor en däld formerades. Hela trakten låg angenämt utbredd för oss i aftonsolens skimmer, vi hörde årors plaskande i elfven, dånet af hamrar ifrån några Bruk, och Orrens bullrande toner. Under den sista halfva milen passerade vi några väl odlade åkerfält samt några snygga landtgårdar, och omkring klockan 10 voro vi hos Probsten Kjellin i Sund.

Detta ställe kallas Sund i ordets gamla bemärkelse. Kyrkan ligger vid en smal vik, som förenar de tvenne långa armarna af Frykselfven, hvilka här framlöpa under namn af

öfra och nedra Fryken. Probſtgården har en obeſkrifligt ſkön belägenhet högt öfver elfven, med en nätt trägård, och en park ſom Probſten ſjelf anlagt. Kyrkan ligger högt på berg. Wi nyttjade den ſom ett obſervatorium, för att närmare beſkåda landet. Utſigten är Majeſtätiſk och näſtan gränslös, och hela landſträckan omkring liknar mycket utſigterna ifrån Alperna. På långt afſtånd viſa ſig många höga berg, man ſer Frykselfven med ſina båda armar, ſamt en väl odlad däld med många ſjöar och tillgränſande höjder, vid hvilkas ſluttningar hus ligga tätt invid hvarandra. Man ſäger, att utſigten ſkall vara utomordentligt ſkön ifrån ett berg, ſom här kallas Tåsſebergsklätta. Öfverallt hvart man ſätter foten är det ſkönt, man må ſtå i tornet, eller på ſläta marken. Som man berättade oſs, att folket här i Socknen ännu var mycket fromt och oförderfvadt, gjorde vi vid Kyrkan en uträkning öfver miltalet af den väg ſom en 65 årig man, ſärdeles utmärkt genom ſin Gudsfruktan, lagt till rygga ſåſom Kyrkogångare. Han bor två och en half mil ifrån Kyrkan, och ſå långt hans bekanta kunna tänka tillbaka, har han aldrig förſummat Gudstjenſten någon Söndag eller Högtidsdag, han har ſåledes hvarje ſådan dag gått fram och tillbaka ſina fem mil. Om man nu börjar denna räkning ifrån hans 10:de år, och med Högtids- ſamt Söndagar antager 60 Helgedagar om året inom Lutherſka Förſamlingen, ſå har han under 55 års lefnad, endaſt för ſin andakt, till rygga lagt 15,000 mil.

En fjerdedels mil ifrån Sund, på andra ſidan om ſtrömmen, ligger den meſt omtalta

marknadsplatsen i Wärmeland, på ett högländt ställe, kalladt Ombergsheden. Omkring Michaëlis har man här en 8 dagars lång marknad, då man på stället vanligen finner en folksamling af 20, eller 30,000 mennifkor. Man roar sig dervid mycket i fria luften; bättre folk ifrån granskapet rundt omkring uppehåller sig der åtminstone så länge dagsljuset räcker, och den lägre folk-classen fortsätter sina nöjen långt öfver midnatten. Fordom förefölla här många strider och slagsmål. Ofta uppsköt man sina tvistigheter till marknadstiden härstädes, och Ombergsheden var då den mötesplats man utsatte; till och med unga pojkar, som hade något oafgjordt med hvarandra, plägade säga, förmodeligen enligt hvad de hört af äldre personer: om vi ej träffas förr, så sker det på Ombergsheden. Men emedan detta ej sällan förorsakade blodiga uppträden, och andra oordentligheter äfven dervid begingos, så har man i sednare åren förordnat vakt derstädes. Ombergsheden är äfven i annat affeende en stridsplatts, och detta bidrog förmodeligen äfven till nyssnämnda stridigheter på stället; Wärmelands Regemente har nemligen här sina möten och exercicer. Jag betraktade här med mycket nöje en stund de öfningar, som desse krigare förehade.

Det var äfven en fägnad att lära känna Doctorn såsom Oeconom, i hvilket affeende han äfven visat både verksamhet och klokhet. Han förde mig till tvenne ställen, dem han ifrån onyttig warskog förvandlade till fruktbärande åkrar, och deren myckenhet fattige personer voro sysselsatte med rothuggning och gräfning. Allt

sammans utgjorde en sträcka af åtminstone 40 eller 50 tunneland. Dessutom har sjelfva Prestgården mycket och äfven rätt god åker. Detta kan man sluta endast deraf, att Klockaren har 35 tunnors utsäde. Men Sund är ocklå ett Pastorat, som har sina 6000 invånare, och der Pastor ofta räknar 5000 Riksdaler årlig inkomst.

Jordmånen i Fryksdalen är i allmänhet god, och man kan väl säga, att hvarje jordfläck der är odlad. Denna dal är den bäst bebodda del af hela Wärmeland, och detta var en orsak till det förbud som utfärdades, att ej sönderstycka hemmanen i mindre än 8 eller 12 delar. Men huru har man efterföljt detta? Efter Doctorns utsago förefalla der täta hemmansklyfningar, då ägorne skiftas i 48, 60, till och med 100:dedelar. Åboerne kunna väl härigenom icke blifva rika, men folket fintligt, flitigt och ordentligt, och man ser der ändå sällan några tiggare. Mer än 500 arbetare utvandra årligen till andra provinser, för att gräfva diken, timra, eller arbeta på ängarna; de lefva sparsamt, och komma alltid hem med penningar. Det är ett skickligt och starkt, men tillika mycket beskedligt och godsinnadt folk, och de som haft både dem och Dalkarlar på arbete hos sig, föredraga gerna Fryksdalsboerna framför de sidstnämnda, hvilka nu till en stor del urartat och blifvit trotsige. Det är besynnerligt, att man nästan i alla särskilda dälder och skogstrakter af Wärmeland, som ligga på något afstånd ifrån hvarandra, äfven finner särskilda physiognomier. Detta skall ännu tydligare röja sig, om man kan hafva tillfälle att

se alla särskilda trakter af Wärmeland. Fryksdalingarne hafva ett visst glättigt och raskt utseende, som utmärker dem framför deras öfriga landsmän. Denna stora Socken, som har en så sammanträngd belägenhet, och hvars Invånare ofta i nödfall måste hålla stånd emot Danskar och Norrmän, skulle väl derigenom möjligen hafva kunnat erhålla vissa utmärkta drag, både i moraliskt och physiskt afseende. Ifrån uråldriga tider hafva de visat sig tappre och raske. Ännu under sista kriget skänkte Konung Gustaf dem en präktig fana, som nu är uppsatt i Kyrkan; denna fana skulle de bära emot Danskarne, om desse hade fått det infallet, att tåga åt denna trakten. De skola äfven hafva många egna plägseder vid sina högtider och bröllop, hvarigenom de skilja sig ifrån grannarne; detta gäller äfven i afseende på deras klädedrägt. Både karlar och qvinfolk bruka merendels svarta eller svartbruna kläder, med ljusblå uppslag. Blott igenom denna drägt äro de i krigstider utmärkte såsom en särskildt Corps.

Denna dalens invånare längs efter elfven befinna sig väl, emedan de äro raske, arbetsamme och nöjde. Men så förhåller det sig icke med dem, som bo närmare Norrska gränsen, emedan de blifvit förderfvade, genom lättheten att smyghandla och lurendreja. Härigenom försumma de sitt åkerbruk samt blifva liderlige, och många som börjat hushållningen med någorlunda förmögenhet, sluta med yttersta fattigdom. Hästhandeln, som drifves med Norrmännen, är i synnerhet vigtig. Bönderne införa årligen öfver tusende unga fålar

ifrån Norrige, hvarefter de ett halft eller helt år uppföda dem, och ſedan åter ſälja dem med 100:de och 150 procents vinſt. Deſsa häſtar äro goda, och föras ofta ända till Weſtmanland och Skåne. — Jagt utgör äfven ett af deſse Dal-Invånares näringsfång, ehuru icke ſå betydligt nu ſom förr. Wilddjuren draga ſig undan, i den mån menniſkoſlägtet utbreder ſig, och man är ej nog ſkonſam emot fjäderflocken under deſs lektid eller medan den ligger. Här fattas icke eller fiſk. Här och der har man planterat fruktträd, men de gifva ſällan lönande afkaſtning, icke en gång der de hafva god jordmån och ſkygd emot ſkadande vindar.

Boningshuſen äro här nätta och ſnygga; och efter gamla bruket tapetſerade med flätade arbeten. I Wärmeland brukar man mycket gutne ſkorſtenar af jern, hvilka med många affatſer och tinnar höja ſig prydligt, i ſynnerhet öfver låga hus.

Omſider lemnade jag denna ſköna Alptrakt, min artiga värd och de redeliga Fryksdalingarna, ſamt anlände åter lyckligt till Munkforſs. Derifrån afreſte jag ſlutligen den 3 Junii, icke utan en hemlig önſkan ſamt förhoppning, att efter några års förlopp åter ſe mig omkring derſtädes. Huru lätta äro icke menniſkors förhoppningar!

Derifrån tog jag vägen till Lindforſs, ett annat Bruk, ſom tillhör en Herr Geijer, och är beläget ungefär fem mil ifrån Munkforſs.

Till

Till Nordſjötorp hade jag den gamla bekanta vägen. Derifrån har man 1 ¾dels mil till Molkom. Den förſta milen är rätt angenäm. Wid Bruket Mölnbacka, beläget en knapp timmes väg ifrån Nordſjötorp, har man odlat en ſtor ſkogsſträcka af moraſer, och utdikat tvenne ſmå ſkogsſjöar. Nejden derſtädes, midt emot det vackra Catharineberg, är utomordentligt ſkön. Den ſtora elfven, med hvilken flera ſmärre åar förena ſig, formerar här en vik, omkring hvilken en mängd gårdar, med åkrar, ängar och löfſkog, preſentera ſig i form af en halfmåne. Sedermera afviker vägen längre ifrån elfven, och går in i en med berg uppfylld ſkog, hvareſt dagens hetta ännu mera mildras af den rök, ſom tallkådan åſtadkommer. Dälderne äro här föga bebodda, man ſer ſtora ſträckor af ſvedjeland, ſamt här och der några remſor nyplöjd mark. Omkring Molkom, och på en half mils afſtånd derifrån, har man ända till Lindforſs vackrare och bördigare fält.

Lindforſs är äfven ett mycket vackert ſtälle, och, likaſom alla andra Bruk, anlagdt vid en ſjö och en ſtröm. Deſs trägård, Park, ſkogar, och mångfalldiga andra af ägaren gjorda anläggningar till ſtällets förſkönande, göra det äfvenſå värdt att beſes, ſom deſs älſkvärda åboer förljufva viſtandet derſtädes och minnet deraf. Bruket har ungefär 1000 ſkeppund ſmide, några ſmälthyttor, och naturligtvis en mycket vidſträckt ſkog. Längre bort har man vid landsvägen anlagt ett ſtort tegelbruk, och en ſpikſmedja, der ſmå gosſar äfven måſte ar-

beta. Herr Geijer har såsom Landthushållare utmärkt sig genom uppodlingar af mycken oländig mark, och äfven planterat många fruktträd. Jordmån är till det mesta lätt, och der sås förnämligast hafra och råg. Man slutar sådden med Timothé, hvarefter åkren flera år nyttjas som äng, till dess ombyte åter bör ske. På bättre jordmån får man växelvis klöfver, korn och råg. Jag såg här ett åkerfält om 12 tunnors utsäde besådt med klöfver, och hvilket var förträffligt. Man får ej mycket ärter och bönor; men på det de må torrka så mycket starkare, upphänger man dem på stora ställningar i fria luften, hvilka till en del hafva samma utseende, som de öppna tegel- eller tobaks-lador, dem man nyttjar i Westergöthland, dels bestå de af ett par stora uppresta trädstammar, öfver hvilka man lägger stänger på tvären. En sådan machin kallas krake. Dylika ställningar har jag äfven sett i Österrikiska bergstrakterne, der de nyttjas till samma behof, men äro merendels täckte. Man vet huru nyttigt det i allmänhet skulle vara, om ärter, klöfver och hö ej lades tjockare än blott några alnar öfver hvartannat, och att fritt spelrum för luften alltid lemnades, emedan dessa foderväxter lätt taga svettning, brinna tillsammans, och derigenom få en elak och förskämd lukt.

Den 4 Junii reste jag ifrån Lindforss till Grythyttan, som utgör 6 $\frac{1}{4}$ mils väg. Den första halfva milen under första hållet visar en skön Alptrakt medelst en mängd höga berg, som uppresa sig i Sydväst; marken är öfverallt väl odlad, man ser många vackra ängar

med ſina bäckar, och högre upp i ſkogen äfven gröna planer. Under den öfriga delen af hållet har man tallſkog och ſandig mark. Så väl här vid vägen, ſom i och omkring Philipſtad, och ännu längre borrt, ſer man vackra hus, täckta med ſmåſten och äfven med ſlagg; vägarne äro förbättrade med kolſtybbe eller ſlagg, ett tecken, att man befinner ſig i Bergslagen. Brattforſs är ett mycket vackert Bruk med masugn, belägit vid en ſtröm, ſom ſlingrar ſig rundt omkring byggnaderna. Wid vägen ligger en ſnygg trägård, der jag på afſtånd ſåg en promenerande ſkönhet. Så ilar vandraren haſtigt förbi. Landet är odladt rundt omkring, ſedan har man en backig väg och ſkog, ända till en fjerdedels mil nära Philipſtad; man ſer en ſtor ſjö, belägen högt upp i bergen, vid hvilken den lilla ſtaden ligger, ſom är omgifven af gröna ängar, kullar och gårdar. Min väg geck längs utmed ſjön emellan flera nätta landtboningar, och klockan 9 rullade jag in i ſtaden.

Staden liknar en nätt by, och ligger ſpridd vid en ſtröm, ſom ſtraxt nedanföre faller i den ſtora ſjön Daglöſen. Den har en vacker Kyrka, mycket ſnygga hus och gator, ſamt rundt omkring kullar med björkſkog och gröna berg; en af de meſt romantiſka ſituationer, ſom man kan tänka ſig. Den lilla ſtaden är egentligen anlagd blott för de omkringliggande bergverkens ſkull. Likväl fruktade man, att den ſkulle blifva för ſtor, och dervid för mycket medtaga ſkogarna, ſom äro anſlagne för Bergsrörelſen. År 1720 utfärdades derföre ett Kongl. Bref, ſom ſtadgade, att

staden ej skulle få innehålla mera än 50 hushåll: år 1727 bestämdes de till 60. Likväl insmögo sig sedermera flera; hvarföre ett militairiskt Commando ditskickades, då husen nedrefvos och deras invånare transporterades derifrån.

Knappt hade jag stigit ur vagnen och promenerat några steg omkring, förr än jag hade en hel skara af stadsboer omkring mig, hvilka betraktade mig med nyfikenhet, och syntes gerna villja tala med mig. Detta är mycket naturligt på sådane orter, dit främlingar sällan anlända. Längre upp åt Norden har jag ofta märkt samma nyfikenhet. Detta förefaller dock hvarken besvärligt eller obehagligt, icke en gång barnsligt; alla visa sig så godsinnade och tjenstfärdiga, om man ock genast skulle behöfva sina nya bekantas biträde.

Klockan 12 reste jag härifrån till Onshyttan. Under denna väg har man intet annat, än höga skogbeväxta berg, uppföre hvilka man ifrån Philipstad långsamt framskrider. Den sandiga jordmånen är mycket stenbunden, åkerjorden mycket medelmåttig. På några lågländta ställen ser man gröna betesmarker, der större och mindre gossar och flickor vallade sköna kor och get-hjordar. Sina förnödenheter bära de med sig i en af bark flätad väska, som liknar en liten skjutväska, och som hänger på ryggen, nästan som ett koger. Likväl upptäckte jag inga kärleksgudar ibland dem.

Onshyttan ligger äfven utmed en stor sjö vid namn Ingen, som omgifver och innesluter

alla Pehrsbergs grufvorna. Jag ville nedstiga åtminstone uti en af Wermelands grufvor, och hade nu Pehrsberg så nära, att jag ifrån Onshyttan kunde begifva mig dit till fots. Det är blott en åttondedels mil. Jag anlände, och anmälte mig i Gruffogdens hus. Gruffogden var bortrest; men hans vänliga unga hustru och hennes broder emottogo mig som en gammal bekant, fägnade mig först med mat och drick, och sedan ledsagade brodren mig omkring. Omsider beslöto vi att fara ned i Storgrufvan, som är den ansenligaste af dem alla. Hvilken förfärande syn! Öppningen visar sig i dagen såsom en ingång till afgrunden, och ofantliga ispelare sträckte sig ännu ifrån densamma ned i djupet. Man går ända ned på stegar, och jag vill ej råda hvar och en att göra denna färd. Den var till och med svår för mig, ehuru jag utan att svindla försökt många vågsamma företag. Ofta måste man på snedden följa stegen åt, och har icke mer än en tunn fotsteg, hvarpå man kan klifva; stegen voro hala, och till större delen betäckta med is, hvarföre händren äfven nästan stelnade af köld, så att man med möda kunde hålla sig fast. Härtill kom det dofva ljud, som hvarje ton väckte, röken af kolelden inunder oss, den rysliga halfdag som utspridde sig omkring oss, och de branta bergväggarne. De som äro vane vid denna färd, gå på helt annat sätt. Män, qvinnor och barn klättra likasom ekorrar ofta i långa rader efter hvarandra. Hvar och en bär sin yxa, hammare, bergborr och flera dylika mordvapen i händerna eller på axlarna; de som klättra underst göra det mycket kallsinnigt fastän ett bristan-

de tåg eller en fallande yxa ſkulle för mången ibland dem medföra en oundvikelig död. Iſen, ſom vid töväder underſtundom nedraſar, kan äfven vara farlig för dem.

På detta ſätt nedklättrar man 75 famnar djupt, ſedan har man ännu under föttren 14 famnar vatten, hvars eviga isſkorpa enſam är 13 famnar tjock. Grufvans hela djup är 89 famnar. Man känner en genomträngande köld, ſå väl på iſen ned i botten, ſom vid ispelarne. Gruffolket underhåller alltid en myckenhet koleldar, för att kunna värma ſig. Iſen vid Gruf-öppningen, jemte regn och ſnö, åſtadkomma ſå mycket vatten, att ett pumpverk alltid måſte gå. Malmen uppfordras i tunnor genom ett vindſpel, ſom drifves af två häſtar; denna malm är af det bäſta ſlag man har i Sverige, håller 70 till 75 procent, och gifver ett mjukt jern, ſom är förträffligt att omarbeta till ſtål. Juſt under det jag var ned på botten, losſade man flera grufſkott. Jag kan icke beſkrifva detta underjordiſka dunder, och den verkan det hade på mig. Cyclopernas nedſotade tjenare ſtodo der helt ſtilla, i full ſäkerhet bakom pelarne, och rökte ſina pipor vid den blå kolelden. Wanan är, allt efter ſom man anſer den, både en god och elak ſak; den kan till och med göra djuren tama. Detta ſiſta ſåg jag vid min uppgång ur denna afgrund. En ſvala hade byggt ſitt bo vid öfverſta öppningen tätt intill ſtegen, och ſyntes alldeles icke bekymra ſig hvarken om vindſpelens knarrande, eller folkets buller och klättrande upp och ned.

Näst Storgrufvan är Brasgrufvan den andra i ordningen, och utom dessa äro der ännu 12 eller 13 andra grufvor. Hela trakten består af ett oupphörligt malmberg, öfverallt ser man grufvor, och machiner i rörelse, odugliga stenar och slagg ligga uppstapplade rundt omkring i en ryslig prakt, likasom Titanernas förskansningar. Emedlertid har denna stenbundna och sandiga jordmån en ypperlig gräsväxt; det ser ut, som om den under jorden dolda metallen skulle befordra den. Sjelfva sjön ligger mycket högt, och liknar i detta affeende bergen, hvarföre här om sommaren skall vara ovanligt hett, och om vintren mycket kallt. I sjön ser man några vackra holmar, och vid dess stränder många vackra gårdar. Arbetare och folk som hafva befattning med grufvan bo i den ödsliga trakt, som omgifver grufvorna, hvilka skola nära 500 menniskor.

Hela nejden flera mil rundt omkring, är malm-artig, och utom dessa finnas der äfven flera goda grufvor, såsom Nordmarks- och Långbansgrufvorne. Redan i 14:de och 15:de seklerna har man arbetat derstädes, men det var först under Carl den IX:s Regering, som man i Wärmeland började med industri drifva denna rörelse. Han inkallade på fördelaktiga vilkor många Tyska och Wallonska bergsmän, hvilka införde bättre skick i denna handtering. Wid många bergverk och grufvor har man ännu spår efter dem i deras afkomlingars namn. Man har äfven arbetat mycket efter silfver och Koppar, men det har ej lönat mödan. Wärmelands bergverk äro så rika, att 80,000

skeppund jern årligen utgå ifrån provinsen, utom flera smärre jernsaker.

Efter denna biväg återkom jag slutligen till Onshytta, och fortsatte åter min resa. Wägen går öfver branta skogsbackar, der sjöar och små dälder omväxla, hvarefter man anländer till Bruket Saxån, hvilket redan på vägen tillkännagifver sitt grannskap medelst slagghögar, svarta mennisko-ansigten och kolstybbe. Dessa trakters Cyclopiska handtering förråder sig dock öfver allt oftare genom den mängd af Bruk, Masugnar och kolmilor, som man beständigt passerar.

Trakten vid Grythyttevägen är vild och romantisk, men ty värr var väderleken genom häftiga slagrägn för mycket Elegisk. I början går vägen med artiga omväxlingar längs efter den långa Saxsjön, och alltid uppföre; på vänstra sidan lutar sig en öfver 600 fot hög bergsrygg öfver sjön. Man ser alltför få bebodda ställen, och sedan man farit öfver den brusande Svartelfven; har man skog ända till Grythyttan, åter ett Bruk med Masugn, och som räknas till Örebro Län. I anseende till det häftiga rägnet, tog jag qvarter här redan klockan åtta. Gästgifvaregården var hygglig, och man befann sig der tämmeligen väl. Jag sof i den stora Tingsbyggnaden. Dessa Tingsbyggnader, hvarest Häradshöfdingarne inom sitt District hålla Ting på bestämd tid, uppföras, och underhållas som jag redan nämnt, på Allmogens gemensamma bekostnad, och stå merendels vid stora Gästgifvaregårdar, der man

ofta

ofta har tillfälle att bereda Tingsſaker. Jag hade här en luſtig afton ibland en ſvärm unga flickor, dem rägnet ſammanſkockat härſtädes, och hvilka ſkämtade och jollrade mycket. Ett par af dem voro mycket vackra, med ſvartmörka hår och blå ögon, men de voro ej de muntraſte. Svenſka blonder finner man i ſynnerhet i Weſtergöthland, Skåne, och några delar af Småland. I de medlerſta provinſerna äro de för mycket blandade med mörkare färger; alldeles ſvarta hår och ögon äro mera ſällſynta.

Ännu ſer man ofta jernſkorſtenar, och förmodeligen vara de äfven i morgon. I ſtället för den vanliga faſta manshatten ſer man ofta både här och på andra ſtällen i Wärmeland lätta halmhattar, hvilka göra en beſynnerlig effect, i anſeende till det alfvarſamma anſigte den gömmer, heldſt om den är af brokig flätning, eller, ſom jag underſtundom ſåg, är fodrad med taft.

Den 5 Junii reſte jag ifrån Grythyttan till Weſterås, ſom utgör 14 ½ mils väg. Klockan ſex om morgonen begaf jag mig på reſan. Wädret var angenämt, med en lätt ſvalkande vind; ſå förhöll det ſig äfven hela dagen. Under förſta hållet till Greksåſen hade jag blott ſkog, ſjöar, och några masugnar här och der. Närmare Greksåſen; äfvenſom derifrån till Gyltorp, blifver landet ſlätare. Jordmån är icke dålig, utan god, och ſynes icke eller vara tungbrukad, men man ſer dock ganſka få ſtällen, der man bekymrat ſig om åkerbruk.

På famma fätt förhåller det fig till det mesta imellan Gyltorp och Bondebyn. Närmare Nora har man en vacker halfmånsformig däld, och till vänster den lilla staden, som sträcker fig till fjön ibland en mängd ängar och några gärden; nu fer man redan oftare små landtboningar.

I Bondebyn måste jag vänta väl öfver en timme, innan jag feck min vagn och mina faker öfver strömmen. Den häftiga vårfloden, hvilken detta år rafat nästan i alla landet provinser, hade här bortfört bron med alla dess bolverk, och man var just nu som bäst fysselsatt att uppbygga en ny. Denna byggnad var dock ännu icke färdig, hvarföre jag måste låta söndertaga mitt equipage, på det hvarje del måtte kunna transporteras öfver den spång man der anlagt för fotgångare, och enligt Svenska bruket tillbjudo mig arbetskarlarne genast mycket vänligt sin tjenst, utan att dervid räkna på de drickspenningar jag gaf dem för besväret. Här är ett ansenligt Bruk, som tillhör Kammarherren Heijkensköld. Nära vägen har han upptagit stora fält, dem han ärnar odla, låtit utdika vidsträckta moras och rothugga betydliga skogssträckor. Detta exempel fynes äfven hafva verkat på hans grannar, ty jag fåg, att man gjort dylika försök på flera ställen, som ej tillhörde honom eller hans underhafvande.

Under vägen till Blixterboda stadnade jag litet vid Wedevåg, för att bese Fabriks-inrättningarna derstädes. Det ligger som en liten stad, vid en fjö och ström, föder 200 ar-

betare och tillhopa 900 perſoner, hvarföre detta bruk är mycket betydligare än mången ſmåſtad. Den Fabrik för jern - och ſtål-arbete, ſom man här inrättat, har varat redan öfver ett ſekels ålder, ehuru med ſkiftande epoker, då den antingen ſtigit eller fallit. År 1759 förſtörde en vådeld ſtörſta delen af Fabriksbyggnaderna. Under de ſiſta 10 åren har en Hallencreutz mycket utvidgat hela inrättningen, och gjort många nya anläggningar. Men han geck alldeles för långt, och lefde tillika ſå raſkt, att han ſluteligen måſte öfvergifva hela verket. Detta Bruk har nu flera interresſenter, ibland hvilka Brukspatron Schön i Stockholm dock lärer hafva ſtörſta andelen. Det ſtora arbetshuſet är en präktig byggnad af tvenne våningar och med två flyglar. Till denna byggnad hör äfven en förträfflig vattenmachin, hvilken dock för en kännare bör vara mera interresſant än för mig. Ett enkelt hjul ſätter en blåsbälg i rörelſe, ſom underhåller elden i 40 härdar i den ſtora verkſtaden för gröfre arbeten. Utom detta arbetshus finnas här äfven ett polerhus, ett ſliphus, ett präſshus, och tvenne hammare, af hvilka den ena ſmider för Fabriken. Jag beſåg äfven förlagsmagaſinet, der jag fann vanliga Bruksarbeten i jern och ſtål, jemte knifvar, ſaxar och ſkrufvar, ſom till en del voro mycket väl gjorda. Detta förråd måſte beſtiga ſig till ett värde af omkring 30,000 Riksdaler. Årliga förſäljningen ſkall uppgå till 50,000 Riksdaler, hvaraf en betydande del till Finland. I denna Bergslagstrakt mötte jag många med Oxar beſpända vagnar, ſom transporterade tackjern och ſtångjern.

Emellan Blixterboda och Fellingsbro ser man åter åkerfält; men Bruken räcka ändå. Säden står här förträfflig och trakten är angenäm. Fellingsbro är det största Pastorat i Westmanland, hvilket äfven kan synas af den stora Kyrkan med sina torn i alla hörn. Frukträden stå här i full blomma, och omkring Philipstad började de först slå ut. Här feck jag åter den bekanta vägen, och betraktade med många angenäma erinringar af vägen till Nerike, den jag för sju veckor sedan passerade i snön.

Hvilket förändradt utseende hade icke nu den vackra trakten emellan Fellingsbro och Arboga! Till höger har man strömmen med flera Bruk, af hvilka det vackra Jädersbruk i synnerhet utmärker sig. Rågen var här ypperlig, hvetet, som ej mycket sås, var medelmåttigt. I Arboga höll jag min aftonmåltid i ett muntert sällskap, men sluteligen gjorde jag ändå hafveri, emedan Hållkarlen och skjutsbönderne ej kunde blifva ense om, hvilken egentligen borde skjutsa mig. Trätan var nära att öfvergå till slagsmål, och jag feck ändå ingen häst, till dess sluteligen några okände jemte Stads-Fiscalen började medla, och förklarade hvad som rätt och billigt var, hvarvid Stads-Fiscalen nyttjade flera citationer utur Skjutsordningen, hvilket merendels alltid gör bästa intrycket.

Wägen emellan Arboga och Köping var mycket enformig, och gick emellan några rätt vackra gärden, hvilka dock efter en lång resa ibland skog och berg, hade en angenäm ver-

kan på finnet. Ifrån Köping åkte jag under natten, fom är både korrt och angenäm. Emellan Kolbeck och Wefterås fof jag till det mesta, och vaknade i daggryningen, ej långt ifrån ftaden. Klockan var 1, och i öfter glänfte redan ett eldrödt fken. Jag bekymrade mig emedlertid föga derom, utan kaftade mig i en fäng, och fof roligt till klockan fju. Derefter klädde jag mig i haft, gjorde några vifiter, och efter frukoften fpändes åter före.

Den 6 Junii: Refa ifrån Wefterås till Sala. I dag fkulle jag genomrefa en af Sveriges meft fruktbara trakter, men tillika feck jag lära känna, hvad Svenfka Sommar-Solen verkar; luften var odrägligt het. Då jag pafserade grinden utom ftaden, hade grindvaktaren derftädes få när gifvit anledning till ett tragifkt äfventyr för mig. Denne gubbe i fin brokiga drägt, fammanfatt af alla lappar och färger, fom Svenfka Fabriker möjligen kunna åftadkomma, fprang haftigt fram ur fin koja, och fkrämde derigenom min häft, fom förmodeligen fann hans coftum för mycket äfventyrlig, hvarföre han började fkena af alla krafter. Till all lycka var vägen jämn, och jag tog i god tid tömmarne af min lilla fkjutspojke, få att vi fluteligen fluppo ifrån äfventyret med en anfenlig beftänkning af hvad gårdagens regn qvarlemnat på vägen. Under förfta halfva milen fåg jag vackra gärden och väl byggda gårdar; men ftraxt derefter med förtrytelfe. att den fkönafte jordmån låg ouppodlad och beväxt med marfkog. Näfta halfva mil fer man åter vackra åkerfält, fom äro mycket väl odlade och bära en härlig fäd, famt ganfka

bördiga ängar. Trägårdar omgifva de ſnygga boningarna, och halmtaken vittna om landets meſt välſignade näringsfång Nära Hallſta ſer man med ſärdeles nöje Romfertuna Kyrka, ſom är belägen i en mycket bördig trakt.

Under de tvenne milen ifrån Hallſta till Sala Proſtgård har man i början ſkog, men ſedan ſlätbygd, ſom är väl odlad. Wägen är för öfrigt enformig. Jag åkte förbi ſilfvergrufvan, rullade igenom ſtaden, och fann, efter många frågor ſamt åkningar fram och tillbaka, omſider rätta vägen till Proſtgården. Här träffade jag en gammal vän, blef mycket artigt emottagen, och njöt belöning för mina långe beſvärliga färder ibland ſkogar och berg.

Jag hade här flera glada dagar. Dock, jag vill ej nämna något om perſoner och ſaker, och om all den godhet och vänſkap man der viſade mig. En Grefve Schwerin, ſom är Proſt i Sala, var min värd. Jag vill nu blott omtala hvad jag lärt och ſett hos den mannen, och huru det ſer ut i den gamla ſilfvergrufvan. Här kunde jag ty värr ej ſtärka den tro jag hade i min ſpäda barndom, att man ur guld- och ſilfverberg ſkulle kunna taga med ſig ſtora ſtycken.

Grufvan är belägen väſterut, icke långt ifrån ſtaden. Man måſte pasſera ofanteliga öppningar, dem man förmodeligen ſprängt i äldre tider, och ſluteligen anländer man till den ſtora grufvan, der man nu flera århundraden i ſynnerhet arbetat. Deſs öppning är icke

särdeles stor, och är öfverbyggd, på det man ej genom regn och snö må blifva besvärad af vatten neduti grufvan. I nyare tider inrättar man gerna Grufvorna så öfverallt, ty de stora öppningarna för dagen, hvilka man fordom på vinst och förlust bröt, åstadkomma många och svåra hinder, äfven ofta instörtningar och grufall, emedan väggarne skadas af vätan. Wi satte oss, 6 personer till antalet, jemte en Gruf-Uppsyningsman, i en tunna, och nedforo först 108 famnar i den mörka och rökande hålan, sedermera gingo vi på stegar 40 famnar djupare. Man räknar grufvans hela djup till 150 eller 160 famnar. Malmen spränges eller brännes lös, och derföre äro hvalfven i grufvan mycket svarta och dystra. I allmänhet ser man inga vackra naturscener neduti djupet. Luften skall der vara mycket helsosam, åtminstone äro hästarne, som man derstädes nyttjar för att drifva uppfordringsmachinen och vattenpumparna, rätt lifliga och vid godt hull. Det enda sköna vi hade under denna färd, var vid vårt återtåg uppåt; en tunna uppfylld med grufarbetare styrde förbi oss, och så snart desse hunnit ned i mörkret, började de sjunga en Psalm. Jag kan ej beskrifva hvad jag kände vid denna enkla och nästan klagande melodi, som genljudade ur det mystiska djupet, så aflägset ifrån det glada dagsljuset. Detta iakttaga de vanligtvis alltid, emedan denna färd genom en olyckshändelse lätt skulle kunna blifva den sista.

Sala silfvergrufva är icke mera hvad den varit. Dess ålder går sannolikt tämmeligen långt tillbaka. År 1480, under Sten Sture

den äldre, blef den så kallade Herr Stens grufva upptagen, hvilken lönade sig så väl, att man årligen feck omkring 24,000 marker silfver. Wid början af 16:de seklet, år 1546, skall afkastningen en gång hafva stigit öfver 35,000 marker, och under Gustaf den I:tes Regering gaf Sala grufva vanligen 20,000 till och med 24,000 marker lödigt silfver. Under Eric den XIV:de var den redan i aftagande och vinsten steg sällan öfver 10,000 marker. Under Johan den III råkade den bästa grufvan i oordning genom ett fall, hvarigenom det nästan blef omöjligt att arbeta, och det stackars grufolket, hvaraf många blefvo begrafna under ruinerna, förlorade nästan alldeles modet. Man började anse grufvan för en mördarekula, och förbrytare sändes dit för att arbeta. Detta måste nödvändigt skada ännu mera. Sedan började man småningom arbeta mera ordentligt, men afkastningen blef ej betydlig. Gustaf Adolph förskref erfarne Tyskar, som ville försöka sin lycka, han inrättade Sala Bergsamt och anslog dertill 1628 hela inkomsten af grufvan för tre år. Konungen var sjelf ofta der, befordrade verkets gång, inkallade Georg Griesback ifrån Harz, och gjorde honom år 1630 till Bergmästare. Under Drottning Christina skedde åter ett gruffall. 1653 öfverlemnades grufvan åt Bergsamtet såsom evärdelig egendom, emot en viss afgift till Kronan. Man arbetade med förnyad ifver, och bragte ifrån år 1660 afkastningen ifrån 4000 till 7000 marker. Kronan tog åter en gång verket under sin styrelse; Carl den XI:te öfverlemnade det åt Bergsamtet till evärdeligt bruk emot

små

småa afgifter. Sedan början af 18:de seklet har afkastningen genom den ringhaltiga malm man erhållit och många olyckshändelser, så aftagit, att man länge endast fått 1500 eller 1800 marker; nu räknar man årligen ungefär 2000 marker. Förlusten är uppenbar, då arbetet knappt betalar sig, i synnerhet om man lägger dertill hvad Kronan uppoffrat af skog, fastigheter och inkomster, för att sätta verket i gång. I Bergs-Collegium skall man verkligen flera gånger hafva väckt den frågan, om man ej borde öfvergifva hela verket, emedan det ej kan bära sig sjelft. Man talade nu äfven om en Commission, som snart skulle infinna sig på stället, för att rådslå om en bättre inrättning, eller att alldeles nedlägga hela arbetet.

Till gruf-arbetets underhållande har staten anslagit skogar och goda inkomster, 12 omkringliggande socknar måste utgöra sina krono-utskylder i kol, ved och foror till grufvan. Dessutom har hon mycket Bergfrälse, som är befriadt ifrån vanliga afgifter äfvensom rotering. Sala Bergfrälse utgör i åker, äng och utmark något öfver 1025 tunneland. Sala Bergsamt har äfven vid stadens anläggande 1624, samt 1641 och 1666 erhållit åtskilliga hemman såsom gåfva, hvilka under namn af kronostat-land år 1695 för grufvans räkning delades i 160 delar, hvilka fått sina 160 gruf-lotter. Dessa fastigheter skulle alldrig få skiljas ifrån gruf-lotterna. De bestå af 12 tunnland, skiftade i tre lika delar till åker, äng och betesmark. Ingen får innehafva mer än 2

eller 2 ¼ af desſa jordlotter, eller äga flera gruf-lotter, än motſvarande jord. Utom desſa 160 grufdelar, utſkiftades äfven 50 Coloniſt-jordlotter, men utan del i grufvan. Hela denna faſtighet utgör ungefär 2500 tunneland, utom ſkog och utmark, hvareſt man i ſednare tider gjort flera nya uppodlingar. Detta Bergfrälſe är af en alldeles egen beſkaffenhet, emedan det blifvit beviljadt, ſå väl till ſtadens nytta, ſom ſilfververkets drifvande, och emedan ſtaden och grufhandteringen både i affeende på rättegångsverket och Magiſtratsſtyrelſen här blifvit ſå nära förenade.

Sala ſynes hafva emellan 16 eller 1800 invånare, ſom med omkringboende gruf-folk lärer tillſammans utgöra 2000 menniſkor, för öfrigt är ſtaden liten, ſåſom många Svenſka ſtäder. Invånarne lefva till det meſta af jordbruk och grufvan. Här fins äfven ett litet Hospital, och flera inrättningar till de fattiges underſtöd. Hit hör förſt Bergverkets Fattig-Casſa, ſom har 138 tunnor Spannmåls årlig inkomſt af kyllinge qvarn, och af hvilken Casſa gamle och ſjuke grufarbetare ſamt deras änkor njuta underſtöd. Sedan 1790 har man lagt fond till en Fattig-Casſa för ſtaden, och den har i ſynnerhet genom Herr Proſten Grefve Schwerins förſorg blifvit ſtälld på bättre fot, ſamt äfven af honom fått penninge-tillökning. För öfrigt har denna Casſa öfver 60 tunnor ſpannmål, och genom tillſkott öfver 200 Riksdaler uti inkomſt, ſå att omkring 100 perſoner årligen njuta underſtöd af denſamma. Men Grefve Schwerin har i ſynnerhet viſat ett berömvärdt nit genom inrättningen af en Casſa till Barns undervis-

ning, och tillika verkeligen laggt grund till en friſkola. Genom en gjord dispoſition och genom frivilliga ſammanſkott har denna Casſa fått en fond af omkring 1000 Riksdaler. Äfven göras årligen ytterligare inſamlingar dertill. En Lärare underhålles, ſom underviſar ungdomen efter den ſkol-plan Grefven uppgjort; ockſå beſöker Grefven flitigt denna anſtallt, ſom ſtår under hans direction. Det vore väl, om ej ſå många hinder af gamla fördommar och uſelt egoiſteri lades i vägen för de förſlag denne Herre uppifvit till inrättning af bättre ſkolæ-anſtalter i Socknarna öfver hela Stiftet.

Norr ut ifrån ſtaden på halfva vägen till Sala Proſtgård är den ſå kallade Sala Bondkyrka belägen invid en å, och äfven derſtädes grufvans hytta och ſmälthus. Der har man uppdämmt vattnet ifrån flera ſmå ſjöar och åar, och nära dammen ligger den vackra Proſtgården, ſom näſtan å nyo blifvit uppbyggd af den verkſamme Grefven, och preſenterar ſig väl på en romantiſk kulle. Denne man är äfven utmärkt ſom Oeconom, och kunde gifva goda efterdömen äfven i denna affigt åt hela orten, om ej folket, för mycket intaget af gamla bruk och vanor, vore ſå trögt att låta underviſa ſig. Han har nu indelat den gamla åkerjorden, ſom tillhör Proſtgården, i fyra gärden, dem han i anſeende till det goda höbohlet kan göda mycket väl. Han lägger ingen jord i träde; vid ſåningen omväxlar han med korn, råg, hvete, klöfver och Timothé, Jorden plöjes och harfvas mycket ſorgfälligt på Upplandsvis, och på hvarje 30 till 40 fots

bredd äro diken gjorda, hvilket, som Grefven försäkrar, är högst nödvändigt på jämn mark under långa vintrar, så framt ej höstsädet och foderväxterne skola gå ut. Äfven har han uppbyggt ett stort hus efter egen uppfinning, som innefattar lada, hö-skulle, och fähus. Denna stora byggnad, som hos oss skulle kosta öfver 5000 Riksdaler, kostar här icke mera än 1000 Riksdaler. Jag beundrade en stor tröskmachin, men ännu mer den stora sköna Boskapen af Engelsk race. Genom sitt Circulations-Bruk föder han Boskapen inne större delen af året. Uti fähuset har man placerat en stor gryta, hvaruti vatten värmes under vinter-kölden, och påöses mångfalldiga blandade foderväxter, som sedan gifvas åt Boskapen. Grefven anser sönderstötta enbär och qvistar af enbuskar, som göras mjuka med vatten, såsom en högst nyttig föda för Nötkreaturen, hvilket han vid första sörpningen ofta låter gifva dem.

På andra sidan om Sala-dammen ser man i synnerhet hvad Grefven uträttat för åkerbruket och förbättringen af sitt boställe. Då han tillträdde det, bodde derstädes några stackars torpare, som gjorde dagsverken i Prostgården, och all marken bestod af några dåliga ängar, beteshagar, utmark och skog, och var nästan oduglig. Nu har han inrättat 17 torp. Hvarje torpare förrättar några körslor, gifver 2 tunnor spannemål, och gör tre karldagsverken i veckan, hvaraf det ena betalas med penningar. Af den gamla betesmarken och skogen har han redan upptagit 150 tunnland åkerjord, och ärnar småningom utvidga dessa uppodlingar.

Der har han äfven byggt en vacker mangård, med uthus, som äro äfvenså ansenliga, som vid Prostgården. Jordmån är här förträfflig, och har öfverallt mycken jordmärg, hvilken dock på några ställen är betäckt med en eller två fot tjock svartmylla, som ännu dels är för kall, dels för lös, för att rätt kunna löna arbetet, och hvilken med all sin kraft att drifva växter, dock framalstrar mera halm än kärna; Grefven har derföre på flera åkrar låtit bortföra denna mylla, och sedermera har odlingen rikeligen betalt sig. På detta ställe är det regelbundna Circulationsbruket ännu icke användt, emedan jorden först måste beredas dertill. Här såg jag härliga sädesåkrar, uppplöjda ängar, besådda med foderväxter, och stora åkerstycken med klöfver och Timothé-gräs; att ej omtala beteshagarne, som voro uppfyllda med skön Boskap.

Grefven och hans familj har besittnings- och nyttjande rätt af denna uppodlade mark i 50 år, utan alla afgifter, han må flytta till något annat ställe, eller genom döden kallas härifrån; efter nämnde tids förlopp återfaller den till Kyrkan, som har ägande rätten dertill. Men denna rätt gäller blott i affeende på sådan mark, som ej var på något sätt inhägnad, utan låg alldeles för fäfot. Allt hvad som har en gärdesgård eller något som liknar inhägnad omkring sig, anses enligt Sveriges Författningar såsom gammal ordentligt nyttjad jord, om den ock vore aldrig så vild och obördig, då man börjar odla densamma. För öfrigt är hela östra trakten af Westerås Län ett af de mest fruktbara districter i Sve-

rige, då deremot nordveſtra delen af Weſtmanland näſtan endaſt beſtår af ſkog och berg, och der folket allmänt föder ſig med Bruks- och Bergsrörelſen.

Den 10 Junii omkring middagstiden reſte jag ifrån Sala till Aveſtad, ſom utgör en väg af ungefär 4 ¼ mil. Ända till Broddebo, ſom är förſta ſtationen, var landet ſlätt och fruktbart, men ſedan blifver både culturen och jordmånen ſämre, ſandig och beväxt med marſkog, och vattnet utan aflopp, ehuru der är mycket ſjöar och träſk. Detta var en Söndag, och då jag anlände till gäſtgifvaregården, var hela famillen ſysſelſatt med en andäktig ſång, emedan en gammal farmor ſamlat omkring ſig ſin ſon och hans huſtru jemte deras fem barn. Denna andaktsöfning rörde mig innerligen; jag tog af mig hatten, förenade mig med dem, och förſt efter denna lilla Gudstjenſts ſlut, ropade jag på Hållkarlen. Hvad ſkall det goda folket göra? de hafva ofta öfver 2, och ej ſällan 3 eller 4 mil till Kyrkan. För öfrigt har ju den Högſte ſitt Tempel öfverallt, der två eller tre fromma ſjälar förena ſina böner.

Ifrån detta ſtälle till Viggarna, näſta ſtation, har man ej annat än ſkog och ſandig mark. Derifrån till Aveſtad har man 2 ¼ mil. I början åter ſkog, men här och der ſer man bättre byggda gårdar, än förut. Öfverallt vid hemmanen ſer man humlegårdar, ſom här blifva mer och mer allmänna. Så ſnart man lemnat Weſtmanland, och kommer in i Dalarne, ſamt närmare Dal-elfven, börjar vägen gå

mera uppåt. Till höger härifrån åt Brunbäcks-ſidan har man ett ſlagtfält, namnkunnigt ifrån den ſtora Revolutions-tiden under Guſtaf den I:ſte. Wid färjan härſtädes öfver Dal-elfven, blefvo, år 1621, 7000 Danſkar, anförde af den elake Biſkopen Beldenack, öfverraſkade af 5000 Dalkarlar, under Pehr Svenſſons i Vibberboda anförande. De fleſte blefvo nedhuggne, och månge drunknade i ſtrömmen. Dalkarlarne ſjunga ännu följande gamla viſa derom:

Brunbäcks elf är väl djup och bred, Falivilan,
Der ſänkte de ſå många Jutar ned, Fallivilivitian,
Så kördes de Danſke ur Sverige, Falivilan.

Wägen längs utmed denna ryktbara ſtröm blef beſtändigt ſkönare, ju närmare jag nalkades Aveſtad, och på långt afſtånd hördes dånet af deſs vattenfall. Åſkan bullrade emellanåt och en regnſkur öfverſköljde mig. Jag fortſatte emedlertid min reſa, och irrade länge omkring ibland den afbrända Stadens ruiner, innan jag kunde få rätt på gäſtgifvaregården. Sluteligen viſade man mig dit, men der fann jag alla dörrar ſtängda. Omſider framkröpo en gammal piga och en halfblind Hållkarl, väl paſſande repreſentanter för denna bedröfliga Stad. Jag lemnade mina ſaker i deras vård, och gjorde en promenad längs efter ſtrömmen, ibland ruinerna och de till hälften åter uppbyggda huſen, luften hade emedlertid åter uppklarnat. Sedermera börja-

de jag uppſöka de perſoner, till hvilka jag hade adresſe, och ſom utgjorde de ännu öfriga Honoratiores i ſtaden. Man ſade mig, att Secreteraren Hultgren ſäkert ſkulle träffas utom ſtaden hos en Inſpector Stenman, der han merendels plägade viſtas om Söndagarna. Jag ſpatſerade ut till det vackra landtſtället, beläget på en högd, och frågade efter Secreteraren Hultgren. Han var icke eller der, men i ſtället fann jag ett nätt ſällſkap af både andelige och verldslige herrar, och Inſpectoren, en artig man, bad mig ſtadna qvar, då jag ſedan andra dagen ſkulle under hans anförande få beſe allt det märkvärdiga, ſom ännu var öfrigt i Aveſtad, ſamt tillika få höra, hvad detta ſtälle för ett år ſedan varit. Denne mannens vänliga och öppna mine verkade på mig, och jag blef qvar. Vi ſpråkade hvarjehanda nytt för dagen, och en hvar hade ſin hiſtoria. Mina reſe-äfventyr voro ſlutade för i dag, en glad måltid och en munter afton följde derpå. Jag ville begifva mig tillbaka till gäſtgifvaregården, men man ſläppte mig icke, utan jag måſte hvila här öfver natten.

Följande morgonen begaf jag mig i ſällſkap med min goda värd och hans broder till Aveſtad. Detta namnkunniga Koppar-manufacturi anlades vid medlet af 17:de århundradet, der Fahluns ſvartkoppar ſedermera emottogs, ſamt bereddes och förarbetades till mångfalldiga bruk. Man har här i ſynnerhet tillverkat rikets kopparmynt, och deſsutom finnas här flera ſtångjernshammare, ſågqvarnar och

andra

andra Manufacturs inrättningar. Avestad är blott en Bruksstad, och lyder under Bergsamtets förvaltning; der fins hvarken Magistrat eller Handlande, utan Bergsamtet har inrättat ett stort Magasin, der allt hvad arbetsfolket kan behöfva är i beredskap; större delen af husen tillhör äfven samma Amt. Den 15 September 1803 uppbrunno de flesta af dessa husen, 104 till antalet, i synnerhet sydöstra delen af staden. Kyrkan står der midt ibland ruinerna utan tak. Klockorna hafva åter blifvit förnyade i Fahlun och äro uppställda på stockar framför Kyrkan. Af alla de sköna verk, dem förödelsen här träffade, blefvo blott ett par kolhus qvarstående vid yttersta ändan af staden. Elden har till och med brännt träden, som man planterat vid brädden af den Canal, hvarigenom vattnet ledes ifrån strömmen igenom staden till att drifva alla verken. Stenman visade mig icke utan rörelse sin förra egendom. Alla hans sköna fruktträd, af hvilka många plägade gifva 2 eller 3 tunnor frukt, äro på tre när förtorkade af hettan; men han beklagade sig i synnerhet öfver förlusten af sitt präktiga almträd, hvilket äfven stod der förhärjadt, som de öfriga; detta träd var ryktbart i hela nejden för sin stora krona, som höll 45 alnar i diameter. Alla verken, utom några få jernverk, äro förstörda, men man arbetar dock nu med ifver att åter uppbygga dem. Kopparplåtshammaren, spik- och stångjernshamrarne, jernredskapshammaren, som är oumbärlig för Fabrikerna, och sågqvarnarne voro redan åter i gång, men icke sjelfva Myntverket. Man formar sista flagget af kop-

par-malmen i tackor (NB. *aflånga*) af 2 eller 3 vanliga murtegels ſtorlek, och nyttjar dem dels vid byggnader, dels vid ugnars uppmurande, hvartill de äro mycket tjenliga. Här ligga äfven ſtora högar af metall-ſlagg, ſom röka af öfverguten ſvafvelkis, hvilken bör utdraga den ſiſta metall-lemningen, ſom finnes i dem. Strömmen, ſom här kröker ſig, har flera vattenfall midt emot Aveſtad, och desſas dån åſtadkommer emot hammarſlagen en beſynnerlig antiphonie.

En fjerdedels mil härifrån vid bergsſluttningen är det vackra mäsſings-bruket Bjurforſs beläget, ſom tillhör Wahrendorffiſke Arfvingarna, och hvilket årligen levererar 6 eller 800 ſkeppund mäsſingstråd ſamt andra mäsſings-arbeten.

Den 11 Junii reſte jag ifrån Aveſtad till Fahlun. Wi togo oſs en duktig frukoſt på ſvafvelröken och de ſorgsna minnen Aveſtads ruiner väckte, hvarefter jag tryckte min goda värds hand och Afreſte. Färjan är belägen en fjerdedels mil ifrån Aveſtad. Färjkarlen var raſk, men hvarken ſtark eller ſtor; ſå ſnart han hörde att jag var en främling, började han att ſkryta på Dalkarlsvis, förmodeligen, ſom jag tror, för det han trodde mig vara en Norrman. Om man ville tillåta honom att handla efter behag, ſade han, ſå ville han med 10.000 Dalkarlar i grund förderfva alla Rysſar och Danſkar. Rysſarne, menade han, hade en annan Gud och en annan djefvul, än vi, men deras djefvul och deras Gud betydde ingen ting emot en Dal-

karl. Äfven ſjöng han några Dalkarlsviſor. Detta allt började ſluteligen förtryta mig, i ſynnerhet ſom han lät märka, att utom den ſkymf han trodde ſig kunna tillfoga mig, ſåſom förment Danſk Underſåte, väntade han ändå icke deſsmindre drickspenningar. Jag ſade honom derföre, att en Lapp knappt behöfde frukta för en ſådan Dalkarl ſom han, och att de fordna ägta Dalkarlarne varit ſtilla och alfvarſamme. Sedan vi landſtigit, ville jag gifva honom drickspenningar, men han ville icke emottaga dem. Detta var åtminſtone ett Dalkarlsdrag. Wägen ifrån elfven går igenom en högländt ſkog, och nejden blifver ej vacker förr än nära Grådö. Man ſer der angenäma fält, gröna ängar och beteshagar, alla väl inhägnade hvar för ſig, och på afſtånd vilar ſig en ſtor ſjö.

Ifrån Grådö till Säther har man två mil. Wid Grådö far man åter öfver elfven, och vägen, ſom ſtiger ſmåningom uppåt, blifver beſtändigt vackrare, ända till den lilla ſtaden Hedemora. Trakten är väl odlad, och utbreder ſig i en vidſträckt högländt ſlätt. Till höger har man den vackra elfven, ſjön Hofran med alla deſs öar, präktiga ängar och betesmarker, till en del beſådda med klöfver och artificielt gräs, råg- och kornåkrar, ſmå ärtland, hvilka här, likaſom i Wärmeland, ofta äro betäckta med halm eller ſmått ris — allt viſar ſig i en brokig blandning — oräkneliga byar nära intill hvarandra, fruktträd i full blomma, ſamt här och der humlegårdar; hvartill vidare hör en myckenhet åar och ſjöar, en vidſträckt utſigt öfver alltſammans och

ett värmande solsken — detta allt var verkeligen skönt. Här finner man redan, att hemmanen äro mera sönderstyckade, och proportionsvis ser man här flera ängar, betesmarker och med foderväxter besädda fält, än på den förra vägen. Jag fortsatte resan igenom Hedemora, och landet var beständigt högländt, emedan de höga bergen på afstånd ligga likasom i en krans rundt omkring. Man skilljer sig sluteligen ifrån elfven, men vatten, ängar, skog, och rörelse af menniskor som färdas fram och tillbaka på landsvägen med jern och rödfärg fattas icke. Sluteligen fägnas ögat af omväxlande dälder och kullar, och man anländer till Säther.

Denna lilla stad är i och för sig sjelf ganska obetydlig, men dess läge är intressant. Den ligger icke långt ifrån sjön Ljustern, vid en å, som förenar densamma med den stora elfven. För att väl kunna beskåda denna å och den sköna dälden omkring densamma, tog jag min gästgifvare till vägvisare, och vandrade ut med honom. Denna däld är verkeligen ett paradis, och den tilltager både i behag och djuphet, ju längre man går fram i densamma. Ån slingrar sig brusande och med många fall igenom dälden, som för öfrigt är prydd af vackra ängar, flera slags löfskog och andra trädsorter, som växa ända upp på dess högsta branter. Några, som ej kunna begripa, huru en å, som leder vattnet ifrån ett par upp i bergen belägna sjöar, möjligen kunnat utgräfva ett sådant djup, hafva väl trott, att Dalelfven fordom haft sitt lopp härstädes; men min Cicerone, gästgifvaren, tänkte i detta af-

feende klokare, nämnligen: att denna afgrund fäkert måtte hafva tillkommit vid fyndafloden, då det framftörtande ftraffvattnet gjort denna urgräfning, hvilken fedan tills nu förblifvit fådan den är. Uti en af däldens vackrafte rundningar hafva Stadsboerna anlagt en luftplatts, förfedd med flera löffalar och konftiga fäten, der man om Söndagarna, famt vid andra Högtider fpelar, dricker och danfar. Så väl dälden fom de omkring denfamma belägna fälten tillhöra den gamla Kungsgården Säther, fom nu är Öfverfte-Lieutenants-Boftälle vid Dal-Regementet. Ån, hvars vatten nyttjades vid beredandet af Fahluns koppar, innan verken vid Aveftad anlades, kallas ännu ifrån den tiden Mynt-ån. Den drifver ännu åtfkilliga vattenverk, en mjölqvarn, en fågqvarn famt flera ftångjerns- fpik- och jernplåt-hammare. Till all lycka har man anlagt alla desfa verk ftraxt invid ftaden, och ej i den vackrafte delen af dälden, få att dån och hammarflag ej ftöra den ftilla njutning man der äger, den enslige vandrarens fällhet och foglarnes fång. Efter en verkeligen förtjufande promenad klättrade jag till vänfter uppföre den höga ftranden, nära invid ett forlande vatten, fom flingrar fig ned ifrån högden. Wi gingo förbi Säthers Lands-Kyrkogård, kaftade några Lilje-convallier, på de gröna grafhögarna, och min ledfagare berättade mig denna Kyrkogårdens hiftoria. På Regeringens föranftaltande beftämdes denna hviloplats för de döda under den grufliga Rödfotsfmitta, fom åren 1771 och 1772 rafade här i orten. Som 7 eller 10 mennifkor dageligen afledo i ftaden, och många i grannfkapet der-

omkring, så skulle stadens gamla Kyrkogård icke mera nyttjas. Men detta misshagade Bönderne, hvilka derföre väckte en process om saken. Så länge förbudet emot begrafvande i Stads-Kyrkogården varade, behöllo de sina lik understundom hela veckorna hemma i husen; de gingo till och med så långt att de åter uppgräfde en gammal gumma, som under tiden blifvit begrafven i den nya Kyrkogården, och transporterade henne till den gamla vanliga begrafnings-platsen. Borgarne och bättre folket begrafvas dock nu utom staden.

Stadens torg är rätt hyggligt, och var nu helt och hållet grönt. Der firas midsommarsnatten med många anstalter. Folket samlas hit ifrån hela trakten, ofta ifrån 3 till 4 mil bort belägna ställen. Man uppreser den högtidliga Majstången, uppbygger löfsalar och andra små hyddor, och sedan roar sig med dans och andra lustbarheter flera dagar. Öfverallt, ju längre man kommer in i Länet, finner man, att Dalkarlarne äro af ett glättigt lynne. Min skjutsbonde, som äfven plägade fira midsommaren i Säther, hade många gamla historier att berätta, och sjöng äfven början af en gammal krigsvisa ifrån Gustaf den I:tes tid, hvilken jag sedermera läst tryckt:

Sen Danskom vi klyfvit ad Mödelby,
Wi forom mest fort för Hedemorby,
Och sattum varir fanur högt up ad sky.

Öfverste-Lieutenants-Bostället härstädes, som är beläget vid ån just i slutet af staden, är ett mycket vackert ställe. Här såg jag en

trägård uppfylld af goda frukt-träd i full blomma, och hvilka, enligt hvad trägårdsmästaren sade mig, ofta gifva mycket frukt. Widare fann jag här ett nytt slags tak, som jag sedan sett på flera ställen, nämligen en blandning af sågspån och lera, som var lagd ofvanpå näfvern, samt sedermera beströdd med glänsande stenar och finare flaggstycken. Utom det att, ett sådant tak är ganska snyggt, skall det äfven vara mycket fast och tätt. Boställets nuvarande innehafvare, Herr Öfversten Gahn, utmärker sig i affeende på nyttjandet af sin åkerjord såsom en mycket snäll Landthushållare, och han har redan börjat att beså sin trädesjord med vicker och andra foderväxter. Jordmånen omkring Säther är mycket lätt, dock här och der lerblandad. Så väl här, som i de följande Socknarna jag genomreste finner man, att början redan blifvit gjord med växlad såning af säd och foderväxter, ehuru ty värr många endast låta slumpen framalstra de smärre slag af gräs och foderväxter, dem de sjelfva borde så, innan de lägga åkerjorden till betesmark eller äng. För öfrigt röjes redan hemmanens mångfalldiga sönderstyckning, af åkerjordens små afdelningar och dem många byarna.

Första hälften af vägen imellan Säther och Naglarby var dålig, men trakten deremot så mycket angenämare, bestående af sköna åkrar och ängar, som beständigt omväxlade med högder och dälder, emellan hvilka Mynt-ån slingrar sig i många bugter. Öfverallt härstädes såg jag äfven i dag mycket skön Boskap samt raska hästar. Trakten förskönades i den

mån jag nalkades Dal-elfven, dalen vidgar sig mer och mer, och sträcker sig långt på andra sidan om Tuna, der den försvinner i en vidsträckt slätt. Då jag for förbi den prydliga Gustafs Kyrka, genom hvilken det ofantliga Tuna Pastorat för omkring 30 år sedan något minskades, kände jag en stark längtan efter mitt fädernesland, i synnerhet då jag i det samma såg tvenne Svanor flyga öfver mig och försvinna. Sluteligen anlände jag till Naglarby.

Här beslöt jag att taga en något längre väg till Fahlun än den vanliga, för att se Ornäs, Tuna, och Dal-Regementet, som just nu hade möte. Härifrån till Dal-sjön feck jag en duktig skjutsbonde, en stor stark karl om 40 års ålder. Knappt hade han hört, att jag var utländning, förrän han började sina historiska berättelser om Gustaf den I:te och Dalkarlarna, om källare, broar och lador der denne Furste gömt sig, om Tuna och Mora, och allá de blodiga eller icke blodiga äfventyr, som föllo honom på tungan; tillika visade han mig Thorsångers Kyrka på afstånd, hvarvid han anmärkte, att denna Kyrka vore den äldsta i Sverige, och att den redan 300 år för Christi födelse varit nyttjad som tempel; i denna kyrka skulle Thors bild ännu finnas i en mur, och der vore han äfven född: denne Thor skulle hafva varit en äkta Dalkarl, väpnad med hammare och båge, och derföre hade han också blifvit ansedd för en Hjelte och Gud. Jag lät honom pladdra för mig, vi fortsatte emedlertid resan rätt raskt,

och

och befunno ofs fnart på Rommesheden, der Dal-Regementet camperade, och detta gaf honom anledning till nya hiftorier. Jag bad honom hålla litet och betraktade exercicen famt den ftora folkfamlingen. Dagen var mycket vacker, och detta hade hitlockat Officerarnes fruntimmer, Präfter med deras föner och döttrar, famt många andra främmande ifrån trakterna rundt omkring; ibland desfa, fom till en del voro rätt väl och grannt klädda, tog jag mig ock en plats, få dammig jag var. Dylika Regements-mötesplatfer äro vanligen ftora fläta fält, af kronan anflagne till detta ändamål. Der finnas flera nätta byggnader, för Staben, och äfven till mathållning under mötet. Jemte desfa fer man några fmärre hus, der bränvin, dricka, oft, bröd och fill hålles till falu, hvilka alldeles likna vanliga krogar. Man har här äfven börjat anlägga flera alléer famt fmå trädplantager på den fidan der tälten ftå, och hvilket med tiden kan blifva rätt vackert. I dag hade alla menniskor begifvit fig ut i fria luften, gamla gummor buro bröd och bränvin omkring, gubbar, mödrar, fyftrar och fäftmör hade famlat fig hit för att befe granlåten, och kanfke äfven att föra hvarjehanda förfrifkningar till fina anhöriga; pojkar fprungo rundt omkring öfver allt, och några af dem hade formerat fig i groupper och fökte efterhärma exercicen. Jag betraktade blott manfkapets exercice. Detta Regemente, 12,00 man ftarkt, är ett af de vackrafte i Sverige; man vifade mig i fynnerhet Gagnefs och Lekfands Compagnier fåfom utmärkta. Hvilka karlar! På ett annat

ſtälle ſkall jag tala litet om Dalkarlarnes caracter och öfriga förhållande. Nu vill jag blott nämna, att jag ſkiljdes med mycken tillfredsſtällelſe härifrån. Min ſkjutsbonde blef alldeles förtjuſt, då jag yttrade mitt nöje öfver hvad jag nu ſett, och jag måſte beſtå honom ett par glas till välgångsſkål för hans Landsmän, hvarefter jag under hans joller ofta hörde honom ſäga: ja vasſerra, en Dalkarl kör med ſmak och gör allt med ſmak. Straxt på andra ſidan om Rommesheden hade vi Tuna, en af Sveriges namnkunniga orter; jag kände mera värma ſamlas omkring mitt hjerta, och många minnen af förflutna tider återkallades. Här hade ſlagtningar förefallit, här på den vidſträckta heden lågo flera hufvuden i ſtoftet, hvilka underhållit inhemſka oroligheter, här låg den olycklige Skottſke Baron Jacob Näf begrafven, Sigismunds Ståthållare, och hvilken i Sverige uppſtigit till ära och makt. Han var Landshöfding öfver Dalarne, och blef i det oroliga tidehvarfvet under Carl den IX och Sigismund, grufligt miſshandlad ſamt ſluteligen dödad af Dalkarlarna. Man viſade mig ännu den ſten, ſom uppreſtes till hans minne, få rader af inſkriften kunna läſas, den lyder ſåledes:

Jacob Näf, en ſkottſker man
Af Adlig Ätt och Börde,
I Dalan var och viſtades han
Och Höfdingdömet förde.
Oknön var hans timmeliga hem,
Det undte honom Svea Konung,
Härunder hvilar han ſina ben
Och väntar en himmelſk boning.

Denna trakt ända till Dalfjö och Ornäs är en vidsträckt slätrymd, och på många ställen mycket lågländt, öfverallt bebodd och odlad, men, som det synes, icke tillräckligt förfedd med afloppsdiken. Det gamla Tuna, hvarom jag ofvanföre redan talat, är ett af de största Pastorat i Dalarne, med en ansenlig Kyrka, och har för öfrigt en skön belägenhet; elfver och åar framstryka, vattenrika ängar skimra, på ömse sidor ses på afstånd höga skogbeväxta berg, äfven elfven, Thorsången, och mångfalldiga vikar af den stora Runnsjön, som här och der framskymta. Wid Nyckelby foro vi öfver elfven, och hade dervid sällskap af en stor mängd muntra gossar och flickor, som kommo ifrån Rommesheden. Wi anlände snart till Dalfjö, der min skjutsbonde med en hjertelig handtryckning sade mig: glöm intet bort Dalkarlarne! Han var så glad och språksam, att de andre verkeligen trodde honom vara drucken.

Under den första fjerdedels milen straxt på andra sidan om Dalfjö är det lilla Säteriet Ornäs beläget, litet ifrån vägen, vid en vik af sjön Runn. Jag åkte dit, för att se detta märkvärdiga ställe, och der lifligare i mitt minne framkalla forntida händelser. Herrskapet var icke hemma, men en gammal betjent och ett par pigor gingo med mig till den gamla byggningen, der Konung Gustaf den I:te fordom legat. I det rummet der han lefde gömd, har man honom utskuren i träd, målad med lefvande färgor och klädd efter den tidens smak; han föreställes som en man af omkring 30 år, i full rustning, med några

Kongliga insignia, för öfrigt med pipskägg, bart hufvud och afklippt hår. Min skjutsbonde och de öfrige aftogo hattarna likasom af ett slags instinct, och jag gjorde så med. Wi språkade, och förblefvo med en viss vördnadsfull känsla ungefär en half timme i detta rum. Under sin flygt år 1520 bodde Gustaf här hos en Arndt Pehrsson Örnflycht. Denne ville förråda honom, och begaf sig derföre nattetid till en af Christiern den II:es Befälhafvare. Men hans hustru, fru Barbro hade medlidande med den hjelplöse, och befordrade hans räddning och flygt på släde öfver sjön Runn, då han reste till Svärdsjö och slutteligen till Mora, der revolution emot Christiern började.

Här vid Ornäs slutar den stora dälden, och trakten inskränkes af skog, men har för öfrigt många sjöar, åar, gröna högder och några vackra landtgårdar. Under sista milen till Fahlun har man skog, många backar och några små enstaka hemman. Wi sågo mycket slagg, som i ofantliga, ruinlika högar låg uppstappladt jemte vägen, och som tillkommit genom fordna masugnar hvilka nu mera ej finnas; för öfrigt förkorrtade vi vägen med visor. Efter en långsam färd upptäckte vi sluteligen Fahlun genom den rök, hvaruti det är insvepadt, och i hvilken aftonrodnadens glans målade besynnerliga figurer och åstadkom underbara färgbrytningar. Jag rullade likasom drömmande utföre ett naket berg emellan stenhopar, brinnande malmhögar och knarkande machiner. I anseende till luftens stillhet låg staden alldeles begrafven i ett tjockt moln

af rök. Med mycken möda hittade vi till den ofnygga gäftgifvaregården. Der ville jag ej ftadna qvar, och på ftadens källare kunde jag ej heller taga in, emedan värdfolket reft bort, och lemnat Kyparen blott redfkapen framme. Det geck ej bättre på två eller tre andra ftällen, dit man vifade mig: men en man, fom bodde nära den tullen, genom hvilken jag kom in, ett medelting emellan Handlande och Tracteur, vid namn Fröbom, förbarmade fig fluteligen öfver mig, och tog mig in i fitt hus. Här feck jag en glad och fnygg kammare, mjölk och ägg, mycket godt fmör, oft, bröd och fkönt öl, fom var en önfkad välfägnad för den hungriga vandringsmannen. Min fömn var redan få väl grundlagd, att flera fkrålande perfoner, fom drucko om flitigt med hvarandra i yttre värdshus-rummet, fnart icke mera förmådde transportera ljudet till min lugna bädd.

Följande dagen använde jag till några vifiters afläggande, och i fynnerhet till den förnämfta vifit man kan göra i Fahlun, nämligen till den ftora grufvan med defs tillhörigheter. Gårdagen kunde jag i mörkret och röken ej öfverfe allt; nu fåg jag, att man fvårligen kan göra fig en ohyggligare föreftällning om Tartarens fält, än man i fjelfva verket finner, då man genomvandrar fydväftra trakten af Fahlun. Bergen äro ända till fpetfen alldeles kala, och beftå af fönderfmulade klippor, på hvilka en liten fläck grönt blott här och der framftuckit. Några ftilla fjöar vifa fig ibland de ödsliga klyftorna, famt på få ftällen ett ufelt ftycke odladt land med magra

åkerlappar. Längre bort tätt utom ſtaden finner man dels flera gamla gruföppningar, der man fordom gjort förſök, men hvilka ſedermera igenfallit eller blifvit öfvergifna, dels anſtalter ſom tillhöra den underjordiſka œconomien, ſåſom, ſtora berg af ſtenar och ſlagg, malmhögar, ſådan malm ſom en gång blifvit urbränd och ſom röker af ſvafvel; endaſt de många konſtiga och ſköna machiner man der ſer, lyfta åſkådarens ſinnen och känſlor åter ifrån Chaos och förhärjning till ett lifligt begrep om Naturen och Skaparens mäſtarverk. Straxt utom ſtaden, emellan denſamma och den ſtora grufvan, finner man en mängd hus, ſom äro beſtämda till boningar för de perſoner och tjenſtemän, hvilka tillhöra grufhandteringen, ſamt en ſtor anſenlig byggnad, ſom innefattar åtſkilliga Contoir och hela räkningsverket. Jag geck in der med en grufſtigare, beſåg hela inrättningen ſamt många ſällſynta ſtuffer och mineralier, och ikläddde mig ſedan en Bergsmansdrägt, hvars långa och grofva yllna Dalkarls-ſtrumpor ſamt jernbeſlagna ſkor på en mycket het Sommardag åtminſtone icke gåfvo mig någon ſvalka. Derefter begåfvo vi oſs till Storgrufvan, der jag ärnade anſtälla min underjordiſka reſa.

Grufvans ofantliga öppning, ſom alltid är höljd af tjock rök, ſer alldeles ut ſom en afgrundsport. Den är rundt omkring omgifven med ledſtänger, och har på många ſtällen konſtiga flätverk af ſammanfogade ſtockar, hvilka äro gulbruna af koppar-röken, och derföre till utſeendet fullkomligt likna getingbon. Under nedfarten berättade man mig en hiſtoria

om en Dalkarl, som verkeligen caracteriserar detta folk. Han åkte med ett stort hölass vid ledstängarna, detta stjelpte omkull, och han följde med detsamma en 60 fot djupt ned, men föll så lyckligt på det medföljande höet, att han på intet sätt skadade sig. Medan han under fallet ännu sväfvade i luften, skrek han blott om sin tobakspipa, som i första förvirringen föll ur hans mun. Wi nedgingo något säkrare, än nämnde Dalkarl, på stegar till den första vida öppningen, sedan geck det beständigt djupare ned i mörkret, vid fackelsken, helt sagta och makligt, så att till och med de hästar, som nyttjas att sätta flera machiner i gång neduti djupet, transporteras äfven upp och ned hit. Dessa kreatur befinna sig väl i grufröken, och aflösas hvarje Söndags afton af andra, ty de äro nödvändiga neduti till många machiner, hvarigenom så väl malm, som vatten uppfordras. Efter min följeslagares räkning nedsteg jag tillhopa lagdt 190 famnar, och sluteligen på träd - och jerntrappor ännu 77 famnar, hvilken promenad verkeligen icke föreföll mig lätt. Ofta passerar man igenom en qväfvande het rök, på andra ställen åter har man en genomträngande kyla, hvarvid våra facklor började flämta. Man måste under nedstigandet på de hängande stegarna beständigt stödja sig så mycket på hälarna, och detta tröttar senor och krän mycket mer, än vid uppstigandet. Jag klättrade mig fram genom många schacht, mera för att se de arbetande menniskorna, än stenarterna och malmen, som öfver allt är tämmeligen lika. Dessa schacht hafva merändels namn efter Kongliga och andra förnäma personer, och

malmen ifrån hvarje schacht numereras särskildt, emedan deras afkastning är mycket olika. I allmänhet är luften derstädes het, rökfull, och ofta så tryckande, att man kan qväfvas. Ett ställe skall finnas, som, efter min ledsagares utsago, har 53 graders värma; och ändå lockar vinningslystnad och vana menniskor hit ned under deras kraftfullaste ålder, hvarvid de i sitt frihets-tillstånd ej finna det arbetet odrägligt, som i händelse de voro ditdömde såsom slafvar, hellt visst skulle förefalla dem svårare än döden. De arbetare, som utbryta malmen så väl genom borrning och sprängning, som med eld, gå näftan alla halfnakna, endast i byxor, strumpor och skor. Jag såg många ibland dem, som voro af stark kroppsbyggnad, men näftan alla hafva bleka och gula ansigten, och dö merendels vid 40 eller 50 års ålder; en hög ålder är sällsynt ibland dem. Här neduti djupet finnas äfven flera Contoirsrum, och i ett af dem togo vi oss förfriskning af de dryckesvaror vi medfört, läste jemte Konungars äfven många andre personers namn, som gjort besök härstädes, och uppklättrade sedan långsamt, under många heta svettbad, åter till dagsljuset. Millda sol, med hvad ny känsla emottager man icke åter din värmande stråle endast efter två timmars förlopp, tillbragte i en underjordisk natt! Huru kunna väl menniskor frivilligt försaka ditt välgörande ljus? — Sedermera besåg jag alla machiner, och ibland dem graderverken, genom hvilka grufvattnet måste gå flera hvarf, för att sluteligen genom kokning gifva victriol; jag lät underrätta mig om både det ena och

det

det andra, och slutadé ändtligen denna heta dag med en välgörande sömn.

Enligt många historiska anledningar och sannolikheter, måste koppargrufvorna i Fahlun kanske redan i 11:te och 12:te århundraderna varit upptagna. Emedlertid drog det äfven här rätt långt ut på tiden, innan man inom landet förstod att draga alla fördelar af detta fynd, förmodeligen har man flera sekler utskeppat så väl gar-koppar som tackjern, och dervid vunno visst Hansestäderne mest. Man hade i Danzig och Lübeck inrättat stora Hammarverk till dessa metallers vidare bearbetande; men under Gustaf den I:te började man äfven i denna näringsgren visa mera industri och verksamhet. Han var den förste, som tänkte på att arbeta garkopparen, inrätta hammare till detta behof, och drifva kopparhandeln för kronans räkning. Men emedan detta sista äfvenså litet lyckades, som det tillstånd, hvilket 1590 förunnades Bergslagsboerne, att sjelfve besörja om kopparhandeln, så feck slutligen det så kallade koppar-compagniet år 1619 under Gustaf Adolf Privilegium, samt uteslutande monopolium på denna handel. Under detta Compagniets styrelse inrättades äfven det förut omtalade kopparbruket i Säther. Men innan tio fulla år förflutit, afträdde Compagniet åter alla sina rättigheter, inrättningar och anläggningar, emot en viss ersättning. Kronan fann åter snart detta allt för mycket besvärligt, och öfverlemnade slutligen denna kopparhandel åt Stapelstäderna, emot afgift af hvart fjerde skeppund, samt med undantag af

1200 skeppund, dem kronan äfven förut alltid erhållit, såsom bestämd afgift af grufvan. Då grufvans afkastning åter började mindskas, så efterskänkte kronan sina 1200 skeppund, och erhöll äfven i stället för hvart fjerde, blott hvart åttonde skeppund, men då, måste ock grufvans delägare på egen bekostnad besörja om arbetet, verkets underhållande och hela konststaten.

Grufvan har fordom gifvit mycket mera. Äfven hade man under den tid, då verksamheten i denna väg först började blifva allmän, gjort försök med koppargrufvor i flera trakter af Dalarne, men hvilka dock alldrig gåfvo så rik afkastning, som Fahluns, och hvarföre de äfven alla småningom öfvergåfvos. Under Carl den IX:s regering feck man årligen 12, till 15000 skeppund, och år 1650 öfver 20,000 skeppund, som var högsta summan. Under Carl den XI:te steg afkastningen äfven vissa år öfver 15,000 skeppund. Men midsommarsdagen år 1687 inträffade ett förfärligt gruffall, som åstadkom den derstädes ännu befintliga ofantliga öppning af 200 famnars längd och 100 famnars bredd. Många gamla grufvor, kanske de mest rikhaltiga, blefvo dervid tillstängde, och man ansåg arbetet en lång tid för mindre lönande, ja nästan omöjligt. Allt sedan har grufvan alldrig blifvit hvad den fordom var, och oaktadt alla förbättringar, samt tilltagande kunskaper i Chemi och Mineralogi, påstå dock de personer, som lefvat närmare den tid, då gruffallet skedde, att de sista åren ej kunna jämföras med tiden före denna olyckshändelse. Under Carl

den XII:te hade man dock ännu vanligen 6000 ſkeppund om året. Så högt hann man äfven per medium räknadt ifrån år 1779 till 1783; men nu fås lika ſå ofta under, ſom öfver 5000 ſkeppund. Utom kopparen, fås genom det ofvannämnda Graderverket, ſom filtrerar det kopparhaltiga grufvattnet, årligen omkring 800 tunnor victriol, 100 à 150 ſkeppund bly, 1000 tunnor rödfärg, 25 eller 30 ſkeppund ſvafvel, och 20 ſkeppund Cementkoppar, några marker ſilfver och några hundrade dukater oräknade.

Detta är dock alltid en rätt betydande afkaſtning, men om man ſer på de fördelar, hvilka kronan uppoffrat, och ännu dageligen uppoffrar för grufvan, om man ſer på det tvång, hvaruti åkerbruket i många Socknar, för denna orſak, befinnes, ſåſom några Patrioter klaga, ſå kan man väl icke utan grund invända något deremot. Emedlertid har man dock för ingen del förlorat den förhoppning, att desſa kopparverk en gång åter kunna blifva mera betydliga; åtmindſtone är det mycket ſannolikt.

Här ſynes vara rätta ſtället, att lemna några allmänna anmärkningar, hvilka dock i ſanning ej äro allmänna för hvar och en, öfver åkerbrukets förhållande till bergshandteringen, och tvärt om; öfver hushållningen med ſkogarna, och den mängd deraf, ſom man anſlagit till bergverkens behof. Man kan väl icke neka, det man ju ofta på ett otjenligt och okunnigt ſätt tviſtat och ännu tviſtar derom, men i det hela ſynas väl åkerbrukets för-

ſvarare juſt icke hafva orätt deruti, att i äldre tider, och genom då utkomna författningar Bergshandteringen alltid blifvit mera gynnad, än åkerbruket, ſom dock är hvarje ſtats förnämſta lifsåder.

Sveriges bergsväſende har ett eget Bergs-Collegium, ſom i förſta och ſiſta inſtants reviderar gamla författningar, utfärdar nya, modificerar förordningar och ſtadgar efter hvarje Läns behof, och kort ſagdt, med klokhet drager förſorg om bergverkens och ſkogarnas underhållande, och för deſs producters förädling i möjligaſte grad. Samma Bergs-Collegium är äfven högſta Inſtantſen för civila och criminella mål, ſom kunna angå deſſa ſaker. Under detſamma, lyda alla Bergmäſtarſkap eller Bergslager, hvilka äro tolf, och hvaraf hvart och ett har ſin Bergmäſtare, med öfrige dit hörande tjenſtemän. Man finner ſå väl af deſſa tjenſtemäns namn, ſom grader, att Sverige åtminſtone erhållit urſprunget af denna inrättning, och Bergväſendets organiſation ifrån Tyſkland.

Bergsſtaten har något, ſom ſkiljer denſamma ifrån många andra delar och Claſſer af borgerlig näring, nämligen, egen rätt att ſkipa rättviſa och egna domſtolar. Man har uti hvarje Bergsmäſtaredöme tillſatt en ſärſkild Bergmäſtare, ſom vid alla tviſter och angelägenheter icke allenaſt är dommare och ordförande, utan äfven har öfveruppſigt öfver alla oeconomiſka och policeärender, ſom kunna förekomma vid Bergverken. Wid Bergsting har han, likaſom andre dommare, en

Nämnd af 12 bisittare. Dit hör vanligen Öfvermasmästaren och Masmästare-ålderman; Bergmästaren utnämner de öfriga, och de sitta vid Tingen, så framt de icke af giltiga skäl kunna jäfvas. Om man i en eller annan händelse kan jäfva Bergmästaren sjelf, så anmäler han det för Kongl. Bergs-Collegium, som då förordnar en annan dommare för i frågavarande mål. Wanliga Bergs-Tingen äro utsatta för vissa dagar och tider, efter hvart och ett Bergmästardömes local och beqvämlighet, hvarföre Bergmästaren endast vid särskildta tillfällen utsätter extra eller urtima Bergsting. Den första regeln vid processer är härvid ett hastigt och enkelt afgörande och summarisk korrthet i Rättegångshandlingarne, emedan ingen handtering eller intet värf i verlden så litet tål tidspillan och hinder i arbetets fortgång, som Bergs- och Hyttväsendet.

Bergs-Collegium har i synnerhet uppsigt öfver de skogar, som äro belägne i trakter der grufvor och masugnar finnas. Det bör tillse, att man ej gör för mycket missbruk af svedjande, att ej för många sågqvarnar, nybyggen och små torpställen anläggas i sådana trakter. Det är redan omtaladt, huru man jagade Finska Colonisterne ur Wärmelands skogar, samt huru man inskränkte hushållen i Philipstad till ett visst antal; detta allt skedde af omsorg för Bergshandteringen. Äfven fanns en förordning i samma affeende, som mycket inskränkte stångjernssmide. Man hade uträknat, eller trodde sig åtmindstone hafva gjort det, att Sverige årligen ej kunde smida mer än 400,000 skep-

pund ſtångjern, utan att blifva ett ſkogfattigt, och i följd deraf ett ödsligt och obebodt land. Bruken i Riket inrättades ſåledes i någorlunda förhållande till denna ungefärliga calcul. Hvarje Bruk hade ſitt beſtämda ſkeppundtal ſmide, hvaraf ſkatt betalades till kronan, och man tillſtadde ej gerna, att ſmidet ökades, ännu ſvårare var det, att erhålla tillſtånd till nya Bruks anläggande. Detta har åfven i nyare tider blifvit mildradt. Den ſom har tillgång på ved och kol och riktigt erlägger den ökade hammarſkatten, kan både utvidga ſin Bruksrörelſe och anlägga nya Bruk. Med tiden måſte man väl äfven häruti vinna en högre grad af upplysning. Såg man icke, att äfven i de provinſer, der grufvor, hyttor och hammarverk meſt voro i gång, ſtora ſkogar näſtan ſtodo onyttjade, i hvilka maſtträn förmultnade? Har man väl tills nu kunnat ſäga, att man i någon Svenſk provins riktigt handterat ſkogsväſendet, och äro icke fruktlöſa klagomål och bekymmer i detta afſeende äldre än ett ſekel? Skulle man ſlutligen ockſå icke, ſåſom jag redan anmärkt rörande Wärmeland, på många orter kunna umbära hälften, och ofta väl två tredjedelar af ſkogarna till åkerbrukets utvidgande, och dervid ändå hafva tillräckligt öfrigt för Bergshandteringen, blott man behörigen hushållade dermed och inrättade vedbränningen, ſamt i ſynnerhet hushållningen med kol, på annat ſätt?

Emedlertid var den inrättningen, att många ſkogar ſtälldes, och till en del ännu ſtå under Bermäſtare uppſigt, juſt den bäſt afpasſade, för att hindra en rätt ſkogs-œcono-

mie. En god hushållning kan endast förenas med säker egendoms, eller åtminstone säker nyttjande rätt. Förr funnos många skatte- och kronohemman, i hvilkas skogar Bergsstaten utsåg för sitt behof nödigt och brukbart hygge, och der man således ej feck afyttra trädvirke åt någon annan; så förhöll det sig äfven med kolen, och förhåller sig här och der ännu på samma sätt, ehuru under de båda sista Svenska Regenternes styrelse flera bojor blifvit brutna, som fjättrade landthushållaren.

De stora kronoskogar, hvilka under namn af allmänningar förut nästan nyttjades af hvar och en, som ville begagna sig af dem, äro till en del öfverlemnade åt Bergverken, emot en årlig afgift. I början voro de förnämligast anslagne till silfver- och koppar-grufvors behof, samt äfven för jern-masugnar, men fingo ej användas vid hammarverken. Likväl finner man, att sådane skogar äfven få användas för hammarsmide, men med uttryckeligt villkor, att de genast afstås, så snart en grufva skulle kunna upptagas i trakten. Då dessa skogar innehafvas af något jernverk, kallas de recognitionsskogar, i affeende på den lilla afgift, som årligen derföre utgöres till kronan. Dessa ofantliga skogssträckor handteras ofta på det gemenaste sätt. Den näst intill boende bonden är förtretad deröfver, att han ej, som han önskade, kan få begagna sig af en sådan skog såsom betesmark, att han der icke en gång kan få upptaga ett litet stycke jord, och att moraser och kärr, som nästan synas vara bestämda till eviga ödemarker, genom kalla utdunstningar och nattfroster förderfva hans till-

gränſande åkrar; af denna orſak ſkall han underſtundom med flit påtända en ſådan ſkog, på det en ſträcka må afbrinna, der han ſedan framdeles åtminſtone kan erhålla litet bättre bete för ſin boſkap. Många Socknar äro anſlagne både för Sala och Fahlun, hvilka måſte utgöra ſina krono-utſkyllder i ved och kol till Bergverken, och desſa hafva ej tillſtånd att förſälja ſina kol åt någon annan, än till desſa grufvor och dit hörande masugnar, man har ſåledes på viſst ſätt förelagt dem ett maximum. Utom alla desſa ſtora fördelar och bevillningar, hafva grufvorne äfven företrädesrätt till ſkatteköp. Om nämligen kronohemman äro belägna inom deras grannſkap, ſå hafva de närmare rättighet till ſkatteköp, än kronohemmanets uråldrige innehafvare, om han ockſå vill och kan löſa det. Man har på mångfalldigt ſätt klagat deröfver, att ſådane ſtackars bönder, och äfven de, ſom måſte utgöra ſina kronoutlagor endaſt till Bergverken, ofta hindras och förfördelas vid begagnandet af ſina ſkogar och öfriga ägor, i ſynnerhet då de villja upptaga och odla ödemarker. Ibland annat ſer man detta af ett Konung Guſtaf den III:s Reſcript, hvilket bättre upplyſer denna ſak, än jag möjligen ſkulle kunna göra, och hvilket är dateradt Stockholms Slott den 6 Maji 1789.

Utom ofvannämnda anſenliga förläningar och uppoffringar, innehafva grufvorne och Bergsmännen äfven faſtigheter med ſtora fördelar. Dit höra Bergsmanshemman och Bergsfrälſe.

Man

Man har i allmänhet bevilljat Bergsmännen befrielſe ifrån krigstjenſt, och denna frihet åtföljer äfven deras hemman. Emedan desſa hemman i ſynnerhet äro beſtämda till underſtöd för masugnar, ſå har Regeringen inſett de miſsbruk, ſom kunde uppkomma derigenom, att de råkade i ſådana perſoners händer, ſom kunde använda deras underlydande ſkogar till andra näringsfång, hvarföre det äfven genom flera Kongl. Reſolutioner blifvit förbudet att genom köp, gåfva, förläning eller pantſättning affsöndra ſådana beſittningar ifrån Bergverken. Om en Bergsman ſkulle komma i ſå mycken ſkuld, att hans hemman måſte afſtås åt Creditorer, ſå hafva Bergsmän förſta rättigheten att köpa och inlöſa ett ſådant hemman. Desſa Kongl. Förbud och Förordningar äro dock ſedermera dels inſkränkta, dels förändrade, ſå att Bergs-Collegium kan vid visſa tillfällen och med ſärſkildta vilkor tillåta en ſådan beſittning. Om ingen Bergsman vill inlöſa hemmanet, ſå tillåtes Ståndsperſoner och andre att emottaga det gäldbundna hemmanet i ſtälle för betalning, men dock med vilkor, att de böra använda ſkogen till några masugnars behof; om de förſtöra hemmanets ſkog, eller använda den till annat än Bergshanteringens behof, eller om de ej vidmagthålla hyttorna, ſå äro de ſkyldige, att afträda alltſammans till den Bergsman, ſom förſt anmäler ſig. Enligt ſiſta förordningen i detta ämne af år 1772, måſte ett med ſkuld behäftadt bergsmanshemman, hvilket Creditorerne tagit i beſittning, öfverlemnas till inlöſen åt

den förfta Bergsman, fom erlägger lika ftor fumma, för hvilket det gått borrt.

Med Bergsfrälfe äro dock vida ftörre fördelar förbundne, än med Bergsmanshemman. Desfa äro fådana faftigheter, fom erhållas i förläning för koppar- och filfver-bergverks drifvande och handtering. Sådana frälfehemmans innehafvare böra äfven vara delägare i grufvan, famt i arbetet och koftnaden dervid. Likväl blef det i visfa fall härvid ftora kopparberget tillåtet, att i ftället visfa dagsverken fingo utgöras, ved lefvereras m. m. och i anfeende härtill kan Bergsfrälfe äfven innehafvas af andra än bergsmän. Enligt fin natur är Bergsfrälfe kronojord, befriade ifrån hemmans- och jordboksrenta, och har många andra fördelar, fom åtfölja frälfe. Efter all fannolikhet hade man redan i äldre tider vid de ädlare metallverken lemnat fådana Bergsfrälfehemman i förläning, till bergsrörelfens underftöd, hvarföre de äfven befriades ifrån rufttjenft, Confcription, och många andra onera. Men dock fynas de flefta Bergsfrälfehemmanen hafva tillkommit i de fifte feklerna. Deras förfta tillökning vid ftora kopparberget fkedde förmodeligen under Gustaf den I:te, fom dels hade gamla arfgods i Dalarne, dels vid upproren erhöll många confifcerade egendommar, hvilka han då fkänkte bergsmännen, med nyfsnämda rättigheter och plikter. Under följande regenter, och i fynnerhet under Drottning Chriftina, tillväxte Bergsfrälfet ännu mer, dels genom gåfvor, men i fynnerhet af få väl kongliga fom frälfe-egendommars förfäljning: ty detta var juft desfa grufvors gyl-

lene tid. Stora kopparbergets frälsegods hafva genom köp och på mångfalldiga andra sätt till större delen förlorat deras gruflotter. Af denna orsak föreslogs år 1652, att dylika Bergsfrälsehemman skulle roteras och skattläggas; men en Kongl. Förordning af år 1684 stadgar, att de skulle åläggas vissa skyldigheter och förrättningar vid grufvan, såsom till exempel, att utbryta oduglig sten i grufvan, och borrtskaffa den ifrån grufvans djupaste botten, en skyldighet, som Bergs-Collegium sedermera bestämde till tre ökedagsverken årligen för hvarje halft tunnland. Sedermera har man förvandlat detta till laggträds-lefveranser. Stora kopparberget har ostridigt det största Bergsfrälset, emedan det, enligt 1686 års jordbok öfver Stora kopparbergets fögderi, utgör 11,223 Spannland. För öfrigt åligger bergsfrälset, utom vanliga lefveranser af ved, samt dagsverken och forslor, att vid inträffande olyckshändelser, underстödja grufverket på sådant sätt, som Kongl. Bergs-Collegium kan finna godt att enligt billighet bestämma.

Man kan med största skäl säga om Fahlun, att det utan grufvan ej skulle vara till. Hvem hade väl också kunnat falla på den tanken, att anlägga en stad i en så ödslig trakt? Staden sträcker sig ifrån sydost till nordväst, längs efter en liten ström, som genomskär densamma, och som icke långt ifrån staden faller ut i sjön Runn. I förhållande till sin folkmängd, som stiger till 6000 menniskor, är den ofantligt stor. Man har sedan 1761, då staden till hälften brann upp, anlaggt

bredare och mera räta gator, hvilka för öfrigt äro näſtan öfverallt belagda med ſlagg. Deſs yttre utſeende är dyſtert, ty kopparröken har färgat alla huſen bruna; men denna rök har ock tillika den egenſkapen, att göra trädvirket jernhårdt och näſtan befria det ifrån all förruttnelſe. Denna fina rök ſätter ofta en dunkel färg på ſilfver, meſsing och andra metaller, gör jern roſtigt och fenſtren ſkymliga. Den är ſtundom ſå ſkarp, att man känner den på några mils afſtånd ifrån ſtaden, och ofta ännu längre. Staden har tvenne rätt vackra kyrkor, af hvilka en är belägen i ſtadens norra del, och den andra litet utom denſamma. Hela norra delen af ſtaden är i allmänhet den vackraſte, och har äfven några ſtenhus, ibland hvilka Landshöfdingens hus, Hoſpitalet, Rådhuſet och Magazinet äro de anſenligaſte. Trakten omkring denna ſidan är äfven angenäm i anſeende till der belägna trägårdar, ängar, gärden, löfſkog och ſmå landtſtällen; alla öfriga ſidorna äro obehagliga och mörka, ſamt ſynas alldeles afpasſade för den eviga rök, ſom hvilar öfver dem. Man kan ſvårligen få ſe en bättre gräsväxt, än på den nyſsnämnda vackra ſidan omkring ſtaden. Så väl Fahluns Invånare, ſom de närmaſt intill boende godsägare betjena ſig väl af ett förnuftigt circulationsbruk, men detta kan dock icke enſamt ſå befordra den allmänt ſköna gräsväxten, utan detta måſte ſnarare vara en verkan af den metalliſka jordmånen. Jag har äfven här ſett kor, ſom voro ſå anſenliga, att man ſkulle kunna hålla dem för Schweitzer kor. Ett ſtycke utom ſtaden ligger en ſurbrunn, ſom har en vacker belägenhet, med ett ſnyggt

brunshus och några alléer. Om sommaren blifver den äfven något besökt.

Fahlun är berömdt i Sverige äfven för den orsaken, att ingen pest kan trifvas der; och detta låter lätt förklara sig. Det vore en god tillflygts-ort, om den fruktansvärda gula Febern någon gång skulle sträcka sig ända till Norra Europa, då man endast i god tid behöfde begifva sig dit. Emedlertid ville jag dock icke bo här beständigt. Då luften är stilla, eller då vinden blåser ifrån grufvan öfver staden, blifver densamma så öfverhöljd med en illa luktande rök, att man ej kan se tio steg framför sig. Denna rök kan omöjligt vara utan all verkan på hälsan, och ehuru många menniskor här uppnå en hög ålder, så måste röken dock vara högst skadlig i allmänhet för bröst och lungor. Man har till exempel gjort den anmärkningen, att främlingar, som komma hit, vanligen plågas af näsblod, hufvudverk, hosta och ögonsjuka. Här fins ett Krono-Hospital, hvars fond är rätt gammal, nämligen ifrån Carl den IX:s och Drottning Christinas tidehvarf, men sjelfva byggnaden är blott några och 30 år. För detta Hospital har man anslagit spannmål, några små kopparlefveranser samt andra afgifter. Äfven har man af grufvans Lazarettsmedel anslagit små pensioner och understöd för änkor och sjukliga eller föråldrade arbetare. År 1798 utgjorde beloppet deraf 2360 Riksdaler för 443 personer. Dessa utgifter bestridas dels af pensions- dels af Bergsamts-Cassan.

Jag befann mig rätt väl under de tvänne dagar jag vistades härstädes, och derföre har

jag att tacka dels det förträffliga öl man här brygger, dels fommarens fköna producter, mjölk och färfkt fmör, famt min egen naturliga fmak. Fahluboerne anfes för Sveriges Weftphaler, i anfeende till deras fkinkor och rökta kött. Jag har dock icke funnit fkäl att berömma deras rök-konft, åtminftone har jag ej fmakat de bäfta producterna deraf.

Det var ej nog för mig att endaft hafva fett Fahlun; jag ville äfven göra en refa inåt landet och längs efter Dalelfven, för att fe mig omkring ibland mennifkor fom behagade mig och fluteligen för att utröna om mennifkan och naturen härftädes, af lika bildning, verkligen voro få utmärkta, fom man fagt mig. Desfa få lyckliga dagar fkola emedlertid alltid vara mig oförgätlige. Likväl började denna min refa juft icke på det lyckligafte fätt. En fjäder hade fprungit på min lilla vagn, och fom jag ej ftraxt kunde få en fådan ny förfärdigad, få måfte jag fätta mig på en bondkärra. Jag har förut befkrifvit dylika åkdon, och jag måfte tillftå, att man verkligen måfte hafva goda refben famt ett jernbröft, för att tre dagar å rad låta fkaka fig på en fådan machine. Man fitter på ett fimpelt bräde utan ryggftöd, och fom ligger juft midt öfver båda hjulen, hvarföre man ockfå får en dugtig knuff för hvarje liten ften eller trädrot, man kör öfver. Detta åkdon kunde väl fönderfkaka mig, men ändå icke betaga mig modet; naturens och fommarens behag fegrade öfver all min fmärta. Elfdalen var nu målet för min refa, dit jag ifrån Fahlun tog närmafte vägen längs efter

elfven öfver bergen, och ärnade sedän återvända öfver Leksand och Dalsjö.

Jag afreste ifrån Fahlun den 13 Junii klockan sex om morgonen, endast försedd med ett litet paquet af de saker jag nödvändigt kunde behöfva, samt med en dyna för mitt dåliga åkdon. Så snart jag väl hunnit utur stadens rök, försvann all min bedröfvelse vid ljudet af lärkans första toner, och jag vände mina ögon och tankar endast till höger om mig, utan att vidare bekymra mig om vänster. Man kan verkligen säga, att afgrunden och Paradiset här gränsa intill hvarannan. Till vänster ser man intet annat än ödsliga berg och gråsten, på hvilka icke en gång mossa växer, hvartill man tror koppar-röken vara orsaken; der finns ej ett enda träd, icke en gång en buske; till höger deremot har man en vacker däld imellan skogbeväxta berg, och som omväxlar med åkrar och ängar, samt nätta hus här och der. Man hör fogelsång och ser menniskor i rörelse. Men snart försvinner äfven allt detta, och vandraren förlorar sig ibland ödsliga skogiga berg, der man blott ser medelmåttiga tallar och en oändlig mängd större och smärre stenar. Här var vägen odrägligt elak, med djupa spår och full af sten, hvilket förskaffade mig många rätt kännbara stötar. Härtill kom äfven en annan olycka med hästen. Han hade fått ett skaf af bogträdet, och således var det ej underligt, att det stackars kreaturet ej gerna ville draga uppföre, utan ofta strök baklänges. Som jag ej viste detta, trodde jag att hästen hade någon vanart, och piskade derföre på honom,

men ju mera jag slog, ju mer strök han. Till all lycka var vägen så tätt stenbesådd, att kärrhjulen fastnade emellan dem, annars hade vi tumlat om baklänges med hela equipaget. Men sluteligen gjorde vi dock prof dermed i en brant backe nära Bjursås. Wi tillika med häst och kärra tumlade verkligen baklänges öfver ända. Der lågo vi nu, men till all lycka oskadade, och blott en af kärrskalmarna var afbruten. Skjutspojken låg under hästen, eller rättare imellan hans ben, men han sprang hastigt upp, och med stirrande ögon samt vidt uppspärrad mun frågade mig, om jag såg något blod på honom? Emot min villja måste jag nu verkligen skratta; vi bundo ihop kärrskalmen, och hädanefter togo vi oss den friheten att gå uppföre alla backar. Den sista halfva milen visade åter spår af menniskor. Wi sågo flera hus ibland bergen, små åkerstycken och många betesmarker. Straxt invid Bjursås blifver trakten mera angenäm; ibland de mörka bergsklyfterna ser man en del af Rogsjön, många vackra ängar, och på en ansenlig höjd presenterar sig byn med sin stora sköna kyrka, byggd 1799, då en del af Leksands Pastorat förlades hit.

På Gästgifvaregården träffade jag en artig gubbe, som ärnade sig åt Fahlun, och som blef mycket glad, då han hörde, att jag var ifrån Pommern. Han hade under Pommerska kriget varit med några år såsom Regementsskrifvare. Han började blifva språksam, och jag måste en half timme sitta med honom och dricka Lemonad, som han förde med sig, och

som

ſom verkligen var en uppfriſkande förberedelſe till den föreſtående reſan på en varm dag. Sådan viſar ſig alltid den oförderfvade Svenſken af gamla äkta ſtammen; med en öppen blick och ett redligt handtag vinner man genaſt förtroende hos honom.

Emellan Bjursås och Sörſkog hade vi backe upp och backe ned, men trakten var väl odlad, och der ſyntes en myckenhet ſmå byar, ſom uppkommit genom hemmansklyfningar, hvarom jag förut har talat, och i anſeende till de många uthuſen, ſynas desſa byar alltid ſtörre, än de verkligen äro. Gräsväxten är i denna bergstrakt obeſkrifligt ſkön; den rikaſte inbildningskraft kan ej föreſtälla ſig vackrare ängar. Jag ville ej tro hvad man i Stockholm ofta ſade mig, att jag endaſt i Sverige kunde få ſe rätt ſköna ängar; nu tillſtår jag, att jag aldrig på något ſtälle ſett en ſå blomſtrande mark. Det nöje denna ſyn ſkänkte mig, lättade anſenligt min beſvärliga färd, och gjorde dagens hetta drägligare. I hufvudſtaden talade man äfven mycket om Sveriges heta ſomrar, och derom feck jag nu ockſå öfvertygelſe. I de fleſta Sveriges Provinſer pasſerar man dälder, trånga bergpaſs, eller ſtora tallſkogar; luften har der ej fritt ſpelrum, vinden kännes icke, och tallarne gifva ingen ſkugga, utan uppfylla luften med rök genom ſina kådaktiga utdunſtningar.

Emellan Sörſkog och Gärsby hade jag ännu brantare backar, och rundt omkring

mig såg jag ännu högre berg än förut. Denna dagen märkte jag att jag verkligen befann mig i Dalarne, och att Sverige, hvilket jag länge kännt såsom ett backigt land, äfven är bergigt. Denna trakt är vild och man ser endast högder här och der, på afstånd som äro odlade och bebodda. Nära Gärsby har man mera åker och äng, och byn har en glad belägenhet på en högd. Dalkarlen bygger gerna sina hus på högder, ej i sluttningar eller dälder. Tysken deremot bygger häldre på lågländta ställen, vid sjöar och strömmar. Månne icke folkets Caracter äfven derigenom uttryckes? Wid min ankomst till gästgifvaregården träffade jag sju timmerkarlar, jemte värden på stället och fyra qvinspersoner, hvilka alla hade en jätteväxt; min skjutsbonde som sedan visade sig, var den störste af alla; en mängd långbenta barn lekte, eller lågo i solskenet rundt omkring. Man har en så besynnerlig känsla, då man inträder i kretsen af dessa storväxta menniskor, som med en så ansenlig gestalt framträda utur sina små hus, med godhet och vänlighet räcka främlingen en stark hand till gästfrihets-tecken, och erbjuda allt hvad de kunna åstadkomma. Skulle väl det då vara sannt, att menniskan endast i enslighet och i en mera inskränkt krets antingen bäst bibehåller eller utbildar sin rena oförderfvade natur? Jag tillstår, att jag ansåg mig sjelf både liten och usel i jämförelse med dessa natur-menniskor.

Dalkarlen är till och med i Sverige utmärkt framför de flesta af sina landsmän,

icke blott i Historiskt, utan äfven i Physiskt affeende. Kan hända att detta landets Climat, den friska luften i bergsbygden, och med ett ord, att naturen, som visar sig här i all sin vilda majestätiska storhet ibland vidsträckta sjöar, strömmar och berg, genom sina hemliga verknings-krafter intryckt sin höga bild hos sjelfva invånarne i trakten; kanhända äfven, att detta folk utgör en särskild stamm, hvilket nästan synes bevittnas af sjelfva språket, genom en mängd ord, hvilka blott tillhöra denna provins — allt nog, man ser här något som är alldeles eget, både i folkets seder, lynne och yttre bildning. Dalkarlen är i allmänket stor och lång till växten, af stark och böjlig kroppsbyggnad, med en rak ställning samt ett ädelt och öppet ansigte; han är vanligen mager, men hans grofva lemmar vittna om en stark natur. Hans ansigts bildning är af samma beskaffenhet; en hög och bred panna, djupt liggande mörkblå ögon, en starkt tecknad näsa jemte höga kindknotor, en väl bildad mun, med fulla men ej hängande läppar samt en bred och ofta äfven klufven haka. Hans väsende är allvarsamt, stilla och vänligt. Otvungen, utan nyfikenhet eller fåfänga, ser han omkring sig, och talar med hvem som heldst. Många ansigten visa äfven något ovanligt stort, som tillhör Norden, och hvilket, outveckladt, samt likasom af naturen fjättradt inom sig sjelft, utgör en colossal-bild af tiden, upprest för evigheten. Hos en hvar af dessa half-jättar märker man ett fritt sinne, öppenhjertighet och en full styrka att bära alla lifvets mödor. Men

detta uttryck af ſtorhet, ſom utan anſpråk företer högſta dygd och redlighet, förſänker dock den ſtilla betraktaren i ett ſlags melancholi, emedan det i den verkliga verlden viſar ſig ſå beſtändigt enſamt, och obefäſtadt, kämpande emot lifvets beſvär, då ſkönheten ej dermed är förenad. Emedlertid, huru faſt och ſäker, huru menſkligt ſtark känner man ſig icke vara under lifvets ſtormar, då man befinner ſig ibland ſådana menniſkor!

Detta folk har äfven ſin egen nationaldrägt, ſom väl i viſſa diſtricter eller ſocknar kan vara något ſkild, men dock hufvudſakligen är öfver allt tämmeligen lika. Deras ſkor äro framtill tvärrt afſkurna, med mycket tjocka ſulor, och faſtbundna ofvanför fotknölen, ſå att de hafva näſtan ſamma utſeende ſom afſkurna kängor; de bindes tillhopa med läderremmar, emedan ſpännen här ej brukas, hvilket man dock ofta ſer i Wäſtmanland, ſamt här och der emellan Aveſtad och Säther. De nyttja bruna eller hvita ullſtrumpor, hvilka göras ſå ſtora, att benet, ſedan de äro pådragna, ſer lika tjockt ut vid fotknölen ſom öfver vaden. Deras böxor äro merändels af ſkinn, och ofvanuppå bära de ofta förkläden af läder, hvilket äfven brukas i Wäſtergöthland, Wäſtmanland och andra provinſer; båda könen hafva knif och gaffel hängande vid ſidan i en ſlida. Deras väſtar hänga långt ned, och rockarne likna näſtan nattrockar, ſamt med häcktor i ſtället för knappar. Hufvudfärgerne äro ſvart eller hvitt, och kläderne af valmar. Deras hvita rockar hafva vanligen

påfydda ljusblå remfor på uppflagen och på fidorne. Som deras med fpikar beflagna fkor hafva mycket höga klackar, få äro deras fteg någon gång vacklande, men i allmänhet kunna de med desfa tunga machiner både gå och fpringa med mycken färdighet. Qvinnornas ftrumpor och fkor äro af lika beſkaffenhet. De bära äfven ett flags rockar af fvart eller hvit vallmar, ofta äfven af fkinn, och ofvanuppå hafva de en fvart eller hvit tröja, underftundom ockfå en grön, och denna är mycket rymlig och lång, famt fitter ungefär få på kroppen, fom om en tioårig flicka hos ofs fkulle draga på fig fin mors kläder. De linda omkring hufvudet ett hvitt kläde, fom alltid måfte vara rent; fmå flickor hafva det dubbelt, och med flera fnibbar öfver pannan; ogifta flickor gå ofta med bart hufvud, famt hafva håret i flera flätor, fom äro fammanfäftade öfver hjesfan. Wid fidan bära de äfven icke fällan en röd väfka, prydd med brokig föm. Desfutom fordrar Climatet, att hvarje famille fom ej är alltför fattig, är för vintren rikeligen förfedd med pälsverk, famt fkinnfällar på fängarna.

Refan ifrån Gärsby till Wikarby var angenäm, och mot flutet äfven fkön. Gärdsby har anfenliga gärden, och ägorne fynas der vara väl fkötta. Jordmån beftår af fet fvartmylla, här och der blandad med lera. Af denna orfak finner man både under detta och följande hållen mycken ärtfådd, fom annars är fällfynt. Rågen hade äfven här tagit mycken fkada genom den långfamma vin-

ſtren. Sedan vi åter avancerat en fjerdedels mil, anlände vi till Gärſjön, belägen midt i ſkogen, och följde en ſtund deſs ſtrand. Der voro gosſar ſom metade, fiſkare ſom drogo nät, och en jägare framträdde ur ſkogen med en orre, ſom han ſkjutit. Jag gaf mig i ſamtal med honom, och han ſade mig, att älgar nu mera näſtan icke funnos i denna trakt, men deremot björnar och vargar till öfverflöd, hvilka dock ſällan ſkola göra ſkada. Förr hade äfven fogeljagten varit bättre, men nu mera vore man ej nog ſkonſam emot fjäderflocken i anſeende till deſs ungar. Wi fortſatte raſkt vår reſa genom ſkogen, och vägen följde här och der den bruſande ſtrömmen, hvarigenom den nämnde ſjön utgjuter ſig i Siljan. Min Dalkarl ſöng och hviſslade ömſom för mig. Omſider ſåg jag det vackra Rättvik och den anſenliga Siljan, ſtörſta ſjön i Dalarne, framför mig. Jag blef ſtumm, då jag nu hade för mig den meſt förtjuſande utſigt jag hittils haft i Sverige. Hvilken angenäm reſa härifrån till Wickarby öfver väl odlade höjder, med ſjön under ſamt en krans af höga berg omkrig oſs!

Vickarby är ett vackert ſtälle, der äfven många fruktträd funnos, hvilka juſt nu ſtodo i fullaſte blomma, och verkeligen utgjorde ett ſkönt phœnomene i denna nordiſka trakt. Jordmån är rundt omkring härſtädes fruktbar, och beſtår näſtan öfverallt af jordmärg och kalk, åkrarne hafva ett ſluttande läge, och ſäden var mycket vacker. På gäſtgifvaregården träffade jag ett gam-

malt artigt värdfolk, som emottogo mig med mycken vänlighet, och snart med mig ingingo i ett politiskt samtal. Svenska folket, som merändels väl känner sitt lands lagar, interresserar sig vanligen mycket för Politiken, och äfven i dessa aflägsna dälder hör man ofta namnen Pitt och Buonaparte. En hel skara af barn hade här infunnit sig; alla voro väl bildade och några äfven vackra. Det gamla folket hade inga egna, och derföre plägade dessa barnen ofta församla sig hos dem, då de undfägnades med en skål mjölk och en smörgås. Alla små flickorna sysselsatte sig mycket flitigt med sticksöm. Jag märkte här, att qvinnornas och flickornas lifstycken, ofta äfven deras tröjor voro tillhopa häcktade med små spännen, af silfver eller mäsing, satta tätt intill hvarandra.

Husen äro här i Dalarne till det mesta byggda på samma sätt, som i de öfriga provinserna. Wid ingången finner man vanligen en liten enkelt bygd förstuguqvist eller porticus, som består af ett platt tak, hvilande på trädstolpar; för öfrigt är den försedd med bänkar på båda sidor. Härifrån kommer man in i en rymlig förstuga, då man finner köket midt emot, men hvilket dock ofta äfven utgör hvardagsrummet; till höger och vänster har man sedan ett par stora stugor, af hvilka hvardagsstugan alltid är störst. Husfolkets sängrum äro alltid placerade vid den ifrån dörren mest aflägsna väggen; sängarne hafva antingen förhängen, eller också äro de inrättade som skåp med dörrar, i synnerhet på sådana ställen, der

någon ſlags välmåga herrſkar. Wäggarne behängas med hvarjehanda prydnader, väfſtycken, tapeter, här och der med målningar ur Bibliſka hiſtorien, underſtundom finner man der äfven Bibliſka ſpråk. Jag var i dag uti en ſtuga, der väggen vid högſätsſidan, det vill ſäga ſtället längſt fram i ſtugan, var behängd med hvita och brokigt virkade tygſtycken, ſom liknade häſt-täcken. Uti ett annat rum hade en bonde målat paradiſet; Adam och Eva midt uti, ſamt rundt omkring dem en mängd träd och blommor, allt med mycket lyſande och brokiga färger. På ramen ſom innefattade målningen läſte man denna vers:

En dag och ſommar alltid ſkön,
Och en luſtgård alltid grön,
Och alla träden bära frukt
Och alla roſor gifva lukt.

1799 måladt af Anders Andersſon i Vickarby.

Uti ett ſådant rum ſtår vanligen ett ſtort bord midt emot dörren vid det ena, och ett mindre vid det andra fenſtret; rundt omkring har man ſtällt bänkar eller ſäten; ett par rena hvita handdukar hänga på väggen, och i några ſtugor finner man äfven ſpilkummar, ſkålar, en ſilfverbägare och några ſilfverſkedar i brokig ordning placerade på en hylla nära taket. Här herrſkar i allmänhet mycken ſnygghet och de hemgjorda träkärlen äro äfven altid nätta och rena. Dalkarlen har innantill i huſet vanligen

intet

intet annat tak, än ſjelfva den yttre höga takresningen, ſom ſåledes utgör ett ſtort öppet hvalf ända upp till kroppåſen. De flesta äro af bräder, och få hus äro rödfärgade; den grå naturliga trädfärgen gifver nästan alla byar ett dyſtert utſeende. Skorſtenarne höja ſig jättelikt öfver taken, och många högſtammiga björkar och almar preſentera äfven ſina lummiga kronor högt öfver huſen.

Här vid Wickarby åt jag förſta gången tunnt kornbröd till en ſkål ſöt mjölk. Detta bröd kallas vanligen tunnbröd, och är ſällan tjockare än ett halmſtrå. Man lägger det tillſammans likaſom ett ſtycke väl garfvadt läder, eller ett kläde, i många veck, och det ſmakar verkligen icke illa.

Emellan Wickarby och Garsås hade jag förſt odlad mark, och ſjön framlyſte då och då emellan de låga tallarna. Min ſkjutskarl berättade mig under många eder en Finſk Trollpackas död; denna hade uppfört ſig på ett fegt ſätt emot Probſten i Mora, och derigenom mycket ſkadat Afgrunds-Furſtens rike, hvarföre ockſå Hin onde i ſin rättmätiga vrede ſpetſat henne härſtädes vid en tall, och detta allt hade ſedan ſtraxt blifvit förvandladt i en ſten, den man ſett här ännu för 40 år ſedan. Jordmånen omkring Garsås är mycket fruktbar, och blandad med kalk och jordmärg, likaſom vid Wickarby. Ty värr finnes här ännu mycken oupodlad mark, ehuru hela ſkogsſträckan ifrån Rättvik till Mora, ſom till

det mesta består af jämn mark, och sagta sluttar ned åt sjön, rätt väl kunde upodlas, emedan den bergiga trakten, som är belägen på andra sidan, och utgör en ända till en mil lång sträcka, kunde lemna tillräckligt skog. Nu deremot är nästan alltsammans skog; ty sedan man kommit en fjerdedels mil om Garsås på vägen till Noret, har man nästan en mils lång sträcka af tallskog och sumpig mark. Jordmån är väl icke alldeles så god, som vid Vickarby och Garsås, men dock öfver allt sådan, att den kan odlas. Under sista halfva milen ser man åter ett par snygga byar, af hvilka det stora Färnäs i synnerhet utmärker sig; der finnes väl icke bättre jordmån än vid förutnämnda ställen, men genom god åkerskötsel bär den sig dock, ehuru äfven här stora sträckor ligga öde och betäckta med sten; man har till och med på åkrarne här och der endast sammankastat stenarna i högar, och culturen synes ännu på intet sätt vara fullkomnad. Under vägen ser man på flera ställen den stora sjön framlysa genom skogen, och då man hunnit till den mera öppna trakten, fägnas ögat med en angenäm utsigt öfver den vidt utbredda vattenytan; Mora Kyrka, med sitt höga torn, presenterar sig midt i fonden af detta landskapet, och man ser det hela på långt afstånd omkransadt af höga berg. Jag fortsatte nu min cours till Noret i Mora, och lät straxt spänna före en annan häst. I några provinser betyder ordet *Nore* detsamma som sund, eller en trång passage emellan tvenne större vatten. Detta Nore kallas Noret i Mora, emedan kyrkan är belägen straxt på andra sidan.

Så väl i anfeende till hettan, fom ock emedan jag hade ingen tid att förlora, heldst då jag omkring midfommaren gerna ville vara högt upp i Norden, fortfatte jag min refa äfven om natten, ehuru min fönderfkakade kropp väl behöft någon hvila. Hållet ifrån Noret till Garberg var 2 och en half mil; vi måfte passera en färja, och på vägen var äfven mycket vatten; min fkjutsbonde fkrämde mig ock dermed, att vi om natten lätt kunde fara villfe och drunkna. Emedlertid var natten ej mycket mörk, och kunde vid denna årstid icke eller blifva det. Klockan half elofva begåfvo vi ofs således på vägen. Förft pasferade vi en häftig ftröm, fom förenar fjön Orfa med den ftora Siljan. Man hade för två dagar fedan åter laggt bron deröfver, hvilken man om höften vanligen tager bort; i anfeende till det häftiga vattenflödet hade man ej förr kunnat verkftälla detta. Bron var flytande, fammanfatt af flera ftora ftockar och hade till underlag många ftora på tvären laggda maftträd, fäftade med kedjor, få att den motverkande ftrömmens ftyrka qvarhåller bron på ftället.

Men huru fkall jag kunna befkrifva denna fköna natt och det magifka ljus den utbredde omkring mig? Wid midnatten var det få ljuft, fom vid morgonrodnadens fkimmer; månans halfva fkifva prefenterade fig blek och likafom blygfam på himmelen, men den ökade dock den förtrollande glanfen, medelft blandningen af få många ljus. Framför ofs hade vi ftrömmen, vackra holmar, den vidfträckta Siljan med defs ftörre öar, och längre borrt

den ſtora Sollerön med Sophia Magdalenas Kyrka, ſom tyckes uppreſa ſig alldeles ur vattnet; vid ſtränderna viſade ſig vackra grouper af trän, ingen lefvande varelſe ſyntes vaken, utom ſvärmar af jämrande myggor, ſamt ſädesärlor här och der i åkrarne. Trakten tilltog i romantiſk ſkönhet, ju närmare jag nalkades Mora, och myggornas näsvishet tycktes tilltaga i ſamma mån; blott den vackra nejden kunde mildra denna plåga, ſamt 3 fjerdedels timmas väntan. Wi anlände till Orſas andra utlopp i Silljan, ſom förenar ſig med Dalelfven, hvilken der faller ut i denna ſtora ſjö, och här måſte vi äfven pasſera floden på en färjpråm. Förgäfves bultade vi på hos färjkarlen, ingen menniſka fanns i huſet. Jag förlorade tålamodet, och min ſkjutsbonde måſte nu begifva ſig till Mora, ſom ligger ett böſshåll derifrån, att der ſöka färjkarlen. Jag väntade en half timme på hans återkomſt; natten var obeſkrifligt vacker, men myggorne vid floden voro ockſå obeſkrifligt plågſamma; de kommo flygande i täta ſvärmar, och här lärde de mig verkeligen för förſta gången att reſpectera deras näsvishet. Sluteligen kom ſkjutsbonden tillbaka, men utan att hafva igenfunnit färgkarlen, den han förgäfves ſökt öfver allt. Tillfälligtvis råkade jag då ſäga: den ſkälmen är viſst hos ſin flicka. Ja det kan väl hända, ropade min ſkjutsbonde; derefter bundo vi häſten, och följdes åt till byn. Min ſkjutskarl kände hans flicka — jag bad honom gå dit, och han hämtade riktigt ſin man ifrån ſtället, dit ännu ingen Präſterlig välſignelſe berättigat honom att gå. Han ſåg förvirrad ut då vi med löje emottogo honom,

men han repade snart åter mod, vägen var korrt, öfverfarten med färjan snart verkställd, och sedan kunde han åter intaga sin förlorade plats. Det var redan öfver midnatten, då vi passerade floden. Alla ängar och äfven landsvägen stodo under vatten, de äldste personer kunde ej påminna sig ett sådant vattenflöde, som detta år, och likväl hade vattnet redan sunkit omkring sex fot. Sedan färjkarlen satt oss i land, åkte vi en sträcka af åtminstone 800 steg genom vattnet. Landsvägen går nära intill Orsafloden, som ligger till höger om densamma, och till vänster hade vi ett djupt dike, der både häst och karl nu riktigt kunde simma fram. Wattnet steg upp emot hästens mage på sjelfva landsvägen; skenet af den halfdag, som lyste oss, förvillade äfven våra ögon, och gaf floden till höger ett urgröpt utseende, då det förekom oss, som om vi åkit utföre ett berg af idel vatten, der vi hvarje stund voro i fara att nedstörta i ett ansenligt djup. Hästen fnös och stegrade sig, samt syntes ej känna vägen, och min skjutskarl tycktes sjelf dervid vara något förlägen; detta kunde naturligtvis göra en främling bestört. Jag tog tömmarna och lät bonden observera samt utvisa vägen, hvarvid han rättade sig efter några buskar, som här och der höjde sig öfver vattenbrynet; på detta sätt gissade vi oss lyckligt fram, med tillhjelp af hästens näsa och fötter. Ett par steg åt sidan hade på många ställen kunnat bereda vår säkra undergång. Om jag förut närmare känt detta, så hade jag åtminstone först afbidat dagsljuset. Sedan vi väl kommit ur denna nöd, måste vi åka en usel väg öfver några åkrar, emedan

rätta vägen härſtädes närmaſt elfven var utſkuren af vattnet och alldeles obrukbar. Här kände jag min kärras ſkakning med full kraft, och endaſt en ſå vacker morgonſtund, ſom den närvarande, kunde ännu hålla mig vid godt lynne. Sverige! om din ſommar räckte längre och mera fogelſång genljudade i dina ſkogar, huru många paradiſiſka nejder ägde du icke, der man gerna ſkulle villja nedſätta ſig, och i ſtilla enslighet låta lifvets vilda ſtormar raſa omkring ſig!

Härifrån ända till Orſaſjön hade vi fruktbärande åkerfält och pasſerade en ſnygg by; ſedermera fingo vi ſkog. Under de fyra återſtående milen härifrån till Elfdalen är hela orten af en helt annan beſkaffenhet, och utgör en ödslig bergstrakt, ehuru man med behörig anvisning och underſtöd väl ſkulle kunna uppodla hälften af marken till vänſter om ſtrömmen, och äfven mildra ſjelfva Climatet härſtädes medelſt uthuggningar i ſkogarna, och den ſumpiga markens utdikning. Under två tredjedelar af denna väg till Garberg, är trakten till en fjerdedels eller half mils vidd ifrån ſtrömmen tämmeligen ſlät, med lätt jordmån; ſedan har man till vänſter högväxta ſkogar, hvilka äfven till höger näſtan hänga öfver ſtrömmen, hvars många krökningar man beſtändigt följer, ehuru man ofta ſörlorar den ur ögonſigtet, än ſer den framflyta emellan vidt åtſkillda, än emellan trånga ſtränder, och ofta endaſt på afſtånd hör deſs bruſande dån. Deſs ſtrand på denna ſidan har ett vildt utſeende. Under hela vägen till Garberg ſer man blott här och der en uſel backſtuga ſamt

några herdekojor. Tidigt om morgonen mötte vi getvaktare och fä-herdar eller snarare herdinnor med deras hjordar, då morgonens stillhet afbröts genom skällornas ljud och vallhjonens qväden. I denna skog ser man mycket svedjeland, till det mesta hvilande till infallande såningstid; på afstånd sågo vi rökmoln ifrån flera ställen uppstiga emot himmelen. Man tror sig hafva märkt, att den i myckenhet uppstigande röken fördelat regnmoln, och att detta verkeligen är mycket skadligt för denna högländta trakt. Så väl i går som i dag såg jag många skogseldar, hvarvid här och der sträckor af en mils vidd brunno; de skönaste träd, som hos oss skulle kosta 25 till och med 40 Riksdaler, stå sedan halfförbrända och hafva ett bedröfligt utseende. Jag har redan nämnt, hvad som understundom gifver anledning till sådana brandskador. Hvad skall man emedlertid säga, då man på många ställen ser friska träd omkullfallna, och hvilka ligga till dess de ruttna bort, då hvar och en som behöfver stör af 2 eller 3 tums tjocklek, går och hugger åt sig så många han behagar, då man för att få bark afhugger träden i deras bästa ålder två alnar högt ifrån marken, afdrager barken, och låter sedan trädet ligga qvar, ett rof för förruttnelsen? I skogarna låg en otrolig mängd sådana afbarkade träd, likasom i en hvit svepning; äfven mötte vi flera lass bark. Man nyttjar den till foder åt boskapen; och i hård nöd bereder folket sig äfven bröd deraf. Under sista tredjedelen af vägen till Garberg är trakten nära vid strömmen mycket bergig. Ifrån klockan 1 till 3 om natten, för och efter solens uppgång,

var luften verkligen kall, i jemförelse med den föregångne heta dagen. Wid Garberg ärnade jag hvila ett par timmar, men på detta usla ställe fanns blott en stuga, uti hvilken sex menniskor sofvo och tusende flugor och myggor musicerade. Jag var derföre rätt glad, då jag genast feck häst, och kunde fortsätta mitt besvärliga tåg till Elfdalen.

Wägen var stenig och högländt, dälder på sidan närmast mig blef mera trång, men på den andra utvidgade den sig; straxt på andra sidan om Garberg kröker sig strömmen, och rigtar sedan sitt västliga lopp mera åt norden. På andra sidan formerar den här och der en däld, nästan öfverallt betäckt med boningar, föga säd men mycket präktiga betesmarker. Här feck jag uthärda den sista och värsta plågan af mitt åkdon; hjulskenorne voro fastslagna med nästan tumshöga spikar, ett utomordentligt oförstånd, emedan detta nödvändigt måste öka skakningen, och på en gång förderfvar både den åkande, hästen, och vägen. Den som i likhet med mig 22 timmar å rad gjort en sådan färd, och ändå befinner sig väl, kan verkligen inbilla sig något om sin kroppsstyrka, och med skäl kalla sig en rask karl. Utom detta hade jag tillika en rätt svårmodig skjutsbonde. Helt visst hade jag stört honom i sin bästa sömn, ty han klagade jämmerligt öfver Porphyrverkets anläggning, för hvars skull så mänge resande färdades denna väg och plågade bönderna med skjuts. Jag höll god mine, och ljudet af en enkel sång, som uppstämdes af en getvaktare, försatte mig genast i en an-

nan

nan verld. Det är verkligen ſkada, att man i Svenſka ſkogarna näſtan alldeles ſaknar vallqväden, heldſt på ſådana trakter, der löfſkog ej fins. Jag anlände omſider klockan 6 på morgonen till Länsman och Gäſtgifvaren i Elfdalen, ſom var en beſkedlig och vänlig man; ſedan lade jag mig att ſofva ett par timmar, för att något litet ſtärka mig till föreſtående mödor.

Här putſade jag mig, klädde om mig, tog en god frukoſt, och vandrade ſedan i en plågande hetta en fjerdedels mil uppföre berg, emellan tallar, ſom ej gåfvo någon ſkugga, för att få ſe det berömda Porphyrverket. Jag hade adresſe till Directeuren derſtädes Herr Hagſtröm, och blef af honom med mycken artighet emottagen. Denne man är äfven en infödd Dalkarl, ifrån Tuna — en man ſom med aktning bör nämnas; han är ſagtmodig och modeſt, ſå att han ſjelf alldeles icke ſynes veta utaf alla ſina talanger och kunſkaper, och likväl är han ſäkert ett af Sveriges förnämſta Mechaniſka ſnillen. — Nog hade man länge kännt, att porphyr fans i Elfdalsbergen, men förſt år 1786 formerades ett ſällſkap, ſom företog att der anlägga en Fabrik, och Hagſtröm valdes till denna Fabrikens Inrättare och Directeur. Hela detta verk har af honom blifvit bragt i ſtånd, ſådant det nu är. Han ägde god theorie, och hade äfven ſett något af dylika inrättningar, men hans goda hufvud ledde till det meſta hans företag. Här finnas många nya machiner, dem han genom

långvariga prof funnit vara de bäſta och mindſt koſtſamma, och jag ſkulle gerna önſka att vara nog kännare, för att närmare beſkrifva allt. En hop ſlip- och poleringsſtenar ſättas i rörelſe af många ſmå hjul och machiner, hvilka alla drifvas genom ett ſtort vattenhjul; flera machiner utan hjul gå endaſt genom friction; hit höra äfven en myckenhet ſågar, ſom finnas i ett ſärſkildt hus. Uti en byggnad af tvenne våningar har han concentrerat ſtörre delen af desſa machiner. Han medgifver gerna, att det varit bättre för arbetsfolkets hälſa, om han kunnat mera fördela desſa machiner och gifva dem ſärſkilta platſer, men den långa vintren och nödvändigheten att underhålla eld och varmt vatten, gör denna ſammanpackning nödvändig. Hvarje år fullkomnas och utvidgas detta verk mer och mer, och hvad kan icke denne mannens hufvud och verkſamhet uträtta, om han får lefva, och gynnande omſtändigheter underſtödja hans arbete? Äfven i ſådana ſaker, hvilka förekomma oſs ſom barnlekar, ſer man anlag till ſnillet, hvilket genom ſin egen naturliga kraft arbetar ſig upp. Här och der har han ifrån de canaler, ſom leda vattnet till hjulen, gjort ſmå rännilar, och i desſa anbragt machiner i mångfalldiga ſtällningar och af mångahanda byggnadsſätt, hvilka i anſeende till ſtorleken verkligen hafva utſeende af barnlekſaker. På detta ſätt gör han näſtan under lek ſina förſök, uträknar dervid verkningar, hinder eller fördelar, och desſa ſmå lek-byggnader förbytas ſluteligen till ſtora verk. Porphyrbrotten finnas i flera ſärſkilta berg,

på en, till och med halfannan mils afſtånd. Om desſa ödemarker voro befolkade, ſkulle mycket arbete kunna förrättas på hvarje ſtälle, och dervid vinnas viſst 200 procent i omkoſtnader för transporten, hvilken ſker om vintren. Mycket befinnes vid framkomſten odugligt, och under ſjelfva arbetet förloras en tredjedel genom bräckligheter, ſom förut ej voro ſynbara. Arbetet med den hårda ſtenen går långſamt och koſtar mycket. Ett ſtycke af tre alnars längd, halfannan alns bredd och 6 eller 8 tums tjocklek, koſtar redan i ſågning 50 till 60 Riksdaler. Sågningen verkſtälles med mjuka otaggade jernſågar och ſand, emedan ſandkornen intryckas i det mjuka jernet, och på ſådant ſätt ſönderſkära ſtenen. Jag hade redan i Stockholm på Elfdalens magaſin ſett mycket af desſ vackra arbeten. Här tillverkas i mångfalldiga former Piedeſtaler, Vaſer, allehanda kärl, ſkålar, ljusſtakar, ſaltkar, käppknappar och mycket annat. Jag ſåg här åtſkilliga Urnor, ſom koſtade 450 till och med 500 Riksdaler; de äro arbetade med mycken ſmak, och till en del mycket nätt ſlipade i facetter. Formerne och modellerne äro äfven till det meſta uppfunne af Hagſtröm. Ett ſlags Porphyr, ſom tillika är mycket hård, och äfven derföre meſt dyrbar, utmärker ſig i ſynnerhet genom ſin ſkönhet; den är ljusbrun med ſvarta ſtrimmor och hvita fläckar, och klar ſom en ſpegel. Äfven ſåg jag något arbete af en annan ſkön ſtenart, ſom var gråſpräcklig, ſamt med jernmalm färgade och hvita fläckar; man hade äfven tillverkat hvarjehanda af en hvitgrå randig

ſten, en mellanſort af marmor och Porphyr, ſom ſåg rätt väl ut. Den verkſamme Hagſtröm ſpeculerar oupphörligt; ſå ſnart minſta tid lemnas honom, reſer eller går han omkring i bergen och ſöker nya ſtenarter. Han gör ſig förhoppning att ännu finna mycket, hvarigenom Fabriken kan erhålla någon glans. Naturen uppfyller merändels ſnillets förhoppningar.

Denna Fabrik är redan nu välgörande för den fattiga orten. Den föder 50 familler eller 5 till 600 menniſkor; till och med ſmå gosſar kunna redan förrätta en del af arbetet, och förtjena något dervid. Årliga tillverkningen beſtiger ſig till något öfver 6000 Riksdaler i värde; men verket har ockſå egenteligen för få år ſedan kommit rätt i gång. En lång tid var man ſysſelſatt med förberedelſer och œconomiſka arbeten, och hade att kämpa emot många ſvårigheter, ſom upptogo all tid, och fordrade mycken verkſamhet. Förſt måſte Canaler dragas ifrån en ſjö, på det vatten ej ſkulle fattas, hus måſte byggas, verkſtäder inrättas, en ſtor ſmedja anläggas till Fabrikens behof, Canaler och ſlusſar på mångfalldigt ſätt pröfvas och förändras; näſtan ſamma förhållande var det äfven med de ſtörre och mera med hvarandra ſammanhängande machinerna. Directeurens boning och hela œconomiſka inrättningen vittna gemenſamt om klokhet vid anläggningen, och hafva äfven ett yttre ſkönt utſeende. Man har af den vilda och ſteniga marken redan upptagit en nätt trägård, afdelad i tvenne terrasſer, ſamt ett åkerfält

om fem tunnors utſäde, hvilket tillhör det ſällſkapet ſom förſt började odla härſtädes. Nedan om Porphyrverket är en ſtor måsſa belägen af åtminſtone 200 tunnlands vidd, hvilken lätt kunde upptagas, emedan den har ett ſluttande läge. Hagſtröm har redan tänkt på detta nyttiga arbete, hvarigenom ſjelfva Climatet kan förbättras, och kringliggande åkrar fredas för nattfroſter, ty ſådana moras åſtadkomma genom deras vid ſolens uppgång uppſtigande kalla dimmor alla ſkadliga ſommar-nattfroſter, och kallas derföre af allmogen ganſka rigtigt froſtnäſten. Men till all olycka är denna måsſa inhägnad, och utgör en allmän betesmark. Ingen vågar nu företaga något med denſamma, ty det ſom ligger inom gärdesgård, kan ej genom odling tillfalla enſkilt man. Huru långt lärer det icke draga på tiden, innan denna måsſans många innehafvare förena ſig att uppgräfva och plöja denſamma, för att ſedan behörigen ſkifta den emellan ſig?

Här vid Elfdalen vidtaga öſtliga Dalarne, ſom är en mera fattig och ödslig del af provinſen. Närmaſte ſocknen, Särna, ſom äfven är den ſiſta, ſträcker ſig med ſina bergfulla ödemarker ända till Norrſka gränsbergen eller fjällen, och innefattar ſjelf mycket höga ſamt fjäll-lika berg. Folket är här i allmänhet fattigt och tryckt af nöd, hvilket äfven till en del torde härleda ſig ifrån felaktiga inrättningar. Månge ibland invånarne härſtädes ſakna alldeles de öfrige Dalkarlarnes raſka väſende, och ej ſällan är deras yttre utſeende äfven rätt bedröfligt. En

hufvudorfak, hvarföre Elfdals Paftorat är ett af de fattigafte i Dalarne, torde ligga deruti, att faftigheterne äro för mycket fönderftyckade. Jag har redan förut nämnt, att längs efter öftra och väftra grenarna af Dalelfven, famt i Svärdfjö och Tuna, äro hemmansklyfningar tillåtne, och fträcka fig ända till 16:dedelar: men dervid har man icke ftadnat: flera hemman äro delade i 64 och ännu mindre delar. Detta medför ftörre olägenheter härftädes, än på andra ftällen. Åkrarne ligga här och der, ej få tillhopa, fom i andra focknar, der man har bättre jordmån och cultur. Om nu desfa enkla åkerlappar åter delas, huru mycken dyrbar tid förloras icke genom färder fram och åter, och huru ofta händer, att man icke en gång får mödan och arbetet erfatt! Om de fom således dela jorden tillika afgärdade fig, och en hvar brukade fin jord för fig fjelf, få fkulle dock någon nytta för provinfens cultur och befolkning kunna dragas deraf. Men derom bekymra de fig icke, utan två till tre familler bo tillfammans i ett hus, nyttja alla uthufen gemenfamt, och förrätta fedan efter tour arbetet på deras fmå ärfda och fönderftyckade åkerlappar, hvilka ofta äro belägna hela två milen ifrån byn. Dylika fmå hushåll, inrättade på detta fätt, måfte således nödvändigt framalftra lättingar eller tiggare. Härtill kommer äfven, att nattfrofter midt i fommaren ofta måfte förftöra årsväxten i ett land, fom ligger i grannfkapet af Herjedalens höga berg och Norrfka fjällen, och tillika är uppfylldt af en myckenhet fkogbeväxta famt odikade kärr

och moras. Nattfroster inträffa här i synnerhet då nordanvinden blåst några dagar, och en stilla natt följer derpå. I Sverige kallar man sådana skadeliga nätter för jernnätter.

Jag har redan ofvanföre omtalat de så kallade fäbodarna och vallhjonen. Detta är en alldeles egen inrättning, som börjar i Dalarne och sedan träffas öfver allt i Norrland. Den har verkligen någon likhet med Schweitzarnes herdekojor. Man finner i dessa föga kända trakter ofantliga sträckor af skog, dälder och berg, hvilka ej äro bebodda af någon menniska. Hvarje by eller socken har sin andel i de samma, och man kallar dem vanligen allmänningar eller utmarker. Så snart sommaren nalkas 8 eller 14 dagar före midsommaren, ofta äfven tidigare, om våren börjas bittida, drifves boskapen i vall på dessa feta betesmarker. Wallhjonet är vanligen en piga, som då i dessa aflägsna utmarker beförjer om mjölken och hvad som deraf tillredes, och tillika förses med matsäck för 14 dagar eller 3 veckor. Fäbodar vill säga några större och smärre hus, som man uppbyggt i skogen, i hvilka boskapen indrifves, och der man har alla mjölkanstalter. Efter gemene mans tanke, taga skogsrå dessa husen i besittning då boskapen ej fins på stället. En del af dessa fäbodar äro försedde med små kamrar som kunna uppeldas, andra åter äro mera enkelt byggda och af sämre beskaffenhet; dessa sistnämnda hafva blott ett slags spis midtuti, der man kokar mjölken som skall ystas, och

i stället för skorsten fins en öppning på taket, som kan tillstängas med ett bräde. På sidorne finnas sängrum för pigan, eller för flera som kunna hafva vård om boskapen, och ett litet contoir, der man förvarar mjölk, smör och ost. Hvarje 8:de eller 14:de dag, äfven oftare, kommer boskapens ägare och afhämtar det samlade förrådet af smör och ost, samt medför tillika kost för vallhjonen. Dessa boskapshjordar befinna sig således på ansenligt afstånd ifrån böndernes hemvist, och förblifva äfven på utbete, till dess den annalkande vintren och brist på födämnen ute gör det nödvändigt att hemdrifva dem, och ställa dem i dess vanliga hus under den långa vinterkölden. Hvar och en som någonsin smakat den mjölk man här får, skall medgifva, att smöret och osten ifrån dessa skogstrakter bör vara förträfflig och kraftig, och att dessa producter, tillagade med litet mera konst, skulle i godhet upphinna den Schweitzerska samt Lodi-osten. För öfrigt vallar man här icke blott boskapshjordar, utan getter och får medfölja äfven i stora hopar. Jag har i synnerhet funnit ett slags get-ost mycket god, som i Sverige är bekant under namn af mesost, och som göres af ostvasslan. Jag åt denna ost på flera ställen, men alldrig med bättre appetit, än hos min redelige Länsman i Elfdalen, efter min långa och mödosamma resa dit.

Dessa trakters förnämsta rikedom består i boskapsskötseln, och många Provinser som äro belägna närmare åt Norden än Dalarne,

samt

ſamt många ſocknar ſom ligga de ofanteliga gränsfjällarna mycket närmare än Elfdalen, befinna ſig rätt väl, emedan man der ej på ett ſå oklokt ſätt ſönderdelat hemmanen. Så förhåller det ſig till exempel i Herjedalen, ſom Hagſtröm ſade mig. Under ſommaren betas boſkapen på ofvannämnda ſätt, men vintren är härſtädes näſtan åtta månader lång, och för denna långa tid måſte foder inſamlas. Här finnas mycken ouppodlad mark och många gräsrika höjder emellan bergen, men de äro till belägenheten vidt omkringſpridda, och merändels äfven mycket aflägsna ifrån byarna eller hemmanen. På alla desſa ſtällen måſte man nu ſlå, inberga och förvara fodret, hvilket är ett ſvårt arbete, ſom koſtar både tid och möda. Folket måſte färdas 3, 4, till och med 6 eller 7 mil bort ifrån ſina hemviſt, för att berga hö. Detta förrättas oftaſt på oväg ade trakter med häſtar och packſadlar, för öfrigt med vagnar, ſom då laſtas med hvarjehanda lifsmedel, mjölk-kärl, liar m. m. Man medtager äfven ofta några kor och getter, för att åtminſtone alltid kunna hafva ſöt mjölk. Underſtundom uttåga hela familler på detta ſätt hemifrån, då äfven de ſmå barnen medtagas, och bäras på ryggen af mödrarna, i ſäckar af läder eller näfver. Höet upphänges på häsſjor, ſom äro ett ſlags ſtällningar af mångfalldig form, och ofta endaſt beſtå af ſtora enkla ſtänger, nedſatta i marken, på hvilka man faſtſpikat tvärſtänger med 2 à 3 fots mellanrum; äfven uppreſas de af ſtockar, ſom lutas ſnedt emot hvarandra, innan- och utan på hvilka ſmå tvärſlåar ſpikas. Sedan hänges

höet på denna ställning, genom hvilken luften har fritt spelrum, och fodret bibehåller sig på detta sätt oförderfvadt långt inpå vintren. Då sedermera alla sjöar och kärr tillfrusit, och snön betäckt berg och backar, så att man kan färdas fram med släde, hemköra bönderne detta med mycken möda samlade foder. På några ställen bygger man äfven ett slags skjul öfver sina höstackar, men i allmänhet anser man det för öfverflödigt. Dessa höstackar äro, lika som fäbodarne, ofta uppsatte på tre eller fyra särskilta ställen, hvarföre både slåtter karlar och vallhjon måste, såsom Lapparne, framrycka vidare, sedan ett ställe är afbetadt eller afslaget.

Hos oss gör man sig en rätt besynnerlig föreställning om dem som äta barkbröd, äfvensom om lefnadssättet i allmänhet uti Sveriges norra provinser. Jag har ofta hört berättas af folk som varit i Sverige, men som också blott kunna säga att de *varit* der — att man der nästan allmänt äter björkbark. Detta missförstånd har uppkommit genom orden *Rinde* och *Birke*, som båda i Neder-Sachsiska dialecten betyda bark. Man föreställer sig öfverallt hela förhållandet så, som om lika omständigheter skulle inträffa i Tyskland, eller i ett annat tätare bebodt land; brödet anses der för det sista födämne, hvarmed den hungrige slutligen blott måste låta sig nöja, emedan man minst värderar detsama. Jnvånarne åter i dessa nordiska trakter kunna hafva smör, ost, mjölk, till och med kött, men deremot sakna bröd, af hvilken orsak de äfven spara detsamma, såsom något sällsynt och kostbart, och nyttja i

ſtället andra compoſitioner, för att erſätta detſamma, eller åtminſtone inſkränka åtgången deraf. I de nordligare och kallare trakterna ſår man meſt vårſäd, och derföre nyttjar man vanligen korn- och hafrebröd, hvilket hvarken har elak ſmak eller ſkadar hälſan. Man har äfven vunnit en betydlig erſättning för brödet genom potatoes, dem man under de ſiſta 40 åren mera allmännt och ſorgfälligt börjat plantera. Rågbröd nyttjas här endaſt vid ovanliga och högtidliga tillfällen, och finnes i allmänhet blott på de förmögnares bord. Närmare fjällen och i de trakter, ſom meſt äro beſvärade af nattfroſter och miſsväxt, nyttjar man väl underſtundom i nödfall barkbröd, men detta tillagas alltid med tillſatts af vanligt mjöl. Jag har både ſett och ſmakat det, då det förekom mig torrt och något bäſkt, och min gom, ſåſom ovan dervid, kunde alldeles icke finna det ſmakligt, men det ſkall dock vara mycket födande. Man tager ej denna bark af björkar, utan af tallar. Dervid hugger man dem ſom äro meſt ſläta, raka och friſka, ſamt af 4 eller 8 tums diameter, och afſkalar barken. Den närmaſt trädet befintlige hvita barken, hvilken ſåſom färſk ej ſmakar illa, afſkiljes ſedan ifrån den grofva öfverbarken, torrkas i ſolen, och tröſkas eller bultas på logen, hvarefter den kaſtas ſåſom annan ſpannemål, på det alla tråaktiga och ſådiga delar må afgå; ſedan torrkas den ytterligare i ugnar och males till mjöl. Derefter begjuter man flera gånger detta mjöl med vatten, ſom åter aftappas, för att derigenom borttaga all kärf och kådig ſmak. Under ſvåra år nyttjar man i några af de norra pro-

vinserne äfven flera slags måssor, såsom hvit måssa och Ren-måssa, hvilka malas och blandas i kornmjöl till bröd. Under stundom skall man äfven använda gamla ben till samma behof. Man har således här för längre tid tillbaka förstått draga nytta af benens födande och märgfulla delar, hvarom Rumfordianerne och andre, som velat frälsa medmenniskor ifrån hungersnöd, så mycket talat och skrifvit.

För öfrigt måste jag till resande främlingars underrättelse nämna, att de fara mycket vilse, om de tro, att all den tallbark, som på nyssnämnda sätt afskalas, nyttjas till föda för menniskor. På många ställen utgör den ett vanligt foder för boskapen, hvarvid den dock icke så sorgfälligt beredes. Kor och svinkreatur födas dermed, och de sistnämnda underhållas ofta hela månader blott med detta foder. Jag kan ej underlåta att här äfven omtala ett annat slags foder, som verkligen icke är otjenligt för svinkreaturen, och det jag sett nyttjas på flera ställen i landet, både i större och smärre hushåll, samt hvaraf, efter hvad man försäkrat mig, dessa kreatur skola befinna sig rätt väl. Man tager färsk spillning efter hästar, uppblandar den med kli eller gröpe samt varmt vatten, och gifver det sedan åt nämnda kreatur. På många ställen i Norrland nyttjas färsk häststpillning med viss tillredning äfven för kor. Den gamle Mästarsångaren Hans Sachs hade redan i sin tid en hög tanke om denna Ingredients, ty han recommenderar den såsom ett kraftigt och stärkande medel emot svimningar.

Folket lefver ſåledes till det meſta af boſkapsſkötſel och hvad deraf kan produceras, men denna ort är dock icke ſå fattig, ſom den vid förſta anblicken kan ſynas vara. Der fins en myckenhet ſjöar, åar och ſtrömmar, ſom alla äro fiſkrika. I ſkogarna ſkjutes årligen en ſtor mängd fogel, och i de ſtora kärren och ſjöarna uppehålla ſig en myckenhet vildgäſs och änder af mångfalldiga ſlag, hvilka äfven måſte bidraga till folkets uppehälle. Björnar, Älgar, och någon gång vilda Renar måſte äfven ſläppa till både kött och päls, och den rofgirige vargen åtminſtone ſkinnet. Fordom anſtälldes ofta falkjagt på Idres höga fjäll; men denna jagt tillhörde utländningar, och på en lång tid hafva inga falkjägare mera viſat ſig der. Deſſa voro Tyroler och Walloner, hvilka för 30 eller 40 år tillbaka anträdde denna långa reſa, och på de höga ſnöbergen fångade deſſa rycktbara foglar.

Deſsutom tillverka invånarne härſtädes mångfalldiga ſaker och kärl af träd. De förſtå äfven den konſten, att af myrjern ſmida en myckenhet liar, yxor, ſpik, ſpadar med mera, och utföra deſſa varor till Norrige, med hvilket land communicationen häldſt vintertiden är mycket lätt.

Slutligen får jag nämna, att Porphyrverket ligger i en ödslig trakt, men att Elfdalen har en mycket romantiſk belägenhet. Strömmens båda ſtränder äro tätt bebodde, men ſjelfva jordmånen är juſt icke ſärdeles god, och äfven ſer man der flera ängar än gärden.

Klockan 2 skilldes jag ifrån Herr Hagström, och klockan tre ifrån min artiga Länsman, som ej visste huru han till slut tillräckligt skulle kunna fägna mig. Klockan 9 på aftonen anlände jag utan några särdeles händelser till Nore i Mora, der jag tog mitt nattqvarter. Denna dagen hade jag en svår och stenig väg, hvilka besvärligheter ökades af hettan, och nattqvarteret var ej mycket bättre. Oaktadt de goda och hjelpsamma invånarnes bästa villja, är man dock på några ställen i dessa trakter verkligen nödställd. Jag medförde sjelf fläsk, lax och andra saker, som ej kunde bortskämmas af värmen; dylika salta matvaror, äfvensom sill och gammal ost finner man öfverallt i Sverige, men kan väl detta anses för en tillräcklig förfriskning? Jag trodde mig kunna allestådes finna söt mjölk och färskt smör, men deruti bedrog jag mig ofta. Nog hade man mjölk och smör, men ofta icke hemma i huset, utan långt bort i skogen vid fäbodarna. På allt för få ställen finner man färska ägg; man äger icke eller alltid godt dricka på dessa orter, der man har brist på spannmål, och ofta fattas det alldeles. Ej sällan är husbonden på stället med allt det arbetsföra folket ute på arbete, och då träffar man hemma blott en gammal mormor eller en gubbe, som hvarken se eller höra, och hos dem ej sällan en myckenhet små barn, som ingen ting förstå. Efter mycken möda feck jag omsider litet mjölk, samt förtärde derjemte stekt fläsk och ost. Då jag steg in i stugan, förundrade jag mig öfver den grufveliga hettan derstädes, och märkte, att man verkeligen ökat sommarvärmen med en eldbrasa — denna min förundran steg ännu

högre, då man frågade mig: om jag ville hafva en brafa i min tillärnade fängkammare? Detta var imedlertid ett kraftigt medel emot myggor. Nog hade jag redan lärt refpectera denna fruktansvärda fiende, men jag fann dock mera betänkligt att ligga i en få odräglig hetta. Jag feck en liten nätt kammare, med den vackrafte utfigt öfver Siljan och defs ftrömmar, men den qvalmiga luften i rummet bevifade, att det vifst flera Månader varit alldeles tillflutet. Jag öppnade alla fenfter, och infläppte fåledes den befvärliga ohyran, fom redan på vägen glågat mig. Desfa infecter i förening med bromfar oroade min fkjutshäft få, att han var nära att gå directe i ftrömmen med ofs. Nu hade jag fvårt att i ro få förtära min knappa aftonmåltid. Jag infvepte mig i lakanet få mycket jag kunde, och lät myggorne efter behag pipa omkring mig, men om morgonen fann jag dock, att jag ej undfluppit deras bett.

Den 15 Junii klockan 7 om morgonen geck jag tillbaka till Mora, ett ftälle fom är helgadt i Svenfka Hiftorien, och fom äfven var en helgedom för mig. En gång hade jag varit der vid midnattstiden, då jag körde den ftackars färjkarlen ifrån fin flicka, och andra gången refte jag förbi utan dröjsmål. Wägen dit är, likafom hela trakten, ibland de angenämafte promenader man kan få. Till vänfter på Präftens ägor ligger en vacker kulle, ifrån hvilken man bäft kan öfverfe hela den tjufande nejden med defs fjöar. Proften var icke hemma, hvarföre jag geck till Comministern, en vänlig och munter gubbe, fom be-

rättade mig mycket och visade mig alla märkvärdigheter. Mora Socken innehåller öfver 6,000 själar, kyrkan är stor och prydlig, samt har ett vackert högt torn, betäckt med koppar. Kyrkans altartafla föreställer Frälsaren på korset, och är af medelmåttigt arbete, men på samma tafla utmärker sig en knäfallande Maria Magdalena, hvilken är väl uttryckt, antingen den är Copia eller egen idée. På väggarna såg man tvenne Sveriges Helgon, Gustaf den I:te till höger, och Carl den XII. till vänster, af ett prydligt utseende. Just dessa bägge Konungar finner man som mest afmålade i många bondstugor och på gästgifvaregårdar, men i synnerhet Carl den XII. Han anses för en äkta Svensk man, tapper och redlig, och är ännu alltid folkets afgud, ty blott man nämner hans namn, äro alla färdige att instämma i hans låf. Den ärlige gubben visade mig med mycken enthusiasm Mora Sockneboers fana, samt de kärl och kalkar, som af Konung Gustaf den III lofvades, och af hans Son, vår nu regerande Konung, år 1794, vid dess närvaro härstädes hitskänktes.

Sedermera visade gubben mig såsom en helgedom det stället, hvarest Gustaf I. talade till folket. Det är en liten till hälften nedsjunken jordkula, vid landsvägen, nära Prostgården, utan all prydnad. Icke långt derifrån ser man det stället, hvarest den vältalige Konung Gustaf III. stod den 14 September 1788 och sökte hos folket upplifva den fordna andan. Detta stället är nu omgifvet med ett staket och träd planterade deromkring;

ett

ett prof af tidehvarfvens olika böjelser för prydnader. Konungen stod på en ställning af träd, uppsatt på en liten jordhög, som ännu synes, nästan i form af ett altare. Då Baron Mauritz Armfelt sedermera, den 15. derpå följande October, såsom Chef emottog 3000 Dalkarlar, för at med dem marchera emot Danskarna, som infallit ifrån Norrige, sade en af Dalkarlarna till honom: "Du sjelf ser väl ut, som du skulle kunna anföra tappert folk, men äro väl också de herdar Du gifver oss sådana, som först kunna visa oss vägen?" Detta folk nyttjar vanligen ordet du, och både barn och äldre personer säga i Dalarnas ännu oförderfvade trakter alltid du åt hvar och en, han må vara Konung eller tiggare.

Konung Gustaf III besökte äfven Utmelands källare, och jag besåg också nu densamma. Utmeland är en liten by, belägen vid Siljan på andra sidan om elfven och Mora. Der var Gustaf den I:te under sin nöd flera dagar gömd, innan han vågade det yttersta. Stället heter ännu Tomtgården, efter dess då varande ägare Tomt-Mats. Källaren underhålles ännu; då för tiden skulle en stuga hafva varit byggd öfver densamma, med en fördold fall-lucka; nu befinner den sig i ett tvätthus, och är stängd med en simpel lucka. Wärdinnan, en änka, var icke hemma; några barn och en gammal mormor, representanter af äldre och nyare tidehvarf, följde mig dit, och stodo med ihopslagna händer, under det jag berättade hela händelsen för dem.

Mora är en ganſka betydlig marknadsplats i Dalarna och har en myckenhet bodar. Här hålles marknad tvänne gånger om året; ſommar och höſt, då mycket folk infinner ſig. Ifrån Mora Socken utgå årligen 1000, underſtundom äfven 1500 menniſkor på arbete, i många ſärſkilta provinſer af Riket; detta ſker äfven i flera andra ſocknar af Dalarna. Dalkarlen är ſtark och, likaſom Svenſkarna i allmänhet, händig och ſkicklig till alla både ſtörre och mindre mechaniſka arbeten, ſamt gör många ſaker ganſka nätt. Ofvanföre vid min berättelſe om Elfdalen har jag redan nämnt, att folket förfärdigar mångfalldiga ſmärre jernſaker, ſamt en myckenhet husgerådsſaker; ſå gör man äfven här och på många andra ſtällen. De Dalkarlar ſom gå ut på arbete, arbeta antingen efter viſst accord, eller för dagspenning, ſåſom timmerkarlar, murare, gräfvare, eller med ſkogsrödjande och mycket annat. Om vintren går en del af dem hem, och medföra åt huſtru och barn hvad de förtjenat och kunnat ſpara, ty Dalkarlen är lika ſå måttlig, ſom en Savoyard, en Tyroler, eller en arbetare ifrån Auvergne, då han lefver ſkilld ifrån ſin hemort; ofta för han äfven med ſig både huſtru och barn. Emedlertid kan det ej nekas, att desſa utvandringar, i ſynnerhet åt Hufvudſtaden och trakterna deromkring, ej ſällan medföra elaka följder, och ſmåningom förſtöra den ſedlighet och fromhet, ſom af ålder härſkat ibland desſa bergsboer. Den gamle redelige Comminiſtern berömde väl ſina Sockenboer mycket för deras fromhet — helſt emedan de ſom bo till och med 2 à 3 mil ifrån Kyrkan, dock ſällan förſaka Gudstjen-

ſten — men han tillade dock, att under de ſiſta 30 åren hade förändringar äfven här viſat ſig i många affeenden, och månge af de utvandrande hade ſynbart ådagalaggt; att de återkommit ifrån ſina arbets-tåg vida ſämre än de gått ut.

Så väl i denna ſocknen, ſom i Orſa och flera andra, finner man ännu på de aflägsne och mera ödsliga trakterna flera Finſka familler, hvilka viſst hafva ſamma urſprung med dem i Vermeland, och förmodligen äfven ſamma öden. Fordom ſkall här hafva funnits ännu flera, men desſa hafva väl dels genom giftermål, dels derigenom at de förgätit ſitt modersmål, ſmåningom blifvit förblandade med Svenſkarna. Här och der finner man ſpridda enkla familler af dem, och det näſtan i hela norra delen af Sverige, ända fram till deras egentliga ſtamm-ort. De äro öfver hela riket beryktade ſåſom propheter och ſpåmän, hvarföre man i visſa tal-ſätt anſer ſpåman och Finne för ſynonyma. För öfrigt är det ett ſtarkt, duktigt och tappert ſamt i ſynnerhet mycket härdadt folk.

Emot middagen var min vallfart fullbordad; jag badade mig i ſtrömmen, och återvände ſedan munter och glad, öfver den flytande bron, till Nore i Mora. Derpå ſtillade jag hungren något litet, och lät ſedan ſpänna före. Förſt ſtälldes koſan till Wickarby, på gamla vanliga vägen, men ſedan vände jag mig ſöderut omkring Siljan på vägen till Lekſand.

I den trakten af Dalarna, der jag reste fram i går och i dag, ser man humlegårdar öfverallt omkring husen; äfven ofta ett slags äreportar, med löf och blomsterkransar, jemte vanliga Majstängerna, som uppresas till midsommarens firande. Med hvad nöje såg jag icke dessa folks lustbarheter! Huru lifligt yttrade icke både gamla och unga sin glädje, då de sågo mig återkomma! äfven barnen sprungo driftigt emot mig med deras oskyldiga du. Detta goda folk förstod ganska väl hvad jag sade, men jag förstod icke väl alla orden i deras språk, emedan de hafva så många Provinsialismer. Äfven finner man ibland de ägta Dalkarlarna många, som verkeligen uttrycka sig rätt laconiskt, med korrthet och eftertryck.

Aftonen öfverraskade mig emellan Wikarby och Lerdal; här och der syntes molnfläckar på himmelen, purpurfärgade af solen, och på afstånd uppstego hvirflar af rök med skimrande rödt sken ifrån flera svedjefall. Landet är angenämt, vägen backig; ifrån en af dessa backar, den angenämaste af alla, framför Rättviks Kyrka, har man den skönaste utsigt öfver Siljan. Den stora sjön, omgifven af många ängar, ligger vidt utbredd, stilla och glänsande som en spegel, och på afstånd uttrycka sig oredigt skuggorne af alla moln, alla berg och holmar på dess yta; nedanföre har man det angenäma Rättvik, hvars kyrka, omgifven af höga lönnar, äfven presenterar sig på böljan; öfver Rättvik och Lerdal upphöjer sig den grönskande, väl bebodda nejden som en am-

phiteater. Här höll jag ſtilla några minuter, och betraktade verldens härlighet; ſedan rullade mitt åkdon raſkt utföre. Rättvik är beläget nedanföre vid ſjön, i ſkygd för de ſkarpaſte vindarne, och har många fruktträd ſamt fet åkerjord. Härifrån geck vägen åter uppföre; vid hvarje ſteg voro utſigterne nya, och den ſköna trakten viſade växlande målningar.

Lerdal ligger äfven nedanför en kulle. Dalkarlen ſynes älſka dylika belägenheter. Hela denna väg var en af de vackraſte jag haft på min reſa, och min ſkjutsbonde muntrade mig äfven genom ſin okonſtlade glättighet och ſin laconisme. — *"Dalarne är väl ett fattigt land, men folket är tappert; den fattige har alltid mod, blott den rike får vara feghjertad"* — Hvilken obehaglig, men dock evig ſanning! När jag påminte honom att köra fortare, var han ej ſvarslös: *"Dalkarlen och hans häst äro båda envisa"* — Då måſte man prygla dem, ſade jag. — *"Det verkställes ej så lätt, ty de äro inga slafvar.* Icke deſsmindre gaf jag häſten några ſlängar, och min ſkjutsbonde ſkrattade. — Desſa menniſkors något långſamma men mycket tonvigtiga uttal har ſamma gripande ſtyrka, ſom deras fingrar. — Lerdal var äfven omgifvet af fruktbärande fält; potatoës och ärter ſåg man der i mängd, äfven råg, hvilket ſiſtnämda här alltid är ett tecken till god jordmån. Sköna ängar omgåfvo vägen utföre åt ſjön, marken var odlad ända upp i högſta bergen, dälden utvidgar ſig på båda ſidor, vid vägen har man näſtan endaſt löfſkog, och

byarne ligga tätt invid hvarandra ända till sjön. Invånarne härstädes äro mycket muntra, och många väl bildade. Också är denna orten, i affeende på naturlig skönhet, den vackraste i Dalarna.

Sjugare är beläget vid en bergsluttning nära en vacker sjö; här slutas dälden, som på denna sidan sträcker sig ifrån Lerdal, och Siljan försvinner äfven; bergen till vänster blifva mera aflägsna, och till höger har man andra berg, som stänga utsigten till den stora sjön. Vi passerade öfver ett högt berg, och framrullade sedan öfver slättmarker, genom odlade fält och några lundar af löfskog, samt hade trägårdar, Leksand, den stora elfven och aflägsna berg framför oss. Klockan half 9. anlände jag till gästgifvaregården, der jag blef emottagen af en tjock, mycket artig värd, och en ännu tjockare och artigare värdinna, som undfägnade mig väl, och sedan beledsagade mig till elfven, hvilken icke långt härifrån faller ut i Siljan. Leksand är en stor, vacker by, samt äfven en namnkunnig Marknadsplats. Prosten och Kyrkoherden i detta Pastorat, det största i Dalarna, bor högt öfver elfven, men hans Comminister har ett ännu vackrare boställe, med ett litet vackert hus, då Kyrkoherden deremot har tre stora byggnader. Den vackraste sidan är dock vid en krökning af strömmen, bakom en med björkskog beväxt höjd.

Den 16 Junii reste jag ifrån Leksand till Fahlun. Vid Leksand var jag väl härber-

gerad, åt väl och betalade litet. Vägen går genom en vidsträckt slätt och öfver en bro öfver elfven, hvarefter man ser ett fruktbart och väl odladt land. Straxt på andra sidan bor en Länsman och en Häradsskrifvare-änka; deras nätta boning var så väl belägen emellan grönskande fält och innom en krans af vackra träd, att jag verkeligen kände en längtan att äfven kunna nedsätta mig här. Hela trakten ända till Åhl är väl odlad och består af högländig mark; rundtomkring ser man höga berg, och elfven framskymtar här och der. Den lätta jordmon hade sköna ängar, präktiga råg-åkrar, ärter, samt på fina ställen äfven klöfver-fält.

Under den 2 mils långa vägen ifrån Åhl till Djurmo förekomma i början slätter och högländig mark, men både jordmon och årsväxten voro sämre. Sedermera hade man skog, med en sandig och gropig, mycket djupkörd väg. På andra sidan om skogen, närmare Gagnef, blifver jordmon mera fruktbar och nejden vacker, men dälden emellan bergen blifver mera inskränkt, och i stället för åkerfält förekomma mera frodiga betesmarker. Den fika löfskogen utgör en angenäm omväxling i et land, der barrskogen eljest är herrskande. Igenom Djurmo går äfven en väg till Wästerdalarna, hvars elf icke långt derifrån förenar sig med östra elfven. Vår häst, ett norrskt sto, framtrafvade dessa två milen, utan att blifva varm, och denna dagens hetta var dock ansenlig. Man kan ej föreställa sig med hvad ihärdighet hästarna i norra provinserna kunna springa. Nog är den norr-

ſka raçen mycket duktig, men dock tror jag, att det feta och ſaftrika fodret, ſom växer i desſa trakter, bidrager meſt dertill, emedan det är vida kraftigare än den vanliga hafran. Här nyttjas endaſt häſtar; omkring Säther och Hedemora kan man, ehuru rätt ſällan, här och der få ſe oxar för plogen. Här i trakten är ett ganſka raſkt folk och af manligt utſeende. Äfven ſkola de bäſta och ännu oförderfvade Dalkarlarne bo här längs efter väſtra elfven, men af det ſlaget, om hvilka man fordom ſade: "Hin onde må ſtrida emot dem, ſom äta träd." — Ibland detta folket betyder ordet *o-man* (icke man) vanligen detſamma ſom en dålig eller odug-lig karl; detta enda ord caracteriſerar hela denna folkſtam. Dalkarlarne ſom bo vid väſtra elfven äro äfven mycket berömde för ſin induſtri, och den behöfva de äfven, emedan deras dal ej är ſå fruktbar, ſom den öſtra. De äro ſmeder och tunnbindare, likaſom de öfrige, men utom detta hafva de många ſtenbrott, och hugga derföre qvarn- och ſlipſtenar; Malungs ſockneboer äro äfven bundtmakare och garfvare, ſamt bereda nä-ſtan allt pelsverk och läder för hela provinſen, och ſälja äfven dylika varor på andra orter. De göra till en del ſina inköp i andra provinſer, då de ifrån ſitt arbete återvända hem. Qvinnorna ſy, väfva och ſpinna mycket flitigt. Det är nödvändigt för de unga flickorna att tidigt öfva ſig deruti, ty en plägſed på orten fordrar, att en flicka på ſin bröllopsdag måſte gifva hvar och en af gäſterna en ſkänk, ſom hon ſjelf tillver-

kat, såsom strumpor, handskar, virkade band och annat mera, då den begåfvade också måste hederligt besvara denna present.

Redan framför Djurmo fann jag marken högländ, med berg till underlag, och såg at elfvens stränder voro högre; sedermera blifva de beständigt mera branta, och man märker att detta årets ovanliga vattenflöde utskurit ofantliga stycken af bräddarna. För öfrigt blifver dälden på båda sidor mera trång, men är dock bättre odlad än det föregående, emedan jordmånen är mycket god. Man har på båda sidor en verklig Alptrakt, som småningom sluttar ned åt elfven, och som är nästan öfverallt beväxt med löfskog, björk, al, lönn, rönn och hägg; detta förenadt med gräsrika ängar och blomstrande kullar, emellan hvilka sädesåkrar blott här och der förekomma, utgör tillsammans en vacker natur-scen. Vägen gick nu helt nära strömmen, som efter sin förening med elfvens andra gren har en bredare och starkare strömfåra; sedan lastade jag mina saker på en båt, och lät ro mig med hela bagaget öfver elfven.

Båtstas vackra belägenhet fägnade mig mycket; jag besteg några höjder för att kunna se mig omkring, och beställde sedan en häst. En hygglig flicka, barfotad, men för öfrigt snyggt klädd, bar till mig några glas mjölk, hvarmed jag ville släcka min törst, hvarefter jag skref i dagboken, och ärnade just stiga i mitt åkdon, då en gubbe af raskt utseende steg fram till mig, och yttrade sig,

att om jag ej hade alltförmycken brådſka, ſå förtjenade denna trakt att närmare beſes; Konungar och förnäme perſoner hade ofta funnit nöje deruti, och främlingar hade underſtundom med förtjusning dröjt qvar härſtädes. Detta retade min fåfänga, och den muntra 60 årige mannen med ſin fria otvugna mine behagade mig desſutom; jag antog ſåledes förſlaget, och lät föra mig omkring af den gamle Hedenblad, ſå hette han. Under vår promenad lärde jag känna hans tänkeſätt. Han var en ifrig vän af forntiden, hade i ſin ungdom ſtuderat något litet, och hans tal var ofta mycket prydligt, ſå att jag ej alltid viſste hvad jag ſkulle ſvara. Han talade ſom en Phenix eller Mentor om förfädernas ſeder, om patriotisme och om Prinſars uppfoſtran. Han nämnde med enthouſiasme Guſtaf III. och Hans Son, vår nu regerande Konung, ſamt berättade mig allt hvad ſom tilldragit ſig under desſe höge Perſoners härvaro, ſamt att Konung Guſtaf III. mycket ſpråkat med honom. Af denna orſak hade ſå väl han, ſom hans ſon, hvilken ſnart blef Officer, och för närvarande befann ſig i Oſt-Indien i Danſk tjenſt, ſåſom Volontär, följt Armfeltſka Fri-Corpsen till Götheborg, hvarvid han (Gubben) ſåſom kännare af gamla Hiſtorien upplifvat folkets tänkeſätt. Emedlertid ſtadnade denne mannen icke blott vid orden, ty jag måſte ſedan beſe hans trägård och öfriga ägor, och dervid fann jag, att han var en verkſam man. Jag ångrade för öfrigt icke att jag gått med honom. Förſt förde han mig genom en äng till en brannt bergſpets, hvarest tre höga björkar ſtodo,

och desſa träden voro ſå höga och tjocka, ſom de här möjligen kunna växa. Men hvilken utſigt öpnade ſig icke här öfver alla ſidor af elfven, ſom i mångfalldiga krökningar vältrar ſig öfver bergen! Rundt omkring ſyntes byar, med odlingar ända högſt upp ibland klipporna; hela denna vackra trakt, till ſkapnaden lik en halfmåne, hade under denna årstid utſeende af ett vinbergsland, jag inbillade mig vara på en af Rhens eller Donaus bergsklyftor. Gubben kallade denna bergſpets predikſtolen, ſåſom ett ſtälle, hvarifrån man verkeligen med känſla ſkulle kunna omtala den Allsmägtiges under, och om jag vore ägare af Båtſta, ſkulle jag dageligen ſitta på detta ſtälle, för att ſe mig omkring. Hela nejden är obeſkrifligt ſkön. Jag ſkulle villja hitföra hvar och en med förbundna ögon, ſom ännu anſe Sverige för en ödemark; hvad ſkulle de ſäga, då man borrttog bindeln? Små gärden, alldeles omgifna af löfſkog, preſentera ſig öfverallt. En hög ſkogbeväxt bergſträcka framſkjuter med många krökningar deremellan, och denna kallade gubben Libanon, en aflägsen ſpets af denſamma Thabor, en ſjö på en ſida Bethesda och en dal på den andra Saron. Han har på en högd på andra ſidan om ſin gård byggt ett litet hus, der han efter ſlutadt arbete ofta ſitter med ſina barn, och detta kallar han ſitt Tusculum. Desſa dälder gömma ſåledes äfven en vis. Huru mycket bad han mig icke att ej glömma honom, om jag åter ſkulle komma till Sverige! Helgade ſtällen, redlige gubbe, ſkall jag väl någonſin återſe Er, om jag ockſå återkommer till Sverige?

Sluteligen måste jag äfven till Konungens och General Armfelts ära dricka med honom ett glas gammalt öl, hvarefter jag åter begaf mig på förra vägen till Dahlsjö. I början hade vi något tallskog, och sedan öppnade sig Tunas vidsträckta slätt, öfver hvilken man åker förbi Tuna på tre fjerdingsvägs afstånd, samt sedan tager af på vägen till Nyckelby färja, den jag redan förut passerat. Denna slättmark har en god jordmån, men den är något utmärglad, och icke nog dikad; af denna orsak var säden något skadad af väta, men ängar och trädesgärden stodo i god gräsväxt. På andra sidan om Dahlsjö såg jag ännu en gång det vackra Ornäs med sina nätta gärden, bäckar och sjöar. Under första fjerdedels milen ligga flera sådana vackra gårdar vid vägen och nästan alla äro odlade för gräs-och foderväxter. Det kan omöjligt ges fetare ängar. Här måste likasom omkring Fahlun, jordmåns metalliska beskaffenhet drifva växterna, ty annars är det svårt att begripa, huru allt kan frodas så härligt på de torra bergen. Stålet och andra metaller måste här meddela sig både åt luften och alla födoämnen, samt således äfven sprida sin kraft ända till menniskornas och hästarnas kroppsbyggnader. Huru kan det annars förklaras, i anseende till den merändels magra föda som nyttjas, att man här icke dess mindre finner så starkt byggda varelser och så mycken ihärdighet? Ser man icke ofta, att skjutskarlen, blott en mager spenslig gosse, kan springa sina två mil efter vagnen, och hinna nästan på en gång med den resande till gästgifvaregården;

hvarifrån skulle en sådan annars hämta sin styrka? Hvilken soldat kan väl stå emot den Svenska, som springer raskare än alla öfver berg klättrande Fransmän, skjuter som en Croat, och sedan kan slåss med stark och senig arm, som en Häsfare.

Så väl i denna trakt, som på andra sidan närmast Fahlun, nyttjade qvinfolken, som jag observerade, en besynnerlig hufvudbonad. Dessa hufvor liknade i Fahlun närmast ett rakfat, men på landet hänga de som lappar ned om öronen. I staden hade man dem af mångfalldiga brokiga och lysande färgor, och merändels af sidentyg samt stickade och broderade; men på landet voro de till det mesta röda och gula, hvilket på ett särdeles sätt contrasterade emot deras bruna och blå tröjor. Slutligen vill jag äfven nämna, att Dalkarlen i allmänhet säger: *Tack och heder*, då man gifver honom något, hvilka ord vid dylika tillfällen i andra provinser sällan höras tillsammans.

Den 17. Junii reste jag ifrån Fahlun, till Thorsåker. Sedan mitt åkdon blifvit iståndsatt, inpackning och liquid för sig gått, samt ett infallet starkt regn åter saktat sig, afreste jag ifrån staden omkring klockan elfva, och tog den två och en half mil längre vägen åt Gefle öfver Strand genom Wika socken, då deremot närmaste vägen går norr ut genom Svärdsjö socken åt Borggärdet. Men innan jag reser vidare, vill jag tala ett par ord om Dalarnas cultur söderut emellan Fahlun och Säther.

Omkring Fahlun och längre söderut har man antagit ett slags Circulationsbruk med säd och foderväxter skiftevis. Ordningen börjas, efter localens och jordmåns beskaffenhet, på nytt hvart 4:de, 8:de eller 10:de år, då man åter göder eller sår säd. Innan detta jordbruk infördes, sådde man nästan endast korn, men nu, efter en 30 à 40 års förlopp, sås äfven mycket råg. Omkring år 1750 bodde en bonde vid namn Johan Andersson på Stora Klingsbo i Skedvi socken, och denne mannen gjorde borjan med detta Jordbruk. Det lyckades och andra bönder följde småningom hans exempel. Han sådde på sitt trädesgärde en eller två gångor hafra, allt efter omständigheterna, och sedan göddes för råg och korn, hvarefter det lades igen för gräsväxters odling. Korn misslyckades härvid som oftast. På lerjord hafva de merändels 10 afdelningar af åkern, fyra äro besådda, en ligger i träde, och fem bära foderväxter. Ordningen är råg, korn, blandsäd och hafra, hvarefter gödes och sås tunnt råg, blandad med höfrö. Andra åter hafva på sådan jord 11 till 12 indelningar, och efter förloppet af omgången, enligt nämde ordning, ligger hvarje afdelning 6, 7 eller 8 år i träde.

I bättre och lättare jordmån så många, efter trädesjordens uppkörning, hafra tre gångor å rad, hvarefter gödes, då sista sådden blifver råg och höfro helt tunnt. Hafran slår minst felt, hvarföre den äfven mäst sås, hälst af dem som ej hafva mycken tillgång på gödsel, ty der man har tillräckligt häraf, följer det tiofalldiga circulationsbruket. På några

orter befår man den gödda åkerjorden med korn, famt något råg. Detta får växa ända in på andra året, då rågen ibland kornet frodas tämligen väl, och har ofta rätt fulla ax, ehuru den ftår tunnt. Vid detta Circulationsbruk bär den lättare och fandiga jordmånen ett år mindre, men behöfver ockfå mindre gödsel. Om marken tillika är lågländ, få befås jorden endaft två gångor med korn, blandfäd och hafra, hvarefter den gödes och fedan åter lägges till äng för 4 eller 5 år.

De focknar fom antagit detta, ehuru icke fullkomligafte, circulationsbruk, hafva dock verkeligen blifvit välmående. I fynnerhet har Skedvi, famt till en del äfven Thorsång, Wika och Tuna, derigenom mycket förkofrat fig. Folket föder fig endaft af fitt åkerbruk, äfven med knappa åkerandelar, och fällan går någon derifrån ut på arbete i landsorterna. Hemmans klyfningen är dock alltid ett ondt för Dalarna, icke allenaft i och för fig fjelf, utan ock genom fättet hvarpå den verkftälles, då färfkilta och till belägenheten aflägsna åkerfält åter ftyckas i flera delar. Derföre är det ock näftan omöjligt att genom afmätning och jämnkning åter fammanfoga desfa delar till ett helt. Ockfå undantager förordningen om ftorfkifte af år 1782 Bergslagerna och Dalarna. Mycken olägenhet förorfakas äfven derigenom, att Fäbodarne äro belägne 2, 4 till och med 6 mil ifrån hvarje gård. Huru fvårt är det icke der öfverallt att beräkna vinft och förluft. Ägarne måfte flera gångor om fommaren begifva fig till de ftällen, der fäbodarne äro anlaggde, och äfven derftädes hålla eget folk;

måfte göra vidfträckta färder för att flå och bärja hö, och behöfva fedan en eller två månaders tid af vintern för att hemköra fodret. De nyfsnämnde fäbodarne äro ofta illa anlagde, på obeqväma och oländiga ftällen, ehuru man ofta helt nära kan finna ypperliga lägenheter till åker och äng; men nu hafva de en gång det gamla bruket för fig, och dervid blifver det. Naturligaft vore det väl, att flytta ifrån de gamla byarna, och anlägga nya hushåll vid omnämnda aflägsna platfer. Men nu beror ofta en bondes förmögenhet och hushållsomftändigheter af grannarnes mängd, och om ockfå en vill, få torde de öfrige för ögonblicket antingen icke hafva luft eller förmåga dertill. Gödfelfpillningen under fommaren ligger emedlertid utan nytta på de fteniga och ödsliga betesplatferna, och om en omtänkfam hushållare fkulle få det infallet att nyttja tillfället och göra upodlingar inom fäbodlagets gemenfamma diftrict, få lägga de öfrige fig deremot, med påftående att betesmarken derigenom förmindfkas, och på detta fätt kunna ftörre upodlingar aldrig företagas. Desfa hinder äro väfendtliga, enligt de grundade anmärkningar, fom blifvit gjorda af en Svenfk Patriot, och dem jag nu blott i korrthet anfört. Men huru långt borrta är icke upfyllandet af fådana förflag och önfkningar, i en få befkaffad provins, fom Dalarne, då Europas meft odlade länder ännu måfte kämpa emot lika fvårigheter i affeende på induftrie och åkerbruk! Den ftora koftnad, fom odlingar medföra, vintrens längd och folkbrift förfvåra här dubbelt och trefalldigt alla fådana företag.

Den två mils långa vägen ifrån Fahlun till

Strand

Strand är mycket angenäm. Man far igenom de ſköna trakterna omkring ſtaden, belägna i nordoſt, och der har man öfverallt åkerfält, ängar och trägårdar; björkar, lönnar och alar beſkugga vägen och ängarna, ſamt contraſtera angenämt emot de mörka tallarna; till höger har man den ſtora ſjön Runn, och ſedan går vägen öfver flera backar ſmåningom upåt. Det regnade under hela min färd detta håll, hvarigenom alla träden ſpridde mera angenäma ångor, och alla foglar tycktes upſtämma ſina toner ännu högre. Jag ſkulle hafva varit mycket glad, om icke en elak ſkjutspojke och en dålig häſt, ſom ofta viſade ſig iſtadig, något förderfvat mitt glättiga lynne. Man är ofta blottſtälld för en ſådan motgång, då man reſer ifrån ſtäder; jag vill nu åter påminna om min förra färd ifrån Fahlun till Bjursås. I anſeende till de dubbla ſkjutspenningar man måſte betala, lemna gäſtgifvarne gerna ſina egna häſtar, hvilka igenom ägarnes vinningslyſtnad merendels äro föråldrade och utkörda, och i ſtället för en beſkedlig och ärlig ſkjutsbonde får man då lätt en näsvis, ifrån gatan tagen pojke till beledſagare. Hela detta håll liknar en lugn angenäm Schweitzer-trakt, af ſamma beſkaffenhet med de trakter man ſkall finna i myckenhet vid början af bergsdälderna i Glarus. Man ſer ingen enda by, utan blott enſtaka nätta gårdar, vackra lundar, en myckenhet inhägnade beteshagar, gröna björkbeväxta kullar, ſmå dammar och ſjöar, ſamt här och der åar, vid hvilka Masugnar äro anlaggda, eller der man till det meſta finner ſpår efter dem, ty ſlagghögar vittna på många ſtällen om deras fordna exiſtens, under den tiden, då

koppargrufvorna gåfvo en rikare afkastning. Man ser här alltför litet åkerjord i förhållande till ängs- och betesmarken. Uti den stora sjön ligga några rätt romantiska holmar; Sandviks och Wika kyrkor, som äro små, förekommo mig i deras bruna brädbeklädningar nästan som Catholska vallfartsplatser. Ängarne lysa äfven här med den förtjusande brokiga blomster-skrud, som så ofta fägnat mina ögon.

Strand är beläget vid Wiksjön, sista delen af sjön Runn. Vägen härifrån till Uppbo var dock mycket angenämare än den förra, och ifrån början ända igenom förtjusande, hälst då man passerade öfver en Major von Gethes egor, hvars gård låg på en björkbeväxt höjd, ofvanför en cirkelrund sjö. Korrt derefter kommer man in i Skedvi Socken, der marken är väl odlad, och hvarest man ser kor som nästan likna Schweitzer boskapen. Vägen fortfar beständigt att vara angenäm, och går öfver en med småskog beväxt bergsrygg, som liknar fader Hedenblads Libanon, och ofta icke är öfver 20 steg bred. Man har på ömse sidor hans Sarons dälder och hans damm Bethesda, hvarvid skogbeväxta höjder och berg lemna ömsom vidsträcktare, ömsom mera inskränkta utsigter. Här ser man ännu många enstaka hemman, och i allmänhet röjes, att man mer bemödar sig om ängsän åkerskötseln, ehuru säden, der hon fins, är mycket härlig. Närmare Uppbo blifver landet mera flackt ända till Skedvi Kyrka, och utbreder sig med flera byar i en halfmåne, som bildas af Dalelfvens krökningar.

Vid Uppbo sätter man öfver Elfven, och

vid Husby, en mil längre fram, måste man åter passera densamma, emedan dess krökning här är af en sådan beskaffenhet. Jordmånen är god, och redan här har man mera säd, ännu finner man beständigt, att circulationsbruk är antaget, men det är blott skada, att gräset måste af sig sjelf rota sig, innan åkern blifver laggd till äng, ty alla så icke höfrö; hela vägen för denna dagen såg jag högst sällan Timothé och Klöfver på sådana ställen, der detta odlingssätt var gångbart. Man har här äfven börjat rätt flitigt plantera hvitkål på åkrarna; här och der ser man äfven jordpärons-plantager, ehuru man i allmänhet ännu på långt när icke tillräckligt vinnlaggt sig om denna växtens odling. Vid Husby gick färden öfver strömmen rätt långsamt, emedan vattnet samt en häftig blåst så öfverväldigade oss, att vår färja alltid blef drifven tillbaka i land, hvarföre äfven en half timme förgick innan jag kunde säga: du är säker om ditt lif; ty faran förökades derigenom, att 4 hästar, som voro med på färjan, ofta började slåss förtvifladt, och hvarunder de lätt kunnat hvälfva om färjan med allt hvad derpå fanns. Vid dylika tillfällen visar svensken alltid en nästan öfvernaturlig köld och rådighet, och derföre går det alltid mycket lyckligare än utseendet lofvar.

Här på Husby eller rättare på Smedby, som är byns namn, hvilken ligger bredevid kyrkan, märker man, huru det förståndigare jordbruk man här på orten antagit gjort folket välmående. Byn är stor och väl byggd, och så väl på gatorna derstädes, som äfven på Gästgifvaregården, såg jag en myckenhet bä-

de af byens och af ſocknens öfriga invånare fira ſin ſöndags eftermiddag med hvarjehanda tidsfördrif, och alla deſsa voro väl, till en del äfven grannt klädda. Sädesåkrarne rundt omkring äro förträffliga, och tyckas näſtan vara bättre odlade, än dem jag förut ſett. Under förſta halfva milen af vägen till Rörshyttan har man ej annat än ſlättmark och byar; den ſiſta trefjerdedels milen beſtår af ſkogsbackar, med enſtaka gårdar. Denna ſkogsmark har äfven en förträffelig jordmån af kalkartad jordmärg, och borde odlas till åker. Nejden närmare omkring Rörshyttan är dyſter. Man märker att man nalkas Masugnar och Stångjernshamrar.

På hållet emellan Rörshyttan och Thorsåker, af 2 och en half mils längd, kom jag genaſt in i Geſtrikland. Man paſſerar igenom en ſkog förbi några masugnar, och ſedan kommer man till det vackra Bruket Stjernſund, ſom är beläget mitt i ſkogen vid en ſjö, och har en ſtor Caractersbyggnad, ſom liknar ett ſlott; en Kyrka och många nätt byggda hus, hvilka formera en ordentelig gata; en glad utſigt, ſom blef ännu mera intereſſant genom ett häftigt ſlagrägn ſom föll, och en ſtorm ſom raſade öfver den brusande Gryckenſjön. Sedan man paſſerat Geſtriklands gränſor, har man i ſkogsbyggden flera ſmå byar med härliga åkerfält och ängar, derefter en hel mil näſtan oafbrutet ſmåſkog, med en jordmån, ſom till ſtörre delen ſynes kunna blifva den bäſta åker, och föröfrigt är utan ſten. Den ſiſta fjerdedels milen utgör en vidſträckt ſlätt, omgifven af en hel krans

af berg, hvilka efter rägnet lifligare beſtrålades af aftonſolen. Åkrarne äro väl dikade och plöjde, ſamt meſt beſådda med ſäd. Thorsåkers Preſtgård liknar ett ſtort Baroni och ligger något ifrån landsvägen. Herrar Paſtorer i Sverige bo ofta på detta ſätt. Byn är anſenlig och har en vacker ny kyrka med ett litet kopparbetäckt torn ſamt klara fönſter. Tornſpetſen ſlutar med ett förgyldt klot, och ofvanpå detſamma ſtår ett äfven förgyldt korſs. Af miſstag reſte jag in i en bondgård. Ägaren, klädd i ſvart råck, ſatt utanför ſin dörr och rökte en pipa, men ſteg genaſt upp och frågade mig vännligt, om jag ville taga qvarter hos honom. Jag bad om urſäkt för mitt miſstag, men han deremot bad mig göra alfvare af ſakan och ſtadna qvar hos honom. Jag tryckte hans hand och for till gäſtgifvaregården. Denna var äfven mycket väl byggd och inrättad, och jag fann der en hel Harem, mindſt ett dusſin huſtrur och flickor, med hvilka jag angenämt jolrade borrt några timmar, eller rättare lät dem jolra och ſkratta borrt dem för mig. En utländning måſte alltid interesſera qvinfolk, om han för öfrigt ockſå ej har något interesſant.

Ifrån Uppbo tilltager luxen i boningshus, hvilka äro ſtora, ofta af tvänne våningar, målade med granna ſkorſtenar, ſamt med ſpån- eller ſtentak. Här finner man Dalkarlens väſende och tillika hans glättighet. Äfven nyttjas här mera granna, blå eller ſvarta, ſamt bruna råckar. Mörka färgor ſynas juſt tillhöra Norden; desſutom nyttjas ſtöflor af mera fin tillverkning, ſamt ſkor med ſpännen. Karlar-

ne hafva silkeshalsdukar; qvinnfolken nyttja musselin och finare linnesorter till hufvudprydnader och halskläden. Kläddrägten är nättare skuren; och bond-döttrar nyttja till en del Cattun och Nankin: dessutom hafva de granna halmhattar, och hela drägten är hos några högst modern. Allt vittnar om dugtighet, godt lynne och välmåga. Folket är starkt, raskt och skickligt, men på slätbyggden mera alfvarsamt och stilla. Man kan väl icke fägna sig mer öfver något, än att se den goda Frankrikes Konung Ludvig den XII:s önskan uppfylld, att Bönderne i hans land åtmindstone alltid om söndagen måtte hafva en höna i grytan. Man finner här nästan inga fruktträgårdar, men mera hummelplantering, än förut. Boskapen är af en god raçe, och till en stor del utan horn. På folkilskna kreatur har man försedt hornen med trädbitar eller jernringar; hos oss plägar man affåga dem, men hvilketdera är vackrare? — Här, likasom i hela Norrland, nyttjar man alldeles icke oxar, och i anseende till här förefallande aflägset åkerbruk samt vidlöftiga forslor och resor äro de äfven onyttiga djur, så mycket mera, som en häst icke en gång äter så mycket hö, som en oxe, då han arbetar. En stor del af hästarna består af Norrbaggar. — Här börjas äfven Linspåning och väfnadsanstalterne; af denna orsak ser man väfstolar i alla hus, och gardiner för alla fönster.

Den 18. Junii reste jag ifrån Thorsåker till Gefle, hvilket utgör en väg af fem mil. Regnet var förbi, och jag afreste klockan 6 om morgonen; men oaktadt himmelen var något mulen, var dock hettan stark, och på

afftånd hörde jag åfkans dån, för förfta gången på ett majeftätifkt fätt. Omkring Thorsåker fer man härliga gärden. Ärterne ftodo förträffliga, lin och hampa började framfkjuta ur jorden, och voro höljda med tunn frifk gödfel. Detta fann jag äfven på de följande hållen; fäkert är detta det bäfta medlet att afhålla förfta froften, fom dödar hvarje ung planta i brodden. Vid de många fjöar och åar fom här förekomma fer man vidfträckta ängar, på hvilka, enligt en mycket öflig plägfed i Södra Sverige, lador äro uppbyggda, hvauti man förvarar fitt hö. Efter denna förfta fjerdedels milen har man åter intet annat än fkog, men denna fkog är ej bergig, utan af jämn mark, dock något ftenbunden; jordmånen är förträfflig, men för närvarande bär den blott tall. Framför Ofvanfjö har man åter fruktbara och väl odlade gärden; väfftolar bullra öfverallt, och hamp- famt linåkrar tilltaga beftändigt mer och mer. Emedlertid mindfkas prakten i byggnadsfättet, emedan åkerbruket ej är i riktigt förhållande med det öfriga. Den mefta åkerjorden är, likafom i Uppland, fördelad i två gärden, på några ftällen äfven i tre. Här vid Ofvanfjö börjar den anfenliga Storfjön, den ftörfta af Geftriklands fjöar. På vägen till Gefle måfte en refande följa denfamma halfannan mil, då den framfkymtar här och der genom de täta fkogarna, få fnart någon flättmark förekommer. Straxt på andra fidan om Ofvanfjö refer man förbi ett vackert Bruk, der ftora fträckor af mark äro upptagna och odlade, och bära den härligafte fäd. Det är en ftor förtjenft att på

detta fått använda sina penningar. Derefter har man ända till Högbo endast skog. Högbo är beläget på en sandbacke, jorden omkring var lättbrukad, men bar god vårsäd; rågen hade för detta årets sent komna vårvärma gått mycket ut. Emellan Högbo och Bäck har man blott skog, och Bäck ligger, äfven som Högbo, enstaka med sina små gärden.

Hela den trakt jag i dag genomreste är slät, med obetydliga backar, och således i detta afseende mycket tjenlig till uppodling. Då en så härlig säd och frodigt gräs växer på en lätt jordmån, hvaraf man blott upptagit några stycken, hvad skulle icke då en bättre jordmån kunna frammalstra? Likväl är denna dock mycket stenbunden, och emellan stenarna framskjuta endast tallar. Stora landsträckor äro lågländta, och bestå till en del af kärr och sjöar, men till största olycka för provinsen äro här flera Masugnar och Hammarverk, än i någon annan svensk provins, i förhållande till storleken; och följakteligen höra äfven en stor del af skogarna oskilljaktigt till Bruken. Om man undantager landet omkring kusten, som till en del är magert, så kunde nästan hela Gestrikland blifva ett godt sädesland, med icke mindre goda ängar. Men deremot huru mycken jord torde icke ännu flera secler blifva liggande i detta tillstånd, innan lyckliga menniskor företaga sig att utdika kärren, rödja skogarna, och med plogen förskaffa sig den bästa besittning jorden kan gifva! Den jordmärg man finner på så många ställen, och

de

de prof, fom redan gjorda uppodlingar lemnat, lofva verkeligen rätt mycket. Af hela denna härliga och fruktbara landfträcka af 7 Tyfka mils längd, och fom fträcker fig ända till Gefle, är ungefär blott en femtiondedel odlad. Måtte man blott förföka att borrtrödja ftenarna och göra fkogarna till åkrar: hvilket annat utfeende, än det närvarande, fkulle icke landet då få, och huru fkulle det icke hvimla af mennifkor! Koftnaden blef vift anfenlig och framftegen långfamma, fåfom det vanligen förhåller fig med allt godt. Men innan patriotismen, fom borrtfkänker 50,000 till och med 150,000 Riksdaler till de fattiga, med Thefeifk kraft griper fig an att borrtfkaffa ftenhoparna, för att således upphjelpa jordbruket, fom utgör ett lands ftyrka — innan de förnäma upphöra att lefva 8 eller 9 månader i ftaden och endaft roa fig 3 eller 4 månader på landet: korrt fagdt — innan de blifva Bedforder, Sinclairer och Mackleaner — förr kan aldrig denna fkog omfkapas till fädesfält, eller de usla gethjordarna lemna plats för odlare. I dylika affeenden kan Regeringen ingen ting uträtta genom pofitiva lagar och bör icke heller förföka det; härvid måfte man blott handla negatift, och föka att undanrödja alla hinder. Sådant måfte frambringas genom en bättre privathushållning, en allmän esprit, fom lifvar till och med de lägfta ibland folket, famt genom de förnämares exempel, uppmuntringar och kloka förhållande. Hvilket land kan icke Sverige då blifva, och huru många flera millioner lyckligare men-

niſkor kan det icke då nära? Jag förutſer redan desſa tillkommande ſällare tider, och gläder mig redan deröfver, likaſom våra efterkommande en gång ſkola glädja ſig. Ty aldrig ſkall detta folk urarta till fega och usla ſlafvar. Under kommande tider ſkall det ſtå lika faſt, ſåſom en bild af ſtyrka och manlighet, hvaruti alla dygder innefattas. För öfrigt förefaller det beſynnerligt att ſe, huru naturen i all ting förſvårat vägen att förvärfva det goda och nyttiga: en tom hot öppnas lätt. Menniſkorna hafva alltid häldſt nedſatt ſig på en lätt och ſandig jordmån, ſom varit utan ſten, och der företagit odlingar; den fetare jordmånen deremot är mera kärrbunden, mera uppfylld af ſten, och derföre ligger den ockſå obrukad allſedan Noachs flod eller den fabelaktiga Atlantis tidehvarf, då allt blomſtrade härſtädes. För öfrigt, om man underſöker landtbrukets hiſtoria i hvarje land, kan man lätt finna att den lättaſte och ſämſta jorden alltid förſt blifvit odlad, emedan den med mindſta ſvårighet kunnat upptagas och nyttjas. Emellan Bäck och Gefle är marken lika ſlät, ſamt ger anledningar till ſamma anmärkningar i anſeende till den der befinteliga ſten och marſkog; likväl har man här gjort flera odlingar, och byggnadsſättet är bättre. Man märker att man nalkas en af Sveriges ſtörre ſtäder. Förſt far man förbi Hahlbo kyrka, ſom är rätt vacker och prydd med en mängd vädervifare. Denna kyrka ſkall vara den äldſta i hela Norrland. Korrt derefter ſer man äfven Åby, ett vackert gods, ſom tillhör Landshöfdingen i kopparbergs Län Friherre af Nordin, ſom

äfven är ägare af Forsbacka Bruk vid Ofvansjö. En vacker bro, byggd under Konung Gustaf den III:s Regering, och som kallas Gustafsbro, går öfver strömmen, som flyter genom Gefle stad. Klockan I på dagen anlände jag till stadens gästgifvaregård.

I dag mötte jag många vagnar, lastade med plankor och jern, landets producter. Man ser här alldeles inga oxar, men ko-raçen blifver större och mera Schweitzerlik, ju närmare man nalkas Gefle. Hästarna äro utsökt stora och raska. I dag åkte jag med ett 25 årigt sto halfannan mil i fullt traf, utan att det syntes hafva blifvit hårdt kördt. Allmogens bonings- och uthus äro, likasom till större delen i Dalarna, betäckta med näfver och bräder. Man har alldeles inga halmtak; få af dem äro torflaggda, och de prydligaste äro täckta med tegel eller spån. Folket är ännu alltid starkt och storväxt, men de hafva ett något inbundet och styft väsende, utan fritt och otvunget umgängessätt; de äro alfvarsamma och kalla; enligt Physiognomien synas de vara Uppländingarnas bröder, men bildade efter större mått. Detta är vanliga caracteren hos slättens bebyggare, som bo emellan sjöar och kärr; hvar skulle de väl kunna hämta det glättiga lynne, det stålfasta mod och den raskhet, som utmärka Dalkarlar och Jemtlänningar.

I Gefle rustade jag mig till resan högre upp åt norden, åtmindstone ärnade jag bese en del deraf, och om möjligt vore, äfven en del af de fjällar eller snöbetäckta berg, som

ſkillja Sverige och Norrige. Jag inſtällde den interesſanta reſan till Torneå, emedan den koſtat mig för mycken tid, och äfven hade beröfvat mig många andra ſköna njutningar. Jag lät ännu en gång förbättra mitt åkdon, medtog blott det nödvändiga af kläder och andra ſaker, och qvarlemnade allt det öfriga hos min värd, för att kunna färdas ſå lätt ſom möjligt. I början måſte jag ſkynda mig, för att deruppe i Norden pasſera medlet af ſommaren, och njuta deſs angenäma nätter i all deras glans. Svenſken, likasom Engelsmannen, kallar de längſta dagarna af året Midſommar. Följande dagen kl. 4 på eftermiddagen ſatt jag ſåledes åter i min vagn, och rullade raſkt ut i den öppna glada verlden.

Slut på Andra Delen.

